John Perkins'in Önsözü ve 13 Uzmanın Katılımıyla

BİR EKONOMİK TETİKÇİNİN İTİRAFLARI 3

Steven Hiatt

APRIL

APRIL CEP 9.90 TL ÖZEL FİYAT

Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları 3

Küresel Kriz ve 'Büyük Resim'

Steven Hiatt

Türkçesi
Cihat TAŞÇIOĞLU

Yayın No: **048**

1. Cep Boy Baskı, **Ocak 2010**
2. Cep Boy Baskı, **Mart 2010**
3. Cep Boy Baskı, **Ekim 2010**

ISBN: **978-975-6006-49-8**

Yayın Yönetmeni
K. Egemen İPEK

Yayın Danışmanı
Cihat TAŞÇIOĞLU

Editör
Nazlı Berivan AK

Türkçesi
Murat KAYI

Kapak Tasarım
Mineral Tasarım

Baskı
Özkan Matbaacılık

Yayın
A.P.R.I.L Yayıncılık
Cinnah Cad. Kırkpınar Sok.5/4 06690 Çankaya - ANKARA
Tel: (0312) 440 80 11 - **Fax**: (0312) 440 89 10
www.aprilyayincilik.com
bilgi@aprilyayincilik.com

İÇİNDEKİLER

Giriş:

Ekonomik Tetikçiler Dünyasından Yeni İtiraflar ve İfşaatlar

John Perkins, İmparatorluk'un küreselleşme söylemi gerisine saklı olan asıl güdülerine yönelik ifşaatları kendi deneyimleriyle birleştirerek yorumluyor.

John Perkins

John Perkins yakın zamanda bize kişisel bilincimizi genişletmeyi ve yaşamımızda yer alan kurumların gerçek yüzünü görmeyi öğreten, barış ve refah için verdiğimiz mücadelenin ufkunun genişlemesini sağlayan kitaplar yazdı, çalışmalar yaptı. Birleşik Devletler hizmet sektörü sanayinde başarılı değişim yaratacak bir alternatif enerji şirketi kurdu. 1971'den 1981'e kadar bir uluslararası danışmanlık firması olan Chas. T. Main için çalıştı ve baş ekonomist, bölgesel planlama ve ekonomi yöneticiliği görevlerinde bulundu. Ama asıl işi ekonomik tetikçilikti. Ekonomik tetikçi rolünü kimi başka unvanlar altında gizledi ve 11 Eylül 2001 olayları onu yaşamının bu gölgeli ve gizli yanını ortaya vurmaya ikna etti. Bu karar doğrultusunda ortaya çıkan *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları* başlıklı kitap 2004 yılında Berrett-Koehler tarafından yayımlandı ve *New York Times*'in Çoksatanlar Listesi'nde yirmi beş haftadan uzun süre kalarak tüm dünyada 500.000'den fazla sattı.

Ekonomik Tetikçiler Dünyasından Yeni İtiraflar ve İfşaatlar

'Ekonomik tetikçiler yerküre üstündeki ülkeleri trilyonlarca dolar dolandıran yüksek ücretli profesyonellerdir. Dünya Bankası, A.B.D. Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) ve diğer yabancı 'yardım' kuruluşlarından büyük şirketlerin kasalarına ve gezegenimizin doğal kaynaklarını kontrol eden birkaç varlıklı ailenin ceplerine para aktarırlar. Kullandıkları araçlar arasında sahte finans raporları, hileli seçimler, rüşvet, zorbalık, seks ve cinayet bulunmaktadır. Oynadıkları oyun İmparatorluk kadar eski olmasına rağmen, günümüzdeki küreselleşme sürecinde yeni ve korkutucu bir boyuta ulaşmıştı.

Nereden mi biliyorum? Biliyorum, çünkü ben de bir ekonomik tetikçi idim.'

Yukarıdaki satırları *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları* adlı kitabımın açılış paragrafında mesleğimi tarif etmek için yazmıştım. Kitabın 2004 yılının Kasım ayı başında yayınlanmasından bu yana aynı sözleri televizyonlarda, radyolarda ve katıldığım başka etkinliklerde defalarca duydum, çünkü sunucular çoğu kez o ifadeleri beni takdim etmek için kullandı. Ekonomik tetikçilere dair gerçekler hem A.B.D.'de, hem de başka ülkelerde insanları sarstı. Ve o insanların bazıları bana yazdıklarımın kendilerini daha iyi bir dünyanın kurulmasını sağ-

layacak hareketlere katılmaya ikna ettiğini söyledi.

Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları ile birlikte yükselen toplumsal ilgi önceden tahmin edilmiş bir sonuç değildi. O kitaptakileri yayınlamayı denemeden önce cesaret toplamam için uzun zaman gerekti. Ve o kararı bir kez verince çalışmalarım sarsıntılı bir başlangıç evresine girdi. 2003 yılının sonlarına gelindiğinde, dosyam birçok yayıncıyı dolaşıp geri dönmüştü ve ben de kitabı basılmış halde görme umutlarımı yitirmeye başlamıştım. Bütün yayıncılar (tam sayısını söylemek gerekirse yirmi beşi de) kitabı 'sürükleyici', 'merak yaratan', 'önemli ifşaat', 'mutlaka anlatılması gereken bir öykü' gibi nitelendirmelerle değerlendirmelerine rağmen basmayı reddetmişti. Sonunda yayın menajerim ile birlikte kitabın aşırı şirketokrasi[1] karşıtı olduğuna karar verdik. Önde gelen yayınevlerinin bu konuda aşırı temkinli davrandığı, hatta belki de ticaret dünyasının elitlerine fazlaca bağımlı olduğu sonucuna vardık.

Sonunda cesur bir yayıncı, Berrett-Koehler kitaba sahip çıktı. *İtiraflar*'ın sağladığı başarı beni derin hayrete sürükledi. Kitap ilk haftada Amazon.com.'un dördüncü sırasına yükseldi, ardından tüm önemli çoksatan listelerinde haftalarca kaldı. Aradan on dört ay bile geçmeden yirmi dile çevrilip yayınlandı. Büyük bir Hollywood şirketi film haklarını aldı, Penguin/Plume ise küçük boy baskısı için sözleşme yaptı.

Tüm bu başarılara rağmen çok önemli bir unsur hâlâ eksikti. Birleşik Devletler medyasının başlıca yayın organları *İtiraflar*'ı ya da sırf o kitap nedeniyle *ekonomik*

tetikçi, şirketokrasi ve *çakal* sözcüklerinin üniversitelilerin konuşma diline girmeye başladığı gerçeğini tartışmayı reddediyordu. Ama *New York Times* ve diğer gazeteler kitabı çoksatanlar listesine sokmak zorunda kaldı, çünkü rakamlar (ileriki sayfalarda göreceğiniz gibi ekonomik tetikçiler tarafından yaratılmadıkları sürece) yalan söylemez. Yine de yayınlanmasının üzerinden on beş aya geçene kadar birçok yayın organı kitapla ilgili tanıtım yazısı basmaktan kaçındı.

Neden?

Menajerim, yayıncım, Berrett-Koehler ve Penguin/Plume'deki en deneyimli meslek insanları, ailem, dostlarım ve ben... Bu sorunun gerçek yanıtını hiçbir zaman veremedik. Bildiğimiz şu ki, ülkece tanınmış birçok gazeteci başlangıçta kitapla ilgili bir şeyler yazmanın ya da söylemenin kıyısında duruş almıştı. Benimle ön söyleşiler yaptılar, televizyon prodüktörleri gönderip eşimi ve beni yemeğe çıkartarak görüş aldılar. Ama sonunda hepsi yayın yapmaktan vazgeçti. Önde gelen bir televizyon şirketi beni bir Batı Kıyısı konferans turnesine çıkmam ve New York'a gidip tanıtım programlarına katılmam için ikna etti. Ve otelimin kapısında televizyon kanalının göndereceği limuzini beklerken, stüdyo çalışanlarından biri arayıp her şeyin iptal edildiğini haber verdi.

İçinde yer aldıkları medya organlarını savunmakla görevli kişiler ne zaman bu tür edimlere açıklama getirmek zorunda kalsa bir dizi sorunun arkasına saklanır: 'Başka ekonomik tetikçiler de olduğunu kanıtlayabilir

misiniz?' 'Anlatılanlara dair yazılan başka şeyler var mı?' 'Yüksek mevkilerde birileri bunları doğrulayacak ifşaatlarda bulundu mu?'

Bu soruların yanıtı elbette ki 'evet'. Kitabımda anlattığım olayların hepsi başka yazarlar (hatta başka birçok önemli yazar) tarafından ayrıntılarıyla tartışmaya açılmıştır. CIA'nın İran'da Musaddık'a karşı yaptığı darbe ve onun yerine geçirilen Büyük Petrol'ün kuklası Şah'ın zulmü, Suudi Arabistan para aklama olayı, Ekuador Başkanı Jaime Roldos ile Panama Başkanı Omar Torrijos'un çakallar tarafından düzenlenen suikastlarla öldürülmesi, Amazon'da petrol şirketleriyle misyoner grupları arasında kurulan ilişkiler... Bechtel, Halliburton ve Amerikan kapitalizminin başka taşıyıcı sütunlarının uluslararası edimleri... Panama'nın provokasyon olmaksızın A.B.D. tarafından işgali ve Manuel Noriega'nın yakalanması, Venezuela Başkanı Hugo Chavez'e suikast girişimi... Kitapta yer alan bu ve aynı türden birçok olgu topluma açık organlarda zaten tartışılmaktadır ve bunlara dair kayıtlara ulaşılabilir.

Birçok *üstat* benim ekonomik tahminlerin siyasi hedeflere ulaşılması için manipüle edildiğine ve çarpıtıldığına, sözde yardım olgusunun yoksulluğu azaltmaya yönelik fedakârca destekten ziyade büyük şirketlerin bir kâr aracı olduğuna yönelik (kendi deyişleriyle) 'radikal suçlamalarımı' eleştirmiştir. Ne var ki, sağlıklı ekonomi politikaları ve yardım anlayışına karşı girişilmiş olan bu tecavüz kabilinden ihlaller birçok insan tarafından gayet iyi belgelenmiştir ve bunların arasında Dünya Ban-

kası eski baş ekonomisti, Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Joseph Stiglitz de vardır. Stiglitz *Küreselleşme ve Hoşnutsuzlukları* başlıklı kitabında şöyle yazar:

> [Tetikçilerinkini kastederek] Hazırlanan programları işler gibi *göstermek*, rakamları *tutturmak* için ekonomik tahminlerin ayardan geçirilmesi gerekir. Bu rakamları kullananların çoğu sıradan tahminler gibi olmadıklarının farkına varmaz. Söz konusu örneklerde yurtiçi milli hasıla tahminleri sofistike bir istatistik modeline ya da gerçekten ekonomiyi iyi bilenlerin öngörülerine dayandırılmaz; IMF programlarının bir parçası olarak üzerinde önceden pazarlık yapılmış rakamlardan öte değillerdir.[2]
>
> Yandaşları tarafından savunulan küreselleşme, sık sık kendini ulusal elitlerin kurduğu eski tür diktatörlüklerin yerini alan yeni uluslararası finans diktatörlüğü olarak gösterir. [....] Küreselleşme milyonlarca insan için söylendiği şekilde işlememiştir. [....] O insanlar işlerinin yok olduğunu ve yaşamlarının daha netameli hale geldiğini görmüştür.[3]

Kitabımla ilgili olarak 2004 sonu ve 2005 başında yaptığım ilk turnede ilginç bulduğum şey, dinleyicilerimden kimi zaman medyanın önde gelen unsurlarının da yönelttiği soruları duymak oldu. Ancak bu tür yaklaşımların dikkat çekecek şekilde azaldığını 2006 yılının başında, kitabın küçük boy baskısının tanıtımı için çıktığım turnede gördüm. Okurların bilgilenme ve entelektüel yaklaşım düzeyi bir yıl içinde yükselmişti. Medyanın önde gelen unsurlarının (yani hiç değilse büyük

bölümü aldığı reklamlar yoluyla beslenen büyük yayın organlarının) şirketokrasi ile işbirliği içinde olduğuna yönelik (ve gittikçe büyüyen) bir şüphe kendini göstermeye başlamıştı. İzlediğim değişimde *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları*'nın da rol oynadığını düşünmek, bu konudaki aydınlanmada Joseph Stiglitz'in *Küreselleşme ve Hoşnutsuzlukları*, David Korten'in *Şirketler Dünyaya Hükmettiği Zaman*, Noam Chomsky'nin *Hegemonya ya da Hayatta Kalmak*, Chalmers Johnson'un *İmparatorluğun Acıları* ve Antonia Juhasz'ın *Bush Hedefi* gibi kitapların ve *The Constant Gardner, Syriana, Hotel Rwanda, Good Night, and Good Luck* ve *Munich* gibi sinama yapıtlarının yanında yer aldığını bilmek bana mutluluk veriyor. Amerikan kamuoyu yakın dönemde bir ifşaatlar şöleni yaşadı. Benim kitabımın sesi de kesinlikle o arada yok olup gitmedi.

Şirketokrasinin ilk gerçek küresel imparatorluğu yaratmış olduğuna, yerkürenin her tarafında halklara daha önce görülmedik bir sefalet ve fakirlik bulaştırdığına, Birleşik Devletler'in üzerinde yükselen temelleri şekillendiren kendi kaderini tayin etme hakkı, adalet ve özgürlük ilkelerini sabote etmeyi başardığına, II. Dünya Savaşı sonunda demokrasin in kurtarıcısı övgüsünü kazanmış bir ülkeyi korkulan, uzak durulmak istenen ve nefret edilen bir unsura dönüştürdüğüne yönelik ezici kanıtlara rağmen medyanın belli başlı, önde gelen organları aleni olanı görmezden gelmekte inat ediyor. Paralı insanları ve üst basamaklardaki yöneticileri memnun etme çabasıyla birçok gazeteci sırtını gerçeğe dö-

nüyor. Bu unsurlar benim yayıncılarım kendilerine ulaştığındaysa hep aynı soruları tekrarlar: 'Siperler nerede?' 'Onları kazan kürekleri gösterebilir misiniz?' 'Öykünüzü teyit edecek *yansız* araştırmacılar var mı?'

Her ne kadar kanıtlar ortada ve aleniyse de, ben ve yayınevim Berrett-Koehler bu tür sorulara kimsenin görmezden gelemeyeceği, inkârda hâlâ direnenlerin bile tartışamayacağı netlikte bir yanıt verme kararı aldık. Bir kitap, ekonomik tetikçiler dünyasını daha da derinlemesine ifşa edecek, nasıl çalıştığını anlatacak bir antoloji yayınlamaya karar verdik.

İtiraflar'da temelleri Soğuk Savaş'ta atılmış olan bir dünyadan, A.B.D.-Sovyetler Birliği sürtüşmesinin yarattığı yan çatışmalar ve dinamiklerden söz ediyordum. Benim bu savaşın içindeki mevcudiyetim 1981'de, yani yaklaşık çeyrek yüzyıl önce son buldu. O zamandan beri, özellikle de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çöküşünden bu yana İmparatorluk'un dinamikleri de değişti. Çin ile Avrupa'nın, çıkarları ulus ölçeğini çoktan aşmış olan çokuluslu şirketlerin güdümündeki A.B.D. ile rekabet edecek konuma yaklaşmasıyla dünya daha fazla kutba sahip, daha merkantil, yani ticaret eksenli bir yapıya büründü. Artık Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması [North American Free Trade Agreement (NAFTA)], Dünya Ticaret Örgütü [World Trade Organization (WTO)] gibi çokuluslu kurumlar ve anlaşmalar, neoliberalizm gibi yeni yeni dile getirilmeye başlanan ideolojiler ve yapısal ayar, şartlılık ilkesi gibi IMF tarafından dayatılan kavramlar var. Ama bir

şey değişmeden kaldı: Üçüncü Dünya halkları acı çekmeye devam ediyor ve gelecekleri 1980'lerin başında olduğundan daha da belirsiz görünüyor.

Çeyrek yüzyıl önce kendimi dünyanın gelişmekte olan kesimini Soğuk Savaş koşulları içinde denetimi altına almak için mücadele veren A.B.D. kapitalizminin çıkarları için çalışan bir ekonomik tetikçi olarak görüyordum. Bugün ekonomik tetikçi oyunu artık eskisinden daha karmaşık, aşıladığı yolsuzluk ve yozluk daha yaygın ve operasyonları dünya ekonomi ve politikalarının temeline daha fazla yönelmiş durumda. Şimdi daha fazla ekonomik tetikçi tipi var ve bunların üstlendiği roller artık daha çeşitli. Ekonomik güvenirliğin ve saygınlığın cilalanmasıysa hâlâ anahtar konumdaki faktör, ama kullanılan hile ve dolaplar para aklama ve vergi kaçırmadan, ekonomik savaş suçu sayılabilecek görev atamalarıyla milyonlarca insanın canına mal olabilecek komplolara kadar uzanabiliyor. Bu bölümü izleyen sayfalar küreselleşmenin kara yüzünü ortaya serecek, aldatmaya ve sık sık şiddete dayalı bir sistemi ortaya vuracak. Yüz milyonlarca dolarlık çalıntı parayı saklayan bir offshore banka görevlisi, Gana'nın eğitim ve sağlık programlarını derinlemesine kesintilere uğratan IMF danışmanları, Afrika'da petrol imtiyazları arayan bir Çinli bürokrat, Nijerya'da Avrupalı bir petrol şirketi için savaşan paralı asker, Irak petrol yasasını yeniden kaleme alan bir danışman ve Kongo'daki doğal kaynaklara el koymak için savaş lordlarını finanse eden üst düzey yöneticiler...

Bu tür öykülerin böyle bir kitapta bir araya derlenmesi karşısındaki asal güçlük bellidir: Ekonomik tetikçilerin çoğu işleri konusunda konuşmanın kendi yararına olacağını düşünmez bile. Ve bunların bir bölümü hâlâ sektörde görevlidir. Ayrılanların ciddi emekli maaşlarına, danışmanlık ücretlerine bağlanması ve eski işverenlerinden başka ek ödemeler alması sıkça rastlanan bir durumdur. Dolayısıyla, içerden bilgi sızdıranların o tür yararlardan mahkum olacağını (hatta bazı örneklerde daha da ciddi zarara uğrayacağını) gayet iyi bilinir. Çoğumuz durumumuzu eski yoldaşlarımıza sadakat kisvesiyle onurlandırarak sürdürürüz. Arada sırada birimiz (CIA ağzıyla söylemek gerekirse 'soğuğa doğru') bir sıçrama yapmaya niyetlenirse bilir ki, bazı çok güçlü odaklar çokuluslu şirketlerin, küresel bankaların, devletlerin savunma ve güvenlik kuruluşlarının, uluslararası oluşumların ve elbette tüm bunları çalışır halde tutan küçük bir elit tabakanın gücü elinde tutması için gereken kurumsal düzenlemelerini eksiksiz yapmıştır.

Sıradan yurttaşı aldatma görevi verilmiş kimi insanlar son yıllarda işlerini daha kurnazca ve hilekârca yapar hale geldi. *Pentagon Belgeleri* ve Beyaz Saray'dan çıkan Watergate dinleme bantları onlara bir şeyleri yazmanın ya da kaydetmenin suçlanmaya yol açabilecek ayrıntılarını öğretti. Enron, Arthur Andersen ve WorldCom skandalları, CIA'ya yönelik son 'olağanüstü icraat' söylentileri, kitle imha silahı aldatmacaları ve Ulusal Güvenlik Servisi'nin sonuçta darmadağın olmaya mahkum

ve yıkıma hizmet eden politikaları destekleme amacıyla yaptığı dinlemeler... İçeriden bilgi sızdıran bir CIA ajanını misilleme olarak deşifre eden devlet görevlilerinin hiçbir şekilde cezalandırılmaması... Tüm bunlar gerçekleri dile getirme eğilimleri karşısında caydırıcı unsur olarak kullanılmıştır: Şirketokratisiyi afişe eden kişi (kurşunla olmasa bile) parasal silahlarla ve itibar sıfırlanmasıyla infaz edilir.

Daha az aleni olan caydırıcı unsurlar da insanları gerçekleri dile getirmekten alıkoyar. Kişinin ruhunu toplumun derinlemesine incelemesine açması, yani itiraf eğlenceli bir şey değildir. Ben *İtiraflar*'dan önce başka kitaplar da yazdım ve bunların beşi yayınlandı. Ama hiçbiri beni bir ekonomik tetikçi olarak yaptığım ihlalleri ortaya vurmaya niyetlendiğim zaman yaşadığım kaygılarla yüzleşmeye hazırlamadı. Her ne kadar hepimiz kendini yozlaşmamış, zayıf ya da ahlaken düşük görme eğiminden kaçan genel insan karakterinde olsak da, birer ekonomik tetikçi olarak hayatımızı anlatmaya karar verdiğimizde, o tanımlardan uzak durmak (imkânsız olmasa da) zordur. Bu şahsen benim için hayatım boyunca üstlendiğim en zor görevlerden biriydi. Bu türden kitaplara katkıda bulunacak olacak kişilere itirafın, sonuçları itibariyle azap kabilinden olduğunu söylemem gerek. Ama o yola bir kez koyulduğu zaman, insana 'son' gerçekten çok uzak geliyor.

Engelleri ve o engelleri yenmenin potansiyel yararlarını Berrett-Koehler'in gözüpek kurucu CEO'su ve *İtiraflar*'ı yayınlamaya karar veren kişi olan Steve

Piersanti ile tartıştık. Sağlayacağı yararların mücadeleye değeceğine karar vermemiz fazla zaman almadı. Benim *İtiraflar*'ım kamuoyuna yeterince güçlü bir mesaj verecekse, daha fazla sayıda itirafın (ya da insanların açığa vurma gereği duyacağı daha fazla öykünün) daha kalabalık insan gruplarına ulaşacağı ve onları İmpatorluk'un olması gerektiği demokratik cumhuriyete döndürecek edimlere soyunmaya yönlendireceği düşüncesi mantıklıydı. Amacımız Amerikan kamuoyunu çocuklarımızın ve torunlarımızın (ve onların tüm kıtalardaki kardeşlerinin) bizimle gurur duyacağı bir gelecek yaratmamız gerektiğine ikna etmekten başka şey değildi.

İşe elbette ki gazetecilere siperleri ve onları kazan kürekleri göstererek başlamamız gerekiyordu. Ayrıca bireysel katılımın ötesinde, konuya da objektif perspektiften baktığı kabul edilecek insanların gerçekten iyi araştırmalarına dayanan analizlerine yer vermenin şart olduğunda karar kıldık. Olayları içinden izlemiş kişilerle üçüncü kişilerin anlatımlarının dengelenmesi en sağlam ve güvenilir yaklaşım olacaktı. Uzun bir araştırma ve eleme döneminin sonunda Steve Piersanti, ben ve yayınevinin ekibi yazar/editör olarak Steven Hiatt'da karar kıldı. Steve profesyonel editördü, ama çok gerilere dayanan bir aktivist geçmişi de vardı; önce Vietnam Savaşı'na karşı yapılan eylemlere katılmış, sonra da öğretmenler sendikasını örgütlemişti. Bunlara ilaveten yıllar boyunca Stanford Araştırma Enstitüsü'nde çalışmıştı ki, bu kuruluş dünyanın her tarafında çokuluslu

şirketlere ve hükümet ajanslarına danışmanlık hizmeti veren bir beyin grubuydu ve Bechtel, Bank of America ve tetikçiler dünyasının başka büyük oyuncularıyla yakın ilişki içindeydi. Steve kuruluşun içinde araştırma raporları üzerine çalışmıştı ve o bölümü 'korporotokrasinin kendi kendine konuşması' olarak tarif ediyordu.

Antolojiyi derleme süreci start alınca ben de bu konuda daha aktif davranmaya başladım. İnsanlar, 'Başka ekonomik tetikçiler de olduğunu kanıtlayabilir misiniz?' 'Anlatılanlara dair yazılan başka şeyler var mı?' 'Yüksek mevkilerde birileri bunları doğrulayacak ifşaatlarda bulundu mu?' türünden sorular yönelttiği zaman hazırladığımız kitaptan söz ettim. Böyle bir antoloji hazırlama kararının doğruluğu, *New York Times* 19 Şubat 2006'da Sunday Business bölümünde *İtiraflar*'a ağırlık veren kapsamlı bir makale yayınlayınca teyit edilmiş oldu. Anlaşıldığı kadarıyla gazetenin editörleri *İtiraflar*'da anlattıklarımı araştırmış ve kaynaklarından aldıkları bilgiler onlara tatminkâr gelmişti. Ve sanırım ki, bu kitabın yazımına katılmayı kabul eden bazı yazar dostlarımın kararında da o makalenin etkisi olmuştur.

Kitaba katkıda bulunan kişiler çok geniş bir ülkeler yelpazesinde yaşanan, en alt düzeyden en tepelere kadar uzanan birçok olguyu yer yer yaşandıkları gündelik halleriyle, yer yer de derinlemesine mali analizler yaparak gözler önüne serecek. Ve yazdıklarının hepsi de Amerikan demokrasi ve eşitlik anlayışını çiğneyen bir İmparatorluk'un nasıl yükseldiğini anlatacak:

- Steve Hiatt 'Küresel İmparatorluk' başlıklı bölümde Birinci Dünya şirketleri ve kurumlarının küresel ekonomiyi egemenlik altında tutmak için uyguladığı şebeke denetimine değinecek ve sonraki bölümlerin birer paragraflık özetini verecek.
- Cleveland Trust'ta çalışmaya başlayan ve çabucak uluslararası bankerliğin baş döndürücü atmosferine transfer olan Sam Gwynne, 'Para Satmak ve Bağımlılık' başlıklı bölümde yerel elitlerin ve uluslararası bankaların ortaklaşa kurup olgunlaştırdığı yozlaşma kültürüne dair bizzat yaşadıklarını aktaracak.
- John Christensen 'Kirli Para'da İngiltere'nin şirin Kanal Adaları'ndan biri olan, ama hızla bir vergi kaçırma cennetine dönüşen Jersey'de oynanan oyunları önce offshore bankalardan birinin içine giren, sonra yerel devletin danışmanlığını üstlenen bir ekonomist olarak en çarpıcı yönleriyle gözler önüne serecek.
- BCCI. Kısaltılmış adının açılımı Uluslararası Kredi ve Ticaret Bankası olan bu kuruluş için söylenecek çok şey var. Lucy Komisar, CIA'dan Medellín uyuşturucu karteline, oradan Usama bin Ladin'e ve El Kaide'ye kadar her türlü müşteriye sahip olan ve tarihin en büyük bankacılık skandalına imza atan kurumu 'BCCCI'nın İkili Oyunu' başlıklı bölümde çarpıcı bir şekilde anlatıyor.
- Kongo dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olmaya devam ediyor ve bilgisayarlarımız, cep telefonlarımız, oyun konsollarımızla o sefalete, inanılmaz

derecede yüksek ölüm oranına sponsorluk edenler biziz. Kathleen Kern'e kulak verin: 'Ucuz Cep Telefonunun İnsan Hayatı Birimiyle Maliyeti'

- Önümüzdeki on yılda Amerika'nın petrol gereksinmesinin %30'unun Afrika'dan geleceği umuluyor. Ama Amerikan ve İngiliz petrol şirketleri en büyük rezervlerin bulunduğu Nijer Deltası'nda Çin ile kıyasıya rekabete girişmişken bu nasıl mümkün olacak? Andrew Rowell ile James Marriott'un kendini bu mücadelenin tam ortasında bulan bir Britanyalı paralı askerle yaptıkları söyleşiden yola çıkarak yazdığı 'Afrika için Yaşanan Yeni Kapışma' başlıklı bölümde bu konuya dair ilginç gerçekler bulacaksınız.
- Ve elbette ki Irak. Bu yıl (2009) Irak petrolleri ihalesi sonlanacak ve işin içinde hesaba pek az katılan (ya da tetikçilerin üstesinden gelmek için hâlâ olağanüstü çaba gösterdiği) unsurlar var. 'Irak'ın Petrol Rezervlerini Yağmalamak' başlıklı bölümde Greg Muttitt, şirketokrasinin yüz yüze olduğu, ama gizlediği sürpriz oyuncuyla yüz yüze konuşuyor.
- "Parayı getirdiniz mi?" Dünya Bankası görevlisi Steve Berkman, ülkesine gönderilen yardımın çanta içinde kendisine teslim edileceğini sanan Liberyalı memurun bu sorusu karşısında çok şaşırıyor. Sonraki yıllarda 100 milyar doların o şekilde heba olduğunu öğreniyor ve 'Dünya Bankası ve 100 Milyar Dolarlık Soru' başlıklı bölümde buna dair çarpıcı örnekler veriyor.

- 1970'lerde Filipinler, Dünya Bankası'nın borçlanma temelli gelişim ve modernleşme modelinin örneği ve vitriniydi. Bunu nasıl bir felaketin izlediğini Ellen Augustine'nin kaleminden okuyabilirsiniz: 'Filipinler, Dünya Bankası ve Dibe Vurma Yarışı'.
- İhracat kredilendirme kuruluşlarının tek bir işi vardır: Kendi ülkelerinin şirketlerini yoksul ülkeleri onlardan emtia ve hizmet almalarını kolaylaştırarak zenginleştirmek. Bruce Rich buna 'Yıkım İhraç Etmek' adını veriyor ve o yıkımı en çarpıcı örnekleriyle anlatıyor.
- G8 ülkelerinin maliye bakanları Gleneagles toplantısı öncesinde dünyanın en yoksul ülkelerinin 40 milyar dolarlık borcunun silineceğini açıkladığı zaman ne düşündük, neler hissettik? Birinci Dünya'nın nihayet insafa geldiği mi? Yoksulların üstüne kitle ölümleri yaratabilecek şiddette çöken sefaletin artık hafifleyeceğini mi? James Henry'nin analizlerini ve verdiği rakamları görüp, bunun hepimizi aptal yerine koymakla aynı anlama geldiğini kavradığımızda ne düşüneceğiz acaba? 'Borç Yükü Azalatma Serabı'
- Tüm bunlara karşı yapacak hiçbir şeyimiz yok mu? Bu soruya da 'Küresel Ayaklanma' başlıklı yazısıyla Antonia Juhasz yanıt veriyor ve önerilerini uygulayıp uygulamamayı sizin vicdanınıza bırakıyor.

İlerideki sayfaları elbette ki kendi ilgi alanlarınız doğrultusunda okuyacaksınız. Ama belki (acı çeken halklar için olmasa da) kendi geleceğiniz için daha öte

bir şeyler yapar ve o satırları okurken çocuklarınızı ve torunlarınızı düşünürsünüz. Sizden beklenen, Antonia Juhasz'ın önerilerini hangi ölçekte olursa olsun izleyerek gelecek nesillere daha iyi bir dünya bırakılmasına katkıda bulunmanız.

Şirketokrasinin izlediği politikalar nedeniyle dünyada her gün ortalama 24.000 insan açlıktan ölmekte, çoğu çocuk olan başka onbinlerce kişi kurtulmaları sadece maddi nedenlerle mümkün olmadığı için çeşitli hastalıklara teslim olmakta. Dünya nüfusunun yarıdan fazlası günde 2 dolardan az gelirle hayata tutunmaya çalışmakta.

Ve bizim ekonomik sistemimiz insan istismarının, sömürünün, derebeyliğin ve köle kullanımının/tüketiminin modern versiyonlarına dayalı olarak işlemekte.

Buna bir son vermemiz gerek. Sizin bizlerle el ele vererek doğru olanı yapmanız gerek. Kavramaktan kaçamayacağımız bir gerçek var artık karşımızda: Çocuklarımız ve onların çocukları ekonomik tetikçiler tarafından yaratılmış korkunç koşullar değiştirilmedikçe istikrarlı, güvenli ve yaşanabilir bir dünya miras almayacak.

Her santimi şiddetle, sömürüyle, hayvan ve başka canlı türlerinin yok edilmesiyle oluşturulmuş bu yolda gözlerimizi kapayıp ilerlemeye devam mı edeceğiz? Yoksa çocuklarımıza miras bırakmaktan gurur duyacağımız bir dünya mı yaratacağız?

Karar sizin.

Sizin ve benim.

Bizim.

SONNOTLAR

---

[1] Birçok okurun o kitapla ilk kez tanıştığı 'şirketokrasi' terimi, dünyanın en büyük şirketlerini, en güçlü devletlerini ve tarihin gerçek anlamda küresel ilk imparatorluğunu denetimi altında tutan güçlü bir grup insanı ifade eder.

[2] Joseph E. Stiglitz, Globalization and Its Discontents, New York, Norton, 2003, sy. 232.

[3] Aynı eser, sy. 247–248.

1 Küresel İmparatorluk: Denetim Ağı

Steven Hiatt günümüz küresel imparatorluğunu ayakta tutan, tüm gezegene yayılmış mali, siyasi ve askeri denetim ağının ana hatlarını çiziyor.

Steven Hiatt

Steven Hiatt profesyonel editör ve yazardır, ama ayrıca aktivist olarak da çok eskilere dayanan bir geçmişi vardır; 1965 yılında eşit konutlaşmaya sahip kent yapısının yasalaştırılması için Des Moines'de yapılan gösteri katıldığı ilk eylemdir. Bunun ardından yeraltı basınında editörlük yapmış, Vietnam Savaşı karşıtı harekette aktif olarak yer almış, ardından ikili eğitim yapan bir bölge üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamış ve sendikacılık yapmıştır. California'ya taşındıktan sonra Bechtel, Chevron, Bank of America ve ekonomik tetikçiler dünyasının diğer oyuncularıyla sıkı sıkıya ilintili olan ve çokuluslu şirketlerle kimi devlet servislerine beyin takımı ve danışman olarak destek sağlayan Stanford Araştırma Enstitüsü'nde uzun yıllar çalışmıştır. Burada kamu-özel sektör ortaklığı, offshore çalışmalar gibi standart neoliberal çözüm reçetelerini savunan Global Fortune 1000 şirketlerine yönelik olarak yazılmış araştırma raporlarının editörlüğünü yapmıştır.

Stanford Araştırma Enstitüsü'nden 1987'de ayrılmış ve o zamandan beri Verso, The New Press ve başka kimi yayıncılar için kitap hazırlamış, editörlük yapmış, Alexander Cockburn, Mike Davis, Lewis H. Lapham, Christian Parenti ve Rebecca Solnit gibi yazarlarla çalışmıştır. Şimdilerde profesyonel yayıncıların San Francisco'da kurduğu, kâr amacı gütmeyen bir kooperatif olan Editcetera'nın başkanlığını yapmaktadır.

Küresel İmparatorluk: Denetim Ağı

Mülkiyetin sonu gelmeyecek şekilde yığılmayı sürdürmesi, gücün de aynı şekilde toplanmaya devam etmesi temelinde mümkündür.

Hannah Arendt

George Walker Bush 2003 yılının Haziran ayında, Irak'a Özgürlük Operasyonu'nun hemen öncesinde kendisine tezahürat yapan West Point Harp Okulu öğrencilerine, "Görev tamamlanmıştır!" duyurusunu yaptıktan sonra, Amerika'nın bölgesel hırslar beslemediğini söylüyor, "İmparatorluk kurma peşinde değiliz," diyordu. O arada Niall Ferguson ve Charles Krauthammer gibi neo-con uzmanlar tarafından yapmaya teşvik edildiği şey tamı tamına 'gayri resmi imparatorluk durumundan resmen imparatorluk olmaya geçiş yapılmasıydı' ki bu da Amerika'nın dünyadaki fiili rolünün kavranması ve 'siyasi küreselleşmenin emperyalizmin yeni ve daha şık nitelendirmesi olduğu gerçeğinin kabulünden'[1] geçiyordu. Savaş-ertesi tabir edilen dönemden sonra, yani Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılmasına kadar olan süreç içinde ortaya çıkan yeni düzen, yeni bir Dünya İmparatorluğu'na uzanan döngünün tamamlandığı evreye ulaşmış olabilir miydi?

Müttefiklerin 1945'te kazandığı, halkların Atlantik

Bildirgesi'nde teyit edilen kendi kaderini tayin hakkını teslim eden zafer, sömürgeci imparatorlukların sona erdiğinin belirtisi gibiydi. Asya'nın, Afrika'nın, Ortadoğu'nun sömürgeleştirilmiş halkları 1941-1942 yıllarında Britanya, Fransa, Hollanda ordularının yenilgiye uğratıldığını görmüştü ve Avrupa'nın emperyal güçlerinin egemenliklerini daha fazla dayatmak için gereksindikleri askeri ya da mali güçten artık yoksun olduğunu biliyordu. Dahası, en büyük iki güç olan Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği resmen emperyalizm karşıtı cephede yer almış gibi görünüyordu. Birleşik Devletler uzunca zamandan beri, gelişmekte olan ülkelerin resmi bağımsızlığını savunan bir 'açık kapı' politikası izliyordu. Sovyetler Birliği ise 1917'deki doğumundan o yana emperyalizmin ortadan kaldırılacağını dayatıyordu ve önderliğini yaptığı komünist hareket bunun sonucunda dünyanın sömürgeleştirilmiş kesimlerinde geniş ilgi bulmuş ve çekim yaratmıştı.

Ne var ki, Avrupa'nın sömürgeci güçleri edinimlerini olabildiğince uzun süre elde tutmaya çalışacaktı. Britanya sonunda 1947'de Hindistan'dan *çıktı*, ama bağımsızlıklarını *bahşedene* dek Kenya, Kıbrıs ve Malaya'da başkaldıran yurtseverlerle mücadeleyi sürdürdü. Fransa ise, emperyal *gloire*'sinden kalan kırıntıları korumak amacıyla Çin Hindi ve Cezayir'de girdiği savaşlardan yenik çıktı. Tarih dünyanın her tarafında bir kez daha belirgin şekilde halkların kendi kaderlerini tayin hakkından yana tekerrür ediyordu. Batılı elitlerse bu süreci geri döndürmenin şaşkınlıkla karışık telaşına

kapılmıştı. Yeni oluşan Üçüncü Dünya ülkelerinin liderleri kendi başlarına işe koyulma, ülkelerinin kaynaklarını ulusal sanayiler kurmak için kendi denetimleri altına alma eğilimine mi yönelecekti? Yoksa (daha da kötüsü) Sovyetler Bloğu ile ya da zamanı geldiğinde komünist partilere devrolmaya hazır milliyetçi kampanyalarla mı ittifaklar kuracaklardı?

Batı Avrupalılar için sömürü kaynaklarına ve pazarlara erişimin kaybı, altından kalkılamayacak bir darbe olacaktı; zayıflamış ekonomileri II. Dünya Savaşı ertesinde çok yavaş toparlanıyordu ve yeniden yapılanmanın maliyetini sömürgelerine yüklemeyi planlamışlardı. Birleşik Devletler ise kendi hesabına, kolonyal bağımsızlığın Avrupalı müttefiklerini zayıflatmasından ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki etkinliğinin genişlemesine yol açmasından korkuyordu. A.B.D. iş dünyasının önde gelenlerinin endişesi de 1930'lara damgasını vuran türden bir savaş sonrası bunalımı yaşanmasıydı ve bu nedenle kaynakların ve potansiyel yeni pazarlara ulaşımın korunması konusunda son derece uyanıklardı.

1950'lerde İran, Guatemala ve Mısır'da yaşananlar, Batı politikalarında Üçüncü Dünya olarak anılmaya başlayan yeni bir dönemeci belirliyordu. İran Başbakanı Muhammed Musaddık 1951 yılında sonradan [British Petroleum (BP)] adını alacak olan Anglo-İran Petrol Şirketi tarafından işletilen petrol sanayini ulusallaştırdı. Demokratik seçimle göreve gelmiş (ve *Time*'nin 1951'de Yılın Adamı seçtiği) bir milliyetçi olan Musaddık, İran

petrolünden gelen kârın %92'sinin AIOC'ye*, yani varlığını uzun zamandan beri koruyan ve Britanya'nın İran üstündeki baskın konumunu belirleyen oluşuma akmasına kimsenin hayretle karşılamadığı bir tavırla karşı çıktı. Winston Churchill o sırada başbakanlığının ikinci dönemine henüz başlamıştı ve Birleşik Krallık'm maddi çıkarlarını ve prestijini kendini yeni hissettirmeye başlayan bir devlete karşı korumakta kararlıydı. İran'ın petrol ihracatını engellemek için Basra Körfezi'nin ablukaya alınmasını emretti ve Birleşik Devletler tarafından İran'a karşı başlatılan ticaret boykotuna katıldı. Daha doğrudan bir eyleme girişmek mümkün değildi, ama bir yandan da Kore Savaşı Birleşik Devletler ile Britanya'nın dikkatini bir noktaya yoğunlaştırmıştı ki, bu da Sovyetler Birliği'nin İran'a müdahalesinin tehdit oluşturabileceğiydi. Daha incelikli bir yaklaşım gerektiği anlaşılınca CIA, Kermit Roosevelt tarafından yönetilecek olan Ajax Operasyonu'nu hazırladı. Atılacak ilk adım Musaddık'ın sahip olduğu siyasi desteğin altını oymaktı; CIA da bu doğrultuda laik İslami milliyetçilerin bölünmesini sağlayacak düzmece söylentiler yayma üstüne mesai vermeye başladı. Sonunda ordu 1953 yılı Ağustos'unda harekete geçti, Musaddık tutuklandı, yeni bir başbakan atandı, Şah tekrar tahta getirildi ve petrol sanayi millileştirilmekten çıkartıldı. Ama Birleşik Devletler hemen yardımlarının bedeli için dayattı: British Petroleum (BP) artık İran petrol havzalarına erişimini bazı Amerikan şirketleriyle paylaşmak zorundaydı.

* Anglo-Iranian Oil Company. (ç.n.)

İran'ın siyasi, askeri ve mali yönlerden (üstelik çok az bir maliyetle) istenilen hale koyulması planının başarıyla yürümesi Birleşik Devletler askeri ve siyasi liderlerini keyiflendirmişti.

Polis pozundaki imparatorluğun bu dolaylı yöntemi uygulayacağı ikinci zemin Guatemala'da doğdu. Başkan Jacobo Arbenz 1952 yılı Mayıs ayında bir toprak reformu programı ilan etti. Program en büyüğü Boston merkezli United Fruit Company olan arazi sahiplerinin mülkiyetindeki tarım yapılmayan alanların millileştirmesini içeriyordu. Abraham Lincoln'ün 1862 tarihli Çiftçilik Yasası'ndan esinlenen Arbenz, köylüleri ve yerel tarım işçilerini bağımsız küçük çiftçiler haline koymayı amaçlamıştı. Ama anlaşıldığı kadarıyla, Lincoln'ün idealleri Eisenhoower yönetimi, özellikle de aynı zamanda United Fruit Company yönetim kurulu üyeliği yapan CIA direktörü Alan Dulles için fazla radikal kaçıyordu.

Kermit Roosewelt, CIA'nın Operation PBSuccess* planını dinlerken Alan Dulles'in verdiği tepkiyi şöyle tarif ediyor: 'İnsanı alarma geçirecek kadar heyecanlı ve istekliydi. Gözleri parlıyor, keyifle mırıldanan dev bir kediye benziyordu. Sadece duyduklarından memnun olmadığı, bir taraftan da kendi planlarını yaptığı açıkça belliydi.'[2] Arbenz 1954 Haziran'ında bir askeri darbeyle devrildi ve köylü destekçilerinden 15.000'i öldürüldü.

Örtülü yöntemlerin İran ve Guatemala'ya müdaha-

---

* PB: Presidential Board, Success: Başarı. (ç.n.)

lede başarılı olmasının hemen ardından, 1956'daki Süveyş Krizi eski tarz doğrudan müdahalelerin tehlikelerini gösterdi. Mısır Başbakanı Cemal Abdül Nasır 1956 Temmuz'unda Süveyş Kanalı'nm millileştirildiğini duyurdu ki, Kanal o sıra Avrupalı yatırımcıların elindeki en önemli ulusal kaynaktı ve Nasır da bu kaynağın sağlayacağı geliri şevkle planladığı Asuan Barajı'nın yapım giderlerinde kullanmayı amaçlıyordu. Ama planları birçok düşmanının harekete geçmesine neden oldu: Eski sömürgeci güç ve şirketleri Kanal'ın işletmesini elinde tutan Britanya, 1954'ten beri savaştığı Cezayirli ayaklanmacılar Nasır tarafından desteklenen Fransa ve Filistinlileri destekleyen pan-Arap milliyetçilerle hesaplaşma fırsatı kollayan İsrail. Böylece İsrail 29 Ekim 1956 tarihinde Mısır'ı işgal etti, Britanya ile Fransa da Mısır direnişine rağmen kanal bölgesini aldı. Bu doğrudan askeri müdahale Birleşik Devletler açısından bir sorun doğurdu. Eisenhoower yönetimi o sırada Sovyetler Birliği'nin reformcu İmre Nagy'yi devirmek amaçlı Macaristan müdahalesiyle uğraşıyordu. Birleşik Devletler, Kruşçev'in o yılın başlarında yapılan 20. Parti Kongresi'nde Stalin'in işlediği suçları ortaya vurmasıyla prestiji ciddi şekilde sarsılan komünizme duyulan ilginin Macaristan kriziyle daha da zayıflayacağını umuyordu. Ne var ki Süveyş Krizi, Birleşik Devletler'in konumunu zedelemişti. Bu kez verilen tepki daha yaratıcı oldu: Britanya çekilmeye zorlandı, operasyon çöktü; bu da eski sömürgeci güçlerin zayıflığının altını çizdi, sömürgecilik karşıtı süreci hızlandırdı ve Birleşik Devletler'in Üçüncü Dünya'daki prestijini arttırdı.

Birleşik Devletler o zamandan başlayarak Üçüncü Dünya'nın Birleşmiş Milletler salonlarına düzinelerle akın eden, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerini etki altında tutmak için Sovyetler Birliği ile rekabet etmek zorunda kalacaktı.

Sömürgelikten kurtulma hareketleriyle mutlak denetim kavramı Soğuk Savaş sırasında karşı karşıya

Afrika ve Asya'nın bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerinin çoğu, şeker, kahve, kauçuk, kalay, bakır, muz, kakao, çay, jüt, pirinç ve pamuk gibi maddelerin başlıca üreticileri olarak Latin Amerika'nın yanında yerini aldı. Bunların çoğu Birinci Dünya şirketleri ya da yerel mülk sahipleri tarafından geliştirilmiş zirai ürünler ya da yine Birinci Dünya şirketleri tarafından çıkartılan madenler açısından zengindi. Her iki kategorideki mamuller de Avrupa ve Amerikan şirketlerinin üstünlüğü altındaki pazarlarda, özellikle de New York ve Londra borsalarında satılıyor, Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki fabrikalarda işleniyordu.

Üçüncü Dünya liderleri uluslarının sorumluluklarını üstlenmeye başlarken, ekonomik az gelişmişlik sorununu da daha etkili şekilde ele almaya yöneldi. Çabaları dönem içinde Amerika'da ve Avrupa'da yaygın olan düşünüşlerden etkilenerek devlet güdümlü geliştirme modelleri üstünde yoğunlaştı. Sömürge anlamında bağımlılıktan çıkmaya çabalayan ülkelerin hükümetleri tipik olarak ekonomik planlama ve düzenleme konularına yönelmişti ve Ganalı Kwame Nkrumah, Hintli

Jawaharlal Nehru, Senegalli Léopold Senghor gibi Avrupa'da eğitim görmüş, sosyalist ve sosyaldemokrat programlardan etkilenmiş yeni liderlere sahipti. Dahası, bu yeni devletler ekonomik yaşamlarını gelişimin başını çekme kapasitesine sahip ulusal girişimci sınıf olmadan başlatıyordu.

Çoğu ülke şaşılmaması gereken şekilde birer Büyük Proje'ye yoğunlaşmıştı ki, bunların arasında Gana'nın 1960'larda dünyanın en büyük yapay gölünü oluşturacak Volta Irmağı Projesi ve ülkenin boksit kaynaklarını kullanacak alüminyum tasfiye ocakları kurmak da vardı. Ve çoğu ülke yerel üretim kapasitesini artırıp Avrupa ve Kuzey Amerika'dan gelen pahalı ithal malların yerini alacak üretimi teşvik etmek için ithalat yasakları uyguluyordu. Ancak bunlar ve başka sınai projeler, bankalardan, ihracat kredilendirme kurumlarından ya da Dünya Bankası gibi uluslararası gelişme kuruluşlarından alınacak çok büyük borçları gerektiriyordu.

Batılı elitler bir kez daha sorunla yüzleşmişti: Üçüncü Dünya kaynaklarına ve pazarlarına erişimi nasıl sürdüreceklerdi? Ülkelerin bağımsızlık eğilimi Batı'ya bir yandan imparatorluğun çıkarlarını korurken, bir yandan da doğrudan hükmetmenin (yönetimden, politikadan ve ekonomiden sorumlu olmaktan kaynaklanan) yüklerini sırtından atma fırsatı veriyordu aslında. Ama kimi ciddi tehlikeleri de beraberinde getiriyordu; Asya, Afrika ve Latin Amerika ulusları kendi ekonomilerinin efendisi olabilir, bu unsuru kendi ilerlemelerini en üst düzeye taşıyacak şekilde geliştirebilirdi. Ve en

fazla göze çarpanları örnek vermek gerekirse, ortada Küba ve Vietnam gibi alternatif modeller de vardı. Ne de olsa, imparatorluğun tavrı Latin Amerika'dan petrol ya da kahve, Afrika'dan bakır ya da kakao ithal etmekle sınırlı değildi; bu malları Batı için en avantajlı fiyatlarla almayı, eski sömürgelerin eski egemenlerine sistemin içine yerleşmiş yeni bir bağımlılık oluşturmasını amaçlıyordu. İster doğrudan hükümranlık şeklinde olsun, ister dolaylı etki şeklinde gerçekleştirilsin, imparatorluğun temelindeki mesele ülkeleri kendi yararları için denetlemek değildi. Mesele yabancı toprakları ve üstlerinde yaşayan halkları metropoller ya da hiç değilse onlara hakim çevrelerin çıkarı doğrultusunda istismar etmek sömürmekti.

Bir noktaya gelindiğinde, karşı seçenek (Claudine Martin'in 1971'de John Perkins'e açıkladığı ve *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları*'nda kamuoyuna sunulduğu gibi) Batı'nın stratejisinin aleni temel elemanı haline dönüştü. Birleşik Devletler ve müttefikleri sayısız türde gelişim projesi için kredi sağlamakta Sovyet bloğuyla rekabet ediyordu. Bu yük neden sırtlanmasın ve o borçlar o ülkeleri Batı'nın politik ve ekonomik denetim ağının içine çekmekte kullanılmasındı ki? Söz konusu ülkeler John Perkins gibi ekonomik tetikçiler tarafından modernleşme ve refah vadeden aşırı büyük, şatafatlı projelere yönelik büyük borçların altına girmeye, hatta borçlanma temelli ekonomik gelişim kuramlarına çekilebilirdi. Bunun da ötesinde, yüzer durumdaki büyük rakamlar politik izleyicileri, müttefikleri ve geniş

aile yapılarına refah getirme talebinin doğurduğu baskı altındaki Üçüncü Dünya elitlerinin yandaşlığını kazanmakta yararlı olabilirdi. Yozlaşma olasılıkları göründüğü kadarıyla sonsuzdu ve bir yandan Batı ile ilişkileri olan liderleri açık düşürme fırsatları sağlarken, bir yandan da onları daha radikal ve çok daha tehlikeli olabilecek yollara kendi başlarına yönelmekten caydıracaktı.

Borçların şişmesi ve... Patlama: Yapısal Düzenleme Programları

1973'teki Yom Kippur Savaşı ve Arapların bunu izleyen petrol ambargosu 1974-1976 yıllarında yaşanacak olan stagflasyona yol açtı ve savaş sonrası yükselişin sonunu belirledi. Bunun sonuçlarından biri önde gelen Birinci Dünya bankalarının OPEC ülkeleri tarafından istif edilmiş petro-dolarlarıh yarattığı aktife boğulması yönünde oldu. O milyarlar banka hesaplarında yığılmaya devam etseydi (ki rakam 1973'ten 1981'e kadar 450 milyar doları bulmuştu) bunun sonucu dünya para likiditesinin kuruması, petrol fiyatlarının roket hızıyla yükselmesinden doğan piyasa durgunluğu eğilimini artırmak yönünde olacaktı. Ne yapılması gerekiyordu? Uluslararası para sistemi 1930 çöküşünden beri en kötü kriziyle karşı karşıyaydı. Çözüm petro-dolarların gelişmekteki ülkelere borç olarak *yeniden dolaşıma* çıkartılmasındaydı. Örneğin Brezilya çelik üretim tesisleri, devasa barajlar, otoyollar, demiryolu hatları, nükleer santraller içeren eksiksiz bir projeler paketi için 100 milyar dolar borç aldı.[3]

Ekonomik Tetikçi: Net Görüntü İçinde Saklanmak

Küresel imparatorluğun çıkarlarına hizmet edenler birçok farklı rol oynayabilir. John Perkins'in ortaya koyuşuyla, 'Ekipteki her kişi bir unvana sahiptir: Mali analizci, sosyolog, ekonomist, v.s. [....] Ancak bu unvanların hiçbiri kişinin kendi tarzınca bir ekonomik tetikçi olduğunu ortaya vurmaz. Bir Londra bankası tüm personelini saygın üniversitelerden diplomaları olan, insanın ancak Kent'de ya da Wall Street'te görmeyi umacağı marka giysiler kuşanmış insanların oluşturduğu bir offshore şube açar. Ancak bu kişilerin gündelik işi zimmete geçirilmiş fonları gizlemek, uyuşturucu satışlarından gelen paraları aklamak ve çokuluslu şirketlere vergi kaçırmakta yardım etmektir. Bunlar ekonomik tetikçidir. Bir IMF ekibi çok gereksinilen (ve karşılığı eğitim bütçelerinde kesinti yapmak, ekonomilerini Kuzey Amerikalı ve Avrupalı ihracatçıların tapon mallarının akışına açmak olan) ilave borç paketiyle silahlanmış halde bir Afrika başkentine gider. Bunlar da ekonomik tetikçidir. Bir danışmanlık firması Bağdat'ın Birleşik Devletler ordusunun koruması altındaki Yeşil Bölge'sinde işyeri kurar, Irak petrol rezervlerinin yağmalanmasına zemin hazırlayacak yeni yasaların çıkartılmasını sağlar. Bunu yapanlar da ekonomik tetikçidir.

Ekonomik tetikçi yöntemleri yasal (hatta devlet ve yetkili kurumlarla dayatılan) yöntemlerden eksiksiz bir yasa katalogundaki başlıkların hepsini ihlal eden gri bölgelere kadar uzanır. Bunlardan yararlananlar hesap sorulamayacak, kınanamayacak kadar güçlü insanlar, Birinci Dünya anapara çevreleri içine yuvalanmış elitlerle onların Üçüncü Dünya'daki müşterileri, dünyayı istediği doğrultuda düzenleyerek çalışanlardır. Ve o dünya yurttaşlarını insanların (özellikle de bu gezegen üzerindeki milyarlarca sıradan insanın) değil dolar oluşturur.

Sam Gwynne bu kitabın 'Para Satmak ve Bağımlılık' başlıklı bölümünde Üçüncü Dünya'yı borçlandırmadaki şişkinlik eğiliminin önce Meksika'nın, ardından öteki Üçüncü Dünya ülkelerinin ödeme programlarını tutturamayacağını beyan etmesiyle 1982 Ağustos'unda nasıl bir patlama noktasına geldiğini adım adım anlatacak. O gelişmeyi üstü örtülen bir dizi temerrüt, yeniden düzenleme, borç yuvarlamaları, yeni borçlanmalar, ödeme plan ve programları izledi; hepsine yönelik açıklamalarda da amacın borçlu ülkenin yeniden ayaklarının üstünde doğrulması olduğu belirtildi. Öte yandan, bu programların sonucu reklamı yapılan hedeflerin tam tersi yönünde olacaktı; James S. Henry'nin bu kitabın 'Borç Yükü Hafifletme Serabı' başlıklı bölümünde açıkladığı gibi, Üçüncü Dünya borçları 1973'te 130 milyar dolara, 1982'de 612 milyar dolara, 2006'da 3.2 trilyon dolara çıktı.

1970'lerde yaşanan krizin bir başka sonucu da, süregelen ortodoks ekonomi yaklaşımının yerine (yani Keynes tarzı devlet güdümlü ya da yönlendirilişli ekonomik gelişimin) laissez-faire* yönelimli kavramların yaygın şekilde yeniden yerleştirilmesi doğrultusunda bir eğilim başlatmasıydı (ki bu programlar Kuzey Amerika dışında genellikle *neoliberalizm* olarak anılıyordu). Bunların sancaktarlığını Birleşik Devletler'de Ronald Reagan, Britanya'da Margaret Tatcher yapıyordu ve neoliberal modelin uluslararası yaptırım gücü de Uluslararası Para Fonu [International Money Foundery

* Laissez faire, laissez passer: (Fr.) Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler. Laissez faire economy: Serbest piyasa ekonomisi. (ç.n.)

(IMF)] ve Dünya Bankası'ne teslim edilmişti. Günümüzde hâlâ düzinelerce ülkenin ekonomisi IMF'nin Yapısal Düzenleme Programları [Structral Adjustment Programs (SAP)] altında çalışır ve pek azı öylesi bir himayeye rağmen (ya da sırf o nedenle) IMF/Dünya Bankası tedavisi sayesinde mali sağlığına ve bağımsızlığına kavuşmuştur.

Denetim ağı

Üçüncü Dünya borçlarının yıllık ödemeleri 375 milyar dolar gerektirir ki, bu rakam aynı ülkelerin aldığı dış yardımın yirmi katıdır. Nüfusunun yarısı günde iki dolardan az parayla geçinen Güney Küre'nin varlıklı Kuzey'in desteğiyle ayakta kaldığı bu sisteme 'Marshall Planı Tepmesi' denmiştir.[4]

Başarısız olmuş bir sistem nasıl olur da varlığını koruyabilir?

Üçüncü Dünya ülkelerini alın ve kurtulmaları son derece güç, gitgide daha kapsamlı ve karmaşık bir hal alan ve (John Perkins'in MAIN'e yönelik tariflerinde olduğu üzere) son derece yaygın mali, askeri ve siyasi denetime sahip olan bir ağa yerleştirin. Sonraki sayfada yer alan şema bu ağ denetimini oluşturan para ve güç akışını gösteriyor. Anapara azgelişmiş ülkelere borç ve başka finans şekilleri halinde akıyor, ama (yine John Perkins'in vurguladığı gibi) bunun bir bedeli var: Borcun sağladığı boğucu hakimiyet Birinci Dünya hükümetlerine, kurumlarına ve ticari kuruluşlarına Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomileri üstünde kontrol sağlıyor. Okuduğunuz bölümün devamında IMF ve Dünya Bankası tarafından vaaz edilen serbest ticaret progra-

mının ana hatları çizilecek, bu güç ilişkilerinin merkezinde aslında çürümenin ve istismarın yattığı gösterilecek, yaptırımların hükmeden konumunda olanın yeterli bulduğu zamana dek nerelere kadar uzanabileceği irdelenecek.

Piyasa: Varlıklıya sübvansiyon, yoksula serbest ticaret

Küresel imparatorluk kendine bir slogan belirlese, bu mutlaka Serbest Ticaret olurdu. IMF ve Dünya Bankası, yardımlarının karşılığında gelişmekte olan borçlandırılmış ülkelere (dış alım-satım vergilerini, ihracat teşviklerini, para ve ithalat denetim programlarını kapsayan) devlet güdümlü gelişim politikalarını terk etmeleri için bastırır. Bunların yerine koyulacak onaylanmış model, kimi endüstri dallarını geliştirmek için borçlanma yoluna gidilerek oluşturulacak ihracat güdümlü ekonomik büyümedir. Örneğin hafif sanayiyi ihracat işleme bölgelerine çekmek bir yöntemdir ki, Nike gibi firmalar bu politikalardan en büyük yararı sağlayanlardır. Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik de IMF'nin serbest ticaret ortodoksluğuna sıkı sıkıya uyumu gerektirir.

Cambridgeli ekonomist Ha-Joon Chang'ın da belirttiği gibi işin ironik yanı, Birinci Dünya ülkelerinin korumacı iç ve dış ticaret vergilerini, sübvansiyonları ve denetimi silah olarak kullanarak kendi ekonomilerini geleneksel tarım temelinden kentsel sanayi temeline kaydırmış olmasındadır. Örneğin Britanya 1850'lerde serbest ticaretin mükemmel örneklerinden biri kabul edilirken, ondan önce (Hindistan ve Batı Hint Adaları'ndan sömürü yoluyla topladıklarının yanı sıra) en üst düzey yönergeli sanayi politikaları izlerdi.

Denetim Ağı
Güney Yarıküre'yi Haraca Bağlamak

Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik dış yardım, yatırım ve gelişim kredisi miktarları, borç ödemesi taksitleri, tahsisli mallar ve hizmetler, çalınan fonlar ve anapara akışı karşısında cüceleşir. Yoksul ülkelerden Batı'ya 1970'lerin ortalarından bu yana en az 5 trilyon dolar akmıştır ve bu meblağın büyük bölümü offshore hesaplardadır. Bu arada IMF'nin yapısal düzenleme programları birçok ülkede ekonomik ve toplumsal gelişmeyi boğmaktadır.

Küresel Kuzey
G8 Ülkeleri – Çokuluslu Şirketler – Dünya Bankası – IMF

Az Gelişmiş Ülkelere Akan Fonlar

- Şişirilmiş projeler için verilen borçlar
- Yapısal düzenleme borçları
- Gelişim kredileri
- Silah 'yardımları'
- İhracat kredilendirme kurumları aracılığıyla sağlanan fonlar
- Offshore operasyonları

Paranın Birinci Dünya'ya Geri Akış Yolları

- Kontratlar, borç ödemeleri ve şişirilmiş projelerden alınan bedeller
- Hileli ihaleler
- Anapara kaçışı
- Offshore hesaplara yatırılan paraların komisyonları
- Manipüle edilen emtia piyasaları
- Zimmete geçirilip offshore hesaplara aktarılan fonlar
- Silah satışı anlaşmaları
- Tahsisli hizmet ve tedarikçiler
- Vergi kaçırma/para aklama
- Para transferlerinde bedel kaçakları

Yardım, Kredi ve Yatırım Sağlama Koşulları

- Kaynak geliştirme imtiyazları
- Paylaşım sözleşmelerinde tek yanlı yararlılık
- Yerel elitlerle 'ortaklık'
- Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi
- Gümrük tarifelerinin tek yanlı indirimi
- Gereksiz savunma ve güvenlik gücü oluşturulması
- Özel şirket projelerinin gerçekleştirilmesi için kamu yatırımı
- IMF bütçe denetimleri

Uygulama

- Hileli seçimler
- Rüşvetler
- Askeriyeye ve güvenlik kurumlarına sızmalar
- Yerel para biriminin, faiz oranlarının manipüle edilmesi
- Yerel etnik sürtüşmelerin manipüle edilmesi
- İşbirliğine yanaşmayan liderlerin öldürülmesi
- Yerel milislerin, güvenlik güçlerinin kullanılması
- Askeri müdahale

Küresel Güney
Azgelişmiş Dünya

Dünyanın en yüksek gümrük vergilerinin çektiği duvarların gerisinde gelişen Birleşik Devletler ekonomisi için Başkan Grant 1870'lerde şöyle diyordu: '200 yıl içinde, korumadan çıktığında, Amerika da serbest ticareti kabul edecektir.' Birleşik Devletler gümrük vergileri II. Dünya Savaşı'ndan sonra kayda değer oranda indirilmedi. Savaş ertesi dönemde en başarılı gelişme gösterten ekonomiler Doğu Asya'nın 'kaplan' ekonomileri olan Japonya, Kore, Çin ve Tayvan'ınkilerdi ve elbette ki ihracat güdümlü gelişmelere yoğunlaşmışlardı. Ama bir yandan da, devletin filizlenmesi istediği sanayi dallarındaki yerli mallarla rekabet edebilecek her şeyin ithali yasaktı. Örneğin günümüzün Dünya Bankası ekiplerinden biri 1957'de Toyota'nın Japonya dışında satışa çıktığını görse, şirkete hiç zahmete girmemesini tavsiye eder, yaptıkları otomobilin dünya piyasasında rekabet şansı olmadığını, Batı Avrupalı oto üreticilerinin daha iyi araçlar yapıp daha ucuza sattığını söyleyebilirdi. Dayatacakları reçete şüphesiz Japonya'nın oyuncak ve hazır giyim imalatlarındaki göreceli avantajına sıkı sıkıya sarılması yönünde olacaktı. Toyota bu tür tavsiyeleri tutmadı ve günümüzde dünyanın en başarılı otomobil üreticisi oldu. Yani genelinde bakıldığında Birinci Dünya, Üçüncü Dünya ülkelerinin işe yarayacağı kanıtlanmış tek ekonomik gelişim stratejisini kullanmasını yasaklayarak 'merdiveni ayağının altından itmiş' oldu.[5]

Serbest ticaret terimi Adam Smith'in pazar anlayışını önerir: Birbirine denk olanlar satıştaki mallar üstüne sıkı pazarlığa girer ve her iki tarafın da gereksinmeleri

doğrultusunda uzlaşır, böylece genel refahı yükseltir. Ama bu sadece görüntüde böyle olur, aslında farklı gerçekleşir ve görüntüler kesinlikle yanlış kanı oluşturur. Pazarda karşı karşıya gelenler Birinci ve Üçüncü Dünya unsurları değildir ve doğan etkileşimin sonuçları her iki tarafın çıkarlarını da tatmin edecek bir uzlaşım olmaktan uzaktır. Örneğin Gana 2002 yılında IMF tarafından ithal gıda maddeleri üstündeki gümrük vergilerini kaldırmaya zorlandı. Sonuç, Avrupa Birliği ülkelerinden gelerek yerel çiftçilerin can damarını tıkayan bir ithal gıda akını yönünde oldu. Anlaşılan IMF'nin ekonomik tetikçisi AB'nin kendi kütlesel tarım sübvansiyonlarının kaldırılmasını sağlamayı *unutmuştu.* AB'den çok büyük miktarlarda ithal edilen dondurulmuş parça tavuğun ülkedeki fiyatı yerel üretimin fiyatının üçte birine düştü.[6]

Zambia ise 140 kadar firmadan oluşan yerel hazır giyim sanayini korumaya yönelik gümrük vergilerini kaldırmaya zorlandı. Ülkeye ucuz ve kalitesiz tekstil ürünleri doluşunca, sekizi hariç tüm firmalar kapandı.[7] Zambia'nın hazır giyim üreticileri uluslararası ticarete yönelecek kadar güçlü ve kapsamlı olsaydı bile, AB'ye ve öteki gelişmiş ülkelere ihracat yapmalarını engelleyecek gümrük tarifeleriyle karşılaşacaklardı. Ve Zambia gibi ülkelerden kendilerini serbest ticarete adamaları beklenirken, Birinci Dünya ülkeleri ihracatçılarını ihracat kredilendirme kurumlarıyla ve Bruce Rich'in bu kitabın 'Yıkım İhrac Etmek' başlıklı bölümünde açıkladığı gibi Üçüncü Dünya ekonomileri ve çevre koşulları

üzerinde sık sık afetlere neden olacak şekilde destekler.

Zaman zaman muhafazakârların kullanmayı yeğlediği deyişle 'istenmedik sonuçlar' olarak nitelendirilebilecek ters etkiler doğmaktadır. IMF'nin 1990'ların başında Peru'da uyguladığı yapısal ayarlama programı uyarınca hububat ithalatına getirilen gümrük indirimi sonucunda çiftçisi yılda 40 milyar dolarlık destek alan Birleşik Devletler'den ülkeye tahıl akışı oldu. Perulu çiftçilerin büyük bölümü bununla rekabet edecek durumda değildi, o nedenle de kokain üretiminin ana maddesi olan koka ekmeye başladı.[8]

Tüm bunlar olurken, Üçüncü Dünya ülkelerinin kahve ve kakaodan pirinç, şeker ve pamuğa kadar olan tüm geleneksel ihracat ürünlerine aldığı fiyatlar sürekli düşüş halindeydi. İhracatlarının mukayeseli değeri de düşmüştü; örneğin 1975'te yeni bir traktörün fiyatı 8 metreküp Afrika kahvesine eşdeğerken, 1990'da aynı traktör 40 metreküp kahve ediyordu.[9] Ancak bu ülkeler için daha yüksek değerli, daha karmaşık üretimlere yönelmek güçtü, çünkü kapitalleri, pazar erişimleri ve yeterli eğitimden geçmiş işgüçleri yoktu. Aslında IMF programlarının çoğu sağlık ve eğitim giderlerinde ciddi kesintiler gerektiriyor, bu da asıl işgücünü oluşturacak, düşük eğitim düzeyine ve pek az teknolojik yeteneğe sahip kitlenin niteliğini ve kapasitesini geliştirmeyi zorlaştırıyordu. Gana gibi kimi ülkelerde okula devam eden çocukların okul yaşına gelmiş olanlara oranı hızla düşüyordu, çünkü IMF sürekli bütçe kesintileri dayatıyordu.[10]

Tekel: Denk olmayanların oyun alanı

Birinci Dünya elitleri piyasaları domine ve manipüle etmek için bir taraftan sürekli olarak serbest ticaret kavramının içinde barındırdığı *büyülere* başvururken, bir yandan da piyasanın ilave *kas gücünü* kullanır. Düşünsel Mülkiyet Haklarına Ticaret İlintili Yaklaşımlar [Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)] diye andıkları ve geniş ölçekli muhalefete rağmen 1994'teki Uruguay Görüşmeleri'nde zorlayarak geçirdikleri yaklaşım üstünde ısrar etmişlerdir. TRIPS patentlerin ve diğer zihinsel mülkiyet tekellerinin Üçüncü Dünya üreticilerinin kazançlı pazarlara açılmasını engeller, bu yolla onları emtia üretimi düzeyinde kısılıp kalmış halde tutar.

Birleşik Devletler bu stratejinin bir parçası olarak tohumların, insan hücrelerinin ve mikroorganizmaların 'özdeğin patenti alınabilir bileşikleri' olarak kabul edilmesini dayattı. Birinci Dünya'nın ticari oluşumları TRIPS maddelerini Küresel Güney'i yerel işleme üniteleri ve başka patente bağlanabilir genetik kaynaklar olarak yararlanmak için kullandı, üst düzeyde üretim ve satış hakları elde etti ki, bu yaygın olarak biopirasi* olarak anılacak bir durumdu.[11] Özellikle sıra dışı, hatta sapkın bir örnekte Teksas merkezli bir şirket olan RiceTec, Hindistan'ın *basmati* pirinci için orijinal pirinç türü yarattığı iddiasıyla patent talebinde bulundu ve

---

* Biyolojik hırsızlık, korsanlık. Şirketlerin bir yöreye özgü bitkileri yasadışı olarak toplanması ve kendi kullanımlarına yönelik şekilde patent altına alması. (ç.n.)

aldı. Orijinlerine sahip çıkılan pirinç aslında çağlar boyunca doğal yetiştirme yöntemleriyle Hintli ve Pakistanlı çiftçiler tarafından geliştirilmişti.

Borç: Ruhu dükkâna rehin bırakmak

Üçüncü Dünya ülkelerini denetim altında tutan şey borçtur. Yardım, borçların yeniden programlandırılması ve borç yapılandırmaya bağımlı olarak (ve gerçek anlamdaki gelişmeyi mecburen bir tarafa bırakarak) ayakta duran bu ülkeler, ekonomilerini baştan yapılandırmaya ve yasalarını IMF ile Dünya Bankası'nın dayatacağı koşullara uyacak şekilde yeniden yapmaya zorlanır. Çünkü Birleşik Devletler gibi dünyanın para rezervlerini denetimleri altında tutmazlar ve kendi hedeflerinin peşinde finans krizleri yaşamadan fazla uzun süre koşamazlar. After the New Economy'nin yazarı Doug Henwood şöyle diyor:

> 'Birleşik Devletler sıradan bir ülke olsa, yapısal ayarlamanın en birincil adayı olurdu. Kendi servetimizin çok ötesinde bir yaşam sürüyoruz, muazzam ve gittikçe daha da büyüyen dış borçlarımız var, devasa bir bütçe açığına sahibiz ve hükümetler bu konuda bir şeyler yapmaya en ufak ilgi göstermiyor. Birleşik Devletler eğer sıradan bir ülke olsaydı, IMF kapımızda belirir ve ekonomik durgunluk yaratmamızı, dış hesapları dengelememizi, daha az tüketmemizi, daha fazla yatırım ve tasarruf yapmamızı isterdi bizden. Ama Birleşik Devletler bildiğimiz Birleşik Devletler olduğundan böyle bir şey elbette ki gerçekleşmeyecek. O reçete bizim için iyi değilse

başkaları için nasıl oluyor da o kadar şifa verici kabul ediliyor?'[12]

Yozlaşma, borç ve gizlilik

Yolsuzluk her zaman gücün beslemesi olmuş, onun oda hizmetçiliğini yapmıştır; hem kâr, hem denetim mekanizması olarak çalışır ve dikkati gerçek güç sarmallarından başka yöne çeker. Başında olduğu Zaire'ye gönderilen yardım parasının en az yarısını çalmış olan Mobutu Sese Seko gibi yolsuzluğa bulaşmış kişiler gereksiz, kötü planlanmış ya da yapay olarak şişirilmiş projeler için ülkesinin yurttaşları tarafından ödenecek borçlar almayı sever.[13] Ve Dünya Bankası ile IMF (müfettişlerinin paranın çalınmakta olduğu uyarılarına rağmen) Zaire'ye borç vermeye devam etmekten mutluluk duymuştur. Mobutu'nın Soğuk Savaş sırasında Washington tarafından yapılan Afrika projelerini desteklemesinde bu şevkin elbette katkısı vardır, ama o zaman çalınan paraların dönüp dolaşıp Birinci Dünya bankalarına gitmesi de ayrı bir faktördür. Steve Berkman bu kitabın 'Dünya Bankası ve 100 Milyar Dolarlık Soru' başlıklı bölümünde, yukarıda sözü edilen tezgâhların gelişme fonlarının yolsuzluğa bulaşmış elitlerin cebine gidecek şekilde nasıl kurulduğunu işin içinden gelen birinin ağzından anlatacak.

Daha genel planda, 'borç/kapital uçuş döngüsü' denen şey birçok borçlanma komitesinin ilgisini çekmiştir. Sag Harbor Grubu 'en büyük borçlular tarafından fonların en az yarısının genellikle alındıkları yıl, hatta bazen aynı ay içinde arka kapıdan çıktığı' kanısına

varmıştır.[14] John Christensen, sonraki sayfalarda okuyacağınız Kirli Para: Offshore Bankacılığın Gizli Dünyasının İçinde' başlıklı yazısında Jersey ve Cayman Adaları gibi denetim dışında kalan off-shore bankacılık cennetlerinde açılan gizli hesapların Üçüncü Dünya elitlerine çaldıkları, zimmetlerine geçirdikleri ya da komisyon, rüşvet, uyuşturucu dolaşımı gibi yollardan elde ettikleri paraları saklamakta nasıl yardım ettiğini ortaya serecek.

Aynı off-shore kurumlar Birinci Dünya ticari kuruluşlarının ve elitlerinin kârlarını vergilendirmeden kaçırmasını, çıkan faturayı ödenmek üzere sıradan halk tabakalarına bırakmasını sağlar. Luxembourg'un bankacılık gizliliği yasalarının koruması altında çalışan The Bank of Credit and Commerce International, 13 milyar doların kaybolduğu (daha doğru deyişle çalındığı) dünyanın en büyük bankacılık düzenbazlığına karışarak offshore bankacılık fırsatlarını yepyeni uçlara taşımıştır. Lucy Komisar daha ileriki bölümlerde 'BCCI'nın Çifte Oyunu: Amerika Üzerinden Bankacılık, Cihad Üzerinden Bankacılık' başlıklı yazısında hükümetlerin ya da düzenleyici otoritelerin bu olay oluken neden başka taraflara baktığını açıklayacak. Bunun nedeni kısaca, BCCI'nın geniş bir grup güçlü oyuncunun, CIA ve etkili Demokrat ve Cumhuriyetçi Kongre üyelerinden, Medellín uyuşturucu karteli ve (sonradan anlaşıldığına göre) El Kaide'ye kadar birçok kişi ve unsurun bankacılık gereksinmelerini karşılamasıydı.

IMF tarafından zorlanan özelleştirme programları, 'rüşvetlendirme' olarak anılan yolsuzluk kanalıyla para

derleme sistemine zengin fırsatlar sunar. Dünya Bankası'nın eski baş ekonomistlerinden Joseph Stiglitz'e göre 'kendilerinden ülkelerinin su ve elektrik şirketlerini satmaları istenen ulusal liderler [....] İsviçre bankalarındaki hesaplara yatacak komisyonlara göz diker [....] karşılarına çıkan fırsatın ölçeğini kavradıkları zaman gözleri irileşir ve devletin elindeki sanayilerin satılmasına yönelik muhalefet susturulur.'[15]

Uygulama Yöntemi: Değnek ve Ucundaki Havuç

Popülist amaçlar güden, hedefleri arasında ülkenin kaynaklarını denetim altında tutma ve bunlardan kâr sağlamak da bulunan liderler olamaz mı? Farz edin ki, yozlaştırma tuzaklarına düşmeyen ya da Birinci Dünya tarzı üst düzey yaşamın çekiciliğine kapılmayan birileri çıktı. Ekonomik tetikçinin oyun planı istekli ya da istemdışı işbirliğini sağlayacak komple bir fırsatlar menüsünü kapsar.

Böl ve yönet yöntemi elbette ki hem fatihler, hem de tehdit altındaki yerel elitler için tarih boyunca sık sık başvurulan bir strateji olmuştur. Siyasi süreçleri insanların güven ya da inancını sarsarak hırpalamak da ülkenin dik başlı liderlerini dizginlemenin bir yoludur. A.B.D. ve öteki güçler, yönetim yapıları, askeriye, iş dünyası, medya, akademik çevreler ve sendikalardaki önemli kişilerle ilişki kurmakta yarar bulur. Sessizce yapılan kimi toplantılardan sonra fonların kimi gruplara aktarılması, ardından da işbirliğine yanaşmayan ülkede siyasi gerilimin yükselmeye başlaması çok olasıdır. Hükümet birden destekçilerinden gelen direnişle karşı-

laşır, siyasi muhalefet daha keskinleşir ve sertleşir. Medya alarm durumunu yükseltir. Gerilim artar ve ekonomi uzmanları iş riski değerlendirmelerini farklı düzeye taşır; para Miami'ye ya da Londra'ya ya da İsviçre'ye gitmek üzere ülkeyi terk etmeye başlar, yatırımlar ertelenir, geçici işçi çıkartmaları işsizliği körükler. Eğer hükümet mesajı alıp gidişatı düzeltirse ışık belirir; para geri dönmeye, destek birden tekrar olası görülmeye başlar. Ama eğer hükümet fırtınadan çıkmak için bir hamle yapmaya çabalarsa, karşısında uğraşması gereken, daha fazla kaba güç içeren stratejiler bulur ki, bunlar liderlere düzenlenen suikastlardan askeri darbeye, hatta iç savaşa kadar uzanabilir.

Venezuela bu konuda kitaplara geçecek bir örnektir. Birleşik Devletler hükümetinin Demokrasi İçin Ulusal Bağış Fonu [National Endowment for Democracy (NED)] 2002 yılında halkçı başkan Hugo Chavez'e karşı gürültülü bir kampanya yürütülmesinde katkıda bulunmak amacıyla iş dünyasından, medyadan, sendikalardan birçok kişiye yaklaşık 1 milyon dolar mali yardım yaptı, bunun sonuçları sonraki aylarda Chavez aleyhine kalkışılan (ve başarısız olan) askeri darbeye kadar uzandı. Örneğin NED, Amerika yanlısı güçlü bir işadamı olan Pedro Carmona'yı başa getirmeyi amaçlayan askeri darbe başarıya ulaşsa eğitim bakanı olması planlanan Leonardo Carvajal tarafından yönetilen Eğitim Kongresi'ne 55.000 dolar vermişti.[16]

Bunların yanı sıra, özel ya da yarı resmi silahlı güçlerin kullanımı da yaygındır. Andrew Rowell ile James

Marriott Nijerya petrolleri üstünde yoğunlaşan ilgiyi hem Çin, hem de Batı yönünden inceledi. İlerki bölümlerde yer alan 'Afrika İçin Yaşanan Yeni Kapışmada Paralı Askerler Ön Saflarda' başlıklı yazıda bir 'çakal' operasyonunu ve Shell Oil'il güvenlik ajanlarının Nijer Irmağı petrol gelirlerinin ülke halkına ulaşmamasını sağlamaktaki rolünü okuyacaksınız.

Bir ülkedeki etnik ya da din kaynaklı ayrılıkları kullanma stratejisi sık sık başarıya ulaşır. Örneğin A.B.D. 1979 yılında Afganistan'ın kadınları eğitme programı oluşturarak çizgiyi aştığı düşünülen sosyalist hükümetine karşı mücadele veren İslami köktencilik yanlısı mücahitlere destek sağlamaktan mutluluk duymuştu ve Usama bin Ladin de bu operasyonda CIA'ya yardım etmek üzere Pakistan haberalma servisinden derlenmiş bir Suudi İslamcısı idi.[17] Kathleen Kern 'İnsan Hayatı Birimiyle Maliyet' başlıklı yazısında Doğu Kongo ve Ruanda'da etnik bölünmenin batılı çokuluslu şirketler tarafından coltan[18] ve öteki doğal kaynaklara erişim sağlanabilmesi için, üstelik dört milyon insanın hayatı pahasına nasıl istismar edildiğini gayet iyi anlatır. A.B.D. ise Nikaragua'da ülkenin Atlantik kıyısında yaşayan Miskitu halkını Sandinista yönetiminin aleyhine çevirmek için etnik ve dinsel ayrılıkları kullanmıştır.[19]

Ve terörizm her ne kadar toplum karşısında yerilse de, sık sık yararlı olur. 1981 yılı Aralık ayında bir Nikaragua Aeronica jeti Mexico City havaalanı pistinde havaya uçtu.[20] Yolcular, henüz uçağa alınmadıkları için 1976 Ekim'inde Karayipler üzerinde patlayarak düşen

ve yetmiş üç yolcuyla mürettebatın ölümüyle sonuçlanan 455 numaralı Cubana uçuşundakilerden daha şanslıydı. Daha sonra bombalamaları planlayıp gerçekleştirme suçlamasıyla Venezuela'da yargı karşısına çıkarılan Kübalı sürgün Luis Posada Carriles, A.B.D. hükümeti tarafından finanse edilen Kübalı Amerikalılar Ulusal Vakfı'ndan bu saldırılar için 200.000 dolar aldığını itiraf etti.[21]

İşbirliğine yanaşmayan ya da hırslı Üçüncü Dünya ülkesi liderlerini elimine etmek, aynı zamanda direniş göstermeyi düşünebilecek başka ülke başkan ya da başbakanlarına uygulamalı ders veren bir yöntemdir. John Perkins, Panama Başkanı Omar Torrijos ve Ekuador Başkanı Jaime Roldós'un 1981'de alaşağı edilmesiyle sonuçlanan sürecin geri planındaki öyküyü anlatır.[22] Ama benzer akıbeti paylaşan liderlerin adları uzunca bir liste oluşturur: Patrice Lumumba, Kongo 1960; Eduardo Mondlane, Mozambik 1969; Amilcar Cabral, Gine-Bissau 1973; Başpsikopos Oscar Romero, San Salvador 1980; Benigno Aquino, Filipinler 1983; Mehdi Ben Barka, Cezayir 1965. Bir Güney Afrika güvenlik servisi ajanı olan Craig Williamson'un kariyeri bu tür hedefi belirlenmiş cinayetlere karışan tipik çakallarınki gibi şekillenmiştir. Bu kişi Afrika Ulusal Kongresi partisinin eylemcisi ve önderi olan Ruth First'in 1892'de postayla gönderilen bir bomba kullanılarak öldürülmesinden sorumludur ve başka çok sayıda ırk ayrımı karşıtı eylemciye karşı girişilen saldırıya karışmıştır.[23]

Askeri darbeler muhalefet gösteren liderleri elimi-

ne etmekte, partileri iktidardan uzaklaştırmakta, eylemcileri toplamakta ve tüm bir toplumu uygun görülmeyen bir reform programının sonuçlarını geri çevirmek için mengene altına almakta kullanılan, klasikleşmiş bir yöntemidir. Bunlar arasında olasılıkla en yaygın ve iyi bilinen, 1973 Eylül'ünde Şili'nin *Unidad Popular* (Halkın Birliği) yönetimine karşı General Augusto Pinochet tarafından başlatılan ve Başkan Salvador Allende ile binlerce destekçisinin ölümüyle sonuçlanan darbedir. A.B.D. ve Batı hükümetlerinin yakından ilintili olduğu askeri darbeler uzunca bir liste oluşturur ki, İran'da Muhammed Musaddık'ın 1953 yılında CIA tarafından devrilmesiyle başlar, Brezilya Başkanı João Goulart'ın 1964'de iktidardan indirilmesi, Milton Obote'nin Uganda'da 1971'de General İdi Amin tarafından alaşağı edilmesi, General Suharto'nun 1965'te Endonezya'da gücü ele geçirmesi gibi operasyonlarla devam eder.

Askeri müdahale çakalların başarısız olduğu ve işbirliğine yanaşacak askeri personelin derlenemediği koşullarda başvurulan bir seçenektir. Müdahale bazen hükümeti doğrudan devirmek şeklindedir, bazense halkı kargaşanın sadece seçim ya da pazarlık aracılığıyla biteceğine inandıracak şekilde bezdirmeye hizmet eden, terörizm ve gerilla savaşı taktiklerinin karışımı kullanılarak verilen iç savaş formuna bürünür. Nikaragua'da Sandinistalara karşı verilen Kontra Savaşı bunun klasik örneklerinden biridir. A.B.D. Mozambik ve Angola yönetimlerine karşı (Güney Afrika ordusunun da

katılımıyla) her iki ülkenin de ekonomilerini perişan edecek, yüzbinlerce insanın hayatına mal olacak uzun operasyonlar yürütmüştür.

Doğrudan müdahale en zor durumlar için saklanır, ama rejim değişimi için her zaman olası bir yöntemdir. Vietnam Savaşı'ndan alınan ders, bir dönem için bu yöntemin Birinci Dünya gücünü yerleştirmek için kullanılabilecek en az arzu edilir seçenek olarak saklanmasını sağlamıştır, ama Sovyet bloğunun çöküşü ve ileri teknoloji silahların gelişimiyle tekrar öne çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde A.B.D. askeri/stratejik kuramcıları yaygın izleme teknolojilerini, orduların ağ merkezli kumandasını ve denetimini de sağlayan sözde askeri devrimlerin getireceği avantajları ve savaş gereçlerinde ulaşıldığı ileri sürülen hassaslığı kullanarak Birleşik Devletler'in dış politikalarındaki baskınlık eğilimini destekledi. Belloc'un Britanya İmparatorluğu'nun altın döneminde, Avrupalıların sömürgeleştirdiği ülkeler üzerindeki hegemonyasını vurgularken alenen dile getirdiği şeyle eşdeğerdi bu tavır: "Bizim Gatling* tüfeğimiz var, onların yok."

George H.W. Bush yönetiminin Savunma Bakanlığı baş müsteşarı neo-con Paul Wolfowitz 1992 yılında hazırladığı, '1994–99 Savunma Planlama Rehberi'nde o zamandan bu yana Bush Doktrini olarak bilinen şeyi formüle etti. Bu stratejik plan üç noktayı vurgular: Birleşik Devletler gücünün Yeni Dünya Düzeni'ndeki bi-

---

* Amerikalı mucit Dr. Richard Gatling tarafından 1861'de geliştirilern ve patenti 1862'de alınan ilk makineli tüfek. (ç.n.)

rincil rolü, kendi çıkarlarını savunmak için gerektiğinde önceden uyarı yapmadan saldırıya geçme hakkı ve 'Orta Doğu'da hakim dış güç olarak bulunmaya ve bölgenin petrolüne A.B.D. ve Batı erişimini korumaya yönelik kapsamlı görev'.[24]

Irak'ın 2003'te işgalinin gerisinde bu öncül önerme vardır. Şimdilerde Bush Doktrini'nin savunucusu olan Dick Cheney, 1991'deki Körfez Savaşı'nın ertesinde Saddam'ın devrilmesi konusunda şöyle diyordu: "Bence Amerikan askeri güçleri Irak'ta iç savaş tanımına uyan bir bataklığa saplanmıştır ve o tarz bir şeye gömülüp kalmaya kesinlikle niyetimiz olamaz."

Zaman değişiyor anlaşılan.

Greg Muttitt'in ilerki bölümlerde okuyacağınız 'Irak'ın Petrol Rezervlerini Yağmalamak'da özetlediği gibi, Irak petrol rezervlerinin zenginliği, yaklaşan petrol darlığıyla yüzleşmeye başlayan bir dünyada, Orta Doğu petrollerinin öylesine bir manivela gücü oluşturacağı bir dünyada yarattığı çekicilik ve buna yönelik müstehcen düzeyde tahrik edici üretim paylaşım anlaşmaları, A.B.D.'yi sıyrılıp çıkması güç olacağı anlaşılan bir müdahaleye yönlendirmiş gibi görünüyor. Muhafazakâr bir askeri kuramcı olan Andrew J. Bacevich meseleyi belirleyip altını çiziyor: 'Birden fazla jeopolitik öneme sahip bir bölgede yönlendirici idareyi elde tutmak, kendi dayattıkları haricindeki ekonomi politik ilkelerin meşruiyetini yok saymak, mevcut düzeni kutsallık derecesinde dokunulamaz ilan etmek, küresel ölçekte yayılmış, savunma değil, tehdit ve tazyik unsuru olacak şe-

kilde düzenlenmiş, sorgulanamaz üstünlükteki bir askeri gücü öne sürmek: Bunlar imparatorluğun yönetimine talip bir ulusun edimleridir.'[25]

Ne var ki imparatorluk, ancak halkları denetimi altında yaşamaktan yarar sağladığına inandığı, yöneticilerin edimlerinin kendi emellerine getirdiği sınırlamaları makul bulduğu sürece (yani tıpkı 1776'ya kadar olduğu haliyle) kabul edilebilen bir kavramdır. Bir tarafta Üçüncü Dünya elitleri zengin Birinci Dünya yaşam tarzı sürdürmek için bolca fırsat bulurken, öteki tarafta 2 milyar insan Güney Yarıküre'deki kentlerin kenar mahallelerine tıkışmıştır ve dağ gibi yığılan borçlar ekonomik ve toplumsal gelişmeye köstek vurmaya devam etmektedir.[26] Bu bağlamda bakıldığında Bush Doktrini, imparatorluğun ağ denetimini korumak için sonu gelmeyecek bir savaş açmıştır. Ama Antonia Juhasz'ın da bu kitabın 'Küresel Ayaklanma: Direniş Ağı' başlıklı bölümde dikkat çektiği üzere, dünya halkları sürekli bir imparatorluğun gölgesi altında yaşamaktansa, küreselleşmeye karşı demokratik bir alternatif yaratma yönünde mücadele kararı alma eğilimine girer görüntüsü vermekte.

SONNOTLAR

---

1 Niall Ferguson, 'Yeni Emperyalizme Hoş Geldiniz', Guardian, 31 Ekim 2001.

2 Stephen Kinzer, All the Shah's Men (Şah'ın Tüm Adamları), New York, Wiley, 2003, sy. 209.

[3] Naomi Klein, 'Neo-Con Değil, Sadece Aleni Tamah' Globe and Mail (Toronto), 20 Aralık 2003.

[4] 2006 World Data Sheet (Washington, D.C.: Nüfus Referans Bürosu, 2006).

[5] Ha-Joon Chang, Kicking Away the Ladder: (Merdiveni İtelemek) Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

[6] Daha fazla bilgi için: http://www.ghanaweb.com/

[7] Lishala C. Situmbeko (Zambia Bankası) ve Jack Jones Zulu (Jubilee-Zambia), 'Zambia: Condemned to Debt.' (Borca Mahkum Edilmiş Zambia) http://www.africafocus.org/

[8] Asad Ismi, 'Plunder with a Human Face: The World Bank,' (İnsan Yüzüyle Yağma: Dünya Bankası), Z Magazine, Şubat 1998, sy. 10.

[9] Christian Aid, The Trading Game: How Trade Works (Ticaret Oyunu: Ticaret Nasıl İşler) Oxford: Oxfam, 2003.

[10] Asad Ismi, Impoverishing a Continent: The World Bank and IMF in Africa (Bir Kıtayı Yoksullaştırmak: Dünya Bankası ve IMF Afrika'da) Ottawa: Halifax Initiative Coalition, 2004, sy. 13.

[11] Vandana Shiva, 'North-South Conflicts in Intellectual Property Rights' ('Zihinsel Mülkiyet Haklarında Kuzey-Güney Sürtüşmesi') Synthesis/Regeneration 25 (Yaz 2001).

[12] Doug Henwood ile Ellen Augustine tarafından yapılan ropörtaj. 21 Ocak 2006.

[13] John O'Shea, 'Paying Aid to Corrupt Regimes No Use to Poor' (Yozlaşmış Rejimlere Para Yardımı Yapmanın Yoksullara Yararı Yoktur'), Irish Times, 9 Aralık 2004.

[14] James S. Henry, 'Where the Money Went' ('Para Nereye Gitti'), Fortune, Mart/Nisan 2004, sy. 45.

[15] Derek McCuish, 'Water, Land and Labour: The Impacts of Forced Privatization in Vulnerable Communities' ('Su, Arazi ve İşgücü: Etkilere Açık Toplumlarda Zoraki Özelleştirmenin İtici Güçleri') Ottawa: Halifax Initiative Coalition, 2004, sy. 29.

[16] Mike Ceaser, 'U.S. Tax Dollars Helped Finance Some Chavez Foes' ('Birleşik Devletler'den Vergi Olarak Toplanan Dolarlar Chavez'in Kimi Düşmanlarının Finanse Edilmesine Katkıda Bulundu), Boston Globe, 18 Ağustos 2002.

[17] Tariq Ali, The Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity (Köktenciliklerin Çarpışması: Haçlı Seferleri, Cihadlar ve Modernlik), Londra, Verso, 2002), sy. 209–10. Ayrıca bkz. Steve Coll, Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001 (Hayalet Savaşlar: CIA, Afganistan ve Bin Ladin'in Sovyet İşgalinden 10 Eylül 2001'e Kadar Tarihi) New York: Penguin, 2004.

[18] Coltan, niobium ve tantalum elementlerini üretmekte kullanılan columbit-tantalit'in gündelik dildeki adıdır. (ç.n.)

[19] Bkz. Roxanne Dunbar-Ortiz, Blood on the Border: A Memoir of the Contra War (Sınırdaki Kan: Kontra-savaşın Güncesi) Boston, South End Press, 2005.

[20] Aynı eser, sy. 119–23.

[21] Ann Louise Bardach ve Larry Rohter, 'Key Cuba Foe Claims Exiles' Backing' ('Önemli Küba Düşmanı Sürgünlerin Destek Verdiğini İddia Ediyor'), New York Times, 12 Temmuz 1998. Ayrıca National Security Archive (Ulusal Güvenlik Arşivi) web sitesindeki gizliği kaldırılmış belgelere bakınız. www.gwu.edu

[22] Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları, APRIL Yayıncılık, çev. Murat Kayı, 1. Baskı Ankara, 2005. Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları-2, APRIL Yayıncılık, çev. Cihat Taşçıoğlu, 1. Baskı Ankara, 2007.

[23] Bkz. Güney Afrika'nın Gerçekleri ve Uzlaşım Komisyonu kararları. http://www.doj.gov.za

[24] Barton Gellman, 'Keeping the U.S. First ('Birleşik Devletler'i Birincil Konumda Tutmak'), Washington Post, 11 Mart 1992.

[25] Andrew J. Bacevich, American Empire: The Realities and Consequences of U.S. Diplomacy (Amerikan İmparatorluğu: A.B.D. Diplomasisinin Gerçekleri ve Sonuçları) Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002, sy. 243.

[26] Üçüncü Dünya'nın gelişim göstermeden büyümesi ve Pentagon'un Bağdat'taki Sadr Kenti bölgesinde yer alan Vietnam Caddesi'nde örneklemesini yaptığı 'düşük yoğunluklu süre sınırlamasız dünya savaşı' hazırlıkları için Mike Davis'in, Planet of Slums (Kenar Mahalleler Gezegeni) başlıklı kitabına bakınız. (Londra, Verso, 2006)

2 Para Satmak... Ve Bağımlılık: Borçlanma Tuzağı Nasıl Kurulur?

Hırslı bir bölgesel banka ve genç bir banker gelişmekte olan ülkelerde uygulanacak netameli projelere işporta usülü kredi verir. Ve çıkan faturayı sıradan vatandaşın önüne koyar.

Sam Gwynne

Texas Monthly'nin yönetici editörü olan Sam Gwynne, daha önce *Time* dergisinin yurtdışı muhabirliğini yapmaktaydı. 1977 yılında Johns Hopkins Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra aynı üniversitede romancı John Barth ile birlikte yazarlık seminerleri vermeye başladı. Bir süre sonra yazarlık kariyerinde beş yıllık bir parantez açarak önce Cleveland Vakfı'nda, ardından da First Interstate Bank of California'nın Hong Kong bürosunda çalışmaya başladı ve Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Asya'ya yönelik uluslararası borç portföylerini yönetti.

1980'lerde bankacılığı bırakan Gwynne serbest yazarlığa yönelerek aralarında *Harper's*, *New York Times*, *Los Angeles Times*, *Washington Monthly* ve *California Magazine* gibilerinin de olduğu yayın organlarına çok sayıda yazı verdi. İlk kitabı olan *Para Satmak: Genç Bir Bankerin Büyük Uluslararası Borçlandırma Patlamasının Olağanüstü Yükseliş ve Düşüşüne Katkıları*'nı 1985'te yazdı. BCCI skandalıyla ilgili olarak *Time* dergisinde çıkan makaleleriyle 1991'de Gerald Loeb Seçkin Ekonomi Yazarlığı Ödülü'nü aldı ve aynı yıl üst düzey araştırmacı yazarlara verilen Jack Anderson Ödülü'ne layık bulundu. Daha sonra yazdığı *Yasadışı Banka: BCCI'nın Gizli Kalbine Atak Bir Yolculuk* başlıklı kitabı *Business Week* dergisi tarafından yılın en iyi on kitabı arasında gösterildi.

Para Satmak... Ve Bağımlılık: Borçlanma Tuzağı Nasıl Kurulur?

Uygarlığa erişmiş bir dünyanın kıyılarında kapı kapı dolaşarak para satmak garip bir iştir. Ticareti yapılan para Avro birimli piyasaların kaynağı belirsiz borçlanmalarından, Nassau, Hong Kong ya da Zürih'ten dolaşan kimi karanlık fonlardan değil de, Ohio'da yaşayan Amerikalılardan geliyorsa iş iyice tuhaflaşır. Ve o Amerikalılar (tıpkı başka yerlerdeki Amerikalılar gibi) paralarının artık yan parseldeki evin inşaatında kullanılmadığını anlamaya başlıyor.

Ben de hayatımı kazanmak için o insanların parasını satıyordum bir zamanlar. Toplam mevduatı 5 milyar dolar olan orta ölçekli bir Ortabatı Amerikan bankası namına dünyayı dolaşıyordum. Ve bunu yaparken 'alışılageldik işlem' sayılan kimi irkiltici bankacılık uygulamalarının dünya finans sisteminin vebası haline gelmeye başladığını gördüm.

Yıl 1987. Filipinler Başkanı Ferdinand Marcos'un baskıcı, satın alınmaya ve rüşvete müsait rejimi sayesinde Manila'nın en iyi otellerinden biri olan *Peninsula*'ya güvenlik ve huzur içinde tünemişim. Marcos klanının yatak arkadaşı olan bir Filipin inşaat şirketine tadı kısa zamanda kötüye çalacak olan 10 milyon dolarlık bir kredi açılmasıyla sonuçlanacak özel operasyonu başlat-

mak üzereyim. Akşam yemeğine çıkmak için *Peninsula*'nın lobisine inerken, hâlâ önceki akşam bir Tayvan bankasının verdiği yemekte sunulan canlı ahtapotu sindirmeye ve insanların neden o kadar zahmete katlandığını, neden o kadar gayretli olduğunu anlamaya çalışıyorum.

Uluslararası bankacılık aslında ilginç iştir, ama o olayın özelinde (hem ben, hem de parasını sattığım zavallı Ohiolular açısından) bunu daha da ilginç kılan şey, benim o sıra yirmi beş yaşında ve bankacılıkta henüz bir buçuk yıllık deneyime sahip olmamdı. İngiliz dilinde lisansüstü eğitim almanın verdiği güçle bankaya 'kredilendirme analizcisi' olarak girmiştim. Aynı zamanda akıcı Fransızca konuşmam nedeniyle on bir ay içinde terfi ederek Kuzey Afrika'nın Fransızca konuşulan Arap ülkelerinden sorumlu yetkili konumuna terfi etmiş ve ilk uluslararası ilişkilerimi yaşamıştım. Filipinler üçüncü kapsamlı yolculuğumdu ve yetki alanım hızla genişlemişti. Altı ayda yirmi altı ülke ziyaret etmiştim.

Genç ve deneyimsiz konumumda yalnız sayılmazdım. Uluslararası bankacılık dünyası yirmili yaşlarının ortasındaki zeki, agresif, ama umutsuz denecek kadar deneyimsiz para simsarlarıyla doludur. Bunlar kendilerine verilen kotaları doldurmak için kapı kapı gezerek pazarlamacılık yapar gibi dünyayı dolaşır, açtığı masrafı umursamayacak şekilde yaşarlar. Patronları da genellikle, Brooks Brothers'den giyinen, Wharton ya da Stanford'da yüksek lisans yapmış, zeki, ama en basit

perakende borç taksitlendirmesinde sıkıntı yaşayacak kadar deneyimsiz, yirmili yaşlarının sonundaki gençlerdir. Onların kredilendirme komitesindeki patronlarıysa, günün gereklerine göre stratejiler belirleyen, yerel bankacılık üzerindeki kavrayışları sık sık iyice sertleşen, yirmişer, otuzar yıllık deneyime sahip bankerlerdir ve sektörün asal elemanlarını oluştururlar. Ama kıdemli bankacılar bile iş uluslararası borç vermeye gelince sudan çıkmış balığa döner. Çoğu denizaşırı yerlere borç vermeyi ilkin istememiş, ama Amerikan ticaretinin enternasyonalleştirilmesi onları bunu yapmaya zorlamıştır; yerel müşterileri dış pazarlara doğru büyüdükçe, piyasayı finansman merkezi olarak çalışan başka bankalara kaptırmamak için onları izlemek zorunda kalmışlardır. Böylece biraz tedirgin bir halde dünya finans sisteminin para dürtücüleri konumundaki astlarını yorulmak bilmeden dolaşarak, Polonya, Meksika ve Brezilya'da yaptıkları gibi sistemi tehdit edecek düzeyde borç pazarlamaya yönlendirirler.

Sistem büyük zorlama altındadır. 1975 yılında Amerikan bankalarının belli başlı denizaşırı yerlerde 110 milyar doları çalışıyordu. 1982'nin sonuna gelindiğinde bu rakam 451 milyar dolara çıkmıştı. En büyük dokuz Birleşik Devletler bankasının sadece Brezilya, Meksika ve Arjantin'de kabaca 31 milyar dolar alacağı vardır ki, bu rakam sözkonusu bankaların *toplam kapitallerinin %112'sine* tekabül eder, böylece hepsi felaket düzeydeki sonuçlardan kaçınmak için borçarı yeniden yapılandırmak zorunda kalır.

Ben *Peninsula*'nın lobisinde ilerlerken Manila'da hava hızla ısınıyordu. Terasta Filipinli bir orkestra tüccarlar, turistler, bankerler, yerel işadamları, birilerini bekleyen ya da öylesine oturan yaşlı Asyalıların oluşturduğu kalabalığa müzik yapıyordu.

Henüz neler olup bittiğini kestiremememe rağmen bir şeylerin yaklaştığını hissediyordum. O sabah Çin Havayolları'nın bir uçağıyla Taipei'den gelmiştim oraya. Uçaktan indiğimde apronun kenarında bekleyen bir 'kolaylaştırıcı' tarafından karşılanınca şaşırmıştım. Önemli kişilerin geliş gidişlerini düzenlemekte uzmanlaşmış olan bu ilginç karakterler Üçüncü Dünya'da başlı başına bir meslek erbabı grubu oluşturuyordu. Kendisini 'Joy' olarak tanıştıran 'kolaylaştırıcı', müşterim olan ve yıllardan beri flört etmemize rağmen ilişki kurmakta başarı sağlayamadığımız Filipinler İnşaat ve Gelişim Şirketi'nin [Construction and Development Corporation of the Philippines (CDCP)] temsilcisiydi. Ve anlaşıldığı kadarıyla, gümrük ve muhaceret kuyruklarındaki insanlarla ilgilenen görevlilere gerekli ödemeyi yapmıştı. Tropik sıcağa küfür ve lanet ederek bir bucuk saat bekleyecek olan üç yüz kişinin tersine, iki işlemden de birkaç dakikada geçtim.

Joy ardından beni iyice gerilmiş ve bağrışmaya başlamış olan kalabalığın içinden geçirip, ileride duran, klima, iyi bir müzik sistemi ve yirmi yaşında güzel bir kızla donanmış olduğu sonradan anlaşılacak olan Jaguar'ın yanaşmasını beklemem için gelen yolcu terminalinin dışına çıkardı. Hepsi tamamdı, ama kızı beklemi-

yordum doğrusu. Örneğin Bangkok Bankası ziyaretim sırasında bana metalik gri bir Lincoln tahsis etmişti, ama içinde kız yoktu. Suudiler ise Limuzin tipi Mercedes ve el altından ayarlanmış Johnny Walker Black ile karşılamıştı. Yine kız falan yoktu elbette. Asya iş dünyasının karmaşık yapısı içinde *bir şeylere* karşılık *başka bir şeyler* teklif etmek her pazarlığın ayrılmaz unsurudur ve nedensiz yapılmaz.

Evet, *bir şeyler* yaklaşıyordu.

Ve şimdi, saatler sonra Joy ile *Peninsula Hotel*'in giriş saçağının altında tekrar buluşuyordum. Üstünde tiril tiril beyaz bir üniforma vardı. İçinde 5.000 dolarlık seyahat çeki, 9.000 dolarlık açık uçak bileti, pasaportum, kredi kartlarım, kısacası benimle Intramuros'taki Filipin hapishanesi arasında duran her şeyi barındıran çantamı elimden aldı ve ortadan kayboldu. Güven oyunu oynuyorduk anlaşılan. Birkaç dakika sonra kırmızı Jaguar içinde dokunulmamış haldeki çantam ve hoş gülücükler gönderen kızla kaldırıma yanaştı, ben binince Manila'nın durmadan çalan kornalar ve birbirine kenetlenmiş araçlardan oluşan tipik Cumartesi akşamı trafiğine çıktı. Bir süre sessizce ilerledikten sonra kız dönüp kendisinin ve Jaguar'ın ülkeyi ziyaretim şerefine bana 'tahsis edildiğini' açıkladı.

Ardından kentin Makati bölgesine, adı Rudy olan şirket başkanının ülkeyi ziyaretim nedeniyle verdiği yemeğe katılacağım pahalı restorana götürüldüm. Bankam o şirketle beş yıldan beri görüşüyordu. Adamları belki yirmi kez yemeğe çıkarmış, golfe, sualtı sporları

yapmaya götürmüştük. Noel zamanı pahalı viskiler, purolar göndermiştik. Ve o zamana dek karşılığında aldığımız tek şey nazik sohbetlerdi.

Yemekte bardaklar sekiz kez dolup boşaldıktan ve Mindanao'nun tüm Müslüman nüfusunu zehirleyecek kadar alkol alındıktan sonra mesele açık edildi. Rudy peltek bir İngilizce ile bana kredi almak istediklerini söyledi. Bankamın Birleşik Devletler'deki müşterilerinden birinden Manila Körfezi'nin ıslahı projesinde kullanılacak hafriyat makineleri alacaklardı.

Onunki kadar peltek bir dille, "Ne kadarlık bir nakit düşünüyordunuz?" diye sordum.

"On milyon," dedi ve güldü. "Yardımcım yarın sabah ayrıntıları size verir."

Beş dakika sonra Filipinler Maliye Bakanı benimle tanışmak için restorana *uğradı.* Krediyle ilgili hiçbir şey konuşulmadı. Ama bakan olabildiğince tatlı dilli ve nazikti, ayrıca Rudy'yi 'iyi dostum' diye anarak amacının ne olduğunu açıkça belli etti. Belki de ısrarla önerdikleri gibi Baguio'ya gitmek hoş bir deneyim olurdu benim için. Daveti kabul etmenin güzel bir jest olacağını düşünmüştüm, ama beni ülkenin dağlık kuzey kesimindeki muhteşem otele götürmek üzere motorlarını ısıtan jetin şirkete ait olduğunu bilmiyordum. Otel de şirketindi.

Uluslararası bankerler denizaşırı ülkelerde çok dar çevrelerde hareket eder. Ülkenin ortalama yerli yurtta-

şının yıllık kazancını aşan bir paraya mal olmuş takım elbise giydiklerinden, sokaktaki insanın dikkatini fazlaca çekerler. Bir çıkmaz sokakta yürüyüş yapamaz ya da Salı akşamı çıkıp yerel barlardan birine gidemezler. Bir yerden ötekine yaya gitmez, böylece olası fiziksel tehditlerden kendilerini uzak tutmaya çalışırlar. Ama tehlike her zaman ve farklı şekillerde varlığını korur; özellikle de Cezayir gümrüğünden geçerken İsrail pasaportunu ya da Suudi Arabistan'a girerken İskoç viskisini saklanmayı unutursanız. Bu tür ihlallerin cezası genellikle bir muhaceret nezarethanesinde belirsiz bir süre için gözaltına alınmakdır. Tüm bunların yanı sıra, şoförünüzün katı kuralları olan Müslüman ülkelerden birinde trafik kazası yapma ya da birisinin size çarpma olasılığı vardır. Kuran'ı tefsiren koyulmuş geçerli yasalar uyarınca, araç ya da sürücü tarafınızdan kiralanmamışsa yapılan kazanın tüm sorumluluğu sizin üstünüzdedir. Bu hükümleri komik bulan ya da önemsemeyen Amerikalı bankerlerin küçük kazalar yaşandığında elinde çantasıyla pazaryerindeki kalabalığın arasına karışmak ya da büyük bir yapıya saklanmak için kaçtığı çok olmuştur. Manila'da ise bir yandan sizi ağırlayanların konukseverliğinin tadını çıkarırken, bir yandan da toplumsal bir sorunun altına imza atmaya hazırlanmanıza karşın güvenlik sorunu yaşamazsınız.

Bir kredilendirme görevlisi olarak ana işiniz borçlandırmaktır. Yaptığınız şeyin dünya ekonomisinin istikrarını tehdit edip etmediği türünden geniş ve hantal soyutlamaları dert edinmek sizin üstünüze vazife değil-

dir. Bu anlamda bakıldığında, genç bir banker ön cephedeki askere benzer: Emirlere itaatkârdır, agresiftir ve ahlak kavramını geri plana itmiştir; etkili olması sadece çevresindeki dünyaya olan o çok dar bakış açısına bağlıdır. Amerikan bankaları benim gibi kredilendirme görevileri aracılığıyla ödemeler dengesi vadesi geçmiş borçların çok gerisinde kalmış birçok ülkeye ciddi sayıda doğruluğu sorgulanabilir kredi açmıştır. Öyle ki, Citicorp'tan Walter Wriston'a göre 'geri ödeme yetisi' artık ana değerlendirme unsurlarından değildir. Artık tek önemli olan 'pazara erişim' faktörüdür ve bu da daha fazla borçlanabilme yetisi anlamına gelir. Kimi ülkelerdeki alacaklarının taksitlerini halihazırda tahsil edemeyen büyük bankaların nazarında bu geçerli mantıksal temeldir.

Kuram aşağı yukarı şöyledir: Bir ülke borçlanmaya devam edebildiği sürece bunu yapacak, yani borcunu sonsuz bir çevrim içinde 'döndürecektir' ve Birleşik Devletler hükümeti de kendi ulusal borcunu aynı şekilde döndürmektedir. Ülke borcunu öyle bir döngüde tutabildiği sürece bankalara yapacağı ödemeler programına uygun gidecek ve müflis kabul edilmeyecektir. Ama aslında bankalar köşeye sıkışmıştır. Daha fazla para pompalamazlarsa, açılan kötü kredilerle gelen devasa zararları kabullenmek zorunda kalacaktır, hatta daha da ciddi zincirleme tepki sonuçlarıyla yüzleşecek, birçok kredide kendi dışındaki bir yükümlülüğün ihlalinden dolayı temerrüte (cross-default) düşecektir.

Buna ilişkin ilginç başka bir nokta daha vardır:

Bankalar ülkenin borçlarını Polonya örneğinde olduğu gibi yeni bir ödeme programına bağlamasına (örneğin geri ödemeleri on yerine yirmi yıla yaymasına) izin verse bile *faiz* ödemeleri gelmeye devam eder. Ve bankanın kâr-zarar bilançosuna nihai şekli verecek olan da temelde faiz gelirleridir. Bu da örneğin Citibank'ın birçok alacağının ciddi sorun içinde olmasına rağmen iyi bir yıl geçirdiği anlamına gelir. Bankalar kredi açarken en başında tedbirsiz ve sağduyusuz davranabilir, ama mesele varlıklarının değerini korumaya geldiğinde hem akıllıdır, hem de son derece hassas.

Dünya çapındaki bu borç verme sorununun köklerinde 'güvence' olarak anılan çok basit bir konsept vardır. Bir araba satın almak için kredi çektiğinizde, banka aracı teminat kabul eder. Eğer ödeme koşullarını ihlal edip temerrüde düşerseniz, banka aracı satar ve parasının kalanını alır. Ama uluslararası bankalar Tayland'daki bir enerji santraline ya da Dubai'deki bir hastaneye, hatta Kalimantan ormanlarındaki bir traktöre dahi el koyamaz. Filipinler'deki muz hasadını haczedemez ya da Şili'deki bir madenden çıkan bakırı olduğu gibi alıp Chicago'da satamaz. Amerikan bankaları uluslararası borçlar verirken teminat almaya yönelik en eski hüküm ve eğilimleri sık sık ihlal eder. Bir ülke içi kredilendirme uzmanı olarak bana da talep sahibinin servetinin ve güvenilirliği eksiksiz olduğu haller dışında makul teminatlar oluşturmam gerektiği öğretilmişti. Uluslararası bir kredilendirme görevlisi olarak çalışmaya başlarkense bunu tamamen unutmam, yapılması

gerekenin sadece (teknik olarak teminattan yoksun olsa da) verilen borç konusunda merkez büronun kendisini rahat hissetmesini sağlayacak mantıksal temeller geliştirmek olduğu söylendi.

Manila'da bir yandan on milyon dolarlık kredinin getirisini düşünerek ağzım sulanırken, bir yandan da düşte gezer gibi bir randevudan ötekine gidiyordum. Kendimi tek bir kalem hareketiyle muazzam büyük paraları bir yerden ötekine aktarabilen, uluslararası ticaret makinesinin çarklarını yağlayacak ışıltılı bir kişilik olarak görmeye başlamıştım. Aslında elbette ki öyle bir krediyi kendi başıma onaylayamazdım. Banka kimi şeyleri görmezden geliyordu belki, ama kesinlikle aptal değildi. Kredi dosyası merkez ofisteki üst düzey komitenin gri saçlı, pembe yüzlü bankerlerine sunulacaktı. Onlar da ince okuma gözlüklerinin çerçevelerinin üstünden bakarak, "Görünürdeki satış artışlarına rağmen cari oran neden düşüşte?" türünden sorular soracaktı.

Yolculuğumun geri kalan bölümü Hong Kong, Kuala Lumpur, Tokyo ve Seul duraklarını kapsıyordu. Birkaç potansiyeli geliştirme (ve birkaç piyasa nakit krizini besleme) fırsatı yakaladım, ama akılım o kredideydi. Bir kredilendirme komitesi içinde yer almanın nasıl bir şey olacağını düşleyerek sayfalar dolusu lehte ve aleyhte değerlendirme yazdım. Tüm heyecanıma ve özgüvenime yönelik yükselen duyarlılığıma rağmen içimde bir olumsuzluk duygusu vardı ve bu Kuala Lumpur'a uçarken yanımda oturan tanıdık bir Chase Man-

hattan bankeri tarafından hayata geçirildi.

Uluslararası bankerleri yaptıkları uzun yolculuklarda hoşnut tutmaya yarayan viskilerden beşincileri ısmarlamıştık ki bana, "Manila'daki işin kiminleydi?" diye sordu. CDCP olduğunu söyledim.

"Marcos ile yatak arkadaşıdırlar," diye cevap verdi. "Buna eyvallah. Ama kulaklarına kadar kaldıraca gönülmüş durumdalar."

Bir banker bir şirketin piyasa varlığını 'kaldıraç' ya da 'piston gücü' ile sürdürdüğünü söylerse, o şirketin borçlarının hisse senetleri vasıtasıyla sağlanmış mali gücü fazlasıyla aştığını kastediyor demektir. Birleşik Devletler'de bankerlere ilk aşamada öğretilen şeylerden biri kaldıraç gücünün 'asla' kabul edilmeyeceğidir, çünkü borçlanan kişilerin o koşullar altında ve iflas seçeneği karşısında kuruluşun elinde kalan az miktardaki aktif için mücadele eder hale düşmüş olması nedeniyle çok riskli bir durumdur. CDCP'nin kaldıraç gücü oranına belli etmeden göz attım: Yadiye birdi. Bire bir sağlıklı kabul edilirdi; bire iki ise tehlikeliydi. Birden o krediyi açmanın safi delilik olacağını düşünmeye başlamıştım.

Chase Manhattanlı banker gülerek, "Kredi anlaşmasının altına Marcos'un da imzasını alsan iyi edersin," dedi. "Ama imzayı kanıyla atmasına dikkat et."

Cleveland'ın bulanık ve kasvetli kış havasına yukarıdan bakan merkez ofise ulaşınca, haftalar süren uzun

jet yolculuklarının verdiği sersemliği üstümden atmayı beklemeden, çıktığım turnenin çözümlemesini yapmaya giriştim. Beş ana yemeğin ve iki cins kalite şarabın masada dolaştığı, üç saat süren öğle yemeklerinde neler söylediğimi hatırlamaya çalışıyordum.

Bankerlerin kötümser olma yönünde eğitildiğine dair bir klişe vardır. Bu belki perakendeci banker için geçerli olabilir, ama günümüz uluslararası bankerini karakterize eden kavram iyimserliktir. Örneğin kıdemli başkan yardımcısı size belli bir ülkenin geneldeki durumunun ne olduğunu sorduğunda, "Dinle Phil, orası kanının son damlasını tüketmek üzere," demezsiniz. Bu doğru bile olsa söylemek işinize gelmez, çünkü Phil o ülkeyi bir sonraki kez borçlandıracak kişinin siz olmamasını sağlayabilir. Ve sizin çalışma performansınız da hangi sayıda borçlandırma yarattığınızla kıyaslanarak ölçülür. Bir keresinde kredilendirme analisti sıfatıyla ve Meksika kredilerine yönelik olarak bankanın başkan yardımcısına petrol gelirleri ne düzeyde olursa olsun, bunun Mexico City nüfusunun 2000 yılına kadar otuz milyona varmasını ve hiçbir toplumsal düzenlemenin petrol kaynaklı paranın o ölçekteki halk yığınlarına damla damla da olsa akmasını sağlayamayacağı yönündeki kişisel görüşümü belirtmiştim.

Bunun yazacağım ülke raporuna koyulmaması gerektiği söyledi bana. "Biz sadece ve en basit ifadesiyle geri ödemeyle ilgileniyoruz," dedi. "Nüfus dağılımıyla ilgili rakamlar ve istatistiklerle değil. Ellerinde ne yapa-

caklarını bilemedikleri kadar çok petrol var. Bunun üzerinde dur."

İyimserlik! Meksika, Arjantin, Brezilya, Polonya'da, yani 'yükümlülükleri karşılamakta başarısız olan' yerine daha kibar bir deyişle 'borçları yeniden yapılandırılan' ülkelerin hepsinde iyimserlik işe yaradı. Oralarda işe yaradıysa, istikrarsız, yolsuzluğun alıp yürüdüğü, ciddi ödemeler dengesi sorunları yaşayan ve piston gücü oranı yediye bir olan bir Asya ülkesinde iyimserlik benim de işime gelirdi.

Ama ben daha bu geçerliliği kuşku götürür mantığı tam geliştiremeden telefonum çaldı. Arayan bankanın eski bir müşterisi ve büyük bir otomotiv firmasının yan kuruluşu olan iş makineleri imalatçısının baş finans sorumlusuydu.

"Manila'da dostlarımızla görüştüğünüz geldi kulağıma," dedi. Aramızdaki mevki ve kıdem farkı ona hiçbir şey ifade etmiyormuş gibi sohbet havasında konuşuyordu.

"Çok konuksever yaklaştılar bana."

"Hoş insanlardır."

"Sizin makinelerden almaları için onları finanse etmemizi istiyorlar."

"Biliyorum," dedi ve benim bankamla onun şirketi arasında vadesiz mevduat ve emeklilik fonları halinde çok hacimli parasal ilişkiler olduğunu hatırlatan bir sesle devam etti: "Konuyu inceden inceye araştırmanızı isteriz."

Öyle olacağına dair teminat verip telefonu kapat-

tım. On dakika sonra aynı konuyla ilgili olarak bu kez bizim bankanın başkanı aradı. Ve yine meseleyi *dikkatle incelemem* istendi benden. Bununla kastettiği, konunun kredilendirme komitesinin karşısına Filipinler'in ödemeler dengesi bir tarafa bırakılarak ve olabildiğince çabuk çıkartılmasını istediğiydi.

Çarklar o yönde dönmeye başlayınca benim heyecanım da sönmeye yüz tuttu. İşin sonunda kolaylıkla şamar oğlanına dönebileceğimi anlamıştım. Şirketi daha yakından analiz edince, 'yapılamaz' bir anlaşmayla karşı karşıya olduğumu daha iyi kavradım. Aynı sonuca varmak üst komitenin yarım saatini alacak ve dosya fırlatılıp atılacaktı. Ardından bankanın başkanı müşterimizi arayacak ve genç bir kredilendirme memurunun aptal gibi görünmesine neden olacak 'daha derinlemesine bir araştırma' yaptıklarını söyleyecekti. Bu durumda, öğrendiğim pratik ilkelerden birini geliştirmeye başlamam gerekiyordu. Bankacıların kendi aralarında kullandığı deyişle 'kıçımı kollama' çabalarına giriştim.

Şimdi artık gerçek uluslararası bankacılığa, Citicorp'un Brezilya gibi sağlam olmayan bir ülkeye 2 milyar dolar borç vermesini olası kılan türden bankacılığa giriyoruz. 'Garanti' ve 'kredi standby mektubu' gibi her ikisi de borç verenin zaaflarını potansiyel güç ve güven alanlarına taşıyacak kavramların hakim olduğu diyarlardayız.

Açıklayayım. Vermeye niyetlendiğiniz uluslararası borç fazla sağlam görünmediği zaman bunu desteklemek için üçüncü bir unsurun teminatını alabilirsiniz. Bu üçüncü unsur özel bir ticari banka, bir devlet ticaret

bankası ya da yabancı devlet olabilir. Devlet garantisi en iyisidir. Garantör unsur kâğıt üstünde yeterince iyi görünüyorsa, Birleşik Devletler kredilendirme komitelerinin çoğu kefaletini kabul eder. Yabancı devletler tarafından sevinçle desteklenen, ama bir sonraki binyıla kadar geri ödenme şansı cehenneme düşmüş bir kartopundan fazla olmayan, Polonya da dahil olmak üzere dünyanın her tarafına açılmış binlerce umutsuz krediye boş verin. Amerikan bankaları hâlâ eski nosyonda direnir: Bankalar ve devletler yükümlülüklerini ihlal etmez.

Eh, bu da bana uyardı doğrusu. Böylece Filipinler'in adını olasılıkla karşılayabileceğinden fazla kefalete halihazırda yazdırmış olan en büyük bankasının kısmi garantisini sağlamak üzere harekete geçtim. Kolay işti. İki bankanın ve inşaat şirketinin başındakilerin hattı aynı siyasi terminallere bağlıydı. Bu strateji patronumun ve müşterimin sempatisini çekmekle kalmayacak, kariyerimde ilerlememi de sağlayacaktı.

Filipinler bankasının o günlerde eşantiyon gibi dağıttığı kefaleti almak sadece bir ayı ve birkaç düzine kıtalararası telefon konuşmasını gerektirdi. Ohio State Üniversitesi'nden İngiliz dili diploması almasına üç ay kalmış bir *kredilendirme analizcisiyle* birlikte çalışarak herhangi bir kredi komitesinden çizik bile almadan geçecek bir rapor hazırladık.

Sonuçta birçok başkan yardımcısı tarafımdan sırtım sıvazlandı, ufak bir zam aldım, müşteri tarafından operaya götürüldüm ve borçlanma anlaşmasının imzalanması için Hong Kong'a gönderildim.

Üç hafta sonra hafriyat makinelerinin sevkıyatını

karşılayacak olan ilk 5 milyon dolarlık ödemeyi yaptık. Muhabir bankamız olan Chase Manhattan her ne kadar 5 milyonu telaşla geçen birkaç gün için serbest bırakmayı başardıysa da, para sonunda doğru hesaba geçti.

Bu kredilendirmenin üstünden bir buçuk yıl geçerken (ve borcun büyüme eğilimi göstermeyeceğinin anlaşılmasından bir yıl sonra) büyük Batı Kıyısı bankalarından birinde çalışmaya başlamak üzere oradaki işimden ayrıldım. Borçlu ödemelerine ara verene dek geçen zaman içinde konu üstünde çalışan tüm kredilendirme uzmanları başka bankalara gitmişti. Bankacılıkta o tür ani ve hızlı iş değişiklikleri yaygındır. Ve piyasa o dönemde öylesine kızışmıştı ki, işini biraz iyi yapıyorsan maaşını ikiye katlamakla kalmaz, yaşamak istediğin kenti bile seçebilirdin. Bu sistem büyük uluslararası borçların verilmesine aracılık eden kişilerin ödemeler kötüye gittiğinde el altında olmamasını mümkün kılarken, ödeme merciindeki kişilerin borcu alanlarla çoktan yer değiştirmesini, dolayısıyla kendilerini topyekun sorumlu hissetmemesini sağlar.

Benim Filipinler kredim pek çabuk kötüledi. Faiz ve anapara ödemeleri günün birinde hiçbir ön bildirim olmaksızın kesiliverdi. Firmadan son mali durumuna ilişkin bilgi almak imkânsızdı ve başka kimi alacaklılardan da saklanan yetkililere kesinlikle ulaşılamıyordu. Benim yerime gelen kişi kıtalararası aramalar yaparak telefon başında aylar geçirdi. Sonunda birilerini bulduğunda ona bir ödemenin derhal yapılacağı söylendi. O ödeme asla gelmedi. Pazarlıklar yapıldı, banka borcun

'yeniden yapılandırılması' yaklaşımının sağduyulu bir adım olacağını addetti ki, bu da firmaya borcunu daha uzun vadede ödeme olanağı sağlıyordu. O vade dolduğunda banka anaparanın ancak küçük bir bölümünü geri almıştı. Bildiğim kadarıyla, Filipin bankasının kefaleti işleme hiç koyulmadı.

Ben işten ayrıldım, meseleyi temizlemesi için yerime başka biri getirildi ve kredilendirme üst komitesindeki eski kafadarlar neyin ters gittiğini düşünür halde öylece kalakaldı. Bu günlerde de %50'sini teknik olarak vadesi geçmiş borçların oluşturduğu geniş Meksika portföyü ve Doğu Bloğu ülkelerine giden milyonlarca dolar üstüne aynı şekilde epey kafa yoruyorlar. Görebildikleri kadarıyla bir yanlışları yok ve yapılan şeyin para merkezlerindeki 'go-go' bankalarının kalkışabileceği türden cüretkâr bir girişimle uzaktan yakından alakası yok. Onlar 'olağan işi' yaptı ve esaslı bir felaket üstlerine çökene dek de yapmaya devam edecek. Ama o zaman geri dönülmez nokta çoktan geçilmiş olacak.

BİR SONNOT: Marcos 1986'da alaşağı edildiğinde Filipinlerin dış borcu, Marcos'un yardakçıları tarafından yönetilen ticari kuruluşların yarattığı ve Filipin devlet kuruluşlarının kefaleti altında olan 675 milyon dolarlık borç da dahil olmak üzere, 28 milyar dolara ulaşmıştı. Ellen Augustine bu kitabın 'Filipinler, Dünya Bankası ve Dibe Vurma Yarışı' başlıklı dokuzuncu bölümünde, Filipin halkının Marcos döneminde yığılan borcu ödemek için hâlâ nasıl çabaladığını anlatacak.

3 Kirli Para: Offshore Bankacılığın Gizli Dünyasının İçinden

Offshore bankacılık sığınakları Üçüncü Dünya'dan yıllık 500 milyar doların çekilmesine olanak sağlar ki, bu küresel elitler için vazgeçilmez hale gelmiş bir kirli para akışıdır.

John Christensen

Ekonomist John Christensen 1980'lerin ortalarında offshore vergi kaçağı sığınaklarının nasıl çalıştığını incelemek üzere İngiltere Boğazı'nda yer alan Jersey adasına döndü. Mali deregülasyonun patlama yaptığı yıllarda önce vakıf ve şirket yöneticisi olarak çalıştı, sonra ada hükümetine ekonomik danışmanlık yapmaya başladı. Adil ticaretin ve toplumsal adaletin ilkelerine bağlı bir kişi olmasına rağmen (ya da sırf bu nedenden ötürü) sermaye ve vergi kaçırılması, para aklanması olgularının kavşağı konumundaki küreselleşmiş offshore finans sanayinin içinde uzun yıllar yer aldı.

1998'de görevinden istifa ederek ailesiyle birlikte İngiltere'ye taşındı ve vergi kaçağı sığınaklarının yoksulluğa nasıl yol açtığına ışık tutacak bir kampanyanın kurucu üyesi oldu. Şimdilerde Vergi Adaleti Ağı'nın uluslararası sekreterliğini yönetiyor. (www.taxjustice.net).

Kirli Para: Offshore Bankacılığın Gizli Dünyasının İçinden

Kuala Lumpur, Temmuz 1985

Belki sıcaktan, belki de içilen Guinness birasıyla Courvoisier konyağından ötürü bana öyle geliyordu, ama yanımda oturan adamın söylediklerinde mantıkla çelişen bir şeyler vardı. Malaysia'nın en büyük yatırım ortaklıklarından biri olan Koperatif Serbaguna Malaysia'nın baş finans sorumlusuyla birlikteydim ve bu canlı karakter aynı zamanda Malezya-Çin Derneği'nin de başkanıydı. Bütün sabahı onun ekibi ve yönetim kuruluyla borçlarındaki ve yatırım hareketliliğindeki olağanüstü büyümeyi görüşerek geçirmiştim. Beni etkilemek için ciddi çaba göstermişlerdi. Toplantıdan sonra kent merkezindeki ofis binasının şatafatlı çatı katına çıkmış, ikram edilen jumbo karidesleri ve öteki tadına doyulmaz yiyecekleri bira ve Fransız konyağı eşliğinde atıştırmıştım.

Ama öğle yemeği ilerler ve ortam gitgide daha da gevşerken, yanımda oturan kişi iş konularından çok Britanya'nın Channel Adaları'ndan biri olan, binlerce kilometre ötedeki Jersey'de geçirdiğim çocukluğuma odaklanmış gibiydi. Adam özellikle de Jersey'in offshore vergi sığınağı olarak yaptığı işlevden ötürü büyülenmiş gibiydi.

Durmadan, "Orada yatırım yapmak güvenli mi?"

diye soruyordu bana. Adanın mali kurumlarının iyi düzenlenip düzenlenmediği konusunda fazla bilgim olmadığını söyleyince bunun onun için önemli olmadığını açıkça ifade etti. Ve sonunda kafamda bir ampul yandı: Adam için sistemin niteliği değildi önemli olan. Meşru bir şey aramıyordu.

Kısıtlayıcı şartların kaldırılması, yolsuzluk ve vergi sığınakları

Kuala Lumpur'a Malezya'da kooperatiflerin yasal ve sistemsel yapıları üstüne bir çalışma sürdürmek için gitmiştim. Karşılaştığım şey felaket potansiyeline sahip bir karmaşaydı. Kırsal kesimdeki tasarruf ve kredi kooperatiflerine yardım etmek amacıyla oluşturulmuş küçük bir çevrim sistemi, mevduat toplayan bir dizi kooperatifin yönetim kurulu üyelerinin tasarruflara ülkenin merkez bankası olan Bank Negara tarafından belirlenmiş olanların üstünde faiz önermesine izin veriyordu. Sonuç olarak ne Bank Negara'nın, ne de Bankalar ve Finans Kuruluşları Birliği'nin denetleyebileceği milyarlarca dolarlık mevduat toplanmıştı. Kimi daha büyük 'yatırım kooperatiflerini' ziyaret ettikçe, yöneticilere, onların akrabalarına ve yardakçılarına çoğu zaman teminat alınmaksızın muazzam büyük paralar borç verildiğini öğrendim.[1] Bu paralar ardından gizli offshore vakıflara ve Hong Kong, Londra, Singapur, New York gibi kentlerdeki bir dizi vergi kaçamağı noktasına akıyordu. Fonlar arazilere, başka gayrimenkullere ve patlama düzeyinde seyreden borsalara yatırılıyor, düşüş eğilimleri yaşandığında kayıplar yüzmilyonlarca

dolara ulaşıyordu. Bu paranın büyük bölümü özel amaçlı offshore yatırım araçlarının oluşturduğu labirentte bir daha geri alınması olanaksız şekilde kaybolup gidiyordu. Sonunda Bank Negara 1986'da, bankacılık sistemine duyulan güvenin Malezya'da topyekun çökmesini önlemek için en büyük tasarruf kooperatiflerinden yirmi dördünün faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştı.[2]

Mevduat kooperatiflerinin başındaki kişilerin iktidardaki koalisyon partileriyle bağlantılı önde gelen Malezyalı işadamları olduğunu öğrenince, yatırımcı çıkarlarının korunmasına yönelik önlemlerin eksikliği benim için şaşırtıcı olmaktan çıktı. Beni asıl hayrete düşüren şey, bu işe bulaşmış ve aralarında bankalar, hukuk firmaları, hesap uzmanları, denetçiler de bulunan aracı finans oluşumlarından hiçbirisinin yıllar boyunca offshore vergi kaçırma odaklarına yapılan yasadışı transferleri bildirmemesi, hatta sorgulamaya bile zahmet etmemesiydi. Ve bu profesyonel özenden olağanüstü uzak tavrın farkında olan sadece ben değildim. Para aklama konusunda uzmanlaşmış birçok finansçı, şimdilerde uyuşturucu dolaşımı ve terörist aktiviteler gibi suçlardan elde edilen hasılatın transferinde kullanılan yolların, onyıllar önce batılı bankalar ve hukuk firmalarının yasadışı kapital ve vergi kaçırmak için kurduğu finans ağı üstünden geçtiğini belirtiyordu. Usama bin Ladin 2001 yılında Birleşik Devletler'in dondurma girişiminde bulunması halinde El Kaide'nin paralarının güven altına alınacağını alay ederek söylerken şöyle

böbürleniyordu: "Batı finans sistemi içindeki çatlaklar [ve] kusurlar o sistem için bir darağacı ilmeği oluşturmaya başlıyor."[3]

Paranın mevduat kooperatiflerinden offshore'ye nasıl uçtuğunu daha iyi anlamak için kısa bir süre çabaladım, ama bunun imkânsız olduğunu hemen anladım. Offshore fonları kayıt altında değildi ve gerilerindeki kişilerin kimliklerini öğrenmenin yolu yoktu. Bu kütlesel gizlilik duvarıyla karşılaşınca vazgeçmek zorunda kaldım. Ortaya çıkarttığım sorunlar konusunda Malezyalı yetkilileri uyardım ve meselenin önüne geçmek için Kooperatifler Yasası'nı güçlendirme yönünde tavsiyelerde bulundum. Ama ilgim çoktan daha büyük bir meseleye kaymıştı bile: Gelişmekteki ülkelerden Batı bankacılık sistemine olan kirli para akışı nasıl durdurulur?

Offshore arabirimi

Malezya'daki görevimi tamamlayınca çok önemli bir karar verdim. Offshore finans sistemlerinin nasıl çalıştığına dair daha fazla şey bulmak için Jersey'e dönecektim. Gelişim ekonomileri üstüne yaptığım kariyerimi terk edip ciddi şüphelerle yaklaştığım bir alanda yeniden kariyer yapmaya başlayacağım düşünülürse, bu alınması kolay bir karar değildi. Ayrıca işin doğasına ve vergi kaçağı odaklarının geneline yönelik kişisel düşüncelerim ne olursa olsun, maskemi bir an için bile olsa düşürmeyi göze almamam gerektiğini biliyordum. O koşullar altında Jersey'e, yani yuvaya dönüş kararı sert bir adım oluşturuyordu ve doğrusunu söylemek gere-

kirse, beni fena halde korkutuyordu.

Jersey'de büyüdüm ve adanın manzaralarını, kıyı şeridini, insanı büyüleyen mirasını severim. Ama kendimi Jerseyli kabul etmekten ne kadar gurur duyarsam duyayım, dünyanın geri kalanını daha fazla tanımamam gereği hissedip adayı terk etmiş ve Londra'da hesap uzmanlığı ve proje değerlendirme eğitimi almaya gitmiştim. Yirmili yaşlarımın ortalarında ekonomi ve hukuk dallarında yüksek lisans yapmak için mesleğe ara verdim. Bu çalışma sırasında bir İngiliz sivil toplum örgütü Oxfam 2000 ile ilişkili kampanya organizatörleriyle bağlantılarım oldu; dünyanın en yoksul ülkelerinden çoğunun mali kaynaklarının gizli banka hesaplarına akıtılarak kurutulduğunu araştırmaya o şekilde başladım.

Bu araştırma mezuniyetimden sonra da devam etti ve 1980'lerin başlarında Hindistan'da çalışırken IMF ile Dünya Bankası tarafından desteklenip öte aşamalara taşınan kapital piyasası ve ticaret liberalizasyonu programlarının varlıklı insanların ve kuruluşların vergi kaçırmasını daha da ileri düzeylere taşımaya nasıl yardım ettiğinin bilincine daha fazla vardım. Vergi kaçaklarının yöneldiği odaklar paranın gayrimeşru yollarla gizli hesaplara ve offshore vakıflara transferinde son derece önemli, ama aynı düzeyde gizli rol oynuyordu ki, bunlar dünyanın en varlıklı ve güçlü bireyleriyle şirket kümelenmelerinin yararına çalışmakla kalmıyor, dünyanın en yoksul uluslarının ekonomik gelişimlerinin altını da oyarak boşaltıyordu. Gelişmekte olan ülkeler, varlıkları

kütlesel ölçekte offshore hesaplarda kaybolup gittikçe vergi getirilerinin azalmasıyla doğan açıkları kapatmak için borçlanmaya yöneliyordu. Bu da kötü ve tehlikeli bir döngüye neden oluyordu: Düşen büyüme oranları hem ekonomik istikrarsızlığı ve toplumsal eşitsizliği arttırıcı yönde etkiliyor, hem de siyasal riskleri ve daha fazla kapital akışını körüklüyordu. Yavaşlayan büyüme o ülkelerin bir yandan toplumsal hizmetleri ve altyapı yatırım programlarını sürdürürken bir yandan da dış borçlarının gereklerini yerine getirmesini iyiden iyiye zorlaştırıyordu. Kısacası, offshore vergi kaçırma cennetleri ekonomik büyümenin altını oyuyor ve yoksulluğa neden oluyordu.

1980'lerin akademik literatüründe yaptığım birkaç yoklama, vergi kaçağı nişlerinin ön plana çıkmakta olan küresel finans piyasalarıyla etkileşimine ya da bu yöndeki rolüne yönelik neredeyse hiçbir çalışma olmadığını kesin şekilde ortaya koydu. Offshore finans sistemi günümüzde, kapital piyasaları ve dünya ticareti üzerine yazılmış özel metinlerde bile hâlâ hiç denecek kadar az ele alınır ki, bu durumda dünyanın her tarafındaki üniversitelerde verilen ekonomi lisans programlarının ders kitaplarında yer almaması tartışma konusu bile olamaz.[4] Dünya ticaretinin yarısının vergi kaçırma odaklarının üzerinden (gerçek anlamda olmasa bile kâğıt üstünde) geçtiği ve trilyonlarca doların gündelik ölçekte offshore ağları kanalıyla aktığı gerçeğini öğretmemek önemli bir ihmaldir.

1980'lerin başında yaptığım çalışma beni Güney-

doğu Asya ile Kuzey Afrika'ya taşıdı ve nereye gittiysem ülkemin genel durumuyla son derece çelişkili bir refahla, özellikle de petrol gibi yeraltı kaynaklarından gelen ve yozlaşmış politika ve iş dünyası elitleri tarafından ele geçirilmiş gelirleri İsviçre, Monako, Cayman Adaları, Jersey gibi vergi kaçırma nişlerindeki offshore banka hesaplarına, finans tröstlerine aktarılan paranın yarattığı servetlerle karşılaştım. Bu ülkelerde, işsiz halk kitleleri insanı hayrete düşüren bir yoksullukla boğuşurken, inanılmaz bir zenginliğin küçük elit tabakalarda toplanması ülkelerde, muazzam eşitsizliklerin toplumsal dışlanmayla karışarak aşındırıcı etki oluşturması derin gerginlikleri besler. Yoksulluk suçu körükler, şiddetin üstüne benzin dökerek terörizme olan yönelmeyi artırır. Bu perspektiften bakıldığında, birçok yoksul ülkede yaygınlıkla rastlanan Batı'ya içerleme eğilimini kara paranın offshore bankalardaki hesaplara akışıyla açıklamak daha kolay olur.

Nijerya'nın sahip olduğu zenginliklerin yıllardan beri neredeyse hiç kesintisiz yağmalanması ve bu ülkenin gangsterliğe ve şiddete kayması, sorunun özünü çok canlı bir şekilde ortaya koyar. Economist dergisine göre, 'Sani Abacha 1990'ların sonunda Nijerya diktatörüyken, Nijerya Merkez Bankası'na Başkan'ın bir İsviçre bankasındaki hesabına her gün 15 milyon dolar gönderilmesine yönelik kalıcı talimat verilmişti.' Bu ölçekte bir zimmet operasyonu ince çizgili koyu renk takım elbise giymiş finans uzmanlarından oluşma geniş bir altyapı ve suçla dünya finans sistemleri arasında arabi-

rim oluşturarak çıkar sağlayacak devlet memurları olmaksızın gerçekleştirilemez. Abacha'mn talanını idare etmesine dünyanın her tarafından, aralarında Citigroup, HSBC, BNP Paribas, Credit Suisse, Standard Chartered, Deutsche Morgan Grenfell, Commerzbank ve Hindistan Bankası gibi büyük isimlerinde bulunduğu 100 kadar banka karışmıştır. Para aklama operasyon ve yöntemleri üstünde uzmanlaşmış olan Raymond Baker'e göre, 'Abacha'nın 3 milyar ile 5 milyar dolar arasmda olduğu tahmin edilen serveti bu varlığı tasarruf altına alma, saklama ve çalıştırmaya yönelik bir çılgınlık oluşturdu.'[5]

Abacha'nın yağmaladığı paranın yaklaşık 300 milyon dolarlık bölümü sonunda paranın kaynağını kuşkusuz bilen ve siyasi olarak öylesine afişe olmuş bir kişinin hesaplarına en yüksek işletme fonu yüzdelerini uygulayacak olan Jersey merkezli bankalara gitti. Abacha'nın devrilmesi ertesinde doğan uluslararası baskı, bu paraların sonunda Nijerya'ya iade edilmesini sağladıysa da bankaların aldığı ücretlerin tek bir sentinin bile geri dönmediğini söylemeye herhalde gerek yoktur. Bunun yanı sıra, Afrika'nın yakın dönem tarihindeki en pervasızca işlenmiş suçlarından birine yardım ve yardakçılık etmekten ötürü tek bir bürokrat (yargılanıp mahkum edilmeyi bir kenara bırakın) suçlanmadı bile. Tersine, Jerseyli yetkililer paranın ulusa geri kazandırılmasında ne kadar erdemli davrandıklarına dair yüksek perdeden bir patırtı kopardı.

En basit şekilde ifade edelim: O ölçekte bir yolsuz-

luk varlıklı ülkelerin finans kurumlarının işbirliği olmaksızın gerçekleşemezdi. Nijerya, Transparency International'ın dünya yolsuzluk endeksinde birinciliği kimseye bırakmadı, ama ülkenin eski milli eğitim bakanlarından olan Profesör Aliya Fafunwa'nın 2005'te dile getirdiği, 'dünyanın her tarafından yağmalanan ulusal hazinelere barınak sağlayan, cesaretlendiren ve hırsızlara yağmaladıkları değerleri kirli kasalarında saklamak için tatlı vaatlerde bulunan' İsviçre'nin o listenin en tepesine yerleştirilmesi gerektiği yönündeki görüşüne karşı çıkmak da kolay değildir.[6]

Batı ülkelerinin çoğunda bankalar ve diğer tasarruf toplayan kurumların mevduat sahiplerinin gerçek kimliklerini ve fonların kaynaklarını ciddi şekilde araştırma gereği vardır. Kabul mercii konumundaki kimi banka görevlileri 'müşterini tanı' değerlendirmelerinin uygulamada genellikle basit bir test sayfası düzeyinde yapıldığını, müşterinin vergi kaçırıp kaçırmadığına dikkat yoğunlaştırılmadığını bana kişisel konuşmalar sırasında beyan etmiştir. Yine de, Sani Abacha gibi politik olarak öne çıkmış kişilerin neden olduğu olaylardan sonra, yakın zamanda daha dikkatli ve özenli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Ama bankalar kısmen masrafları nedeniyle, kısmen de müşterilerinin edimlerinin gerçek doğasına göz yummak işlerine geldiğinden hâlâ tam anlamıyla derinlemesine araştırmalardan uzak durmayı yeğlemektedir.

Kendi kişisel deneyimimden öğrendiğime göre, birçok banker ve avukat vergi kaçıranlara sempatiyle

yaklaşır ve onların ilişkilerini düzenleyerek tatminkâr kazançlar elde eder. Yoksa prestijli Amerikan kuruluşu Riggs Bank'ın siyasi kimlikli müşterilerinden birini dosyasındaki araştırma dokümanında nasıl şöyle tarif edebilir: 'Müşteri Bahamalar'da ikamet eden özel bir yatırım kuruluşudur ve kariyerinde başarılı olmuş, yaşamı boyunca düzgün bir emeklilik için tasarruf yapmış bir lehtarın yatırım gereksinmeleri için kullanılmaktadır.'[7]

Sözü edilen 'emekli meslek erbabı' eski Şili diktatörü Pinochet'dir ve 1979 yılından başlayarak Riggs Bank'da 6 milyon ile 8 milyon dolar arasında değişen miktarları içeren yirmi sekiz hesap ve mevduat sertifikası hesabı açtırmıştır. Pinochet işkence ve cinayetle suçlanmıştır. Şili devleti onun emriyle muhalefet liderlerini ve sivil toplum hareketlerini yıldırmak için ölüm mangaları kullanmıştır. General tüm bunların yanı sıra uyuşturucu trafiğine, yasadışı silah ticaretine, yolsuzluğun başka türlerine de karışmıştır. Augusto Pinochet ile çok sayıda yakın akrabası 2005 yılında vergi kaçırma ve dolandırıcılık ithamlarıyla soruşturma altına alınmıştır.

Deniz, kum ve gizlilik

Jersey 1980'lerin ortalarında olağanüstü bir ekonomik patlamanın tadını çıkartıyordu. Önceki onyılda dünyanın her tarafındaki belli başlı bankalar üst düzey müşterilerine verdikleri özel bankacılık hizmetlerindeki ani artış nedeniyle offshore yan kuruluşlar oluşturmuştu. Avukatlık firmalarıyla büyük finans kuruluşları da kendi işleri ve özel müşterileri için yönetim ve fon hiz-

metleri verecek yan oluşumlara yönelmişti. Londra'dan uçakla sadece kırk beş dakika uzakta olan Jersey de vergilendirilmekten kaçan paralara offshore hizmet vermek için kusursuz konumdaydı. Yerel hukuk firmaları 1960'lar gibi erken bir tarihte Bermuda ve Cayman Adaları örneklerini izlemek için iştahlı atılımlar yaparak Jersey hükümetinde bir dizi yeniden düzenleme ve statü değişikliğine önayak oldu ki, bu değişimler bir araya geldiğinde iş çevrelerinin 'çekici bir offshore yatırım ortamı' diye anmaktan hoşlandığı kümülatif etkiyi yarattı. Ama bu ortamın ürün ya da hizmet üretimine yönelik araştırma ve geliştirmeyi teşvik etmekle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Yerel olmayan iş dünyasına yönelik minimal düzenlemeleri ve ultra-düşük ya da sıfır vergi gerekleri üstüne kuruluydu. Bu yeni iş alanının ağırlığı, teknik açıdan yasal görünecek bir vergilendirmeden kaçınma kisvesi altında yasadışı vergi kaçırma yolları sağlamaya dayalıydı.

Offshore hizmetlere olan talepteki artış adanın altından kalkabileceğinden çok daha büyüktü. Bankalar ve finans kuruluşları personele gereksiniyordu, ama mevcut işgücü kısıtlı, deneyimli insan sayısıysa ondan da azdı. Bankalar personel gereksinmelerini karşılayarak rahatlamaya çalışıyor, ama kadrolarını artan talebe ayak uyduracak hızda derleyemiyordu. Ben de o ortamda Jersey'e dönmemi izleyen birkaç gün içinde çok sayıda iş teklifi almıştım. Bankacılık ya da fon yönetiminde deneyimim olmamasına rağmen teklif edilen maaşlar profesyonel ekonomist olarak aldığımın çok üzerindey-

di. Deloitte Touche adlı küresel ölçekteki muhasebe firmasının yan kuruluşlarından biri olan Walbrook Trustees (Jersey) Limited'teki işi kabul ettim. Walbrook'un müşterileri dünyanın her tarafına yayılmıştı ve anapara kaçışıyla vergiden kurtulma yöntemlerinin pratikte nasıl işlediğini öğrenmem açısından iş benim için idealdi.

Saint Helier rıhtımına yukarıdan bakan ofisimin penceresinden Jersey'in bir offshore finans merkezine dönüşmesini izleyebiliyordum. Küçük yerleşimin eski yapıları ve tarımsal ürünler satan dükkânlar yerini hızla uluslararası bankaların ve finans kurumlarının işgal ettiği büro binalarına bırakıyor, turistlere hediyelik eşya satan dükkânlar şarap barlarına ve finans sanayinin yüksek gelirlerinin zevklerini besleyecek lüks butiklere dönüşüyordu. Hız sınırının saatte 65 kilometre olmasına rağmen penceremden gözüken caddeler araç yoğunluğu nedeniyle tıkanmıştı. Porsche'ler, Jaguar'lar ve BMW'ler ölçüleri 145 kilometreye 5 kilometre olan adada en fazla tutulan araçlardı. Gösterişli tüketim, zamanının muhafazakâr ve ağırbaşlı toplumunun gündelik tarzı halini almıştı.

Adanın geleneksel tarım endüstrisi 1980'lerin ortalarına gelindiğinde zaten düşüşe geçmiş, onu turizm izlemişti. Şimdi ikisi de hem fiyatların, hem de ücretlerin offshore mali hizmetler sektörünün büyümesi sonucunda artmasıyla iyice küçülmüştü. Ekonomik 'faaliyetlerin azalmasının' semptomları çok belirgindi ve tüm geleneksel işkolları ekonomik aşırı ısınma tarafından

öldürüldükçe, ada vergi kaçırma aktivitelerine daha da fazla bağımlı hale geliyordu. Ve bu bağımlılık büyürken, genel ölçekte İngiltere'den özerk çalışan ada yönetimi özel muamele sağlanması için muazzam büyük siyasi baskı uygulayabilen başıboş bir sanayiden gelecek gelirlere dayalı hal alacaktı. Offshore bankerlerin 'iktidarı ele geçirilmesi' haline yönelik kaygılarım birkaç yıl sonra haklı çıktı.

İşe başlayışımı izleyen birkaç hafta içinde müşterilerimiz için yaptığımız işin tipi hakkında net fikrim oldu. Nispeten küçük hesapların büyük bölümü üzerinde yapılan iş bir hesaptan diğerine fon transferi talimatlarını izlemek şeklindeydi. Talimatlar tipik olarak Londra, Lüksemburg, New York, İsviçre gibi yerlerdeki avukatlar tarafından ya fakslanıyor ya da e-posta ile gönderiliyordu. Fonların gerçek sahibinin (yani lehdarının) gerçek kimliği sıkı sıkıya gizli tutuluyordu ve offshore şirketlerin sahipleri bu iş için tutulmuş müdürlerin ya da hisse sahiplerinin gerisinde gizleniyordu. Offshore vakıflara ait şirketlerin tamamıyla bir giz, hatta tescilden bile geçmemiş olması sık rastlanan durumlardandı. Bana söylendiğine göre, bu prosedürler hemen hemen tüm offshore muamelelerinde gayet pratik çözümler sunuyordu ve en az üç yol (vakıflar, şirketler, gerçek banka hesapları) üzerinden tüm offshore görevlerini yerine getirecek şekilde yayılabiliyordu. Bu gizlilik duvarlarını koruyabilmek için dikkatle hazırlanmış ve ayrıntılı önlemler vardı. Örneğin faks cihazları müşteri konumundaki şirketlerin Jersey'de işleve sahip ofisleri

varmış gibi çalışacak şekilde programlanabiliyor, dış dünyadan birilerinin müşterinin kimliğini öğrenmesini engellemek için bunun gibi sonsuz önlem alınabiliyordu. Bunlar bir müşterinin, örneğin Londra'daki hisse senedi simsarlarının oluşturduğu bir müşterek satış örgütünün borsayı yasadışı yollarla ve herhangi bir cezadan muaf halde manipüle etmesi için özellikle kullanışlıydı. Öyle bir ortaklığın tek başına çalıştırdığı para milyonlarca poundu bulabiliyordu.

Bu gizli düzenlemeler sırf yetkililerin soruşturmalarını köstekłemek için yapılabildiği gibi, müşteri gizliliğini daha öte düzeylerde temin etmeye de yarıyordu ki, vakıfların aralarında 'flee clause'* hareketlerinin de bulunduğu birçok edimi fonların anında başka bir kanala aktarılması talimatını ve en ufak bir soruşturma belirtisi başka yetkili yöneticilerin atanmasını tetikleyebiliyordu. Bu hizmetlerin ucuz olmadığını söylemeyeyse herhalde gerek yoktur. Öte yandan, müşterinin potansiyel kazancı ve vergiden yaptığı tasarruf bunlar için gerekli rakamların çok çok ötesindedir.

Vergi kaçırma müşterilerimizin çoğunun ana amacıydı. Vergi sanayi, dürüstlük dışı ve sahtekârca iddialar içeren 'vergi kaçırma' olgusuyla 'vergi ödemekten kaçınma' olgusu arasındaki ayrım üzerinde gayet büyük oyunlar sergiler. Pratikte bu ayrım net olmaktan uzaktır ve eski bir Britanya hazine bakanının ünlü benzetmesiy-

---

* 'Flee clause' bir vakfın yönetiminin toplumsal huzursuzluk, vergi koyulması gibi olgular karşısında bir merkezden diğerine aktarılması girişimine verilen addır. (ç.n.)

le 'hapishane duvarının kalınlığı' gibidir.[8] Jersey'de üzerinde çalıştığım vergi entrikalarının büyük çoğunluğu lehtarlarının yaşadığı ülkelerin vergilendirme yetkililerinin daha dikkatli izlemesi olsa muhtemelen yapılamayacak işlerdi. Vergi planlama sistemleri sıkı sıkıya meşruiyete zorlasa, gizli banka hesaplarına ve offshore vakıflara gerek kalmazdı. Ve elbette ki insan çıkıp o tür bir gizliliği sorgulayacak olursa alacağı yanıt İngiltere'deki ya da başka herhangi bir yerdeki hesap sahibinin gelirlerini ülkelerindeki maliye görevlilerine bildiriyor olmaları gerektiği yönünde olacaktır, ama bu işkolunun içindeki herkes fonları gizli tutulduğu sürece müşterilerin hiçbirisinin öyle bir şey yapmayacağını bilir.

Vergi planlamacılar üst düzey gizliliği birçok yolla haklı gösterir. En sık başvurulan bahane, siyasi güvensizliğin ve despotluğun hakim olduğu bir dünyada bireylerin haris devlet gücünden korunmayı gereksindiğidir. Nazi altınları skandalı ertesinde zedelenen ününü onarma mücadelesindeki İsviçre Bankerleri Birliği'nin finans basınına verdiği yarım sayfalık ilanlara göre gizlilik, 'soluduğumuz hava kadar yaşamsaldır.' A.B.D. merkezli Heritage Vakfı'ndan bir vergi sığınakları savunucusu offshore gizliliği Suudi Arabistan'daki homoseksüellerin haklarının savunulması gereğiyle bile ilintilendirmiştir![9] Ulusal gelişim alanında yaptığım çalışmalarım beni insan hakları meselelerinde uç düzeyde duyarlı kılmıştır, ama otuz yıllık meslek deneyimim süresince gizli offshore hesaplarının araştırmacı bir gazeteci,

rejim muhalifi bir entelektüel, bir sendikacı, insan hakları kampanyacısı ya da hangi uçta olursa olsun totaliter bir devletin icraatlarına duyarsız kalamayan herhangi biri tarafından tek bir sefer için bile kullanıldığına tanık olmadım. Tam tersine, offshore hesapları yağmadan elde ettiklerini saklamak ve vergi kaçırmak için kullananlar Filipinli Ferdinand Marcos, Endonezyalı Suharto, Paraguaylı Alfredo Stroessner, Ekvator Gineli Teodoro Obiang, Şilili Augusto Pinochet gibi diktatörlerle onların aileleri ve kafadarlarıdır. Ofshore bankacılığın gizliliğinin insan hakları yararına olduğu argümanı dikkate bile alınacak şey değildir.

Küreselleşen iş dünyasının çarklarını yağlamak: Vergi kaçırma mekanizmaları

Ticari kuruluşların karıştığı vergi kaçırma olaylarının büyük bölümü fiyatlarla oynama yoluyla gerçekleştirilir. Bizim müşterilerimizin büyük bölümü vergi kaçırma nişlerini kârlarını daha yüksek oranlı vergi uygulamalarından çekmek için transfer fiyatlandırması olarak anılan, aynı kişiye ait ve birbiriyle ticaret yapan iki ya da daha fazla sayıda şirketin arasında işleyen yöntemi kullanan çokuluslu ticari kuruluşlardı. Transfer fiyatlandırması teknik olarak yasal ve dünya ticaretinin büyük bölümü aynı şirketin yan kuruluşları arasındaki alışverişler yoluyla gerçekleştiğine göre kaçınılmazdır. Ancak uygulamada transfer fiyatlandırmasına yönelik uluslararası denetim ve izleme geniş ölçekte etkisiz kalır, çünkü çokuluslu bir şirketin kendi birimleri arasında dolaşıma soktuğu malların bir pazar fiyatı yoktur. Şirket böylece

vergi sığınaklarındaki yan kuruluşlarını ithalatını yüksek, ihracatını düşük fiyatlandırmada kullanır; vergi giderlerinde kütlesel indirimler sağlamış olur. Offshore yan kuruluşlar ayrıca patentler gibi zihinsel mülkiyet haklarının 'park edilmesinde' kullanılır ki, bu yöntemden o zamanlar offshore operasyonlarda en üst düzeyde yararlanılıyordu. Ben Jersey'de çalışırken, kârlarını o yolla offshore'ye aktaran en büyük bankaların, petrol ve gaz operatörlerinin ve ecza firmalarının yan kuruluşlarıyla temas kurdum.

Müşterilerimizin bazılarıysa, çoğunun merkezi gelişmekte olan ülkelerde bulunan ve kârlarını Jersey'de kurdukları offshore şirketlerde 'tekrar faturalama' olarak bilinen yöntemle aklayan küçük şirket sahipleriydi. 'Tekrar faturalama' malların ya da hizmetin vergi kaçırma nişindeki üçüncü bir kişiye satıldığı, onun da nihai alıcıya sattığı görüntüsü oluşturulmasıdır. Pratikte bu uygulama vergilendirme mercilerini kandırmaya yönelik bir sahtekârlıktır ve offshore merkezlerde aklanan paraların büyük bölümü yine oradaki hesaplara akar. Bir kısım paraysa, kaynağı teşkil eden ülkeye dış yatırım süsü verilerek geri döndürülür ki, bu tür yatırımlar tipik olarak rüçhanlı vergi muamelesi görür.

Transfer fiyatlandırması çoğu örnekte yetkililer tarafından yakalanma riski minimum yöntem olarak kabul edilir. A.B.D.'li araştırmacılar olağanüstü sayıda hatalı fiyatlandırılmış ticari alışveriş örneği ortaya çıkarmıştır. Örneğin bir kilo tuvalet kağıdı Çin'den 4.121,81 dolara ithal edilmiş, Çek Cumhuriyeti'nden

tanesi 972.98 dolara plastik kova, Rusya'dan parça başı 364 dolara bisiklet lastiği alınmıştır.[10] İhracata gelince, orada da mahsus düşük tutulmuş fiyatların oluşturduğu örneklere rastlanır: Amerikan menşeli buldozerler Venezuela'ya 387.83 dolardan satılmış, Trinidad tanesi 1.20 dolardan prefabrik bina almıştır. Aynı çalışma Birleşik Devletler hükümetlerinin sadece transfer fiyatlandırması yoluyla 1998 ile 2001 yılları arasında 175 milyar dolar vergi kaybına uğradığı tahmininde bulunur.[11]

Bu tür girişimlerin gelişmekte olan ülkelerdeki sonuçları kıyasla olarak daha büyüktür, çünkü bu ülkeler gizli offshore merkezlerinde derinlemesine araştırma yapmak için gerekli kaynaklardan yoksundur. Örneğin birçok Afrika ekonomisi petrol ve gaz, madencilik, tüketim maddeleri ticareti ve ecza gibi stratejik sektörlerde operasyon yapan çokulusluların belirleyici etkisi altındadır. Gelişmekte olan ülkeler maliyelerinin transfer fiyatlandırma tezgâhlarını araştıramaması nedeniyle kamu hizmetleri için gereksinilen fonları oluşturacak kadar para toparlayamaz. Afrika vergi meseleleri üzerinde uzmanlaşmış bir ekonomist hiçbir Afrika ülkesinin kıtayı boydan boya saran bir suiistimal olmasına rağmen transfer fiyatlandırma anlaşmalarına başarılı şekilde meydan okuyamadığını vurgulamıştır.

Kimi ekonomistlerse vergiden kaçınmanın bu tür agresif yollarını uygun bulur. Bunların argümanına göre, şirket yöneticilerinin görevi maliyetleri minimumda tutmaktır ki, vergi de bir maliyet kalemidir. Ve

bu şekilde davranarak yüksek vergi/yüksek harcama eğilimli hükümetleri dizginler, onları piyasa ekonomisinin rijitliklerine uyum sağlamaya zorlar. Bu tür argümanları bir an için bile olsa ciddi şekilde düşünen herkes politik ideolojiyle ne denli yüklü olduklarını anlar. Vergiler, terimin itibari anlamı açısından iş maliyeti değildir; temettü ödemeleri gibi kârdan yapılan ve daha doğru dönemlendirilmiş dağıtımdır ki, kâr-zarar bilançosunda gösteriliş şekli de öyledir.

Aynı derecede önemli bir başka nokta da, çokuluslu ticari kuruluşların ticaretlerini ve yatırımlarını Jersey gibi vergi kaçırma nişlerinde tescil ettikleri (aslında sadece kâğıt üstünde var olan) yan kuruluşlar aracılığıyla o denli kolay yapılandırması kendilerine rakipleri karşısında önemli bir vergi avantajı sağlamaktadır. Bu da eşit olmayan oyun kuralları oluşmasına yol açar ve çokuluslu şirketin yerel şirketler üzerinde adil olmayan bir avantaj yakalamasına yol açar, yani birçok örnekte olduğu gibi Küresel Kuzey gelişmekteki ülkelerin yerel işkolları karşısında kayırılmış olur. Bu tek yanlı avantaj olgusu, hükümetler üzerinde yatırımı cezp etmek için vergi ayrıcalıkları sağlanması yönündeki baskıyla daha da kötü hal alır ki, yanıltıcı şekilde vergi rekabeti olarak yansıtılan bu şey aslında genel olarak çokuluslu şirketlerin yerel rakipleri üzerinde avantaj sağladığı bir süreçtir. Vergi ödemekten kaçınmak ya da yabancı yatırımı teşvik etmek için vergi ayrıcalıkları sağlamak önceki onyıllarda ticaretin ve para akışının şekillenmesinde asal rol oynadıkları gerçeğine karşın bu meselelerin

hiçbirisi uluslararası ticaret görüşmelerinde ele alınmaz.

Piyasaya hile karıştırmaya ve tahrif etmeye yönelik bu çabalar yüzünden vergi kaçağı merkezleri aslında küresel verimliliği düşürür ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olur. Serbest ticarete 'hiçbir müdahale olmasın' yaklaşımıyla bakan köktencilik savunucuları bunu göz ardı eder ve Dünya Ticaret Örgütü mali teşviklerin ve vergi tahriflerinin özgür ve adil ticaret kavramlarının altını nasıl oyduğunu araştırmaya pek nadiren çağrılır. Ama bu kuralın ilginç bir istisnası vardır: DTÖ 2000 yılında Birleşik Devletler çokuluslular tarafından kârlarını offshore'de vergiden muaf halde tutmakta kullanılan dış satış şirketlerinin [foreign sales corporations (FSC)] kapatılması kararı aldı, yani bu şirketlerin edimlerini yasaklı ihracat teşviki kapsamına soktu. FSC'ler geri çekildi, ama yerlerine anında benzer bölge-dışı vergi indirim birimleri koyuldu. Bunlar da 2002 yılında Avrupa Birliği'nin şikâyeti üzerine yasaklandı. Bu örnek iş dünyasının bir taraftan sonu gelmez şekilde yoksullara refah programlarının çığırtkanlığını yaparken, bir taraftan da kendisine dönük teşvikleri ve vergi indirimlerini güvence altında tutmak için ne kadar büyük lobi faaliyeti gösterdiğini ortaya vurur.

Jersey'deki müşteri portföyüm geliştikçe, suiistimallerin dokusu daha belirgin hal aldı. Öte yandan, çalışma arkadaşlarımla olan ilişkilerim de gelişiyordu ve ben artık bu kişilerin çoğunun yaptıkları işin geniş uzanımdaki etkilerine kayıtsız kaldığını görebiliyordum. Sırf

para için yapıyorlardı işlerini. Alt düzey çalışanlar daha yüksek maaş alabilmek için işten işe atlıyordu ve patronları da sadece milyonlarını olabildiğince çabuk toparlamak için çalışıyordu. Atmosfere vergiden kaçınmanın yeni yollarını bulmaya yönelik, takıntı düzeyinde bir odaklanma vurmuştu damgasını. Vergi kaçırma endüstrisinde çalışan herkes avukatlar ve hesap uzmanlarından oluşan ekiplerin hükümetlerin aldığı önlemlerde istismara müsait açıklar bulmak üzere derinlemesine çalışmalar yapmak üzere nasıl hazır beklediğini bilir. İşi ayrıntılı vergi kaçırma tezgâhları düzenlemek olan bu insanlara saatte 850 doları elbette ki çok zengin olanlar ödeyebilir ve küçük iş sahipleri o insanların yüzünü bile göremez. Vergi muafiyetlerine bu eşitsiz erişimin sonucunda büyük iş sahipleri rekabete zarar verecek avantajların keyfini çıkartırken, vergi yüküde gitgide bu yükün altından kalkabilecek durumda olanlardan orta ve düşük gelirli hane bireylerine doğru kayar.

Çalışma arkadaşlarım yaptığımız işin daha geniş uzanımlardaki sonuçlarını azıcık bile olsa umursamıyordu. Küçücük adamızın kıyıları ötesindeki dünyaya ne kadar az ilgi gösterdiklerini gözlemlemek olağanüstü bir deneyimdi. İş saatleri dışında sohbet konuları çok ender olarak yerel dedikoduların, araba ve ev fiyatlarının dışına taşıyordu. İşteyse benim dikkatim vakıfların ve şirketlerin offshore hesaplarına akan ve o hesaplardan çıkan (ve büyük bölümü Afrika ülkelerinden gelen) paranın kökenlerinin nasıl görmezden gelindiği üzerinde yoğunlaşmıştı. Bir Cuma günü öğleden sonra,

hafta sonunun gelişini yakındaki barlardan birinde içki alemiyle kutlamaya gitmeden hemen önce bölüm amirimiz Sandra Bisson her zamanki dobra tavrıyla bana o tür şeyleri tartışmakla ilgilenmediğini ve zaten Afrika'yı dert bile etmediğini söyledi. Sandra'nın bu tavrı tipik olmaktan hiç de uzak değildi. Hayata dönük tutkuları üstü açılır spor arabalar ve hafta sonları sarhoş olmak etrafında yoğunlaşmıştı. İşinden nefret ediyordu, çünkü ilginç olmaktan uzak ve tekrardan ibaretti. Ama Sandra onu çabuk zengin olmanın yolu olarak görüyordu. Tuhaftır ama ondan hoşlanırdım ve iyi anlaşırdık. Nezaketten uzak dürüstlüğü ve durumu iyi olmayanlara sempati göstermek bir yana, o kitleye empatiyle bile yaklaşmaması, varlıklı müşterilerden alabileceğinin en fazlasını arsızca emmesi bana ilginç ve büyüleyici geliyordu. Kendini hazcılığa ve en üst düzeyde bencilliğe adamışlığı gibi birçok yönü 1980'lerin örneği, hatta özeti gibiydi. Sandra da iş arkadaşlarımın birçoğu gibi yaptığımız şeyle başka yerlerdeki suç unsurları ve adaletsizlik arasında ilinti kurmuyordu. Daha da önemlisi, o tür ilintiler kurmak istemiyordu.

Hızlı ve kuralsız: Vergi kaçırmanın daha çılgın uzanımları

"Kural kuraldır, ama kurallar çiğnenmek için vardır." Bu alıntı Mart 2004 tarihli bir Guardian makalesinden yapıldı ve kar maskeli bir küreselleşme karşıtının sözlerini yansıtmıyor. Büyük bir muhasebe şirketi olan Moore Stephens'in vergi çözüm ortaklarından biriyle yapılan söyleşiden alındı. Bu kişi Britanya bütçesindeki

vergi önerileri konusunda yorum yaparken şöyle devam ediyor: 'Mevzuatta ne tür düzenlemeler yapılırsa yapılsın, muhasebeciler ve avukatlar onları aşmanın yolunu bulacaktır.' Suça yönelik kanıtlara rastlayan Moore Stephens ortağının yorumlarından alelacele uzaklaştı, ama gerçek şu ki, vergi kaçırma endüstrisinin ulusal vergi rejimleri üzerinde onyıllardan beri yıpratıcı etkisi vardır ve kâr yapma yolları üstünde hiçbir şeyin duramayacağı görüşüne sıkı sıkıya tutunur.

Çokuluslu muhasebe ve danışmanlık firması KPMG bu kibirli ve yıkıcı tavrın tüm karakteristik örneklerini sergiler. Vergi departmanının ticaret kültürü bir Birleşik Devletler Senatosu araştırma komisyonu 2003'te iç memorandumları, e-postaları ve diğer yazışmaları ortaya döktüğünde afişe olmuştur. Bu e-postalardan birinde KMPG'nin üst düzey danışmanlarından biri olan Gregg Ritchie, şirketin vergi uygulamalarının başında olan Jeff Stein'i firmanın yüksek düzey müşterilerine uyguladığı vergi stratejilerinin müfettişler tarafından incelenmeye alınması halinde potansiyel kârın mahkemelerin vereceği cezalardan daha yüksek olacağı konusunda uyarıyordu. Ritchie, 'Ortalama kârımız KPMG'nin 360.000 dolarlık ücreti karşısında sadece 31.000 dolarlık risk olacağı şeklinde hesaplanmalıdır,' diye yazmıştı. Bir başka iç yazışma dokümanı da, IRS'nin vergi barınaklarında tescil gereklerine uyması halinde KPMG'nin 'vergi avantajına sahip ürün piyasalarında rekabet edemeyeceği' uyarısı yansıtıyordu. Vergi kaçırma endüstrisinin kültürüne yönelik bu ifşaatlar Senato raporunda

KPMG'nin üst düzey yöneticilerinin 'vergi kaçırma noktalarına yönelik federal yasayı bilerek ve kasten ihlal ettiği' ibaresinin yer alması sonucunu doğurdu.[12]

Gazeteciler de bu iş kültürünün içinde kendi rollerini oynayarak yer almıştır. Vergi kaçırma olgusu üzerine (toplumsal ve ekonomik etkilerini göz ardı ederek) eleştiriden uzak yazılar yazarlar ve 'vergi avantajlı ürünler', 'vergi risklerinin yumuşatılması', 'varlık koruma inisiyatifi' ve 'vergi verimliliği' gibi söylemler içeren Orwellian bir dil benimser. Jersey'de offshore konuları üzerinde çalışmak bana vergi kaçırmakla vergi azatlımı arasında net bir ayrım olmadığını göstermiştir. Offshore finans endüstrisi ayrıca silah ticareti, büyük ihalelerin verilmesi karşısında offshore'de ödenen 'komisyonlar' ve alışveriş yapanların kimliklerinin gizlenmesi için yine offshore şirketler üzerinden yürütülen insider operasyonları gibi başka yozlaşmış ve etik olmayan uygulamalara da kör bakar. Farklı offshore uygulamaları arasında gidip gelen karmaşık yasal yapılar ve bir etkileşim labirenti, yanıltıcı izler bırakılmasında, müfettişlerin kukla yöneticiler, işbirliğinden kaçınan düzenleme mercileri tarafından kösteklenmesinde kullanılır. Britanya Müessir Sahtekârlık Bürosu'nun üst düzey yetkililerinden biri şöyle demiştir:

"Vergi kaçırma merkezleri şirketlerin muhasebe servisleri gibi çalışır. Tüm kararların Londra'da alındığı, ama muhasebelerinin o merkezlerden birinde tutulduğu muameleler gördüm. Benim gözlemlediğim örneklerde kaynağa karşılık olarak geri dönen sadece

meşru soruşturmaya koyulan engeller oldu."[13]

Bankacılık ve mali hizmetler sanayini bir tür 'bana söyleme ki bilmeyeyim' kültürü haşarat istilası gibi sarmıştır. Birçok şirketin yönetim kurulu üyeleri kuruluşun vergi planlamalarının ne yönde yapıldığını bilmediğini iddia eder ve karmaşık offshore yapıları sahtekârlık olarak afişe edildiğinde masumiyet taslar. Örneğin zarar doğuran aktiflerin saklanması amacına yönelik olarak Cayman Adaları kökenli yüzlerce aracı kullanılan Enron olayında, şirketin CEO'su Ken Lay ile eski CEO Jeff Skilling baş finans sorumlusu Andrew Fastow'un uyguladığı mali yapılardan habersiz olduğunu iddia etmiştir. Bu kişiler konumlarını mali yapıların avukatlar, bankerler ve hesap uzmanları tarafından onaylandığını belirterek açıklamıştır.

Bu tür iddialar genellikle düpedüz yalandır. Çok büyük bir çokuluslu şirketin vergi müdürü bana 2006 Şubat'ında yönetim kurullarının vergiden kaçınma operasyonlarını limitlere kadar itmek için nasıl baskı uyguladığını bizzat anlattı. Ve 1990'ların sonunda Londra'da katıldığım birçok konferansta avukatlar ve hesap uzmanları hevesle Enron'un 21. Yüzyıl'ın şirket modelini oluşturduğunun çığırtkanlığını yapıyor, her şeyin ötesinde yenilikçi finans yönetimini övüyordu (ki bundan kasıt birçok ülkede giriştikleri karmaşık ve agresif vergiden kaçınma operasyonlarıydı). Enron'un yayımlanan bilançoları 1996 ile 1999 arasında dönemsel net gelirin 2.3 milyar dolar olduğunu gösteriyordu, ama firma vergilendirmeye dönük nedenlerden ötürü 3

milyar dolar zarar ettiği iddiasında bulundu ve o dönem için vergi ödemedi. 2000 yılı için yapılan mali beyan 3.1 milyar dolar vergilendirilebilir gelir gösteriyordu, ama yine vergilendirmeye yönelik amaçlarla 4.6 milyar dolar zarar açıklandı. Avukatların ve hesap uzmanlarının dünyanın her tarafında yönetim kurullarına günümüz kapitalizminin temelleri olarak tanıtarak yenilikçi ve girişimci yanlarını övdüğü model buydu işte.

Enron örneği, yasalar çerçevesi içinde kalarak bile olsa mali hizmetler endüstrisinin denetim, vergilendirme ve demokratik süreç üzerinde ne derece yıkıcı etki yapabileceğini ortaya koyar. Senatör Joe Lieberman 2003 yılının Kasım ayında Birleşik Devletler Senatosu'na Anayurt Güvenliği ve Hükümet İlişkileri konulu hitabında şöyle demiştir: "Avukatların ve hesap uzmanlarının oluşturduğu saflar, müşterilerinin büyük miktarlardaki vergileri ödemekten kaçınmasına yardım etmek namına yasaları ve sahip olmaları beklenen mesleki etikleri çiğnemiştir."[14]

Ama kokuşma resmi olmayan hiyerarşide yükselmeye başlarken neden finans ve iş dünyasına bu şekilde yüklenmemiz gereksin ki? Demokratik ülkelerin yurttaşlarına vergiler dayatan, ama kendileri vergi ödememek için çetrefilli offshore yapıları oluşturan siyasi liderlerini anlamaya çalışmamız gerekmez mi önce? Örneğin Kanada eski maliye bakanı ve başbakanı, sahibi olduğu denizcilik firması vergi avantajları nedeniyle bir dizi Karayip ve Avrupa vergi cennetine kayıtlı halde faaliyet gösteren Paul Martin'i alın.[15] Ya hakkında kendi televiz-

yon ağı Telecinco TV'yi Monako ve Liechtenstein'deki offshore kuruluşları üzerinden kontrol ettiği iddiaları olan İtalya başbakanı Silvio Berlusconi'ye ne demeli? Ya da kendisine ait iletişim grubu Shin Corporation'un ağırlıklı hisselerini 1.9 milyar (vergiden muaf) dolara 2006 Ocak'mda satan ve yüzbinlerce Taylandlıyı hükümetteki yolsuzlukları protesto etmek üzere sokaklara döken Tayland eski başbakanı Thaksin Shinawatra'ya... İngiliz hiciv dergisi *Private Eye*, 'Telafisi Yok Departmanı' başlıklı kısa makalede, Shin Corporation satışının doğacak vergilerden kurtulmak için Britanya'nın Virgin Adaları'nda bulunan (ve faaliyetleri adıyla gayet uyumlu olan) Ample Rich Investments* adlı bir şirket üzerinden gerçekleştirildiği belirtiliyordu.[16] Bu arada, İngiltere'de 1997'den beri iktidarda olan ve offshore hesabı sahibi önemli destekçilerinden birbiri ardına bağışlar alan İşçi Partisi'ni de unutmamak gerek.

Bu yolsuzluk kültürü bir norm halini almıştır.

Majestelerinin Sadık Vergi Kaçırıcıları

Sıradan gözlemcilere ben ve iş arkadaşlarımın çalıştığı offshore dünyası 'gerçek' dünyanın ekonomisinden uzakmış gibi görünebilir, ama aslında offshore bankacılık büyük şirketlerin ve o çevrelerde yüksek net değer bireyler [highnet-worth individuals (HNWI'ler ya da 'hen-wee'ler)] olarak anılan kişilerin ülke içi kamusal ya da yasal yetkililerinin erişiminden uzak operasyonlar yapmasına olanak sağlayan küreselleşmiş finans

* İng.: Bol Paralı Yatırım (ç.n.)

sisteminin tam merkezinde yatar. Offshore ekonomi ilk kez 1960'larda, devasa hacimde petro-dolar Avrupa'da toplanmaya başladığı zaman kayda değer bir unsur olarak öne çıkmaya başladı. Finans sisteminin küreselleşmesini bir dizi faktör katalize etti ki, bunların arasında en önemlileri finansal muamelelerin uluslararası kur kontrollerinin kaldırılması yoluyla liberalleştirilmesi, 1944'de Bretton Woods'ta kabul edilen sabit kur alışveriş mekanizmasının terk edilmesi, finans piyasalarının 1980'lerde geniş ölçekte deregülasyona tabi tutulması ve para transferlerinin bilgisayar faresinin tek tıklamasıyla gerçekleştirilmesini sağlayan yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkmasıydı.

Finans hizmetleri endüstrisinde 1980'ler ve 1990'larda yaşanan muazzam genişleme, offshore vergi sığınaklarının 1970'lerde yirmi beş olan sayısının 2005'in sonuna kadar yetmiş ikiye çıkmasını sağladı.[17] Gitgide daha fazla ülke kendi offshore finans merkezini oluşturmak için sıraya giriyordu. Örneğin 2006 yılının Şubat ayında Gana Devlet Başkanı John Kufuor hükümetinin İngiliz bankacılık grubu Barclays ile ortak bir girişimde bulunarak Accra'da offshore finans hizmetleri verilmesi iznini yasaya bağlama eğiliminde olduğunu duyurdu.[18] İlginçtir ki, yetmiş iki vergi kaçırma sığınağından otuz beşi (gerek Britanya ile olan anayasal bağlar, gerekse Britanya Uluslar Topluğu'na üyelik yoluyla) Londra kentiyle bağlantılıdır. Ve neredeyse hepsi büyük sanayileşmiş ülkelerle, Karayipler'deki, Avrupa'nın her yerindeki, Ortadoğu ve Doğu Asya'daki belli başlı vergi

sığınağı kümeleriyle de bağlara sahiptir. Kuruluşların çoğunluğu 'üç büyük' olarak anılan (Londra, New York, Tokyo) küresel finans merkezleriyle sıkı ilişki içindedir.

1980'lerde yaşanan ve bir sayıda yüksek borçlanma altındaki yoksul ülkenin banka topluluklarından aldığı özel sektör borçlarına yönelik taahhütlerinden dönmesi üzerine doğan uluslararası borç krizinin ertesinde büyük batılı bankalar piyasa çabalarını dünya yüzündeki sekiz milyon kadar hen-wee'ye verilecek 'özel' bankacılık hizmetlerini geliştirmeye kaydırdı. Özel bankerlik varlıklılara 'tek duraklı' finans servisi vermekle ilgili bir kavramdır. Ve yaklaşık 30 trilyon dolarlık müşteri mevduatını küresel ölçekte işletmesi itibariyle büyük bir kâr kaynağı oluşturur ki, bu potansiyel kârlılık minimal-vergi ya da vergisiz ortamlarda çalışıldığında daha da artar. 1995'te Londra'da yapılan bir bankacılık konferansında finans hizmetleri endüstrisinin hedefinin hen-wee finans mevduatının ağırlıklı bölümünü on yıl içinde offshore vakıf ve şirketlere kaydırmak olduğu söylendi. Örneğin Latin Amerika'da finansal varlık, yaklaşık 3.7 trilyon doları kişisel tasarrufunda tutan 300 kadar kişide yoğunlaşmaktadır.[19] Latin Amerika bölgesindeki varlıklıların elinde tuttuğu toplam nakdin ve kayda geçmiş tasarrufların %50'den fazlasının offshore'de tutulduğu hesaplanmaktadır. İlginçtir ki, Dünya Bankası bile 2006 yılında verdiği Latin Amerika raporunda varlıklıların vergiden kaçma edimlerinin bölgenin tamamında büyümeyi engellediği vurgulanmıştı.[20] Bu edimler yetersiz yatırım, işsizlik, toplumsal dışlama ve

yoksulluğun, suçun, radikalleşmenin körüklenmesinden oluşan kötü ve sert bir çevrime yol açar.

Küresel para yönetimindeki trendler üzerine yapılan araştırmalar offshore finans endüstrisinin varlıklı müşterilerinin mevduatlarını offshore'ye kaydırma hedefine yönelik çabalarda önemli ilerleme kaydettiğini ortaya koyar. 2005'te yayımlanan bir araştırma 11.5 trilyon dolarlık hen-wee aktifinin vergiden muaf ya da minimal vergilendirmeye tabi olarak offshore'ye aktarıldığını belirlemiştir.[21] Bu aktiflerin getirisine ortalama %30 gelir vergisi uygulanmış olsa, hükümet yıllık 225 milyar dolar toplar ki, bu rakam düşük gelirlilerin vergilerinde büyük indirim yapılması ya da dünyada yoksulluğu on yıl içinde yarıya indirmeyi amaçlayan Birleşmiş Milletler Milenyum Projesi'ni finanse etmeye yeter. 78 milyar dolarlık cari küresel yardım bütçesi bu tahmini gelir kayıpları yanında anlamını kaybeder. Dahası, bu kayıplara her türlü ticari vergi kaçağı ya da vergi rekabetinin gelişmekteki ülkelerde yarattığı zararlı etkiden doğan ilave kayıplar dahil değildir ve bunlar da 2000 yılında Britanya yardım kuruluşu Oxfam tarafından 50 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir.[22]

Adayı fahişeleştirmek

Jersey ve onun gibi diğer vergi sığınakları mevzuat kapsamında olanla olmayan ve meşru ile gayrimeşru arasında birer offshore arabirimi oluşturur. Offshore bankacılık dünyası yüzeysel olarak normal bankalarınkini taklit eder gibi görünür, ama şeffaflıktan ve hesap sorulabilirlikten yoksun olmaları offshore şirketlerin

denetim dışında kaldığı anlamına gelir ki, bu durumda o şirketlerin sahiplerinin kim olduğunun, offshore vakıflardan kimlerin çıkar sağladığının ve bunların hangi amaçlara hizmet ettiğinin bilinmesine imkân yoktur. Bu gizlilik suçun ve yolsuzluğun ekonominin bütününden saklanması için ideal koşullar yaratır. Şirketler vergi sığınaklarını edimlerine ekonomik değer eklemek için değil, ekonomik 'serbest gidişata' dahil olmak ya da mali dalavereler düzenlemek için kullanır. Bir vergi sığınağında operasyon yapmak ekonomik sahtekârlık, yolsuzluk, para aklama, vergi kaçırma, silah trafiği, mafya haraççılığı, insider edimleri ve oyun alanını gerçek yatırım ve refah üretiminden uzaklaştıran piyasa tahrifatının diğer türleri içinde yer almak demektir. Jersey de bu nedenle kaçınılmaz şekilde hiciv dergisi *Private Eye* tarafından 'septik ada' olarak etiketlenmiş, orada yapılan rizikolu uygulamalar nedeniyle Londra'da 'Ya Jersey'e ya da hapse' şakasıyla anılır olmuştur. Ve bu vergi uygulamaları da kendini kimi rüzgârlara teslim eden herkes için geçerlidir.

Vergi kaçırma endüstrisindeki işimde gitgide daha fazla sıkılıp tedirgin olmaya başlayınca vakıf şirketindeki görevimden istifa ettim ve ada yönetimindeki bir ekonomi danışmanlığı pozisyonu için başvuruda bulundum. 1987 yılı güzünde işe başladım. Resmi olarak feodal adı olan 'Jersey Devleti' unvanıyla anılan Jersey yönetimi, Westminster modeliyle, yani hükümet ve muhalefet yapısıyla işlev görmez ve parti sistemi yoktur. Yasa koyucuları, yürütmeciler tarafından uygulanan

politikaları dikkatle gözlemleyecek kaynaklardan ve araştırmacılarla yardımcılardan yoksundur. Mülk sahipleri ve iş dünyasının çıkarları yerel politikaları domine eder. Başyargıç'ın ve Devlet Başkanı'nın ofisleri Bailiff (icra mercii) görevinde birleşmiştir ve bu merci Britanya kraliyeti tarafından atamayla belirlenir, yani yargıyla yasama arasında net bir ayrım yoktur. Jersey'in tek gazetesi olan Jersey Evening Post yıllardan beri adanın en kıdemli politikacısının denetimindedir. Adada üniversite, araştırma merkezi ya da beyin takımları yoktur. Nüfusun çalışma çağındaki bölümünün yaklaşık dörtte bir doğrudan adanın offshore merkezinde çalışır ve halkın geri kalanının çok büyük bölümü yerel ekonomide dolaşımda olan gelirlere bağımlıdır. Bu koşullar altında politikaları yapan kişilerin neyin peşinde olduğuna yönelik kritik gözlem kendine pek az hareket alanı bulur. Demokratik devletin önemli unsurlarından biri kabul edilen yürütme ve yargının birbirinden ayrı olması hali kendine zemin bulamayınca, iktidar eksikliği ve yolsuzluk serpilmek için ideal ortamı bulmuştur. Özellikle de konformizm ve gizlilik kültürü karakterine derinlemesine işleyip gömülmüş olan küçük bir adada...

Wall Street Journal 1996'da çıkan bir yazıda bu rejimi çok doğru şekilde tarif etmiştir: 'Jersey [....] aslında çoğu küçük iş sahibi ve çiftçi olan, şimdilerde kendini milyarlarca doların döndüğü küresel kapsamlı bir endüstriye nezaret eder halde bulan toplumsal ve ekonomik elitlerin oluşturduğu bir grup tarafından yönetilmektedir. Her şey göz önüne alındığında [....] bu

insanlar tamamen kendi kapasiteleri dışında ki konulara nezaret etmektedir.'[23]

Adadaki bankacılık ve mali düzenleme rejimi ben 1987'de göreve başladığımda deneyimli personel sıkıntısı çekiyor ve siyasi olarak kontrol ediliyordu. Çok az sayıda düzenleme önlemi yürürlükteydi ve bunların büyük bölümü de vitrin süsüydü. Maksat düzenleme görüntüsü vermekti, ama Jersey'in de zaten düzgün yaptırımlar uygulayacak yönetimsel kapasitesi yoktu. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. *Jersey Evening Post* 2006'nm Ocak ayında mali suçları soruşturacak polisiye gücün olmamasının adanın uluslararası mali dürüstlük standartlarına uyma taahhütlerini risk altına attığını yazıyordu.[24] 1987'de denetimden sorumlu olması gereken kıdemli politikacıların şirketlerin yönetim kurullarında oturuyor olması bu durumu daha da kötü hale koyuyordu. Örneğin bir otelci olan Pierre Horsfall, İsviçre bankacılık devi UBS'nin yan kuruluşlarından birinin müdürü, aynı zamanda Devlet Finans ve Ekonomi Komitesi'nin başkanı ve bankacılık uygulamalarını düzenlemekten sorumlu merci olan Mali Hizmetler Departmanı'nın yönetim kurulu üyesiydi. Onun ardılı gazete sahibi ve şimdilerde adanın Başbakanı olan Frank Walker ise bankacılık düzenleme görevini Barclays Bank yöneticiliğiyle birlikte yürütüyordu. Bu tür çelişkili roller için öne sürülen bahane, mevzuatın düzenleyici konumundakilere offshore bankaların çalışma şeklini anlama fırsatı tanıdığı yönündedir, ama birbiri üstüne binen bu pozisyonlar gerçekte çıkar ilişki-

lerinin kurumsallaştırıldığı bir siyasi kültürün kanıtlarıdır.

Kamu çalışanları olarak bizden beklenen de vergi sığınaklarıyla ilgili olumsuz bir şey duymamamız, görmememiz ve söylemememizdi. Bu 'üç maymun' tutumu çıkacak mali skandalların Jersey'in ününe leke süreceği korkusuyla da güç buluyordu. Ama hiçbir taşın altına bakmama stratejisi yüksek risk barındırıyordu ve sonunda *Wall Street Journal*, İsviçre banka devi UBS'nin bir yan kuruluşu olan Cantrade Bank ile kambiyo ticareti yapan ve Birleşik Devletler Sahtekarlık ve Yolsuzluğa Karışmış Kuruluşlar Yasası'na [Racketeer Influenced and Corrupt Organizations (RICO) Act] muhalefet etmekle suçlanan İngiliz uyruklu Robert Young arasındaki ticari ilişkiyi afişe edince çöktü. Birbiriyle girift daha öte siyasi ve mali çıkarların ortaya dökülmesi sonucunda *Wall Street Journal*, Jersey'in 'gevşek düzenleme ve politik müdahaleyle beslenen' bir offshore tehlike odağı olduğu yargısına varacaktı. New York Bölge Savcısı Yardımcısı John Moscow konuya daha da eleştirel yaklaşarak şu yorumu yapıyordu: 'Jersey yasalarda yakalanan açıklar vasıtasıyla suç odaklarıyla işbirliği yapmayı kendi ticari iştigal konusu olarak görmekte ve kötüleri bunun kapsamı dışında bırakma gereği duymamaktadır.'

Adada tuhaf kaçabilecek sorular soran herkese 'adanın kirli çamaşırlarını herkesin göreceği şekilde yıkamayı' bırakması söyleniyordu. Israr eden olursa, 'sabah bir tekneye binip gitmesi' tavsiyesiyle karşılaşı-

yordu. Çalıştığı bölümdeki yolsuzlukları kamuoyuna duyuran görevlilerin etkin şekilde korunamadığı ve iş olanaklarının birkaç türle sınırlı olduğu küçük bir toplumda muhalefet etkin şekilde boğuluyordu. Tüm bunların sonucunda Jersey ahalisi, tıpkı birçok küçük toplumun nüfusunda olduğu gibi, düşüncelerini herkesin duyacağı şekilde ifade etmekten kaçınır hale gelmişti. Adanın bir vergi kaçamağı cenneti olduğu yönündeki düşüncelerini yüksek sesle ifade edenlerden biri olan torun sahibi hastane temizlikçisi Rosemary Pestana şöyle der: "Jersey varlıklılar için giydirilip kuşatılmıştır ve eğer bizler konuşursak, boynumuzu cellatın kütüğüne koymuş oluruz. Sizi susturamazlarsa sindirirler." Hazindir ki, adada boşanma, alkoliklik, uyuşturucu kullanımı ve aile içi şiddet şaşılacak kadar yüksek düzeyde görülür.

Diğer vergi sığınaklarında olduğu gibi, Jersey'de de vergi politikaları hen-wec'lere ve dış merkezli ticari kuruluşlara cazip gelecek bir vergilendirme ortamı yaratacak şekilde düzenlenmiştir. Dış dünyaya anlatılan hikâye, Jersey'in offshore şirketleri istikrarlılığı ve düşük vergileri nedeniyle çektiği ve Londra'ya yönelik anapara akışına önemli bir kanal oluşturduğudur. Bu argüman kirli para akışı ve vergi kaçırma konularındaki hassasiyeti göz ardı eder ve adanın kıdemli kamu yetkililerinin talanla kaldırılmış paraların saklanması ve vergi kaçırılması için kullanıldığını gösteren tüm kanıtlara rağmen Jersey'de yolsuzluğa hizmet edildiği gerçeğini inkardan geri durmaz. Gerçekteyse, en fazla uygulanan

%20'lik vergi oranı onyıllardan beri değişmeden (1940'ların başındaki Alman işgali sırasında koyulduğu haliyle) kalırken, dış kaynaklı şirketleri adaya çekmek için vergi rejiminde sürekli değişiklikler yapılmıştır. Örneğin 1984'te devlet neden sonra, Jersey'deki offshore vakıfların uygulamalarını kurala bağlayacak bir vakıflar yasası çıkardı. Daha sonra, aynı onyıl içinde yerel ekonomiden çıkartılan vergiden muaf şirketler için özel kategori oluşturmak için bir yasa daha çıkarıldı. 1993'de ise yasama organı hissedarları adada ikamet etmeyen şirketlere izin veren bir 'uluslararası şirketler' formasyonu oluşturdu. Bunlar adada muhasebeleştirilecek toplam kâra bağlı olarak %2 ile %0.5 vergi oranları üzerinde pazarlığa oturabilecekti. Bu yeni şirket formları ada merkezli şirketlerin ve orada ikamet eden bireylerin avantajlardan yararlanmasını önlemek için yerel ekonomiden 'koruma yoluyla' ayrılacaktı. Yönetim 2005'te aynı oranları öneren diğer vergi sığınma nişleriyle rekabet edebilmek için tüm iş kollarındaki şirket vergisi oranlarını sıfıra çekti. 2006 yılının Ocak ayındaysa offshore teminat aktivitelerini bağlamak ve aktiflerin yeniden satışa çıkartılmak üzere menkul değerlere dönüştürülmesini sağlamak amacıyla 'koruma altındaki hücre şirketler' kavramına izin verecek olan yeni yasama organı göreve başladı.

Vergi kaçırma endüstrisinden yeni tip offshore yolsuzluk yapıları oluşturmaları için vergi kaçağı sığınaklarına kesintisiz bir baskı gelir. İşlevleriyle kıyaslanacak avantajlardan yoksun ve siyasi açıdan zayıf olan ada

ekonomileri, amaçlarına hizmet edecek döküntü devletler arayan büyük bankalar ve finans firmaları tarafından siyasi olarak istismar edilebilir. İki finans ve muhasebe firması olan (şimdi PricewaterhouseCoopers olarak bilinen) Ernst & Young ve Price Waterhouse'nin Jersey'in kıdemli politikacılarını değişken sınırlı sorumluluk ortaklığı yaratacak yasal düzenlemeyi en hızlı şekilde çıkarmaya ikna edişi bu şekilde açıklanabilir. Bu yasanın amacı firmaları başarısız ya da ihmalkâr denetçiler yüzünden mağdur olan hissedarlar tarafından açılacak davlardan korumaktı. İki firma yasanın taslağının hazırlanması işini 1 milyon pound bedelle Londra merkezli bir hukuk firmasına verdi ve Jersey'in Finans ve Ekonomi Komitesi başkanı Pierre Horsfall'ı yasayı meclise bir emrivaki şeklinde sunması için ayarladı. Ne var ki, az sayıda politikacı yasanın yasama organına getiriliş şekli konusunda hiç beklenmedik şekilde şikâyetçi oldu ve çıkar çatışmaları üzerine büyük bir politik skandal patlak verdi. Yasaya muhalefet edenler adanın 'kiralık yasama organı' olarak sunulduğunu ileri sürüyor ve Jersey devletinin ulusötesi iş çevrelerinin çıkarlarının esiri haline geldiğine yönelik daha geniş kaygılar dile getiriyordu. Bu endişeler konuya dahil olan firmalardan birinin büyük ortağı tarafından İngiliz finans basınına akabinde verilen demeçle teyit edildi: 'Bize yasa taslağının yasama organına Mart ayında gideceği, onaylanacağı [....] ve Eylül'e kadar yasa külliyatında yer alacağı güvencesi net olarak verildi.'[25]

Değişken sınırlı sorumluluk ortaklığı yasası sonun-

da adanın yasa külliyatında yer aldı, ama Jersey'de tek bir şirket bile bu statüye dönüşmedi. Bu uygulamanın gerçek amacı başından beri Britanya hükümetini kendi değişken sınırlı sorumluluk mevzuatı üzerindeki denetim gücünü azaltmaya zorlamaktı ve bu strateji etkili oldu. Çoğu, adanın vergi kaçağı sığınağı statüsünden kişisel olarak kâr sağlayan Jersey yöneticileri, adanın egemenliğini bu ya da benzer yollarla satışa çıkarmaktan ötürü fazla manevi sıkıntı çekmez. Devletin ele geçirilmesi süreci tedrici olarak devam etmektedir ve adalıların önemli kesimi tarafından büyük ölçüde görmezden gelinir. Yine de kimi vergi kaçırma sığınağı önerilerine karşı ilkeli duruş sergileyen bir avuç politikacı ve Guardian'a, 'Adamızı fahişeleştirmeye ihtiyacımız yok,' demeci verecek kadar cesur bir yurttaş eylem grubu vardır.

Değişken sınırlı sorumluluk ortaklığı yasası nedeniyle 1997'de patlak veren siyasi kriz İngiltere'deki kimi deneyimli politikacıların dikkatini adanın üzerine çekti ki, bunlar arasında iktidara gelen İşçi Partisi'nin kimi kıdemli kabine üyeleri de vardı. Jersey kendini bir anda hiç de istemediği bir ilginin merkezinde bulmuştu ve bu ilgi sadece konuyu incelemesi için eski maliye bakanı Andrew Edwards'ı görevlendiren Britanya hükümetinden değil, aynı zamanda IMF'nin teröristler tarafından yapılan para aklama ve küresel uyuşturucu ticareti üzerindeki denetimi güçlendirmek için oluşturduğu Mali Eylem Görev Gücü'nden de geliyordu. Aynı zamanda belli başlı sanayileşmiş ülkelerin bir think-tank'ı

olan Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Organizasyonu da 1998'de zararlı vergi uygulamalarına karşı kendi inisiyatifini başlattı. Jersey gibi vergi kaçırma sığınakları kısa bir süre için benzerine önceden rastlanmadık bir inceleme altına girdi.

1998'de yayımlanan Edwards raporu denetim sistemlerini geliştirmek için Britanya Uluslar Topluluğu'nda uygulanacak 153 önlemi tanımladı. Ancak bunlar offshore şirketler ve vakıfların asıl lehtar konumundaki sahiplerini topluma ifşa etme konusunda yetersiz kaldı. Ben Andrew Edwards ile şifahi görüşme yapan bir politikacıya eşlik ettim ve bize en azından Jersey'de yerleşik durumda olan offshore vakıfların kurucularının ve lehtarlarına dair ayrıntıların tescil edilmesi ve yıllık mali bilançolar verilmesi gerektiği söylendi. Bu asgari taleplerin bile yerine getirilmemesi karşısında hayal kırıklığına uğramıştık. Şeffaflık yaratmaya yönelik bir fırsat kaçmıştı. Ne yazık ki, IMF de bir yandan teröristleri ve uyuşturucu fonlarını hedef alan denetim aktivitelerini desteklerken, bir yandan da yasadışı anapara akışı ve vergi kaçırma meselelerini göz ardı ederek vergi kaçağı merkezlerinin yasallaşmasına katkıda bulunur görüntü veriyor. Offshore gizliliğin temellerine inme konusundaki bu başarısızlık daha önce de belirttiğim gibi günümüzde Jersey türünden vergi kaçağı sığınaklarında işlerin istendiği şekilde yürümesine olanak sağlıyor.

Sabah bir tekneye atlıyoruz ve...

Bir vergi kaçırma sığınağının politik sistemi içinde

on yıldan uzun süre çalışmak bana siyasi yozlaşma ve vergi kaçırma endüstrisinin kötü etkili edimleri konusunda ciddi kavrayış yetisi sağladı. Tüm bu süreç boyunca politikacılarla, çalıştığım dairenin en üst düzey kişisiyle ve devletin başdanışmanıyla kurduğum olağan ilişkilerde bir dürüstlük düzeyi tutturmak için mücadele ettim. Gerilim bazen, özellikle de bölümüm personel azlığı çektiği ve sürekli fazla mesai yapmak zorunda kaldığı dönemlerde dayanılmaz hal alıyordu. Hepsinin yanı sıra, ekonomik danışman olarak rolümün genel olarak gayrimeşru olanı meşrulaştırmak şeklinde görüldüğünü biliyordum ve ada dışındaki dostlarım sık sık meselenin içinde aldığım konumu eleştiriyordu. Durumu daha da kötüleştiren şey, 1997 planlarında mesleki bağımsızlığımın ofisimin yasama organına değil, sadece üst düzey politikacılara danışmanlık yapacak şekilde değiştirilmesi yoluyla kısıtlanmasının tartışılmaya başlaması oldu. Artık kırklı yaşlarımdaydım, iki oğlum okul çağına geliyordu ve ben tüm çekincelerime rağmen işimde kalma ya da adalet ve dürüstlük duygusunu peşime takarak yoluma devam etme aşamasına giriyordum.

Yola yeniden koyulma düşüncesi fazla cazip gelmiyordu. Ada yaşamında köklerimi derinlere salmıştım. Çok küçük bir havuzda kıyasla büyük balık olmanın çekici yanları vardı ve üstüme binmiş olan ağır iş yüküne rağmen makul bir iş/yaşam dengesi tutturmayı başarmıştım. Adanın sinema topluluğunun başkanıydım ve BBC'nin Jersey radyosunda film eleştirileri yapıyor-

dum. Hafta sonları adanın batı kıyısında sörf yapıp yelkenli katamaranlarla yarışıyordum. Eşim de güzel sanatlarda yaptığı kariyeriyle en az benim kadar meşguldü ve oğullarımızın ikisi de adada doğmuştu. Başka yere taşınıp iş bulmak kolay olmayacaktı. Olduğum halde kalmanın ayartıcılığı, özellikle de devasa bir kraliyet dönemi evi restore etmemiz henüz bittiği ve o koca zahmetin meyvelerini toplayarak biraz zaman geçirmek istediğimiz düşünüldüğünde muazzamdı. Sosyal güvenceleri tam ve parası iyi işlerimiz, kıyasla kolay ve rahat hayatımız Jersey'de kalmak için bize yeterli nedenleri sunuyordu.

Uzunca bir kararsızlıktan sonra, 1998 Ocak'ında Jersey'deki devlet memuriyetinden istifa ettim. İşten ayrılma haberimin *Jersey Evening Post*'ta çıkışını izleyen gün bir insan kaynakları firması arayarak bana bir offshore şirket yönetimi firmasında iki misli maaşla çalışmam için teklif yaptı. Şirketi biliyor ve yönetim ekibinden hoşlanıyordum, ama teklifi hiç duraksamadan reddettim. Haziran sonunda 'sabah bir tekneye atlıyoruz' partisiyle Jersey'deki birçok dostumuza veda ettik ve iki gün sonra Saint Helier'den İngiltere'deki Weymouth'a gitmek üzere feribota bindik. Güvertede dikilip adanın kuzey kıyılarındaki yarların sisin içinde kayboluşunu izledim ve çocukken o kadar çok sevdiğim adamın tanınamayacak kadar değiştiğini düşündüm. Daha önceleri kendimi Jerseyli olarak nitelendirmekten gurur duyarken, şimdi adanın tamah ve orayı vergi kaçırmak için istismar eden insanların bencilliği tarafın-

dan yutulmasından ötürü derin bir utanç duyuyordum. Aşırı kalabalık, alabildiğine pahalı, araçlar ve çirkin ofis binalarıyla dolu bir hal alan ada eski toplum ve kimlik duygusunu tamamen yitirmişti. Jersey eski senatörlerinden biri olan Jerry Dorey bir akşam Saint Helier Sanat Merkezi'nde bana bunu şöyle tarif ediyordu: "Jersey bir Hilton otelinin lobisindeki sosyal yapıyı benimsedi. Parayı kovalarken yabancılaşmış bireyler koleksiyonu haline geldi.' Adadaki arkadaşlarım gitmenin delilik olduğunu düşünüyordu. Aralarında (varsa eğer) ancak birkaçı o sabah feribota bilmemin gerisindeki gerçek nedenleri anlayabiliyordu. Gerçek şu ki, offshore ekonomiyle ilintili olmaya artık dayanamıyor ve çocuklarımın paramızı başka yerlerdeki fakirliğin yaratılmasına ve adaletsizliğin devam ettirilmesine yardımda bulunarak kazandığımızı düşünerek büyümesini istemiyordum.

Kısa zamanda London ile Oxford arasındaki Chiltern Hills'te kendimize yeni bir ev bulduk ve ben gelişmekteki ülkelerde siyasi ve ekonomik risk değerlendirmesi konusunda uzman olan bir yayıncılık ve danışmanlık firmasında müdür olarak işe başladım. Ama offshore vergi sığınağı sektörüyle olan ilişkim orada son bulmayacaktı. 1999'da Oxfam bana vergi sığınaklarının gelişmekteki ülkeler üzerindeki etkilerini araştıracak ekibe danışmanlık yapmamı önerdi. Oxfam'ın 'Saklı Milyarları Yoksulluğun Azaltılması İçin Serbest Bırakmak' başlıklı raporu 2000 yılının Haziran ayında yayımlanınca büyük uluslararası ilgi topladı,

çünkü çokuluslu şirketlerin zararlı vergi operasyonları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde her yıl en az 50 milyar dolar kayba uğrandığı yönündeki tahmini hesaplamasını yansıtıyordu. Jersey'deki politikacılar ve bankerlerin 'adaya saldırı' olarak gördükleri olay içinde yer almamdan fazla hoşlanmadıklarını söylemeye herhalde gerek yok. Vergi sığınaklarına dair yaptığım ve *Financial Times*, *Guardian*, *Le Monde* gibi basın organlarında yayımlanan ya da BBC'nin mali ilişkiler programlarında dile getirdiğim eleştirel yorumlarsa doğrudan ihanet olarak kabul edildi. Jersey propaganda makinesi beni acımasız ve çarpık bir karakter gibi göstermek için olanca gücüyle harekete geçti. Londra'da iki BBC habercisi bana Jersey'den kıdemli bazı memurların kendilerini ayrı ayrı arayarak benimle yapacakları söyleşilerde 'kişisel motivasyonlarım' olduğunu göz önüne almaları konusunda uyarıldıklarını söyledi. Bir gazeteciyse Jersey Finance'nin (yani adanın finans endüstrisindeki pazarlama kolunun) üst düzey yöneticilerinden biri olan Phil Austin'in kendisiyle temasa geçtiğini ve benim İngiltere'deki sosyalist ve komünist organizasyonlarla bağlantılı olduğumu ima etmeye çalıştığını aktardı bana. Benzer bir iftira da Cato Institute'de geçici öğretim görevlisi olarak çalışan ve *Washington Times*'te[26] yazan Richard Rahn tarafından atıldı ki, söz konusu gazetenin sahibinin Birleşik Devletler'de vergi kaçırmakla suçlanan Rahip Sun Myung Moon olması ayrıca ilginçti. 2005 yılında Jersey Evening Post'un editörü Chris Bright'i karakterime ve davranış motivasyonlarıma yönelik iftiraları geri çeken bir makale yayımlamazsa Britanya Basın

Şikâyetleri Komisyonu'na başvuruda bulunmakla tehdit ettim. Bright çabucak teslim oldu. Bunların hepsi gülünesi ve kolayca geçiştirilen şeylerdi, ama bir yandan da vergi kaçırma sektörünün kendini yasal incelemeden korumak için nelerden yararlanmaya çalışacağının göstergesiydi. O insanlar hoş kişiler değildir; meseleye devasa servetler karışmıştır; benim dolabımda da sayısız iskelet vardır.

2002 yılının Kasım ayında çok sayıda sivil eylem grubu, akademisyen, gazeteci, finans profesyoneli ve ilgili başka kişi Oxfam raporunun ortaya koyduğu meseleleri tartışmak üzere İtalya'nın Floransa kentinde bir araya geldi. Ben de Britanyalı akademisyen ve kampanya organizatörlerinin oluşturduğu bir delegasyonla katılmıştım oluşuma ve diğer katılımcıların vergi sığınaklarının yarattığı etkiler konusundaki derinlemesine bilgisinden ve kaygılarımızı uluslararası gündeme taşımak için bir sivil toplum ağı yaratmaktaki kararlılığından büyük cesaret bulmuştum. İlk birkaç günde araştırma ve kampanya aktivitelerini koordine etmek üzere bir inisiyatif başlatmaya karar verdik ve bundan dört ay sonra Vergi Adaleti Ağı, Britanya Parlamento'sunda yapılan bir törenle resmen çalışmaya başladı. Bunun hemen ardından Avrupa, Birleşik Devletler ve Latin Amerika'da Ulusal Ağ'lar kuruldu, 2007 Ocak'ında Afrika'da da bir ağ oluşturulması için hazırlıklar başlatıldı. John Maynard Keynes ve Harry Dexter White'nin Bretton Woods'ta 1944 yılında, yani anapara kaçışı ve vergi kaçağı konularındaki kaygılarını tartışmaya açışla-

rının üzerinden altı onyıl geçerken, sivil toplum nihayet varlıklı bir dünyada kalıcı yoksulluk sorununun yüreğine yönelmeye başlamıştı.

Oturma odasındaki fil

Birleşik Devletler'de 1960'larda düzenlenen toplumsal haklar kampanyalarından esinlenerek gençlik yıllarımda küresel adalet kavramını yürekten benimsemiştim ve şimdi de bu idealleri offshore ekonominin bizzat tanık olduğum haşin yapısına karşı yükseltiyordum. Küresel adalet hareketinde yer alan birçok insan gibi ben de yoksul ülkelere yapılan yardımın artırılmasının ya da borçların silinmesinin yoksulluğun kökenlerindeki nedenlere ve eşitsizliğe yönelik etkin önlemler alınmadıkça yetersiz kalacağı kanısındaydım. Bu da yolsuzlukla, suiistimalle, anapara kaçışıyla ve vergi kaçırmayla başa çıkmak, yani bu tür edimleri cazip kılan, uygulamaya koyan finans ağları üzerinde daha etkili denetim sağlamak gerektiği anlamına geliyordu. Basel bankacılık anlaşmasıyla belirlenmiş ayrıcalıklı muameleden destek alan offshore bankalar inanılmaz oranlarla büyüyordu, ama gelişmiş ülkelerde bunların edimlerini denetlemeyi ya da offshore hesaplarla vakıfların vergi kaçırmak amacıyla kullanımını engellemeyi amaçlayan pek az girişim vardı. Bir tahmine göre geçtiğimiz onyıl içinde yoksul ülkelerden Batı'ya 5 trilyon dolar kadar bir anapara akışı gerçekleşmiştir ve her yıl 1 trilyon dolar kadar kara para akmaktadır ki, bunun yaklaşık olarak yarısı gelişmekte olan ülkelerden gelmektedir.[27]

Vergi sığınaklarının suçun, yolsuzluğun ve vergi

kaçakçılığının erişimine açıklığı, anaparanın güneyden kuzeye, dünyanın daha yoksul uluslarından varlıklı olanlara neden aktığını, bunun neden tersi şekilde gelişmediğini ekonomik kuramın öngördüğü şekilde açıklamaya yeter.[28] Ayrıca gelişmekte olan birçok ülkenin neden kendi gelişimini finanse etmekte gereksindiği anapara kaynağından yoksun olduğunu ve giderlerini vergi gelirleriyle karşılaması gereken hizmetleri finanse etmek için dış borçlanmaya ve yardıma gitgide daha bağımlı hale geldiğini de geniş ölçüde açıklar. Latin Amerikan aktiflerinin o kadar büyük bölümünün offshore'de vergiden muaf ya da mevcut bankacılık ve vakıf mevzuatının oluşturduğu gizlilik ikliminde vergilendirilemez halde tutulmasıyla, söz konusu ülkelerdeki yoksulluğun bu eğilimler aşılmadıkça azaltılamayacağı açıkça anlaşılmıştır. Bu nokta Dünya Bankası'nın Latin Amerika'da yoksulluğun azaltılması konulu 2006 yılı raporunda vurgulanmıştır. Durumun Afrika ve Ortadoğu'da daha kötü olduğu söylenebilir ki, bu da kronikleşmiş işsizliği, suçu ve Cezayir, Mısır, Nijerya ve Suudi Arabistan gibi petrol ve gaz zengini ülkelerin gücünü köstekleyen toplumsal gerilimleri büyük ölçüde açıklar. Oturma odasında salınarak dolaşan işte bu fil, artık görmezden gelinemeyecek kadar büyümüştür: Offshore'de tutulan 11.5 trilyon dolarlık aktif ciddi bir paradır ve kanıtlar bu rakamın gittikçe yükselen oranla artığını ortaya koyar.

Vergi kaçakçılığı, yolsuzluk ve yerel elitler tarafından sürdürülen suiistimalin yanı sıra uluslararası ticaret

ve yatırım akışı da vergi sığınaklarının kullanımına yönelik şekilde yapılanmıştır. Örneğin Jersey uzun yıllardan beri Avrupa'ya gelen muz ve kahve gibi birincil tüketim maddelerinin ithalatı için kullanılmıştır. O tür tropik mamullerin soğuk ve rüzgarlı İngiltere kıyılarında yetiştirilmesine elbette olanak yoktur, ama bu ticaret kağıt üstünde Jersey'den geçer ve bunun nedeni kısmen kârı offshore'ye aktarmak, kısmense söz konusu pazarlara bir avuç tekelleşmiş şirketin hakim olduğunu saklamaktır. Britanya hükümetinin tahminlerine göre tüm dünya ticaretinin en az yarısı (yine kâğıt üstünde) vergi sığınaklarından geçmekte ve bu yolla yapılan 'kâr aklaması' muazzam boyutlara varmaktadır.

Arjantin ve Brezilya gibi ülkelerin yaşadığı deneyimler offshore'de kaybolan paraların hiç değilse bir bölümünün 'döndürüldüğü' olasılığını gündeme getirir. Yani para Caymanlar'daki ya da Kanal Adaları'ndaki offshore şirketlere yasadışı şekilde aktarılmış, hemen ardından kaynak ülkeye dolaysız yabancı yatırım kisvesi altında geri döndürülmüştür. Bu edim vergi indirimlerini, sübvansiyonları ve teşvikin diğer türlerini toparlar ve yerel piyasaları kuralları izleyen şirketlerin aleyhine zedeler. Ancak birçok örnekte kaçan anapara kaynağını oluşturan ülkeyi Batı'nın hazine bonolarına ya da büyük şirketlerin hisselerine ya da İsviçre'de, Londra'da, Florida'da, Fransa'nın güneyinde gayrimenkule yatırılmak ve bir daha dönmemek üzere terk eder.

Banknotlarla dolu valizler her ne kadar para aklamacılar için bir seçenek olarak yerini korusa da, fakslar,

bilgisayarlar, Internet, karmaşık ve gizli bir offshore şirketler ve vakıflar ağı kirli parayı yasal aktiflere çevirmekte çok daha yaygın olarak kullanılır. Gittikçe yükselen kara para akışı dalgalarıyla yüz yüze kalan hükümetler uluslararası para transferi sistemlerini, hilekar bankaları ve vergi kaçağı sığınaklarını daha sıkı denetlemeye çalışmaktadır, ama etkili bilgi alışverişi sağlamaya dönük uluslararası işbirliği otomatik ve küresel olarak gerçekleşmediği ve offshore finans merkezleriyle vergi sığınaklarının ekonomi politikaları paralelinde yürüyecek etkin önlemler alınmadığı sürece bu çabalar başarısızlığa mahkum kalacaktır. Para aklama konularında uzman bir kişi İsviçreli bir bankerin o ülkeden akan kara parayı saptamaktaki başarısızlık oranının %99.99 olduğunu öne sürdüğünü aktarmıştır.[29] İsviçre'nin bu konuda diğer belli başlı offshore finans merkezlerinden daha kötü uygulamalar yapmadığı düşünülürse, bu oran hayret vericidir.

Elitlerin isyanı

Küreselleşmiş finans sistemindeki bu büyük kusurların giderilmesindeki başarısızlık, piyasa sisteminin düzgünlüğüne ve demokratik ideallere kanser gibi hücum eden bir yasa ve ahlak dışı davranma ruhu yaratmıştır. İyi yönetim ve etik politikalardan ayrılmayan şirket yöneticileri kendilerini vergiden kaçınmayı limitlerine kadar zorlamaya hazır ticari dünya mücrimleriyle eşit olmayan temellerde rekabet eder halde bulmuştur. Dünyanın her tarafında vergi yükü gitgide artan bir oranda zenginden orta gelirliye ve daha yoksul olan

kesime kaymaktadır. Küresel ekonomi bir görünmezlik süreci vasıtasıyla süper varlıklıların birincil ve ağırlıklı çıkarlarına hizmet edecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu zümre özellikle vergi ilişkileri açısından tamamen farklı bir tür oluşturmuştur. Büyük çoğunluk servetini Jersey, İsviçre ya da Cayman Adaları gibi offshore vergi sığınaklarında tutar. İstedikleri yerde yaşarlar ve ana uğraşıları zengin kalmaktır. Aktifleri hareketlidir ve nerede ve nasıl vergi ödeyeceklerine karar verebilirler.

Gayrimenkul milyoneri Leona Helmsley'in 1980'lerde dediği gibi, vergiler 'küçük insanlar' içindir. O zamanlar bu yorum birçok insanın şoka sürüklenmesine neden olmuştu. Şimdilerdeyse, işler birçok insanın varlıklıların vergi ödemekten kaçınacağını umacağı şekilde değişti. Başkan George W. Bush, 2004 Ağustos'unda varlıklıları vergilendirmeye çalışmanın işe yaramayacağını, çünkü 'gerçek zenginin vergiden nasıl kaçınılacağını bildiği'[30] konusundaki görüşlerini açıkladığında bu durum teyit edilmiş oldu.

Tüm bunların sonucu 21. Yüzyıl'ın refah ve güvenlik gerekleriyle buluşmayan ve buluşamayan bir ekonomik ve toplumsal düzen olmuştur. Vergi kaçakçılığı ve gizli banka hesapları sağlamak amacıyla kaynakların yağmalanması, gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsinde toplumsal huzursuzluğu, yaygın işsizliği, kamu hizmetlerinde düşüşü ve genelde ekonomik ve toplumsal fırsat eşitsizliğini besleyen unsurlar haline gelmiştir. Ama bu tamiri olanaksız bir durum değildir. Bu sorun-

ların çoğu uluslararası işbirliği güçlendirilerek aşılabilir. Ulusal yetkililer arasında sağlanacak etkili bilgi alışverişiyle anapara ve vergi kaçışı sorunlarının üstesinden gelinmesinde önemli yol alınacaktır. Bankacılık gizliliği bahane edilerek koyulan engeller uluslararası anlaşmalarla kayda bağlanacak ciddi yaptırımlarla aşılabilir. Offshore vakıfların gizliliğiyse kurucuların ve lehtarların kimliğine dair anahtar konumdaki ayrıntıların tescilinin gerekli kılınmasıyla alt düzeye indirgenebilir. Şirketleri ve vakıfları sağlanan ayrıcalıklardan yararlanarak kullanan kişilerin kimliklerine yönelik temel bilgileri verme sorumluluğundan kaçması için neden yoktur. Çokulusluların kârlarını oluşturdukları yerlerin koşullarında vergilendirilmesini karara bağlayan küresel düzenlemeler de oluşturulabilir. Bu tür politikalar olabildiğince kısa sürede hayata geçirilmelidir. Bunun gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaratacağı pozitif etki muazzam olacaktır. Yoksulluğu tarihe gömme konusunda ciddiyetini koruyanlar için bu olasılıkla benimsenecek en iyi yoldur.

SONNOTLAR

---

1 John Christensen, 'Current Trends in Cooperative Movement Causing Concern' (Kooperatif Hareketindeki Trendler Kaygıya Neden Oluyor), Business Times (Malezya), 14 Aralık 1985, sy. 11.

2 'Malay Bank Fights to Avert Co-op Crisis' ('Kooperatif Krizlerini Önlemek için Malay Banka Savaşları'), Financial Times (İngiltere edisyonu), 12 Ağustos 1986.

3 Alıntı: http://al_qaeda.sitemynet.com. Erişim: 23 Eylül 2002.

4 Mark Hampton, The Offshore Interface (Offshore Arabirimi) Londra, Macmillan, 1996.

5 Raymond Baker, Capitalism's Achilles Heel (Kapitalizmin Aşil Topuğu), Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons, 2005, sy. 62.

6 This Day'dan alıntı. Lagos, Nijerya, 6 Haziran 2005.

7 Birleşik Devletler senatosu, Soruşturmalar Kalıcı Komitesi, Azınlıklar Heyeti tarafından hazırlanan, Money Laundering and Foreign Corruption - Case Study Involving Riggs Bank (Para Aklama ve Dış Yolsuzluk - Riggs Bank'ı Kapsayan Örnek Çalışma) başlıklı rapor. 15 Temmuz 2004, sy. 28.

8 www.economist.com/ 12 Şubat 2006.

10 Vergi Rekabeti Koalisyonu'nun basın açıklaması, 7 Nisan 2005.

10 Simon J. Pak, Marie E. de Boyrie ve John S. Zdanowicz, Estimating the Magnitude of Capital Flight Due to Abnormal Pricing in International Trade: The Russia–USA Case (Uluslararası Ticarette Anormal Fiyatlandırma Nedeniyle Doğan Anapara Kaçışının Büyüklüğünü Tahmin Etmek: Rusya-A.B.D. Örneği), vergi rekabeti ve kaçağı atelyesinde sunum, Essex Üniversitesi, 1–2 Temmuz 2004.

11 Austin Mitchell ve Prem Sikka, Taming the Corporations (Şirketleri Yola Getirmek), Britanya, Association for Accountancy & Business Affairs, 2005.

12 The U.S. Tax Shelter Industry – Four KPMG Case Studies (A.B.D. Vergi Sığınağı Endüstrisi – Dört KPMG Örnek İncelemesi), Birleşik Devletler senatosu, Soruşturmalar Kalıcı Komitesi, Azınlıklar Heyeti tarafından hazırlanan rapor, 18 Kasım 2003, sy. 15.

13 Austin Mitchell, Prem Sikka, John Christensen, Philip Morris ve Steven Filling, No Accounting for Tax Havens (Vergi Sığınakları İçin Muhasebe Yok), Basildon, Britanya, Association for Accountancy & Business Affairs, 2002.

[14] 'Lieberman Says Tax Shelters Must Have Economic Substance to Deter Industry Built around Tax Evasion.' ('Lieberman'a Göre Vergi Sığınakları Vergi Kaçırma Olgusu Etrafında İnşa Edilmiş Endüstriyi Caydıracak Ekonomik Sağlamlığa Sahip Olmalıdır', Birleşik Devletler senatosu, Anavatan Güvenlik Servisi ve Hükümet İlişkileri Komitesi'nin basın bildirisinden, 18 Kasım 2003; http://hsgac.senate.gov.

[15] Alain Deneault, Paul Martin & Companies: Sixty Theses on the Alegal Nature of Tax Havens (Paul Martin ve Şirketler: Vergi Sığınaklarının Alegal Doğası Üzerine Altmış Tez), Vancouver: Talonbooks, 2006.

[16] 'The Department of You Can't Make It Up', Private Eye, 17 Şubat 2006.

[17] Tax Us If You Can, Londra: Tax Justice Network, 2005.

[18] www.ghanaweb.com, erişim: 12 Şubat 2006.

[19] Institutional Investor, 22.2.2006; www.institutionalinvestor.com/

[20] Guillermo E. Perry, J. Humberto Lopez ve William F. Maloney, Poverty Reduction and Growth (Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme) Washington, Dünya Bankası 2006).

[21] The Price of Offshore (Offshore'nin Bedeli, Londra, Tax Justice Network, Mart 2005.

[22] Tax Havens: Releasing the Hidden Billions for Poverty Eradication , Oxford: Oxfam Büyük Britanya, Haziran 2000.

[23] 'Offshore Hazard' ('Offshore Tehlikesi'), Wall Street Journal, 17 Eylül 1996, sy. 1.

[24] Harry McRandle, 'Financial Crime: 500-Case Backlog' ('Mali Suç: 500 Dosyalık Birikmiş İş'), Jersey Evening Post, 9.2.2006.

[25] Accountancy, Eylül 1996, sy. 29.

[26] Richard Rahn, 'The Injustice of Tax Justice' ('Vergi Adaletinin Adaletsizliği'), Washington Times, Nisan 2005.

[27] Baker, Kapitalizmin Aşil Topuğu, sy. 172, 173.

28 K. Guha, 'Globalisation: A Share of the Spoils' ('Küreselleşme: Yağmadan Pay'), Financial Times, 28 Ağustos 2006.

29 Aynı kaynak.

30 'Rich Dodge Taxes, Says Bush: A Flash of Honesty or Another Slip of the Tongue?' ('Bush Varlıklılar Vergi Kaçırır Diyor: Ani Bir Dürüstlük Parlaması Mı, Yoksa Başka Bir Dil Sürçmesi Mi?'), Pacific News Service, 9 Eylül 2004. Başkan Bush bu yorumu 9 Ağustos 2004'te, Annandale'deki Northern Virginia Community College'de konuşurken yapmıştır. Tam alıntı şöyledir: 'Vergi konusuna gelince, bundan söz ederken hatırlayın, vergileri belli sayıdaki insanlar için yükselteceğiz [ama] her şeyden önce, gerçek zengin vergiden nasıl kaçılacağını bilir ve bu vergilendirmenin yükünün büyük kısmı küçük iş sahiplerine kalır.'

4 BCCI'nın Çift Yanlı Oyunu: Amerika Üzerinden Bankacılık/ İslami Cihad Üzerinden Bankacılık

Birleşik Devletler İslami cihad yanlılarına silah sağlamak ve para aklamak için bir offshore bankasını nasıl kullandı? Bankanın Suudi şeyhi olan sahipleri ve Amerikalı insiderler mevduat sahiplerini nasıl 10 milyar dolar dolandırdı? Ve bunlar yanlarına nasıl kâr kaldı?

Lucy Komisar
New York kökenli bir gazeteci olan Lucy Komisar, 1980'ler ve 1990'larda başlarındaki despotları alaşağı eden birçok gelişmekte olan ülkeye yolculuk yapmıştır. Filipinler, Haiti ve Zaire gibi yerlerdeki muhaliflerle yaptığı görüşmelerde yerel diktatöre yönelik olarak neredeyse hep aynı ifadelerle karşılaşmıştır: 'Ülkeyi yağmaladı, her şeyi çaldı ve bunların hepsi şimdi İsviçre bankalarında.' Bu ifadenin aslında dünyanın en büyük bankaları tarafından yürütülen uluslararası finans sistemini işaret ettiğinin bilincine varan Komisar, 1997'den itibaren çalışmalarını offshore bankacılık üzerine yoğunlaştırmış ve Cayman Adaları, Jersey gibi offshore sığınaklarının gizli hesaplar ve kabuk şirketler aracılığıyla diktatörler, yolsuzluğa karışmış devlet memurları, uyuşturucu ve insan trafiği suçu işleyenler, teröristler, iş dünyasının sahtekârları, hisse senedi piyasası manipülatörleri, vergi kaçakçıları tarafından kullanıldığı gerçeğini derinlemesine araştırmıştır.
Derlediği bilgileri sadece www.thekomisarscoop.com sitesinde yayımlamış, ancak yakın zamanda *Parayı Kap ve Offshore'ye Koş* başlıklı bir kitap yazmıştır.

BCCI'nın Çift Yanlı Oyunu: Amerika Üzerinden Bankacılık/ İslami Cihad Üzerinden Bankacılık

CIA Direktörü Robert Gates onu kısaltılmış adındaki harflere atıfta bulunarak 'Bank of Crooks and Criminals International'* olarak anmıştır. Silah tüccarlarının ve uyuşturucu ticareti yapanların samimi bir ortağıydı. Üçüncü Dünya diktatörlerinin ve CIA'nın da. Bush ailesinin ve diğer etkin Washington çevrelerinin maiyetindeydi. En büyük hissedarları Birleşik Arap Emirlikleri şeyhleriydi. Sonunda bir jüri BCCI'nın 'kurumsal stratejisini' para aklamak olarak nitelendirdi ve kuruluşun yirmi yıllık bir süreçte iç ettiği para (yani 9.5 ila 15 milyar dolar) tarihin en büyük banka dolandırıcılığını belirledi. Üstüne üstlük, bu paranın büyük bölümü hiç geri dönmedi. Bu kütlesel dolandırıcılık açığa çıkartıldığında başta olan George H. W. Bush yönetimi bankanın peşine isteksizce ve ancak New York Bölge Savcısı Robert Morgenthau'nun suçlamaları resmiyet kazanınca düştü. Ama soruşturma dünyaya yayılmış olan ve hesap sahiplerinin kimliklerinin yasa yaptırımcılarından gizlenebildiği yetmiş kadar finans merkezinden çalışan offshore sistemine asla dokunmadı. BCCI'nın suç içeren girişimlerini yöneten Basra Körfezi para babalarına da öyle. Bu yazıda Bush ailesinin ve müttefiklerinin dünyanın en suçlu bankasını önce nasıl

---

* Uluslararası Suçlular ve Dolandırıcılar Bankası (ç.n.)

kullandığını, sonra da nasıl koruduğunu okuyacaksınız.

Bank of Credit and Commerce International 1972'de Pakistanlı bir banker olan Ağa Hasan Abedi tarafından ve petrol zengini Abu Dabi devletinin ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin hükümdarı Şeyh Zayed bin Sultan al-Nahyan'ın desteğiyle kuruldu. Hisselerin dörtte biri oluşumdan başlarda ayrılan, ama yolsuzluk şüphelerini dillendirmeyen Bank of America'ya aitti. BCCI 1970'li yılları dünyanın gelişmekte olan kesimleri üzerinde güç pekiştirerek geçirdi ve ardından büyükler ligine bir sıçrama yapmaya karar verdi.

Bir Silah Koridoru

Birleşik Devletler'in para hareketinin izini sürerek dünya terörizmini takip etmeye çalışan Ulusal Güvenlik Konseyi* üyelerinden olan Norman Bailey, 1981'de referansların BCCI'ya yöneldiğini görmeye başladı. NSC bankanın 'teröristlere, Birleşik Devletler teknolojisinin onaylanmayan şekilde Sovyet bloğuna verilmesini de içeren aktarımlara, silah ticaretine, finans piyasalarının manipülasyonuna bulaştığını,'[1] bununla da kalmayarak silah kaçakçılığında, gerilla hareketlerinde, ambargo ve boykotların delinmesinde de parmağı olduğunu öğrendi. BCCI yasadışı silah ticareti yapanlara düzenli olarak sahte doküman ve teminat mektubu sağlıyordu.

Bailey ayrıca BCCI ile CIA arasındaki ilişkinin de

---

* Orijinal adı National Security Council'dir ve NSC kısaltılmış adıyla anılır. Yazının geri kalanında böyle geçecektir. (ç.n.)

farkına varmıştı. Aslında BCCI kurumun gizli bankerlerinden biri haline gelmiş, dünyanın her tarafında yapılan örtülü operasyonlara para aktarımında kullanılmıştı. CIA Direktörü William Casey, Ağa Hasan Abedi ile Washington'da, *Washington Post*'un tam karşısında yer alan Madison Hotel'de defalarca buluşmuştu.[2] CIA, BCCI'nın İslamabad'taki ve Pakistan'ın başka yerlerindeki şubelerini, Washington'un mücahitlerin Afganistan'da Sovyetlere karşı verdiği savaşa yardım amacıyla Usama Bin Ladin'e gönderdiği 2 milyar doların bir bölümünü akıtmak için kullanıyordu. BCCI aynı zamanda mücahitlere gönderilen Birleşik Devletler yardımının kaymağını sıyırıp alan Pakistanlı ordu ve devlet yetkililerinin parasını da çalıştırıyordu. Ayrıca Suudi haberalma servislerine de para aktarıyordu. BCCI bir anlamda mücahitler için bankerden fazlasını ifade ediyordu. Silahların Karaçi limanı ve gümrüğünden sorunsuz geçmesini sağlamak için etrafa para saçıyor, hatta aynı silahların Afganistan'a geçirilmesi için katır konvoyları organize ettiği bile oluyordu.

Mücahitler içinde yer aldıkları hareketi multimilyar dolarlık silah/uyuşturucu ticareti olan Altın Hilal'den sağladıkları kârlarla sürdürüyordu. Pakistan tarafındaki kuzey batı sınırını oluşturan bölge Afganistan esrarının ana işleme ve geçiş bölgesini oluşturuyordu. Ben 1980'lerin ortalarında sınır bölgesinin başkenti Peşaver'deyken, kent at arabalarının 4x4 araçlarla yarıştığı, yerel pazarlarda tezgâhtarların Rus Kalaşnikof'larını yabancı müşterilere modellik yaparak pazar-

ladığı, silahların rengârenk burkalarla birlikte satıldığı tozlu bir kasabaydı. Benim Peşaver'e gitme nedenimse, o sırada sınırın hemen ötesinde süren ve Birleşik Devletler'in *vekâleten* katıldığı savaşı incelemekti. Müslüman militer hiziplerin en köktencisi olan Hizb-i İslami'nin önderi Gülbeddin Hikmetyar'a akan gizli para ve silahın aslan payının Amerikalılardan ve onların Suudi ortaklarından geldiğini öğrendim. Öğrendiğim başka bir şeyse, aktarımda aracı konumunu ele geçirmiş olan Pakistanlı subaylarını Afganlı asilere gitmesi amaçlanan silah ve nakdin üstündeki kaymak tabakasını iç ettiğiydi.

On yıl sonra, ben gizli offshore bankacılık sistemi üstüne odaklanmaya başlarken, BCCI'nın bölgesel kara operasyonlara karışmış her unsur için bir tür merkez bankası haline geldiğini, silah ve uyuşturucu tacirlerinin, mücahitlerin, Pakistanlıların ve CIA'nın paralarının bu kuruluştaki hesaplar üstünden çevrildiğini öğrenmenin pazar payı erişimi arayışında olan Amerikalı iş dünyası analizcilerini nasıl hayrete düşürdüğünü gördüm.

CIA'nın parası Birleşik Devletler'den Nassau'daki el-Takva Bankası'na, oradan Barbados'a, Karaçi'ye ve İslamabad'daki BCCI'ya geçiyordu. Anlamı 'Allah korkusuyla günahlardan korunma' olan takva kelimesini* kendine isim seçen *banka,* aslında tuğladan, sıvadan, tasarruf sahiplerinden ve hizmetlerden oluşma gerçek bir banka değildi. İslami cihadı finanse etmek üzere

---

* Sözlük anlamı: 'Bir şeyi muhafaza etmek, korunmak, sakınmak, himaye etmek, ıslah edip düzene koymak.' (ç.n.)

kurulmuş bir kabuk kuruluştu; en basit ifadeyle, yolsuzluklara karışmış Banco Ambrosiano'nun (yani Vatikan'ın bankasının) bir yan kuruluşu olan İsviçre menşeli Banca del Gottardo'da açılmış bir irtibat hesabından başka şey değildi. Banco Ambrosiano'nun kendisiyse 1982'de müşterilerinin hesaplarından bir milyar dolardan fazla para yağmaladıktan sonra kapılarını kapatmıştı. (Bu öykü Baba III filmindeki ünlü komploya da ilham vermiştir.) BCCI tüm bunların yanı sıra, uyuşturucu ticaretinden ve Pakistanlı askerlerle devlet memurlarının topladığı rüşvetlerden gelen paraları da çalıştırıyordu.

Bir BCCI operasyonu Usama bin Ladin'e daha sonra Amerika'ya karşı açacağı cihadda kullanacağı offshore kara finans eğitimini almasını sağlamıştı. Ve CIA, öğrencisinin kapasitesinin çok iyi farkındaydı. Birleşik Devletler ajanları 11 Eylül ertesinde doğrudan el Takva'nın İsviçre, Lichtenstein ve Nassau'daki operasyonlarının üstüne gidip hepsini kapattı. İsviçre polisi el-Takva'nın başkanı ve radikal İslamcı Müslüman Kardeşliği üyesi olan Yusuf Mustafa Nada'yı sorguladı; İsviçreli ajanlar Lugano Gölü kıyısındaki bir İtalyan vergi kaçağı nişi olan Campione d'Italia'daki evini aradı.

2002 yılında bir gün Campione'ye gitmek üzere Lugano'nun İsviçre kıyısından feribota bindim. Altmışlarının ortalarında gösteren Nada beni rıhtımda karşıladı ve dönerek yükselen bir yoldan tepenin üstüne kurulmuş malikânesine götürdü. Binaya girdiğimde gördüğüm süslemeli oymalar ve kakmalı mobilyalarla

dekore edilmiş geniş mekânlar bana İstanbul'daki Mavi Cami'yi hatırlatmıştı. Nada'nın şık ortamla uyum sağlayan kültürlü bir yaklaşımı vardı. Bir hizmetkâr çağırıp bize alkolsüz içecekler getirilmesini emretti.

Banca del Gottardo'yu yıllardan beri araştırıyordum ve süreç içinde haberalma servisleriyle bağlantıları olan kaynaklar oluşturmuştum. Bunlardan biri kimliği saklı tutulmak kaydıyla bana el Takva Bankası'nın Nassau hissedarlarının listesini göndermişti ki, bin Ladin ailesinin üyelerinin adlarını da içeriyordu.

Listeyi Yusuf Nada'ya gösterdim ve anında gerçek olduğu teyidini aldım. "Bunu İsviçre federal savcı yardımcısı Bay Nicati'ye de sorabilirsiniz," dedi bana. "Tüm bunları o soruşturdu. FBI bile üç yıl öncesinden biliyordu bunu." Ardından duralayıp düzeltti: "1997'den beri biliyorlardı. Onlara ben söyledim... Bin Ladin'in kız kardeşleri mi? Bay Nicati'ye sorun. Eski hikâyedir ve hepsi bunu bilir. FBI bilir, Hazine bilir. Hem not aldılar, hem de listenin fotokopisini çıkardılar."

Görüşme bitince Nada beni Campione'yi Lugano'ya bağlayan köprüye götürüp tren istasyonuna bıraktı.

Yerkürenin tam karşı tarafında, BCCI ile CIA arasındaki ittifak da Kuzey ve Güney Amerika üstünde benzer verimli sonuçlara ulaşıyordu. NSC görevlisi Oliver North, Nikaragualı Contra gerillalarına silah alınması ve 1985-1986'da İran'a verilmek için kullanılacak 20 milyon doların geçeceği kabuktan ibaret Panama şirketleri ve gizli BCCI hesapları oluşturuyordu. Bu

yasadışı operasyonun bir parçası olarak BCCI, Lübnan'da rehin tutulan Amerikalıların salıverilmesi pazarlığında kullanılacak 1.250 Amerikan TOW tanksavar füzesinin İran Devrim Muhafızları'na verilmek üzere satın alınması için 11 milyon doların üstünde finans sağladı. North tarafından imzalanan çekler BCCI'nın Paris şubesinden tahsil edildi, ama daha sonra Amerikalı yasa yetkilileri tarafından arandığında bu tahsilata dair hiçbir belge bulunamadı ve buna da kimse şaşmadı. Aynı BCCI, Reagan–Bush yönetimlerinin Panama'nın güçlü adamı ve CIA'nın tavsiyesiyle BCCI müşterisi olan Manuel Noriega'ya verdiği rüşvetleri de organize etti. Uyuşturucu ve silah ticareti de yapan Suriyeli terörist Menzir el-Kassar, North'un planı doğrultusunda ve BCCI'nın Cayman Adaları'ndaki offshore şubesini kullanarak İran'a kırk 42 milyon dolar değerinde silah satmak üzere bir anlaşma yaptı.

BCCI ayrıca yine Washington'daki suç ortakları aracılığıyla Saddam Hüseyin'e de yardım etti. Banka milyonlarca doları bir İtalyan devlet bankası olan Banca Nazionale del Lavoro'nun (BNL) Atlanta şubesine akıttı ki, bu kuruluş Irak'ın Amerika'daki bankeri olma sıfatıyla 1985 ile 1989 yılları arasında Irak'a Saddam'ın silah alması için gizlice dört milyar dolar borç verecekti. Kongre üyesi Henry Gonzalez 1992 yılında BNL konulu bir oturum düzenlenmesini sağladı ve BCCI kurmaylarının bankanın Amerika'daki kolunun Irak'a kredi açılmasına karıştığını CIA tarafından uzun zamandan beri bilindiğini kanıtlayan gizli belgelerden alıntılar yaptı.

BNL sponsorluğunda açılan kredilerden doğan %15'lik gayriresmi komisyonlar da BCCI ofisleri aracılığıyla Iraklı liderlerin Caymanlar, Lüksemburg ve İsviçre offshore bankalarındaki hesaplarına aktarıldı. BNL bir yandan da Kissinger Associates'in müşterisiydi ve Henry Kissinger, sonradan Baba George Bush'un ulusal güvenlik danışmanlığına getirilecek olan Brent Scowcroft ile birlikte bankanın uluslararası danışma kurulu üyeliğini yapıyordu. Bu bağlantının ışığında baktığımızda, Bush yönetiminin Irak'ın 'gıdayı petrolle ödeme' eğilimi karşısında haksızlığa uğramış gibi tepki vererek gösterdiği öfkenin muhtemelen samimiyetsiz olduğu söylenebilir. Bush ile arkadaşları Saddam'ın neyi nasıl ödeyeceğini gayet iyi biliyordu; ne de olsa para çevrimini sağlayan aracı kurum onların da en favori bankasıydı. Tüm bunların 11 Eylül muazzam geri tepmesinden önce yarattığı en önemli etkilerden biri, Saddam tarafından BNL fonları kullanılarak alınan silahların Birinci Körfez Savaşı'nda Amerikan askerlerine ve müttefiklerine karşı kullanılması oldu.

Doyum yaşayan bir başka silah piyasası müşterisi de, El Fetih ve Kara Eylül'ün kurucularından olan Filistinli terörist Ebu Nidal idi. 1981'den beri bir BCCI müşterisi olarak Londra şubesindeki hesabından silah alımlarında ve lojistikte kullanılan altmış milyon dolar geçmişti. BCCI'nın Londra şubesindeki müdürlerden biri olan Ghassan Qassem, en iyi müşterilerinin aynı zamanda dünyanın en çok aranan teröristi olduğunu Ebu Nidal'ın Fransız haber dergisi *L'Express*'te çıkan fotoğra-

fını görünce anladı. Müdür bu bilgiyi derhal BCCI kurmaylarına aktardı ve kendisine, "O şeyi derhal yok et, şubene git ve bundan başka kimseye bahsetme, çünkü genel müdürün başında yeterince sorun var," dendi. Qassem bunun üstüne Britanya haberalma servisi MI5'in ajanlarını durumdan haberdar etti, onlar da Suriyeli bir haberalma ajanının BCCI'daki hesabından 1986'da sevgilisini başarısız bir girişimle Heathrow'daki bir İsrail uçağına bomba sokmakta kullanan Ebu Nidal ajanına yapılan ödemelerin izini buldu. İngilizler hemen CIA'yı uyardı, ama servis konuya kayıtsız kaldı. Ya da belki zaten biliyorlardı bu durumu.[3]

Banka'nın uyuşturucu ticaretiyle uğraşan müşterileri sadece siyasiler değildi. Önde gelen ortakların ülkesi olan Birleşik Arap Emirlikleri sıcak paranın en sevilen aklanma yeriydi. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, Uyuşturucuyla Mücadele Dairesi* (DEA), İç Gelirler Dairesi** (IRS) ve elbette ki CIA, BCCI'nın kokain parası akladığını ve Medellín karteliyle diğer uyuşturucu kartellerinin paralarını çalıştırmak için Kolombiya'da çok sayıda şube açtığını biliyordu. 1986 tarihli gizli bir CIA raporunda, 'BCCI'nın çoğu gayrimeşru bankacılık aktivitesinin, özellikle de Batı Yerküre'deki narko-finans girişimlerinin Cayman Adaları'ndaki oluşumunda yoğunlaştığına inanılmaktadır,' deniyor.[4] BCCI'yı Birleşik Devletler'de sanık kürsüsüne çıkartacak ilk operasyon olan C-Chase'de görev alan uyuşturucuyla mücadele

---

* Drug Enforcement Administration (ç.n.)
** Internal Revenue Service (ç.n.)

ajanları daha sonra bankanın Panama, Cenevre, Paris, Londra ve Nassau şubelerinde dolaştırılan transferler aracılığıyla on dokuz milyon dolar aklandığını ortaya çıkartacaktı.

Offshore sırları

Abedi, BCCI'nın merkez yönetim ofislerini 1976'da Londra'ya taşıdı, ama banka faaliyetini gerçek anlamda öncelikle Lüksenburg ve Cayman Adaları, bunların yanı sıra Lübnan, Dubai, Sharjah ve Abu Dhabi'deki offshore merkezlerinden kurulu bir ağ üstünden yürütüyordu ki, yukarıda sayılanların son üçü Birleşik Arap Emirlikleri'ndeydi. Offshore bankacılık ve kurumsallaşma yapısındaki gizlilik, BCCI'nın operasyonlarında ve aldatmacalarında anahtar rol oynuyordu. Vergi kaçağı nişleri olarak da bilinen offshore merkezleri müşterilere açık banka hesapları oluşturma ve şirketlere sahte sahiplerini gizleme olanağı sunuyordu. Bunlar ön plana çıkarılacak kiralık kişiler olan 'maşalar' adına kurulmuş 'kabuk şirketleri' tescil ettiriyor ve sonra hepsini şirketler, bağlantılı ve yan kuruluşlar olarak holding ağlarının 'katmanlarına' yerleştiriyordu. Kayıtlarsa çok sayıda bürokratik oluşuma bölünerek dağıtılıyordu. Amaç, parayı evrak izleri karartılmış yollarda çevirmekti. Böylece tek bir hükümet bile çapraşık işleri olan bir şirketin gerçekte ne yaptığını tam anlamıyla ortaya çıkaramamıştır. Kimse o kurgusal etkileşim dizilerini çözemez. Offshore sistemi uyuşturucu ve silah satıcılarının, diktatörlerin, teröristlerin, yolsuzluğa bulaşmış devlet yetkililerinin, finans dolandırıcılarının, vergi

kaçakçılarının ve diğer başka sahtekârların paralarını saklamak ve çalıştırmak için kullanılır. Bu sistem kurulmuştur ve vardır, çünkü dünyanın büyük bankaları var olmasını ister, o gizli şubeler üstünden büyük paralar kazanır. Yani BCCI ne kadar uğraşsa amaçlarına daha iyi hizmet edecek bir sistem icat edemezdi.

BCCI böylece Lüksemburg offshore sistemini bünyesine kattı. Ardından holdingleşerek Avrupa ve Orta Doğu ile uğraşmak üzere Lüksemburg'da BCCI SA'yı, gelişmekte olan ülkeler içinse Grand Cayman'da BCCI Overseas'ı kurdu. BCCI'nın Caymanlar'daki 'banka içinde bankası' International Credit and Investment Company sadece bir posta adresinden ibaretti, ama 1990'lara gelindiğinde *bünyesinde* 7.5 milyar dolarlık varlık barındırıyordu. Hesap denetleme görevi birbiriyle bilgi paylaşmayan Ernst & Whinney ve Price Waterhouse arasında bölünmüştü. İngiltere Bankası ise on beş yıllık dönem için gözetimle görevlendirilmişti ve her şeyin yolunda olduğuna dair raporlar veriyordu.

BCCI, 1977 yılına gelinene dek 43 ülkede 146 şube açmış, mevduatı 200 milyon dolardan 2.2 milyar dolara çıkmıştı. O arada Bank of America, kredilendirme aşamalarındaki yetersiz doküman yapısından pis kokular almış olmalı ki, 1978'de Birleşik Devletler içinde herhangi bir tepki oluşturmayacak şekilde oluşumdan çekildi. BofA* 2.5 milyon dolarlık yatırımını 34 milyona dönüştürmüştü. Sessizlik gerçekten altın değerindeydi.

---

* Bank of America (ç.n.)

1983 yılına gelindiğinde BCCI'nın 68 ülkede 360 ofisi vardı ve bunların 91'i Avrupa'da, 52'si Amerika kıtalarında, 47'si Uzakdoğu, Güney Asya ve Güneydoğu Asya'da, 90'ı Orta Doğuda, 80'i ise Afrika'da idi. 1980'lerin ortalarındaysa, 73 ülkeye yayılmıştı ve işlem hacmi 22 milyar dolara ulaşmıştı.

Merkez bankalarındaki ve maliye bakanlıklarındaki yetkililere verilen rüşvetler, merkez bankası tasarruflarının satın alınmasını ya da bazı durumlarda ülkenin Birleşik Devletler kredilerini kullanımını denetlemeyi, bir ülkeye para transfer ederken ayrıcalıklı işlem görerek denetimden kaçmayı, hatta yabancıların banka sahibi olma hakkının bulunmadığı yerlerde banka açmayı ya da satın almayı sağlayabiliyordu. Panama'daki bir İsviçre bankası üzerinden Peru'ya geçirilen üç milyon dolar, BCCI'ya Başkan Alan García yönetiminden gelecek olan 250 milyon dolarlık mevduatı kazandırdı.

BCCI'nın Arjantin, Bangladeş, Brezilya, Kamerun, Çin, Colombia, Kongo, Gana, Guatemala, Fildişi Sahili, Hindistan, Jamaica, Kuveyt, Lübnan, Mauritius, Fas, Nijerya, Pakistan, Panama, Peru, Suudi Arabistan, Senegal, Sri Lanka, Sudan, Surinam, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Zambiya ve Zimbabwe gibi ülkelerin hepsinde satın alınmış devlet memurları vardı.

BCCI suç içeren girişimlerden nasıl kar sağlayacağını iyi biliyordu, ama normal işlerde pek o kadar başarılı değildi. 1983'te tahvil ve emtia borsalarında ticaret yapmak üzere bir bölüm açtı. Ülkeleri vergi konusunda kazıklamak için ticaret Londra'da yapılacak, ama hesap-

lar vergiden muaf, sahtekârlığa müsait offshore Cayman Adaları'nda tutulacaktı. (Citibank da aynı şeyi 1970'lerde nakit ticaretinde yapmış, ama Birleşik Devletler Sermaye Piyasası Kurulu* vergi sahtekârlığını 1981'de afişe etmişti. Reagan'ın henüz göreve gelmiş olan SEC yaptırım direktörü ve ticaret hukuku avukatı John M. Fedders, bankanın bu işten sıyrılmasına göz yumarken şu açıklamayı yapıyordu: "Vergi ve kambiyo düzenlemelerini ihlal eden bir şirketin kötü bir ticari kuruluş olduğu kuramına katılmıyorum." Abedi de gazete okuyordu herhalde!) BCCI aracıları 1979 ile 1986 arasında Birleşik Devletler Hazine bonolarıyla oynarken 800 milyon dolardan fazla kaybetti, ama kayıplar Caymanlardaki gizli kayıtlara kaydırıldı.

Yüksek mevkilerdeki dostlar

Suç içeren edimlere yoğun şekilde bulaşan bir banka, ağırlığı olan dostların önemini bilir. Abedi de yüzünü birkaç düzine büyük yatırımcı bulacağı Orta Doğu'ya dönmüştü.

Abu Dabi Şeyhi Zayed ve ailesi 500.000 dolardan fazla para vermedi, ama banka hisselerinin neredeyse dörtte birine sahip oldu. Yatırımların büyük bölümü geri ödeme garantileri ve geri satın alma düzenlemeleri nedeniyle risksizdi. Eski Suudi Kralı Faysal'ın kayınbiraderi ve 1963'ten 1979'a kadar Suudi haberalma teşkilatının başı olan Şeyh Kemal Adham, CIA'nın bölgedeki bağlantısıydı ve BCCI'nın en büyük hissedarlarından

---

* U.S. Securities and Exchange Commission (SEC) (ç.n.)

biri oldu. Baba George Bush bu kişiyi 1975'te CIA'nın başındayken tanımıştı. Bir diğer yatırımcı da, Suudi haberalma başkanı olarak Adham'm yerine gelen Prens Turki bin Faisal el-Suud idi.

BCCI topladığı nakitle hissedarlarına ve bankayla yakın ilişkiler içindeki başka kişilere 2 milyar dolarlık insider kredileri açtı. Örneğin Kemal Adham 313 milyon dolar borç aldı ki, bunun bir bölümünü kendi hisselerinin bedelini ödemek için kullanacaktı. Kral Fahd'ın danışmanlarından birinin oğlu olan Ghaith Pharaon da BCCI yatırımcılarından biri ve ayrıca bankanın üç Birleşik Devletler bankasını yasadışı yöntemlerle satın almasında ön plana çıkan kişiydi. 300 milyon dolar borçlandı.

Arap destekçilerin aldıkları borçlar ya kayıtlara geçmedi ya da paranın offshore bankalar arasında dolaştırılmasıyla kâğıt üstünde ödendi. BCCI devasa bir Ponzi* entrikası oluşturuyordu. Pakistanlı bankerler ve dostları çoğu Güney Asyalı küçük iş sahibi ve muhacir olan mevduat sahipleri tarafından emanet edilmiş 1.4 milyar doları böylece çekti.

Arapların bankaya yönelttiği ilginin nedeni aslında mali olmanın ötesindeydi. BCCI'yı konu alan ve

---

* Charles Ponzi, 1920'lerin Amerika'sında sivrilmiş ve sahtekârlığı bir sanat haline getirmişti. Yüksek gelir vaadiyle yatırımcıların parasını toplayan, bunun için gösterişli girişimlerde bulunan ve topladığı paraların küçük bir kısmıyla gerçek aktifler alıp, ilk yatırımcılara sonraki yatırımcıların parasını dağıtan bir sahtekârdı. (ç.n.)

1980'lerin ortalarında verilen gizli bir CIA memorandumunda 'bankanın birincil hisse sahipleri arasında Orta Doğu'nun (Dubai ve Birleşik Arap Emirlikleri hükümdarlarının da dahil olduğu) güçlü elitlerinin ve çok sayıda etkin Suudi Arabın bulunduğu, bu kişilerin karlılıktan ziyade İslami amaçların yükseltilmesiyle ilgili olduğu' vurgulanıyordu.[5] Abu Dabi ayrıca BCCI'nın 'özel protokol departmanı' tarafından sağlanan hediyelerin keyfini de çıkartıyordu ki, daha sonra Senatör John Kerry'nin yöneteceği soruşturmada büyük yatırımcılara fahişelerin, özellikle de onlu yaşlarındaki bakirelerin sunulduğu ortaya çıkacaktı.

Bu arada bankanın elbette Amerikalı dostları da vardı.

Demokratlar: Jimmy Carter ve iş arkadaşları

Jimmy Carter, Abedi ile başı bir Georgia bankasıyla ilgili soruşturmada derde girince banker tarafından kurtarılan eski hazine bakanı Bert Lance vasıtasıyla tanıştı. BCCI'nın Boeing 707 uçağıyla seyahat eden Carter'e Afrika'ya yaptığı, devlet görevlilerini dış rezervleri BCCI üstünden çalıştırmaya ikna etme yolculuklarında Abedi eşlik etti. Eski başkan bunun karşılığında sağlık projelerine sekiz milyon dolarlık bağış aldı. Carter sonunda suçlamalarla karşılaştığında BCCI'yı savunacaktı.

Lance bunun dışında Abedi'yi Birleşik Devletler Deniz Harp Akademisi'nde Carter'in oda arkadaşı olan Jackson Stephens ile de tanıştırdı. Arkansas'ın Little Rock kentindeki Stephens Şirketleri'nin sahibi olan bu

kişi, Wall Street dışındaki en büyük kişisel yatırımın sahibiydi ve BCCI'nın Birleşik Devletler'e girişini kolaylaştırdı. Carter'in Birleşmiş Milletler'deki büyükelçisi ve sonraki Atlanta valisi olan Andrew Young ise yaptığı danışmanlık karşılığında BCCI'dan yıllık 50.000 dolar danışmanlık ücreti almanın yanı sıra, 150.000 dolarlık limit içinde sürekli olarak (daha sonra banka tarafından silinecek olan) borçlar aldı. Young kendisine ödenen ücretlerin hakkını Abedi'yi bir düzineden fazla ülkede iş ve hükümet çevrelerine takdim ederek, o ülkelerin merkez bankalarından mevduat toplamasına yardımcı olarak verdi.

Cumhuriyetçiler: Bushlar ve iş arkadaşları

Bushların Banka ile olan bağlantıları Teksaslı işadamı James R. Bath üzerinden BCCI hissedarı Halid bin Mahfuz'a uzanıyordu. Bath, Birleşik Devletler'de bin Mahfuz adına yatırımlar yapmıştı ve ikisi üçüncü ortak (Harvard'da yüksek lisans eğitimi almış bir Suudi) olan Ghaith Pharaon ile birlikte Houston'daki Main Bank'ının sahibiydi. 1976'da, Baba Bush dönemin başkanıyken CIA, Vietnam Savaşı sırasında kullanılmış gizli bir 'özel sektör kuruluşu' olan Air America'ya ait uçakları Bath ile bin Mahfuz'a ait Skyway'a satmıştı. Bunun ardından Bath, 1979 ve 1980'de Bush'un petrol şirketi Arbusto Energy'nin finanse edilmesine yardımcı oldu.

Arbusto'yu absorbe eden Harken Energy Corporation 1987'de mali sıkıntıya düştü ve Carter'in arkadaşı Jackson Stephens durumunu kurtarması için bu şirkete Union Bank of Switzerland'dan (UBS) 25

milyon dolarlık finansman buldu. Anlaşmanın bir parçası olarak bankeri bin Mahfuz olan hissedar Şeyh Abdullah Taha Bakhsh, Harken yönetim kuruluna getirildi. George Bush 1988'de başkan seçilince, Harken bundan aralarında Usama bin Ladin'in üvey kardeşi Selam bin Ladin ve Halid bin Mahfuz'un da olduğu kimi yeni yatırımcılara sahip olarak çıkar sağladı. Usama bin Ladin'in kendisiyse o sıralar bir yerlerde El Kaide'yi organize etmekle meşguldü.

Birleşik Devletler'e giriş vizesini satın almak

BCCI'nın dünyanın her tarafına saçılmış offshore şubeleri vardı, ama Birleşik Devletler'in içine doğru genişlemeye gereksiniyordu. Para transferleri dolar olarak yapılıyordu ve bir offshore kuruluşu olarak Birleşik Devletler'de imtiyazı olmadığından, Bank of America'yı muhabir banka olarak kullanmak zorundaydı. Muhabir hesap, bir bankanın başka bir bankada kendisi ve müşterileri için üzerinden para hareketleri yapmak için oluşturduğu hesaptır. Ama BCCI bu konuda sorunlar yaşıyordu, çünkü BofA'ya para transferleriyle ilgili gerekli belgeleri vermek istemiyordu. Bu durum da işin olmazsa olmaz parçasını teşkil eden suç kaynaklı paranın aklanmasını zorlaştırıyordu. BCCI önce New York'taki Chelsea National Bank'ı almaya niyetlendi, ama bu talep BCCI'nın iki offshore merkezindeki ticari birimleri aracılığıyla herhangi bir banka regülatörünün dünya çapında neler döndüğünü anlamasını önleyeceği anlamına geldiğinden, devlet yetkilileri tarafından reddedildi.

Abedi de böylece müfettişleri ustalık ve incelikle idare etme, Amerikan bankacılık sisteminin içine sızma yolunu seçmeye karar verdi. Şansına, kimi teftiş mercileri New York'taki yetkililer kadar resmi ve ağır davranmıyordu. BCCI, Basra Körfezi'ndeki prestijli ve sıkı politik bağlantılara sahip dostlarının da yardımıyla Birleşik Devletler'de bankalar satın aldı. 1970'lerin sonuna gelindiğinde aralarında National Bank of Georgia ve (sonra First American adını alacak olan) Financial General Bankshares'in de bulunduğu dört büyük bankanın sahibi oldu; Columbia, Florida, Georgia, Maryland, New York, Tennessee ve Virginia bölgelerinde faaliyete geçti ki, buralar Amerikan mali sisteminde para aklamaya daha müsait yerlerdi.

Bushların dostu olan James Bath ile Halid bin Mahfuz'un Suudi ortağı Ghaith Pharaon, National Bank of Georgia'nın ve başka birkaç bankanın alımında perde önündeki karakter rolünü üstlendi. Pharaon, BCCI'dan aldığı borçla Bert Lance'nin National Bank of Georgia'daki hisselerini piyasa değerinin iki misline satın aldı. Hisse satışının Arkansas'ta ayarlanmasına Lance'nin arkadaşı olan Jackson Stephens yardım etti. O sıralar mali sıkıntı içinde olan Lance de BCCI'dan (herhangi kefalet ya da faiz uygulaması olmaksızın) 3.4 milyon dolarlık bir kredi çekti.

BCCI'nın bir başka mühim dostu da Lyndon Johnson'un savunma bakanı olan ve birçok başkanın danışmanlığını yapan Clark Clifford idi. 1970'lerde kendisiyle bir röportaj yaparken beni bürosunun penceresine

götürüp Beyaz Saray'a ne kadar yukarıdan baktığını göstererek şov yapmıştı. Gücün o kadar yakınındaydı işte! Lance, Clifford ve onun hamisi Robert A. Altman ile tanışmak, BCCI'ya Financial General Bankshares'i (gizlice ve yasadışı yöntemlerle) almakta yardımcı oldu. Banka First American adını aldıktan sonra yönetim kurulu başkanlığına Clifford getirildi, Altman ise genel müdür oldu. Clark hem BCCI'nın, hem de First American'ın hukuk danışmanıydı.

Şeyh Kemal Adham, Prens Turki bin Faysal el Suud, bir başka Suudi haberalma servisi yöneticisi olan Abdül Rauf Halil ve kardeşi Bahreyn hükümdarı olan Başbakan Şeyh Halife bin Salman el Halife gibi gizli hissedarlar, Harken Energy'nin ünlü kıyıötesi petrol arama sözleşmesini yapmasını sağladı. Bin Mahfuz ve kardeşleri tarafından kontrol edilen beş paravan şirket First American Bankshares'den hisse aldı. Gizli ortaklar namına ön plana çıkan kişiler Missouri eski senatörü Stuart Symington, hava kuvvetlerinden emekli general Elwood Quesada ve kara kuvvetlerinden emekli general James M. Gavin idi. 1960'larda Demokrat Parti'den başkanlık önseçimlerine giren ve kampanyası Clark Clifford tarafından yönetilen Symington, Credit and Commerce American Holdings'in yönetim kurulu başkanı oldu ki, bu oluşum Birleşik Devletler bankalarının BCCI'ya satılması için offshore Hollanda Antilleri'nde kurulmuş bir kabuk şirketti.

BCCI'mn Amerika'daki maşaları, federal bankalar üzerinde yetkili olan Federal Rezerv'i BCCI ile ilintili

bankalardan borçlanarak edinilmemiş özkaynaklarını yatırıma yönlendirdikleri konusunda ikna etmeye çalışarak First American'a izin alma çabası içindeydi. Gerçi *Teflon-kaplamalı* Paul Volcker'in başkanlığındaki Federal Rezerv'in elinde bu düzenin gerisinde BCCI'nın olduğuna dair kimi kanıtlar vardı, ama bir şey yapmadı. CIA ile Dışişleri Bakanlığı onlara alım-satımın gerisinde Orta Doğuluların bulunduğuna dair kaygıları olmadığını bildirmişti. Ve BCCI'nın kiralık silahları Clifford ile Federal Rezerv'in eski danışmanı Baldwin Tuttle'nin bu konuda çok kesin ve ikna edici ifadeleri vardı.

Tek karşı çıkış finans kuruluşları komisyonunun Virginialı üyesi Sidney Bailey'den geldi. Bailey bankanın Birleşik Devletler dışında tescil edilmiş bir dizi kabuk şirket aracılığıyla yabancı yatırımcıların sahibiyetine geçtiğini vurguluyordu. Para BCCI için *prêt-nom** görevi yapan küçük bir Fransız bankasından geliyordu. Bailey daha sonra şöyle diyecekti: "Sesim boşlukta yankılanır gibi geliyordu kulağıma. Federal Rezerv hiç kulak vermedi söylediklerime."[6]

Clifford on üç yıl boyunca First American Bankshares başkanı ve BCCI'nın hukuk müşaviri olarak kaldı, ama daha sonraları bankanın BCCI'nın kontrolü altında olduğunu bilmediğini iddia etti. Altman da kendisine First American'ın hissedarlarının BCCI'dan para çekip çekmediği sorulduğunda, "Öyle bir bilgiye erişim olanağımız yoktu," diyerek meseleyi geçiştirdi.

* Prêt: (fr.) ödünç, emanet; nom: (fr.) isim, unvan. (ç.n.)

Kayıtlar erişilebilecek yerde değildi, ama BCCI hem Clifford'a, hem de Altman'a hisselerinin alım satımı için para vermiş olmalıydı, çünkü Clifford'un işlem hacmi 6.5 milyon doları, Altman'ınkiyse 3.3 milyon doları buluyordu.

First American dost edinmeyi iyi bilen bir kuruluştu. Reagan dönemi Beyaz Saray çalışanlarından Michael Deaver'e bir milyon dolar kredi açtı, bu kişi akabinde Suudi lobicisi kesildi. Banka muhafazakâr gazeteci Robert Novak'ı da borçlandırdı. Yönetim kurulunda Hill and Knowlton'dan lobi faaliyetleriyle tanınan (ve Capitol Hill'de sıkışıp kalan BCCI için de lobi yapmış olan) Robert Gray ile Ulusal Güvenlik Konseyi'nin (CIA'nın gizli operasyonlarını denetlemiş olan) Harekât Eşgüdüm Kurulu'nda bir dönem yer alan havacılık sanayi lobicisi Karl G. Harr Jr. vardı. CIA ise BCCI ve First American bünyesinde Amerikan dolarlarının Panamalı Manuel Noriega'ya akmasını kolaylaştıracak birçok hesap açmıştı.[7]

Kerry Soruşturması ve Tampa Olayı

Washingtonlu avukat Jack Blum, 1972–1976 yılları arasında Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin yardımcı danışmanlarından biriydi ve konumu itibariyle hem dış ödemeler konusunda yolsuzluğa karışmış Amerikan ticari kuruluşlarının, hem de uluslararası petrol endüstrisinin araştırılmasını idare ediyordu. Ondan önceki göreviyse, Senato Anti-tröst ve Tekel alt komitesine danışmanlık yapmaktı. Blum ateşli bir yozlaşma ve yolsuzluk düşmanıydı, ayrıca Birleşik Devletler yönetimi

içindeki suç kabul edilecek birçok edimden haberdardı.

John Kerry'nin narkotik yasa yaptırımlarının Amerikan dış politika çıkarlarıyla olan etkileşimini inceleyecek olan Terörizm, Narkotik ve Uluslararası Operasyonları alt komitesine özel danışman olarak atanmıştı Blum. Nikaragua'nın Reagan yönetiminin koruması altında tuttuğu Kontra gerillaları aracılığıyla uyuşturucu ticareti işine bulaşıldığı iddialarını bastırmasından beri Kerry, Birleşik Devletler dış politikalarıyla uyuşturucu ticareti arasındaki bağları incelemek istiyordu. Ama bu yöndeki her girişimi Senato'da engellenmişti. Neden sonra 1987'de, ertesi yıla kadar sürecek olan oturumlar başladı.

Blum bunu bana şöyle anlattı:

"Dış İlişkiler Komitesi uyuşturucu dolaşımıyla silah ticaretini bizim dış politikalarımızı ele alışımız yönünden araştırıyordu. Nikaragua'daki savaşı desteklemeye giden onca şeyi görmezden mi gelecektik? O arada para aklama konularına da girdik."

Blum araştırma sırasında uluslararası uyuşturucu ticareti suçu nedeniyle mahkum edildiği cezayı çekip tamamlamış olan Lee Ritch'in adına rastladı. Bu kişi Florida'da doğmuştu, ama babasının milliyeti nedeniyle Cayman Adaları yurttaşıydı. Ritch ifadesinde sözünü sakınmadı:

"Paramı Cayman Adalarında aklardım. Birleşik Devletler olan bitenden haberdardı ve bankerler bana Panama'ya kaymamı söyledi. Panama'da görüşülecek tek kişinin Noriega olduğu bilgisi verildi.

O da beni BCCI'ya gönderdi."

Kalıcı Araştırma Alt-komitesi başkanı Georgialı Demokrat Senator Sam Nunn aynı bilgiyi kendi oturumlarında duymuş, ama nedense yok saymıştı. Adalet Bakanlığı da öyle.

Ama Blum harekete geçti:

"Etrafı dürtüklemeye başladık. BCCI için çalışmış birini buldum. Onunla Miami'de buluştuk. Bana, 'Ana çalışma çizgileri budur; bir suç grubundan başka bir şey değil onlar,' dedi. Uyuşturucu parasını çalıştırmanın ötesinde, Noriega'nın kişisel servetini de idare ediyorlardı ve bunu yapan bankerler Miami'de yaşıyordu. Noriega'nın BCCI'dan alınma bir Visa kredi kartı bile vardı."

Blum bu bilgileri adli makamlara sundu.

Eski bir Panamalı diplomat olan ve Noriega ile arası açılan José Blandón da Blum'a BCCI'nın Noriega'nın bankası olduğunu ve Medellín kartelinin parasını transfer etmek de dahil olmak üzere birçok suç içeren girişiınde önemli rol oynadığını anlattı. Blum federal gümrük ajanlarının bu ifadeleri başka bir odadan dinlemesini ve kaydetmesini sağlıyordu. Gümrük Komisyonu üyesi William von Raab, CIA'ya bankayla ilgili ne bildiklerini sorduğunda, Direktör Yardımcısı Robert Gates'den bir sürü yalan dinledi. Bush'un Hazine Bakanı Nicholas Brady ise Raab'a konudan uzak durmasını söyledi. Raab sonunda soruşturmadan alındı, ısrar edince de kendisinden istifa etmesi istendi.

Blum, BCCI'nın yasaları yok sayan tavrına yönelik aynı hikâyeyi bankanın Latin Amerika operasyonlarının başı ve Noriega'nın özel bankeri olan Amjad Awan'dan da dinledi. Awan'ın BCCI'nın suça karışmış müşterileri olduğunu, uyuşturucu parası akladığını ve First American Bank'ı gizlice alıp denetimi altında tuttuğunu itiraf etmesini sağladı.

Florida'nın Meksika Körfezi'ne uzanan kıyısındaki güneşli bir liman kenti olan Tampa, el yapımı purolarıyla, karidesiyle ve fosfat sevkıyatı merkezi olmasıyla tanınır. Florida'nın Batı kıyısı turizminin bir bölümünü, yakınlardaki MacDill Hava Üssü'nün personelini ve bunlardan daha az hoş denebilecek kimi karakterleri cezp eder. BCCI skandalı o yıl Tampa üzerinden gerçekleştirilen bir uluslararası uyuşturucu ticareti olayıyla deşifre olmaya başladı. Bunu Blum'un ağzından dinleyelim:

> "Tampa uyuşturucu ticareti soruşturması olan C-Chase Operasyonu ile birlikte tutuklamaların geleceğini anladık. Uyuşturucu paralarının aklanması konusuyla başlamış, ama sonrasında daha derinlere girerek bankanın suça yönelik doğasına dair tanıklıklar elde etmiştik. Böylece konunun daha öte bir soruşturmayı gerektirecek türden olduğunu beyan eden bir rapor hazırladık. Ama Adalet Bakanlığı kanıtların tekini bile ele almadı. Onlarla konuştum. Bankadaki önde gelen figürlerden birinin [Awan] hükümete kanıt teslim etmesini sağladım, ama ona da kulak vermediler. Gizli ajanlarla birlik-

te Miami'deki bir motel odasında adamın üç gün boyunca ifadesini alıp bunları kaydettim; hükümet kasetlerin deşifrelerini bile yaptırmadı."

Blum iki eski BCCI memurunu Tampa'da federal savcılarla buluşmaya ikna etmişti. Bu kişiler BCCI'nın First American'ı kontrol ettiğine inanıyor ve bunu beyan ediyordu. Federal savcılar birkaç celp çıkarttı, ama iddiaları soruşturmak, hatta bilgileri FBI ve öteki servislere aktarmak için neredeyse hiçbir şey yapmadı. Blum bu konuda şöyle diyor:

"Federaller davayı Tampa ile sınırlamak istiyordu. Başka yerlerdeki şubeleri soruşturmak işlerine gelmiyordu. Öne sürdükleri bahane, ana dosyayı oluşturdukları ve dış unsurları işe karıştırarak meseleyi içinden çıkılması zor hale getirmek istemedikleri yönündeydi. Öteki servisleri dış unsurlar olarak kabul etme eğilimi gerçekten insanı hayrete düşürüyor!"

1988 yılının Ekim ayında, yani Birleşik Devletler başkanlık seçimlerinden bir ay önce, banka ve sekiz çalışanı Medellín kartelinin milyonlarca dolarını aklamakla suçlandı. İddianamede hâlâ CIA'nın bordrosunda olan ve bu ilişkiyi servisin başında olduğu dönemde Cumhuriyetçi aday George Bush aracılığıyla kurmuş bulunan Noriega'ya ilişkin hiçbir şey söylenmiyordu. Blum hemen Noriega'nın uyuşturucu ticareti ve BCCI bağlantılarının da davaya dahil edilmesini önergeyle isteyecek olan Kerry'yi uyardı.

Ama Adalet Bakanlığı, Başsavcı Richard

Thornburgh vasıtasıyla görüşmelere oturarak bankayla suçlamaya itiraz edilmeyeceği doğrultusunda bir uzlaşıma vardı ve sanıklar suçları kabul etti. Beş Pakistanlı banker üç yılla yirmi beş yıl arasında değişen hapis cezaları aldı. Şurası ilginçtir ki, avukatları sanıkların da kendileri için bankanınki gibi bir uzlaşıma gitmesine izin vermemişti. Öyle bir durumda cezaları ciddi şekilde inecek, ama BCCI ile ilgili bilgiler açığa çıkmış olacaktı. Adalet Bakanlığı dosyayı olabildiğince dar tutmuştu. Uyuşturucu tacirleri ve organize suçla mücadeleye yardımcı olmak üzere hazırlanmış olan Sahtekârlığa Bulaşmış ve Yolsuzluk İçindeki Organizasyonlar [Racketeer Influenced and Corrupt Organizations (RICO)] yasasını kullanmaya bile yanaşmamışlardı ki, bu yapılsa banka, mal varlıklarına el koyulması tehdidiyle karşı karşıya kalacaktı.

BCCI'ya kesilen ceza on dört milyon dolardı ve uyuşturucu taciri kimliğiyle operasyon yapan gizli ajanların ele geçirdiği para da aşağı yukarı o kadardı! Tampa'daki Birleşik Devletler savcılığı bankaya ve ona bağlı çalışanlara 'halen soruşturulmakta olanlar ve iki taraf arasındaki anlaşma yürürlüğe girdiğinde hükümetçe bilinenler dışında' başka herhangi bir federal suç isnat etmemeye karar verdi. Hatta Adalet Bakanlığı teftiş mercilerine BCCI'yı açık tutmaları için mektup bile yazdı! Yargılama aşamasında yapılan anlaşma bankanın yaşamasını sağlamış ve hapsedilen memurlarını daha fazla bilgi vermekten caydırmıştı.

Kerry bu yaklaşıma, "Para aklama meselesini son

derece ciddiye alması gereken bir ülke için hazin bir yorum kararı [....] Para aklamaya bulaştığı öğrenilen bankalar kapatılmalıdır," sözleriyle hücum etti. Adalet Bakanlığı hükümetin banka kapatmasına izin veren bir statü olmadığı karşılığını verince, öyle bir statü taslağı hazırlayıp sundu. Ve bu önerge yaptığı konuşmada BCCI'nın yararlı ticari kurum olduğunu söyleyen Senatör Orrin Hatch'ın başını çektiği Cumhuriyetçiler tarafından hırpalanarak reddedildi. Aynı Hatch daha sonra BCCI'dan bir arkadaşına on milyon dolar borç verilmesini talep edecekti.

O arada First American Bank ile BCCI arasındaki bağların ve Amerikalı devlet memurlarına yapılan ödemelerin kanıtını oluşturacak tanık ifadelerinin kayıtlı olduğu kasetler ortadan kayboldu. Blum bu konuda şöyle der:

> "Bunun federal hükümet tarafından soruşturmayı sınırlamak için girişilmiş hesaplı ve tasarlı bir çaba olduğuna dair en ufak bir kuşkum yok. Yapılan şey ya çok üst düzey bir yolsuzluğu ya da yasadışı devlet edimlerini gizlemeye yönelikti."[8]

Federal savcılar daha sonra Adalet Bakanlığı görevlilerinin BCCI konusunun 'siyasi' olduğunu ve nasıl ele alınıp soruşturulacağına Washington'un karar verdiğini söylediğini beyan edecekti. CIA'nın kirli bir bankaya ihtiyacı vardı ve elindekini gözden çıkartmaya niyetli değildi. Kerry'nin soruşturmacıları CIA'nın neler bildiğini ortaya çıkartmaya çalıştıkça, servis ardı ardına yalan beyan vermeye ve bilgi saklamaya başladı. Ama Blum,

CIA'nın bankayla olan bağlarını öğrenmişti. CIA tarafından 1980'lerde BCCI'nın (uluslararası uyuşturucu ticareti, para aklama gibi) suç içeren bağlantılarının ve First American Bank üstündeki denetiminin konu edildiği yüzlerce rapor hazırlandığını ortaya çıkardı. Bunların hepsi daha sonra bir şey bilmediklerini iddia ederek yalan ifade verecek olan eski CIA direktörleri Richard Helms ile William Casey'in bilgisi dahilindeydi. Servis sonunda soruşturmanın ilerlemesini engelledi. Bir ajanın daha sonra söyleyeceği gibi kimi belgeler imha edildi.[9] CIA raporlarını üzerlerinde hiçbir işlem yapmayacak ve Tampa soruşturmasındaki savcılara bilgi sağlamayacak olan Hazine Bakanı Donald Regan'a sunmuştu.

Hazine ve Adalet bakanlıkları da delillerin üstüne yattı. New Yorklu Demokrat Temsilciler Meclisi üyesi Charles Schumer'in ofisi tarafından hazırlanan bir raporda, BCCI'nın suçlarının Ürdünlü bir silah tüccarı ve kahve kaçakçısının 1983'te Gümrük İdaresi'ne verdiği bahşişle örtbas edildiği öne sürülüyordu. İç Gelirler Dairesi'ne (IRS) 1984'de BCCI'nın Miami şubesinde eski bir şoför aracılığıyla para akladığı bilgisi geldi. Ama IRS ajanlarının bankayı incelemeye alma talebi üstleri tarafından reddedildi. IRS 1986'da Hindistan'dan BCCI'nın birçok ülkede para akladığına dair başka bir bilgi aldı. Ve hiçbir şey yapılmadı. Bir Uyuşturucuyla Mücadele Dairesi ajanıysa, BCCI çalışanlarından birini aldatıp parasını nasıl aklayabileceğini anlatışını kayda aldı. Yine soruşturma yok. Sonunda Schumer raporu,

BCCI'ya yönelik yüzlerce ipucunun federal servislere ulaştığını ortaya koydu.

Kimliğini gizleyerek çalışan bir Gümrük İdaresi soruşturmacısı olan ve Tampa'da bankaya karşı yürütülen araştırmayı yöneten Robert Mazur, daha yoğun soruşturma taleplerinin başka bir göreve atanması tehdidiyle karşılandığını anlayınca tiksintiyle istifa etti ve DEA'ya gitti. Adalet Bakanlığı anahtar konumdaki tanıkların Kerry ile işbirliği yapmamasını emretti ve alt komitenin verilmesi için celp çıkarttığı belgeleri teslim etmedi. Bakanlık ayrıca Mazur'un sesini kesmeye de çalıştı, ama BCCI ile ilgili suç kanıtı olabilecek yüzlerce bulgunun, aralarında Paul Volcker'in Federal Rezerv'inin de bulunduğu merciler tarafından sumen altı edildiğini alt komiteye anlatmasını engelleyemedi. Tampa uyuşturucu izleme ekibindeki ajanlardan biri olan David Burris federal savcıya BCCI çalışanlarından birinin bankanın First American'ı ve Georgia'daki bir başka bankayı denetimi altında tuttuğunu söylediğinde aldığı yanıtsa, yeterli belge olmadan işlem yapılamayacağıydı.

Beceriksizlik mi? Aptalca hatalarla işi rezil etmek mi? Yoksa siyasi bağlantıları olan, suça iyice bulaşmış bir bankanın korunması mı? Blum bana şöyle anlattı bunu:

> "Konu karşıma geldiği anda işin içinde alçakça ya da utanç verici bir şeyler olduğunu anladım. Ama neydi bunlar? Dosyayı inceleyenlerin yetersizliği mi? Yoksa daha mı kötüsü? Yanıt asla alınmadı. Tüm o insanlar Teksas'ta Bush ailesinin maiyeti ta-

rafından sarmalanmıştı. En önemli rolü kimi ileri gelen Suudiler oynuyordu."

Kerry kıdemli bir senatör değildi ve Terörizm ve Uyuşturucu alt komitesinin yetkileri Blum'un telaffuz ettiği iki unsur arasındaki bağlantıları incelemeye yetecek kadar geniş değildi. BCCI konusunun kamuya açık şekilde görüşüleceği oturumlar düzenlemeye çalıştığında, alt komitenin önü Adalet Bakanlığı ve Senato tarafından kesildi. Bir noktaya gelindiğinde Kerry, finans sahtekârlıklarına karışmış olduğu anlaşılan Charles Keating'den bağış kabul ettikleri ortaya çıkınca utanca uğrayan (ve aralarında Bankacılık Komitesi üyesi Donald Riegle'nin de olduğu) Demokratların daha öte bir skandala karışmamak için desteğini kendisinden çektiğini gördü.

Keating ve başında bulunduğu Lincoln Tasarruf ve Mevuat Şirketi yabancı para birimlerinde işlem yapan bir offshore spekülatör olan Trendinvest'e milyonlarca dolar yatırım yapmıştı. Trendinvest'in yönetim kurulu üyelerinden biri olan Alfred Hartmann, aynı zamanda BCCI'nın Banque de Commerce et Placements'in yöneticisi ve Bank of New York ile Inter–Maritime Bank'ın başkan yardımcısıydı ki, bu kuruluşların ikisinin merkezi de Cenevre'de idi. Lincoln'un çöküşü vergi mükelleflerine 2.5 milyar dolara mal oldu. Bunun doğurduğu utanç yozlaşmayı körükledi, sonunda Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Senatör Claiborne Pell oturumları o aşamada kesip bitirdi.

Bir parantez: Dünyanın en büyük hırsızlığında tanıdık isimler

Kongre 1980'de, yani Reagan'a özgü devlet düzenlemesini azaltma orjisi sürerken tasarruf ve mevduat endüstrisi üstündeki devlet denetimini de azalttı. Bu da tasarruf ve mevduat sahiplerini riskli gayrimenkul piyasasına yatırım yapmaya yöneltti. Tipik tasarruf hesabının sigorta limiti sadece 6.000 dolar civarında olmasına rağmen, tasarruf ve kredili mevduatlara uygulanan federal sigorta limiti 40.000 dolardan 100.000 dolara yükseltildi. Kongre devlet düzenlemelerine neden gerek olduğunu unutmuş gibiydi.

Bu duruma derhal ayak uyduran sahtekârlar offshore şirketler kurup hesaplar açtırdı, ardından kendilerini ve dostlarını asla ödenmeyecek borçların altına soktu. Dolandırıcı bankaların önemli bölümü Texas, Colorado ve Florida'daydı ki, bu eyaletlerin hepsi de Bush ailesinin etkinliğinin hissedildiği yerlerdi. George Bush Sr.'nin oğlu Neil Bush, Colorado'da yolsuzluğa bulaşmış bir mevduat ve kredilendirme kuruluşu olan Silverado'nun yönetim kurulundaydı. 50.000 dolar cezaya çarptırıldı, bankacılık yapmaktan men edildi, ama hapse girmedi. Oğullardan bir başkası, şimdi Florida valisi olan Jeb Bush da Florida'da Broward Federal adlı mevduat ve kredilendirme kuruluşundan uygunsuz kredi çekmekten kusurlu bulunan bir inşaat şirketinin ortağıydı. Bush ile ortağı borcu inkâr etti, yaptıkları bina üstündeki ipotek kalktı ve kaybı vergi mükellefleri karşıladı. Reagan yönetimi mevduat topla-

yan ve bunları kredi olarak kullandıran bu tür kuruluşlarla ilgili sorunun, teminat nedeniyle ödenen para toplamı 1980'lerin ortalarında 20 milyar dolara vurduğundan beri farkındaydı, ama hiçbir şey yapmadan beklediler ve 1988 seçimlerinden sonra George Bush Sr. yolsuzluğu açıklayarak bankaları kapattı.

800 mevduat ve kredi kuruluşunun sözde batırdığı paralardan doğan federal teminat Amerikalılara 500 milyar dolara mal olmuştu ki, Silverado'nun bir milyar doları da bunun içindeydi. Dünya tarihinin en büyük hırsızlığı buydu işte.

Geleceğe kör bakmak: Britanyalı maliyeciler ve İngiltere Bankası

Dolandırıcılığın devam etmesine asıl yardımı dokunanlar Birleşik Krallık'taki Price Waterhouse'nin hesap uzmanları olmuştur. BCCI'yı idare eden ahbapçavuşlar aslında kendi sandıkları kadar becerikli ve yaratıcı değildi. Mevduat sahiplerinin on milyar dolarlık parasıyla kambiyo düzeyinde alım satım ve emtia yatırımı yaparak oynuyorlardı. Ve kaybedince de bunu kayıtları *pişirerek* örtbas ettiler. Kayıpları offshore gizliliğinin koruması altındaki kabuk şirketlerin sahte alım-satımları içinde gizlediler. Ama 1986 yılında Price Waterhouse emtia ticaretinde 430 milyon dolarlık bir kayıp olduğunu anladı ki, bu bankanın toplam anaparasına denk bir rakamdı. Kurallar gereği denetçiler bunu mevduat ya da tasarruf sahiplerini koruyabilecek yaptırım sahibi kurumlar yerine pisliğe bulaşmış bankayı yönetenlere söylemek zorundaydı. Ve böylece, kuru-

mun BCCI'nın ülkedeki operasyonlarını denetim altında tutması gereken Birleşik Devletler kolunu bundan haberdar etmediler.

Price Waterhouse 1987 yılına dek hesap denetim görevlerini Ernst & Whinney ile paylaşarak götürdü, ama bu firma dünya genelindeki kayıtlara erişim olanağı sağlanmamasından duyduğu rahatsızlık nedeniyle o yıl işi bıraktı. Tek denetimci konumunda kalmasına rağmen, İsviçre'dekiler gibi offshore yürütme kuruluşlarından bilgi alma konusunda PW'nin önü kesilmişti. Böylece kimi şaşırtıcı örneklerde geri adım attı. Londra'daki kredilendirme dosyaları Pakistan ve Kuzey Hindistan'da kullanılan, birçok sözcüğü Acemceden ve Arapçadan gelen, üstelik Arap alfabesiyle yazılan Urdu dilinde hazırlanıyordu, ama PW bankaya bu dile hakim birini gönderdiğinde uzman içeriye kabul edilmiyordu. Denetmenler de fazla üstelemedi. BCCI kredi verdiği kişi ve kurumların kimliklerini kanıtlayamadığında denetmenler yine devre dışı bırakıldı.[10] Ama belki de Price Waterhouse'nin başka kaygıları vardı. Kuruluşun ortakları Karayip Adaları'nda BCCI'dan beşer yüz bin doların üzerinde borçlar almıştı.[11]

Başka ülkelerin denetçilerinin kaygılarını vurgulamayı artırmasına rağmen PW, BCCI'nın yaptığı sahtekârlığı sakladı ve bunu üst düzey sır konumuna taşıdı. BCCI'nın First American Bank'ı aracılar vasıtasıyla satın aldığı öğrenildiğinde, bu bilgi Birleşik Devletler'deki Price Waterhouse'ye aktarılmadı. Böylece Birleşik Devletler birimi, denetimcilere BCCI'nın hesaplarının

'doğru ve adil' olduğu yönünde yalan beyan vermek zorunda bırakıldı.

Öte yandan, Birleşik Devletler'deki Price Waterhouse'nin etrafta dönenlere yönelik kimi sezgileri olması gerektirdi. Hazine Bakanlığı kambiyo yardımcı murakıbı Robert Bench'in önüne CIA'nın BCCI'ya dair bir raporu gelmişti. Bu kişi görevinden istifa edip BCCI dosyası üzerinde çalışmak üzere Price Waterhouse'ye geçti.[12] Price Waterhouse-İngiltere gerçekleri ancak 1991 yılında ortaya vurdu. İngiltere Bankası'nın talebiyle PW, sahte kayıtların ve kabuk şirketlerin, Orta Doğulu katılımcıların, Ponzi dalaveresinin detaylı olarak açıklandığı çok gizli Kumfırtınası Raporu'nu yazmak zorunda kaldı.

Gözetimdeki bir başka başarısızlık da, sekiz ülkenin büyük bankalarından gelen denetmenlerin BCCI'nın operasyonlarındaki komik denecek anlaşmalar ve kütlesel kayıplara yönelik söylentileri incelemek için 1987'de oluşturduğu Basel Komitesi'nde yaşandı. Komite tam anlamıyla yararsız oldu; Tampa suçlaması alenen ortaya çıktıktan sonra bile hiçbir şey yapmadı. İngiltere bankası 1988 ve 1989'da BCCI'nın terörizmi finanse etme ve uyuşturucu parası aklama girişimlerini öğrendi, ama bankayı kapatmadı. Price Waterhouse 1990'da BCCI sahtekârlıklarını bildirdiğinde bile harekete geçmedi. Hatta murakıplarının BCCI ile ilgili tek ciddi soruşturmayı yöneten New York Bölge Savcısı Robert Morgenthau'nun ajanlarıyla işbirliği içinde çalışmasını engellemeye dahi çalıştı.

İngiltere'nin merkez bankası, BCCI'nın 1990'da merkezini, çalışanlarını ve kayıtlarını Britanya yetki alanından çıkartıp Abu Dabi'ye taşımasında da sakınca görmedi, çünkü kuruluş orada başka birilerinin sorunu haline gelecekti. Neden sonra, suçlamalar yapılıp iddianameler hazırlanmaya başlandığında, Abu Dabi hükümeti kayıtları Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'taki soruşturmacılara vermeyi reddetti.

Morgenthau: Dalga BCCI'ya karşı dönüyor

Blum 1989'da Kerry'den aldığı destekle New York Bölge Savcısı Robert Morgenthau'ya gitti. Morgenthau 1975'ten beri New York County (Manhattan) bölge savcısı, ayrıca Birleşik Devletler'in en önemli finans suçları soruşturmacısıydı. Hâlâ da öyledir. Blum ona Adalet Bakanlığı'nın BCCI'nın uyuşturucu parası aklama ve öteki suçlarına nasıl kayıtsız kaldığını anlattı. Morgenthau bir soruşturma açtı ve anında Adalet Bakanlığı'nın koyduğu, işbirliği yapmayı, tanıklara erişim sağlamayı ya da bilgi paylaşmayı reddeden engellerden oluşan duvara tosladı. O kadar ki, Morgenthau faks göndererek Tampa'daki Birleşik Devletler savcısından telefonlarına çıkmasını rica etmek zorunda kaldı.[13] Baş soruşturmacısı John Moscow, Tampa savcılarının elinde Blum'un tanığının itiraflarından oluşan kasetler bulunduğunu öğrenmişti. Ama aylar boyunca kendisine öyle bir şey olmadığı söylendi.

Sonra Morgenthau'ya bir piyango çıktı. BCCI'nın Londra'daki iç denetleme komitesi başkanı Masihur (Arthur) Rahman patronlarına bankanın gerçek fi-

nansmanının yanıltma ve manipülasyon yoluyla çarpıtıldığını söyleyerek istifa etti. Ardından kendisini ve ailesini ölümle tehdit eden telefonlar aldı. Rahman sonunda Morgenthau'nın bürosuyla ilişkiye geçti ve BCCI'nın bir dizi sahte borçlanmayla (artık 11 milyar dolarlık bir eyaletlerarası banka holdingi haline gelmiş olan) First American Bankshares'e sahip olduğunu ortaya koyan Price Waterhouse denetim raporunu açıkladı.

1991 yılı Mayıs ayında Kerry nihayet bir bankacılık alt komitesi oturumu ayarlamayı başardı ki, bu sadece tek günlük oturuma personel bile verilmemiş, Kerry kendi adamlarını kullanmak zorunda kalmıştı. Senatör Claiborne Pell celplerin gönderilmesini duruşma bitene kadar geciktirerek arkadaşı Clark Clifford'a bir yardımda bulundu. Adalet bakanlığı anahtar konumdaki tanıklara işbirliği yapmamalarını emretti ve celbedilen belgeleri göndermeyi reddetti. Kerry'nin Robert Gates'in CIA direktörlük adaylığını engelleme tehdidi üzerine Servis, BCCI konusundan yıllardan beri haberdar olduğu ve bu bankada hesapları bulunduğu yönünde resmi ifade verdi. Blum, BCCI'nın First American ile olan bağlarına dair kanıtlar bulduğunu Pell'e söyleyince, bu kişi tarafından komite bordrosundan çıkartıldı.

Banka'nın yandaşlarının Kerry'nin başka oturum düzenlemesini engellediğini söyler Blum:

> "Onu Dış İlişkiler'den çıkardılar [....] Daha sonra, banka kapandığında öğrendiğimize göre BCCI, 1988 yılı Eylül'ü ile 1991 Haziran'ı arasında piyasa-

da kalmasına yardım etmeleri için avukatlara ve lobicilere 26 milyon dolar harcamıştı. Her iki taraftan da soruşturmaları kapatmaları için adam tutmuşlardı."

Sonunda bankacılık müfettişleri konuyla ilgilenmeye başladı ve BCCI'nın Amerikan bankalarına sahip olmak için maşa konumunda kişiler kullandığını ortaya çıkardı. 1991 yılının Ocak ayında, yıllar boyunca BCCI'ya dair suçlayıcı bilgiler almasına rağmen hiçbir şey yapmayan Federal Rezerv, BCCI'nın First American üzerindeki denetiminin araştırılması emrini verdi. Mart'ta BCCI'nın yasadışı yollarla First American'ın %60'ını ele geçirmiş olduğu duyuruldu ve bankadan tasfiye planı arz etmesi resmen istendi. Ayrıca sahtekârlık yoluyla çıkar sağlamadaki rolü nedeniyle Ghaith Pharaon'a 17 milyon dolar ceza verildi.

Abu Dabi hükümeti ve denetmen Price Waterhouse ile çalışan İngiltere Bankası, BCCI'yı yeniden düzenlemeye ve bankanın suçlarını örtmeye uğraşıyordu. Ama 1991 Haziran'ında Federal Rezerv'i Price Waterhouse denetmenlerinin BCCI'da kütlesel sahtekârlık bulduğu konusunda bilgilendirmek zorunda kaldı. Bundan iki hafta sonra, İngiliz müfettişler BCCI'nın on sekiz ülkedeki operasyonlarını kapattı ve kırk dört başka ülkede sıkı denetim ya da yasaklama talep etti. Bankanın hâlâ sıkı siyasi ilişkilere sahip olduğu Birleşik Arap Emirlikleri'nde on yedi, Pakistan'da üç şubesi açık kaldı.

Yıllar sonra kimi belgeler İngiltere Bankası yetkili-

lerinden bazılarının BCCI'ın sahtekârlıklarından en az yedi yıldan beri kuşkulandığını ortaya koyacaktı. Likidatör konumundaki Deloitte tarafından banka aleyhine açılan 850 milyon poundluk (1.6 milyar dolar) kasıtlı ihmal davası, 2005'te Britanya Yüksek Mahkemesi'nin iddialara yönelik menfi yargıya varmasıyla düştü.

İddianameler

Bölge Savcısı Morgenthau sürekli olarak BCCI'nın gerisindeki Amerikan ve Suudi güçlerini hedef alan sert iddianameler hazırlarken, Adalet Bakanlığı da eski uyuşturucu ticareti suçlamalarının kapsamını sınırlamak için çaba gösteriyordu.

1991 Haziran'ında bir New York jürisi, BCCI'ya, onun Cayman Adaları'ndaki yan kuruluşu olan (ve aslında aralarında International Credit and Investment Company Overseas ve International Credit and Commerce Overseas'in de bulunduğu birçok şirketin aynı çatı altında toplanmasından oluşan) ICIC'ye ve Abedi, Clifford, Altman gibi isimlerin de dahil olduğu altı kişiye yönelik suçlamalarda hükmünü verdi. Bu kişi ve kuruluşlar mevduat sahiplerini multi-milyar dolarlık tezgâhlarla dolandırma, yasadışı para saklamak için banka kayıtlarında tahrifat yapma ve toplamı otuz milyon doları geçen parayı çalma suçlarından hüküm giydi. Jüri bankayı kurumsal stratejisi kaçak para, kara piyasa parası ve uyuşturucu ticareti hasılatı kollamak olan bir suç girişimi olarak tanımladı. Clifford ile Altman'ı da sahte borçlanmalar, hisse pazarlıkları ve düzmece yasal ücretler yoluyla milyonlarca dolar çıkar

sağlamakla suçladı. Khalid bin Mahfuz ise bankadan 300 milyon dolar kadar bir para çalmıştı. Jüri ayrıca Ghaith Pharaon ile Kuveyt Havayolları'nın eski başkanı Faysal Suud el-Fulaij'e de suçlar isnat etti. Kemal Adham soruşturmacılarla işbirliği yapmayı kabullendi.

Morgenthau'nun açığa çıkarttığı gerçekler (Volcker'in Washington'da bulunan ve BCCI'nın maşa görevi yapan kişiler tarafından First American'ı alınmasına izin veren Federal Rezerv'ini değil) New York Federal Reserve Bank'ı BCCI'yı kapatmak üzere eşgüdümlü eyleme girme konusunda harekete geçirdi. Morgenthau soruşturmasını yöneten John Moscow, New York Fed başkanı Gerald Corrigan'ı BCCI'nın pisliğe bulandığı ve kapatılması gerektiğine ikna etmişti. Fed böylece BCCI'ya 200 milyon dolar ceza çıkarttı ve aralarında Ghaith Pharaon, Kemal Adham ve Faysal Suud el-Fulaij'in de bulunduğu hissedarlarını Birleşik Devletler'de her türlü bankacılık faaliyeti yapmaktan men etti. Bin Mahfuz'a da 170 milyon dolar ceza geldi.

Nihayet Ağustos ayında, Tampa olayını yargılayan bir federal jüri Swaleh Naqvi ve başka beş BCCI yetkilisini, ayrıca ünlü Kolombiyalı uyuşturucu baronu Gerardo (Don Chepe) Moncada'yı mahkum etti, ama Abedi aradan sıyrıldı. Jüri sadece uyuşturucu parası aklama ve (artık Amerika'nın dostu olmayan) Noriega ile ilişkiler konularına odaklanmıştı; bankanın mevduat sahiplerini dolandırmasına değil. Genellikle BCCI'nın kimi üst düzey yöneticilerine kadar uzanan eski C-Chase bilgileri kullanılmış, bankanın (Georgia Meclisi'ne

rüşvet verilmesi de dahil olmak üzere) büyük ölçekteki sahtekârlıklarını ortaya çıkartacak ya da CIA'nın konumunu, Reagan-Bush ikilisinin bankayı yasadışı kullanımlarını teşhir edecek ipuçları, kanıtlar ve tanıklar gözardı edilmişti. Thornburgh'un yerine getirilen Bölge Başsavcısı William Barr zamanında CIA için çalışmıştı. BCCI sıkışınca Kolombiya'daki Medellîn karteliyle 14 milyon dolar kokain parasını aklamak için ilişkiye girdiğini kabul ederek anlaşma yoluna gitti. 1991 yılı Ekim'inde Başsavcı yardımcısı Robert Mueller III, Clifford ile Altman'ı, Federal Rezerv Kurulu'nu BCCI'nın First American ile olan ilişkisi konusunda yanlış yönlendirme yoluyla dolandırmak için komplo kurma, Fed'in BCCI'ya erişimini engelleme, aralarında Washingtonlu avukatların da olduğu kimi First American hissedarlarının BCCI'ya borçlanmaları konusunda Fed'e yalan beyanda bulunma suçlarıyla yargılayacak bir federal jürî topladı. Ama o da bin Mahfuz'un ya da diğer sıkı ilişkileri olan petrol ülkeleri kökenli Arapların üstüne gitmedi. Ayrıca Morgenthau'nun BCCI'nın 1972'den o yana suç işlemekte olduğu yönündeki suçlamasını da kullanmadı. Bankanın düzinelerce ülkenin merkez bankası yetkililerine ya da başka maliyecilerine milyonlarca dolar rüşvet verdiği konusuna da girilmedi. Savcı BCCI mali operasyonları konusunda bilgisi olan tanıklardan uzak durdu, CIA'yı bildiklerini anlatması için hiç sıkıştırmadı.

Kerry'nin raporunda Adalet Bakanlığı'nın kendisinin ve Morgenthau'nun BCCI konusundaki soruştur-

masını defalarca engellediği vurgulanıyordu. Bakanlık başka soruşturmacılara da yalan beyanda bulunmuş, para aklama kanıtlarını yok saymış ve Bush ile dostlarını hedef alabilecek belge ya da tanık sağlamayı açıkça reddetmişti. Adalet Bakanlığı Kasım ayında BCCI, Abdi, Naqvi ve Pharaon hakkında suçlamada bulundu. Ama BCCI'nın California ve Miami'deki iki bankaya gizlice sahip olması üstüne odaklanan suçlama yine sınırlıydı.

Sonunda, 1991 yılı Aralık ayında Adalet Bakanlığı bankaya ilk kez ciddi bir suçlama yöneltti, BCCI da aynı gün para aklama, First American ve başka Birleşik Devletler bankalarını yasadışı yöntemlerle ele geçirmeye yönelik organize suç ithamlarını kabul edip anlaşma yoluna gitti. Bir bölümü 'mağdurlar fonu' olarak, bir bölümüyse First American ve Independence bankalarını zor durumdan kurtarmakta kullanılacak 550 milyon doların üstünde bir cezayı ödemeyi kabul etti. On milyon dolarlık bir ceza da New York'a gidecekti. Ama itham edilenlerden sadece biri Fransa'da tutuklandı; o arada ötekilerin hepsi güven içinde Ortadoğu'ya, ya da Pakistan'a ulaşmıştı.

Morgenthau'nun soruşturması devem etti. Haziran 1992'de New York'taki jüri, Khalid bin Mahfuz ile bir yardımcısını, BCCI ve mevduat sahiplerinin paralarını banka hisseleri satın almak için zimmete geçirerek 300 milyon dolar dolandırdıkları isnadıyla yargılamaya başladı. Birleşik Devletler Federal Rezerv Dairesi de bin Mahfuz'un bankacılık düzenlemelerini ihlal ettiği iddiasını öne sürdü. Ama Suudi Arabistan'da olduğu sürece

adama Amerikan ceza kanunu çerçevesi içinde dokunulamıyordu; böylece Morgenthau bin Mahfuz'un 225 milyon dolar ödemeyi kabul etmesiyle 1993'te suçlamaları düşürdü. Mahfuz ve National Commercial Bank bunun yanı sıra BCCI alacaklılarıyla 253 milyonluk bir uzlaşım anlaşması daha yaptı. Eski Suudi haberalma şefi Kemal Adham da 105 milyon dolar ceza ödemeyi kabul etti. Sonuçta cezaların toplamı 1.5 milyar dolara ulaştı, ama bu ortadan kaybolan paranın sadece küçük bir bölümüne denk geliyordu, ayrıca kimse de hapse girmemişti. Adalet Bakanlığı, Bush'un dostu ve para kaynağı olan bin Mahfuz'un peşine düşmedi.

Clark Clifford ise yargılanmaktan Pinochet Savunması yaparak kurtuldu: Sağlık durumunu öne sürdü. Altman (yani bankanın milyonlarca dolarlık nakdini ve hisse senedini idare eden kişi) ise karşısında kolay ikna edilebilir bir jüri bulunca, onları kurumun gerçek sahiplerinin kimler olduğunu bilmediğine inandırdı. Clifford 1998 yılında doksan iki yaşında öldü. Altman hâlâ avukatlık yapıyor ve Washington'un Potomac banliyösünde, 1970'lerin *Wonder Woman*'ı olarak ün yapmış olan oyuncu eşi Lynda Carter ile yaşıyor.

BCCI'dan hortumlanan ve mevduat sahiplerine hiçbir zaman geri dönmeyen milyarlarca dolara ne oldu? Uluslararası bankaların gizli offshore bankacılık sistemi içindeki konumu paranın izini etkili bir şekilde örttü. Ama BCCI'nın çöküşünü izleyen yıllarda Khalid bin Mahfuz hâlâ nakit içinde yüzüyordu ve George W. Bush'un eski finansörü bu kez Usama bin Ladin'i finan-

se eder konumdaydı. Bin Mahfuz 1992'de otuz milyon dolar kadar nakit aktararak offshore Channel Adaları'nda Muaffak Vakfı'nı kurdu. Birleşik Devletler Hazine Bakanlığı bu kuruluşu 'varlıklı Suudi işadamlarından bağış toplayan bir el Kaide oluşumu' olarak nitelendirdi.

Bin Mahfuz'un sahibi olduğu 21 milyar dolarlık National Commercial Bank of Saudi Arabia dünyanın en büyük özel bankasıydı. NCB ayrıca Bank of New York–Cenevre Inter-Maritime Bank ortaklığının yan kuruluşu olan Inter-Maritime Management SA ile bağlantılıydı. Tesadüfe bakın ki, bir başka Inter-Maritime yan kuruluşu olan Unimags Trading, SICO yani Yeslam bin Ladin tarafından yönetilen Saudi Investment Company ile aynı Cenevre adresini paylaşıyordu. SICO anlaşılacağı gibi, bir offshore şirketler ağı üstünden çalışan ve büyük oranda bin Ladin ailesine ait olan Orta Doğu'nun en büyük inşaat firması Saudi Binladen Group'un (SBG) holding şirketlerinden biriydi. Yeslam ise Usama bin Ladin'in üvey kardeşiydi.

Bağlantılar ve ilişkiler ilginçtir. Khalid bin Mahfuz Müslüman Malının Evi [Dar ül-Mal ül-İslam (DMI)] adlı, İslam dünyasının kraliyet ailelerinin katılımcı yan kuruluşları tarafından denetlenen kuruluşun yönetim kurulundaydı. DMI 1981 yılında kurulmuştu ve 3.5 milyar dolarlık varlığının yanı sıra bin Ladin ailesiyle de bağlantıları vardı; on iki kişilik yönetim kurulunun üyelerinden biri Usama bin Ladin'in üvey kardeşi Haydar Muhammed bin Ladin idi.

DMI'nın başkanı Muhammed el Faysal ise oradaki görevinin yanı sıra el Kaide üyelerinin hesaplarını bünyesinde barındıran el Shamal bankasının da yatırımcısı ve yönetim kurulu üyesiydi. Birleşik Devletler 1998 yılında Suudi Arabistan'a National Commercial Bank'ın Usama bin Laden'in Afganistan ve Çeçenistan'daki faaliyetlerini finanse ettiği yönünde şikâyette bulundu. Kenya ve Tanzanya'daki Amerikan büyükelçiliklerine yapılan saldırıların zanlılarından biri olan el Kaide işbirlikçisi Essam al-Ridi, 1998'deki yargılanması sırasında bin Laden'in Pakistan'dan Sudan'a Stinger füzelerini nakledecek olan uçağı almak için gerekli 230.000 doları al-Shamal Bank'tan Arizona'daki bir bankaya nasıl transfer ettiğini anlatmıştı. Dahası, el Faysal'ın DMI'sı Nassau'da bir kabuk banka olan ve CIA tarafından da kullanılan el Takva bankasının büyük hissedarıydı.

Afrika'daki Amerikan büyükelçiliklerine yapılan saldırıları araştıran Birleşik Devletler soruşturmacıları, 1999'da NCB'den 'hayır işlerine bağış' olarak giden ve Usama bin Ladin'e aktığı tahmin edilen on milyonlarca dolarlık şüpheli transferin izine rastladı. Bu 'hayır işlerinin' bir bölümü Mahfuz ailesi tarafından yürütülüyordu. Suudiler bu gelişme üzerine bin Laden'e yapılan transferleri doğrulayacak bir soruşturma açtı. National Commercial Bank'dan toplam 2 milyar dolar uçup gitmişti. Suudiler bin Mahfuz'u ev hapsine aldı ve hisselerini satmaya zorladı. Ama kaçırdığı para Usame bin Ladin'e akmaya devam ediyordu.

Kayıtsızlıklar tarihine bir katkı da, CIA ve Suudi

haberalma görevlilerinin yasadışı silah ticareti, uyuşturucu dolaşımı ve terörizmi finanse eden bir bankanın işlerine bulaşmış olmasını gözardı etmeyi seçen Senato ve Temsilciler Meclisi İstihbarat Komiteleri'nden geldi. Kongre üyeleri de meseleyi fazla önemser gibi değildi. Kerry'nin alt komitesinin 1992'de verdiği rapor Beyaz Saray'ın BCCI'nın suç içeren tüm edimlerinden, CIA'nın bankayı gizli bankacılık operasyonları için kullandığından, Kongre tarafından görevlendirilmiş soruşturmacılara yalan beyanda bulunulduğundan ve BCCI'nın kimi Amerikalı devlet görevlilerini bordroya bağlanmış gibi rüşvetle beslediğinden haberdar olduğunu ortaya vuruyordu. New Yorklu Schumer ve Teksaslı Henry Gonzalez gibi olayı lanetleyen beyanatlar veren Demokratlar haricinde, Capitol Hill'deki Kongre konuya pek az ilgi gösterir görünümü sunuyordu.

Oysa Kongre liderlerinin desteğini almış ciddi soruşturmalar, Kerry raporunda ortaya atılan kimi soruların kanıtını verebilirdi. Örneğin BCCI ile eski CIA direktörü William Casey gibi Amerikalı etkinler arasındaki ilişkiler; BCCI'nın merkez figürlerinin 'Ekim Sürprizi'nde (Yani Reagan-Bush yönetiminin Amerikalı rehineleri 1980'deki Carter-Reagan seçimi sonrasına kadar ellerinde tutması için İranlı milislerle girdiği pazarlıkta) ne şekilde kullanıldığı; BCCI direktörlerinin S&L sahtekârlığına karışmış Charles Keating ve onun perde önündeki şirketleriyle Birleşik Devletler'de yaptığı finans ve gayrimenkul yatırımlarının doğası.

Rapor ayrıca BCCI'nın uluslararası operasyonlarını, örneğin bankanın Pakistan'ın nükleer programına ne düzeyde karıştığını, Avrupa ve Kanada'daki para ve emtia borsalarını nasıl manipüle ettiğini, hüküm giymiş Iraklı silah taciri Sarkis Sarkenalian ve Suriyeli uyuşturucu taciri, terörist ve silah kaçakçısı Menzir el-Kassar ve başka büyük silah tacirleriyle olan ilişkileri, uluslararası suç finansörü Marc Rich'in alışverişlerini ve başka iş ilişkilerini nasıl finanse ettiği gibi konuları da sorguluyordu. Raporda yer alan bir başka nokta da, BCCI'nın Cenevre'deki Banque de Commerce et Placement adlı bankasının, Saddam Hüseyin'e silah satışına karışmış olan İtalyan Bankası BNL'nin Atlanta şubesiyle kimi ilişkileri olan Türkiye merkezli Çukurova Grubu'na satışıydı.*

Kerry alt komitesi, Birleşik Devletler, Birleşik Krallık ve Abu Dabi'deki yetkililerin varlığını inkâr ettiği belgeler olmaksızın bu sorulara yanıt alınamayacağını söylüyordu. Bankanın elindeki çok sayıda belgeyse zaten imha edilmişti; soruşturma başlayıp Pakistanlı şefler kaçınca Londra'da, BCCI'nın kayıtlarını sakladığı aleve dayanıklı yedi depoda yangın çıkmıştı. Bu yangınlardan birinde dört itfaiyeci ölmüştü. Olayla ilgili herhangi bir suçlama yapılmadı.

---

* Bu konudaki bilgi ve yorumlar için şu web sitesine bakılabilir. http://www.democraticunderground.com (ç.n.)

SONNOTLAR

---

[1] Jonathan Beatty ve S. C. Gwynne, The Outlaw Bank (Yasadışı Banka) Washington, D.C., Beard, 2004 (1993), sy. 315.

[2] 'The BCCI Affair' ('BCCI Olgusu'), Hazırlayanlar: Senatör John Kerry ve Senatör Hank Brown. Aralık 1992, 102. Kongre, 2. Oturum, Senato (Kerry Raporu).

[3] Peter Truell ve Larry Gurwin, False Profits (Sahte Kârlar) Boston, Houghton Mifflin, 1992, sy. 135.

[4] James Ring Adams ve Douglas Frantz, A Full Service Bank (Ful Servis Veren Bir Banka) New York, Simon & Schuster, 1992, sy. 238.

[5] Truell ve Gurwin, Sahte Kârlar, sy. 117.

[6] Truell ve Gurwin, Sahte Kârlar, sy. 57.

[7] Aynı eser, sy. 134.

[8] Beatty ve Gwynne, Yasadışı Banka, sy. 118.

[9] Aynı eser, sy. 24.

[10] Adams ve Frantz, Full-Service Bank, sy. 43.

[11] Kerry Raporu, sy. 102–40.

[12] Truell ve Gurwin, Sahte Kârlar, sy. 359.

[13] Aynı eser, sy. 287.

5 Ucuz Cep Telefonunun İnsan Hayatı Birimiyle Maliyeti

Kongo'daki iç savaş, yani koltan ve başka kimi maddeleri ucuza alma peşindeki Batılı çokuluslular tarafından körüklenen çatışma on yılı aşkın bir sürede dört milyon cana mal oldu.

Kathleen Kern

Kathleen Kern 1993'ten beri Hıristiyan Barış Timleri'nde çalışmaktadır. HBT temel olarak insan yaşamının tehlikede olduğu ya da öyle bir durumun devlet politikaları tarafından desteklendiği yerlerde inanca dönük çalışmalar yapan bir kuruluştur. Ne var ki Barış Timleri, Haiti, Chiapas ve başka kimi yerlerde ölümcül fiziksel şiddet riskinin bittiği noktada şirketokrasi tarafından yerleştirilen ve neredeyse aynı oranda acıya yol açabilen ekonomik şiddetin sahne aldığını yerinde yapılan gözlemlerle saptamıştır. Kathleen Kern de bu durumla mücadele etmek için Haiti, Filistin, Chiapas, Güney Dakota, Kolombiya ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne giderek çalışmalar yapmıştır. 2005 yılı güzünde Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin doğu kesimlerine giden delegasyonda yer almış ve ileriki sayfalarda okuyacağınız bilgileri derlemiştir.

Ucuz Cep Telefonunun İnsan Hayatı Birimiyle Maliyeti

Goma'nın hastanesi olarak kabul edilen yerde ameliyat edilmeyi bekleyen tecavüz kurbanları ve ameliyat sonrası nekahet döneminde olanlar için birer çadır vardı. Ameliyat öncesi çadırındaydım ve mahya kirişinden sarkan lambanın solgun ışığına büyülenmiş gibi bakan bir aylık kız bebeği kucağımda tutuyordum. Bebek kendisine heyecan veren yeni dünyanın zorluklarını karşılamak için sırtını gerip kollarını salladı; henüz başladığı yaşamının temelindeki insanlık dışı zalimlikten habersizdi.

Annesi bebeğin adının Esther olduğunu söylemişti bana. Memelerini iki eliyle sıkı sıkıya kavrayıp, "Süt yok!" demişti. Ne ameliyatı olacağını söylemek istemiyordu. Olasılıkla tecavüzcü(ler) penisleri, silah namluları ya da süngüleriyle vajinasıyla anüs kanalı arasındaki doku katmanını yırtarak fistüle neden olmuştu. Başka yüzlerce hasar olasılığı da vardı aslında. Vajinasından vurulmuş, gözleri kör edilene kadar tuzla ovulmuş (böylece saldırganları tanımlayamamaları sağlanmış) tecavüz edildikten sonra yakılmış ya da kolları, bacakları kesilmiş kadınların fotoğraflarını görmüştük.

Bir hafta önce Bukavu'daki insan hakları organizasyonunun ofisini ziyaret etmiş ve yakınlardaki bir köy olan Kanyola'da kısa zaman önce yapılan kanlı katliamın fotoğraflarını görmüştük. Saldırganlar Ruanda'da-

ki soykırımı yapan Interahamwe milisleriydi. Kurbanlarını ateşli silahla öldürmek yerine ya palalarla kesiyor ya da yakıyor, böylece yakınlarda olabilecek Birleşmiş Milletler askerlerinin kıyımı duymasını önlüyorlardı. Bize fotoğrafları gösteren insan hakları gönüllüsü, yakın zamanda kuruluşun önceki direktörü Pascal Kabungulu Kimbembe'nin yerine getirilmişti. Kimbembe önce bir Kongolu subay tarafından tehdit edilmiş, sonra o yılın başlarında evinin önünde öldürülmüştü.[1]

Doğu Kongo'yu sarmış olan, teknolojiyle uzaktan yakından alakası olmayan bu barbarlık aslında cep telefonu, dizüstü bilgisayar, PlayStation gibi ileri teknoloji ürünlere olan küresel talebin bir sonucuydu. Koltan (ya da kısaltılmamış adıyla kolumbit-tantalit) bu cihazların üretiminde vazgeçilmez bir maden cevheridir ve çokuluslu şirketlerin şiddet hareketlerine karışması olgusunu araştıran kişilerin özellikle ilgilendiği bir konuyu oluşturur. Dünyanın bilinen koltan rezervlerinin %80'i Kongo'dadır ve bu da ülkeyi Birleşik Devletler açısından Basra Körfezi ile kıyaslanabilir düzeyde potansiyel stratejik öneme sahip kılar.[2] Ama Kongo'nun doğal kaynak olarak topraklarında bolca bulundurduğu altın, elmas, bakır, çinko, uranyum, kobalt, kadmiyum gibi maddeler ve keresteye yönelik talebin de ülkede son on yıldan beri uygulanan soykırıma katkısı olmuştur.

Ekvator'da Soykırım

1996'dan bu yana Kongo'da (yani eski Zaire'de) iç savaşın doğrudan ya da dolaylı etkileri nedeniyle dört milyona yakın insan öldü. Uluslararası Kurtarma Komi-

tesi'nin 2004 tahminine göre, 1998'den o yana Kongo'da bölgesel istikrarsızlık nedeniyle 3.9 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Kongo'da her ay 38.000 insan ölmektedir ki, bu rakam ülke için 'normal düzey' kabul edilir ve günde 1.250 civarında hayat kaybı olduğu anlamına gelir. Bu ölümlerin %70'ten fazlası kolaylıkla önlenebilir ve tedavi edilebilir hastalıklardan kaynaklanır ve can güvenliğinin olmadığı doğu bölgelerinde yaşanır. Richard J. Brennan bu konuda şu noktaları vurgular: 'Ölümlerin %2'den azı şiddete doğrudan bağlıdır. Öte yandan, şiddet kullanımının sağlık birimlerinin erişimini sınırlayan can güvenliği sorunları gibi etkileri ortadan kaldırılacak olsa, ölüm oranı normale yakın bir seviyeye düşecektir.' İngiliz tıp dergisi Lancet de, IRC'nin 1998 ile 2004 arasında 3.9 milyon insanın savaştan kaynaklanan nedenlerle öldüğü istatistiğini doğrulamıştır. Dergi ayrıca bölgede her birkaç ayda bir (Aralık 2004 felaketini kastederek) iki Güneydoğu Asya tsunamisindekine yakın rakamlarda ölüm olduğunu vurgular. Lancet de yayınlanan 'Önleyici Savaş Epidemiyolojisi: Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nden Alınacak Dersler' baslıklı makalede yüksek ölüm oranının giderek daha da yükseldiğini öne sürer.[3] II. Dünya Savaşı'ndan bu yana hiçbir husumet bu ölçekte bir kırımla sonuçlanmamıştır.

Bu noktada (özellikle ibret verici bir örnek oluşturması nedeniyle) Kongo'nun bağımsız kalması sonrasındaki kısa tarihine çabucak göz atmakta yarar var.

Birleşik Devletler 1961'de, Belçika'nın bağımsızlık

vermesinden sonra ortaya çıkan Kongo/Zaire'nin ilk başbakanı olan Patrice Lumumba'yı A.B.D.-Belçika desteğiyle devirerek öldüren Mobutu'yu başa getirdi. Bir Pan-Afrikanist ve halkçı olan Lumumba, Birleşik Devletler ile de, Sovyetler Birliği ile de müttefik olmak istemiyordu. Kongo'nun ulusal kaynaklarının Kongolular yararına değerlendirilmesi gerektiğini alenen savunmaya başlayınca, elmas şirketi DeBeers ülkedeki rezervlere erişimini kaybetmekten korktu, bu da hiç şüphesiz ki Lumumba'nın sonunu hızlandırdı. Lumumba aradan çıkartılınca, onun yerine gelen başbakan Adoula, DeBeers'in pazarlıkçısı Maurice Tempelsman ile yapılan anlaşmayı onayladı ve haberi Birleşik Devletler Başkanı John F. Kennedy'ye telgrafla bildirdi.

'Kongo Elmas Anlaşması' başlıklı ve 1961 tarihli bir Amerikan Dışişleri Bakanlığı memorandumu da Birleşik Devletler'in bu olguyu desteklemesi gerektiğini vurguluyordu. Kongre Üyesi Cynthia McKinney tarafından yönetilen ve Janine Farrell Roberts'in tanıklığına başvurulan 6 Nisan 2001 tarihli oturum bu konuda önemli belgeler içerir.[4] Roberts'in Kongre'de tanıklık yapmasına yol açan araştırması *Kanlı Elmaslar: Dünya Ölçeğinde Bir Elmas Araştırması* başlığıyla yayınlanmıştır.[5]

İzleyen onyıllar boyunca Mobutu ülkeyi tıpkı kendisinden önceki Belçikalılar gibi yağmaladı, milyarlarca doları yabancı bankalara aktardı. Tempelsman ve ekibi Mobutu'ya Kongo/Zaire'yi yönetmesi için yardım etti ve ona Birleşik Devletler'den fon sağladı. Ancak

Mobutu batılıların Kongo'nun kaynaklarına ulaşımını sınırlandırmaya başlamıştı ve bu eğilim olasılıkla Birleşik Devletler'in Kabila, Ruanda ve Uganda'ya Mobutu'yu alaşağı etme girişimlerinde destek vermesine neden oldu. Tempelsman o arada Demokrat partinin büyük bağışçılarından biri konumuna gelmişti. Bu kişi Bill Clinton'un başkanlığı döneminde defalarca Beyaz Saray'da kaldı ve Martha's Vineyard'da tatil yaptıkları zamanlarda Clinton ailesiyle tekne yolculuklarına çıktı.[6]

1994 yılındaki Ruanda soykırımından sonra, Ruanda ordusunda görev yapan ve toplu cinayetlerden sorumlu olan Hutu askerleriyle, Hutu milis örgütü Interahamwe'nin militanları yanlarında sayısı bir milyonu aşan sivilIe birlikte Kongo'ya kaçtı. Tutsi kökenli Başkan Paul Kagame 1996'da sınır boyundaki Hutuların ülkenin güvenliğini tehdit ettiği savıyla Ruanda birliklerini Kongo'ya gönderdi. Ordu Kagame'nin iktidara gelmesiyle birlikte Kongo'da mülteci niteliğine geçen binlerce sivil Hutu'yu kıyımdan geçirdi. Ruanda, (yine Tutsilerin iktidarda olduğu) Burundi ve Uganda, Laurent Kabila'nın önderliği altında Zaire diktatörü Mobutu Sese Seko'yu devirmek için savaşan Kongolu isyancılara yardım etmek için 1997'de ülkeye asker gönderdi. Çarpışmalar sivilleri yaşam bölgelerini terk edip madencilik alanlarına göçmeye zorladı; bu insanlar oralarda hayatta kalmak için altın, elmas ve koltan aramaya başladı.

1997'de asiler Mobutu'yu alaşağı etti ve Kabila'yı

başa getirdi. Kendisine karşı girişilen bir suikast teşebbüsünü ve Ruanda ordusunun Hutu mülteciler üstünde yaptığı kıyımı gerekçe gösteren Kabila, Ruanda ve Uganda güçlerini 1998'de Kongo'dan çıkardı. Ruanda ise Hutuların güvenliğini tehdit ettiğini öne sürerek ülkeyi bir kez daha işgal etti. Ugandalılar da kendi ülkelerinden oraya kayan asi gruplarla mücadele etme gerekçesiyle ülkeye girip, İsrail'in 1980'lerde Güney Lübnan'da yaptığına benzer bir tampon bölge oluşturdu.[7] Ruanda Başkanı Kagame ile Uganda Başkanı Yoweri Museveni işgal planlarını yaparken, ülkenin kendi sınırlarına yakın doğu kesimlerinde tam denetim altına almakta ve o arada Kongo'da yeni bir başkanı iktidara yerleştirmekte mutabık kalmıştı. Kabila bu durum karşısında Angola, Namibya ve Zimbabwe'yi yardıma çağırdı; Doğu Kongo böylece 1998'e kadar kimsenin tam üstünlük kurmadığı bir bölge olarak kaldı. Uganda kuzey kesimi elinde tutarken, Ruanda güneydoğuyu kontrol ediyordu. Ruandalı, Burundili ve Ugandalı askerler bölgedeki bankaları, fabrikaları, çiftlikleri ve depoları yağmaladı, buldukları her şeyi araçlara yükleyip kendi ülkelerine gönderdi.

Ruanda hükümeti 1998'de Kigali'deki depolardan aldığı, Kongo'nun yedi yıllık üretimine denk olan 1.500 ton koltan stokunu kendi ülkesine aktardı.[8] O dönemde koltanın poundu 18 (yani kilosu 40) dolardan alıcı buluyordu. Sonraki beş yıl boyunca genellikle Ruandalı tutukluları anlaşmalı işçi olarak kullanan Ruanda ordusu Doğu Kongo'daki koltan madenlerini sistemli olarak

yağmaladı ve hamuleyi kendi ülkesine aktardı. Uluslararası piyasada koltanın fiyatı 2000 yılı Ocak ayında pound başına 30 dolara çıkmıştı ve izleyen Aralık ayında 380 dolara fırladı. (Koltan darlığı 2000 yılı Noel döneminde Sony PlayStation 2 *sıkıntısı* doğmasına neden oldu.) Cevheri elde etmek sadece madeni kazacak işgücüne mal olduğundan, askeri, siyasi ve ticari elitler Ruandalı tutukluları ya da sefalete mahkum ettikleri Kongoluları kullanarak muazzam paralar kazanabilirdi.

Uganda Başkanı Museveni'nin kardeşi Salim Saleh'in kontrolünde, Uganda ordusunun Kongo'ya asker ve mühimmat nakledilmesi için kiraladığı üç havayolu vardı. Saleh, Ugandalı subayların, Kongolu isyancı grupların ve özel girişimcilerin de katılımıyla, uçakların ülkeye altın, kereste ve kahve dolu halde dönmesini sağlayacak bir sistem kurdu. Ayrıca iştah kabartan koltan madenini nakde çeviriyor, Lübnanlı işadamı Halil Nazeem İbrahim ile birlikte Victoria Group olarak bilinen şirket aracılığıyla vergiden muaf (ve Kongo'yu çaresizce gereksindiği değerlerden arındıracak) bir iş olan elmas kaçakçılığı yapıyordu.

Uganda'nın ve Ruanda'nın ihracat kayıtları yağmanın boyutlarını gözler önüne serer. 1996 ile 1997 yıllarında Ruanda'nın koltan üretimini ikiye katlanmış, ülkeye ve Kongolu asilerden oluşan müttefiklerine aylık 20 milyon dolar gelir sağlanmıştır.[9] Ruanda hükümetiyse, ihraç ettiği koltanın (ki yıllık 1.440.000 metreküpe ulaşmaktadır) ülkenin kendi üretimi olduğunu iddia etmiştir. Ancak 2001 yılında yapılan (ve ileride ele alı-

nacak olan) Birleşmiş Milletler Uzmanlar Kurulu araştırması resmi devlet kayıtlarının üretimin yılda 83.000 metreküple sınırlı kaldığını ortaya koyduğunu açıklayacaktır.[10]

Ruanda'nın elmas madeni yoktur, ama elmas ihracatı 1998'de 166 karatken, bu miktar 2000'de 30.500 karata çıkmıştır. Uganda ise 1999'da hiç koltan üretmemiş, ama 69.5 ton ihraç etmiştir. Aynı ülke yine çalışan hiç madeni olmamasına rağmen 2000 yılında elmas ihracatından 1.25 milyon doların üstünde gelir sağlamıştır. Altın üretimiyse 0.0044 tondur, ama 10.83 tonluk ihracat yapmıştır.[11]

Uzmanlar Kurulu'nun verdiği raporlar, Kongolu ve Zimbabweli siyasi, askeri ve ticari çıkar odaklarının yaptığı yağmayı kapsar ve bunların oluşturduğu şebekenin devlet madencilik sektöründen özel şirketlere 5 milyar dolarlık değer aktarımı yaptığını vurgular. 1998'den 2000'e kadar bu aktarımlardan Kongo hazinesine hiçbir girdi olmamıştır. Raporlar hükümet denetimi altındaki bölgelerdeki yetersiz beslenme ve yüksek ölüm oranının, kaynakların Gécamines gibi devlet kuruluşlarından yolsuzluğa bulaşmış Kongolu ve Zimbabweli devlet memurlarına aktarılmasının sonuçları olduğunu açıklar.

2002 yılında, suikastla öldürülen babasının yerine geçen Başkan Joseph Kabila tarafından bir *barış* antlaşması yapıldı. Başkanın dört yardımcısı Kongo'daki onca tahribata neden olan dört savaş lordunun ta kendisiydi. Bunu izleyen yıllar boyunca Ruanda ve Uganda saldırılarda bulunmaya devam etti. Ruanda 2004 Aralık'ında

yine Hutu asilerinin ülkenin güvenliğini tehdit ettiği iddiasıyla Doğu Kongo'ya 6.000 asker gönderdi. Bu birlikler Kuzey Kivu bölgesinde yollarına çıkan her şeyi yağmalayarak ve yakarak katliam yaptı.

Ancak Kongo'nun yağmalanmasına ilişkin 2001 tarihli Uzmanlar Kurulu Raporu, Ruanda'nın Kongo'yu kendi güvenliği için işgal ettiği yönündeki söylemine şüphe düşürmektedir. Kurul'un elinde 26 Mayıs 2000 tarihli, Yüksek Askeri Komuta'dan Ruanda destekli bir Kongo milis grubu olan RCD-Goma'ya gönderilen ve birimlerini Interahamwe 'kardeşleri' ile iyi ilişkiler kurmaya yönlendiren bir mektup vardır. Bukavu'da yaşayan 30 yaşındaki bir Interahamwe savaşçısı 2002 yılında Birleşmiş Milletler personeline şöyle demiştir:

> "Son iki yıldır Ruanda Yurtseverler Ordusu [Ruandan Patriotic Army (RPA)] ile fazla savaşmadık. Onların da bu savaşta bizim gibi yorgun düştüğünü düşünüyoruz. Ama nedeni her neyse, Kongo'da bizi izlemek için bulunmuyor, sadece izler gibi davranıyorlar. Burada altın ve koltan çıkardıklarını gördüm ve halkı nasıl soyduklarına tanık oldum."

Benim dahil olduğum delegasyon, bu yağmanın sonuçlarını üzerinden neredeyse bir yıl geçtikten sonra üniversite kenti Bukavu'daki öğrenci birliğini ziyaret ederken bizzat gördü. Genç bir adam bizi alıp mobilyaları, bilgisayarları, telefonları, faks makineleri Ruandalı askerlerce çalındığı için dört duvardan ibaret olan mekânları gezdirdi. Genç adamın anlattığına göre, öğren-

cilerin Ruanda ordusu ve onun arka çıktığı Kongolu milislerin işlediği insanlık suçlarına karşı sesini yükseltmesi eğitimin yoğunlaştığı merkezlerin hedef alınmasına neden olmuştu.

Bir savaş silahı: Tecavüz

Doğu Kongo'ya ilk gidişim 2005 yılı Ekim ayında, Hıristiyan Barış Ekibi [Christian Peacemaker Team (CPT)] delegasyonuyla ve aynı ekibin hem Ortadoğu, hem de her iki Amerika kıtasında yürüttüğü benzer projelerdeki gibi şiddetten arındırılmış çözüm olasılıkları aramak amacıyla oldu. Ve delegasyon Kongo'daki durumun organizasyonumuzun daha önce hiç yüzleşmediği ölçekte zorluklar arz ettiğini hemen anladı. Ayrıca tepeden tırnağa silahlı gruplar tarafından girişilen yaygın tecavüz uygulamasının bizim kilise grubumuz da dahil olmak üzere dünyanın genelinde neredeyse hiç bilinmeyen bir şey olduğunu anlamıştık. Bir yandan bu tecavüzleri bireysel saldırılar düzeyinde kalmaktan kurtarmaya yönelirken, bir yandan da perişan edilmiş ülkelerindeki kırılgan toplum düzenini besleyip geliştirmek için çabalayan pastörler ve sivil kuruluş önderleriyle olan görüşmelerimizde bu noktaya odaklanılması için çaba gösteriyorduk.

Tecavüz birçok Kongolu kadın için yaşadığı travmanın sadece başlangıç noktasını oluşturuyordu. Saldırganlar kurbanlarına dörtte bir ile üçte bir arasında değişebilecek oranda AIDS bulaştırmıştı ve tecavüz çoğunlukla kadınların eşi ve çocuklarının gözleri önünde gerçekleşiyordu. Eşler ya da eşlerin aileleri

tecavüze uğrayan kadını hastalık kapmamış olsa da 'illetli' kabul ediyor, onları yaşadıkları köyden çocuklarıyla birlikte sürüyordu. Bazen kadınlara tecavüz sonucu doğacak çocuğu öldürürlerse köyde kalabilecekleri söyleniyordu. Öldürülmeyenler sokak çocuğu olarak büyüyordu ki, Kongoluların bize söylediğine göre bu 1996'dan önce ülkede rastlanan bir kavram değildi.

Tüm toplumsal desteklerden mahrum edilmiş birçok kadın kendilerini ve çocuklarını besleyebilmek için hamallık yapıyordu. Onlara her gittiğimiz yerleşimde rastladık; taşıma kayışları alınlarında derin kesikler bırakırken imalat ya da inşaat hammaddelerinden oluşan yüklerinin altında iki büklüm halde yürümeye çalışıyorlardı.

Kongo kiliseleri ve sivil gruplar tecavüz kurbanlarına tıbbi bakım, danışmanlık ve mesleki eğitim verme, onları marjinal duruma koyan toplumsal deneyimle mücadele etme girişimlerinde bulunmuştu. Ama tecavüze uğramış ve yerinden edilmiş kadınların insanı sersemletecek kadar büyük olan sayısı bu çabaları hiçe indirgiyordu. Birleşmiş Milletler Kadın Vakfı ve insan hakları grupları 1998'den beri yüzbinlerce kadın ve kızın tecavüze uğradığı tahmininde bulunmaktadır, ama bu olayların çok büyük bölümü toplumsal utancın yarattığı baskı nedeniyle bildirilmemiştir. Bukavu'deki kadın örgütünün başında bulunan kişi bize 2004'te Danimarka Luteran kilisesinden gelen küçük bir katkının bölgedeki tecavüze uğramış 1.200 kadına yardım etme olanağı sağladığını anlattı. Fon tükenince prog-

ram mecburen durdurulmuştu ve şimdi tecavüzlerin kaydını tutacak kadar bile para yoktu.

Tecavüzün bir savaş silahı olarak kullanılmasının Doğu Kongo üzerinde daha geniş başka etkileri de olmuştur. Silahlı gruplar kadınlara genellikle tarlada çalışırken tecavüz ettiğinden, çoğu kadın çalışmak için evden çıkmaya korkar hale gelmiştir. Bu nedenle tüm yıl boyunca mahsul alınabilecek verimli tarlalar kuruyup giderken, insanlar açlıkla mücadele etmek zorunda kalır. Silahlı gruplar tarafından uygulanan şiddet sivil nüfus içindeki şiddetin yükselmesine de yol açmıştır. Kuzey Kivu'daki Protestan Kadınlar Derneği'nin başındaki Jeanne Muliri-Kabekatyo, "Toplumumuzda bir şeyler yerinden oynamış, rayından çıkmıştır," der. Onun topluluğunun derlediği, tecavüz ve cinsel taciz olaylarını anlatan belgeler savaştan önce görülmüş türden değildi. Bize kızların (hatta on sekiz aylık bebeklerin) komşuların, erkek kardeşlerin, taksi sürücülerinin, öğretmenlerin tecavüzüne uğradığını anlattı.

Muliri-Kabekatyo'nun kuruluşu 36.000 çocuğu tecavüzcülere direnecek şekilde eğitmiş, ebeveynlere kızlarını bir yere yalnız göndermeme, herhangi bir erkekle, öğretmeniyle bile yalnız bırakmama yönünde telkinlerde bulunmuştur. Kimi öyküler onun gibi bu meseleyi bir ölçüde kanıksaması beklenebilecek bir insanın bile aklına çıkmayacak şekilde kazınmıştı. Genç bir kadın üç yaşındaki ilk çocuğunun ölümünün hemen ertesi günü ölü bir bebek doğurmuştu. Çocuğun cansız bedeni henüz odadayken eve beş silahlı adam girmiş ve

koca kaçmıştı. Kadın kendisine tecavüz eden çeteye direnmek bir yana, yerinden bile kıpırdayamayacak kadar güçsüzdü. Olaydan sonra beş ameliyat geçirmesi gerekmiş ve doğurganlık yetisini kaybetmişti. Kocaysa başka kadınla evlenmişti.

Bir başka örnekte de iki erkek kardeşiyle babasının tecavüzüne uğrayan kız vardı. Annesi hamile olduğunun farkına varınca kızını artık bakımından onların sorumlu olduğunu söyleyerek tecavüzüne uğradığı erkeklere göndermişti. Muliri-Kabekatyo bize, "Şimdi zihinsel olarak öylesine kritik bir durumda ki, kendisine dokunulmasına bile tahammülü yok ve onu bu hale koyanları adalet karşısına çıkartamadık, çünkü konuşmayı bırakalı çok oluyor," dedi. Bu öykülerin ardından duralayıp ekledi: "İnsanın kendisi de bazen o durumun eşiğine kadar geliyor."

Bu yüzbinlerce tecavüz, 15.000 Birleşmiş Milletler görevlisinin varlığına rağmen açlıkla, hastalıkla, sürüp giden katliamlarla yaşanan milyonlarca can kaybının oluşturduğu kaos ortamında ve on yıldan beri maaş alamayan devlet memurlarının çaresiz bakışları önünde kaybolup gidiyor.

Kongo'daki savaşta batılı parmağı

Batılılar, Afrikalıları vahşi yaratıklar gibi gösteren klişelerden yararlanmış bir sömürgecilik tarzından çıkar sağladığımız, bu nedenle düşünceli davranmamız gerektiği hikâyeleri anlatır. Birinci Dünya'da yaşayan insanlar Afrika'yı çok uzun zamandan beri özellikle de Ruanda soykırımı gibi insanlık dışı zulümler ya da şiş

karınlı, üstlerinde sinekler uçuşan çocukların teşhir edildiği 'kıtlık pornografisi' resimlerinden tanıyor.

Tecavüz kurbanları üzerinde çalışan kilise pastörlerine, insan hakları savunucularına ve kadın hakları eylemcilerine bu öykülerin nasıl anlatılmasını istediklerini sorduk. Çoğu durumun son derece korkunç ve acil olduğu, o nedenle de yaşananların olabildiğince etkin duyulmasının her türlü hassasiyetin önünde tutulması gerektiğinde söz birliği etti. Goma'daki bir kadın kuruluşunun direktörü, "İsa Mesih ölene dek doğruyu dile getirmekten vazgeçilmemesi gerektiğini söylemiştir," dedi. Ama söylediği başka bir şey vardı ki, bu çok önemliydi: Söylemde dengeyi sağlamak istiyorsak, batılı ülkelerin Kongo'nun sefaletinden nasıl çıkar sağladığını, bunu nasıl körüklediğini de toplumlara açıklamamız gerekirdi. Aynı görevli, "Dünyanın çöp sepeti muamelesi gördük," diyor, bununla bölgeye sokuşturulan muazzam sayıdaki silahı kastediyordu. Ruanda hükümeti Doğu Kongo'yu yakıp yıkan Kongo Demokrasi Hareketi ordusunu (RCD-Goma) finanse etmek için Birleşik Devletler'den aldığı askeri yardımı kullanıyordu. Birleşik Devletler bunun yanı sıra Başkan Kabila ve onun RCD ile savaşan ulusal Kongo ordusunu da finanse ediyordu. İnsan hakları kuruluşu CODHO'nun bir sözcüsü delegasyonumuza yaptığı konuşmada Birleşik Devletler, Birleşik Krallık ve Güney Afrika tarafından milislere ve ordulara silah dağıtmak üzere kurulmuş bir 'Anglophone komplosu' ile karşı karşıya olduğumuzu söyledi. Amaç, bölgedeki istikrar-

sızlığı körüklemek, kaynaklarını sömürüye açık tutmaktı.

Tanıştığımız Kongoluların neredeyse tamamı söz konusu doğal kaynakları ülkenin perişan halinin ve Batı'nın elindeki dumanı tüten bir tabancaya dönmesinin kilit konumdaki nedeni olarak görüyor. Ruanda ve Uganda korsan olabilir, ama onlara yağma için gereksindikleri donanımı sağlayan unsur Birinci Dünya'nın çokuluslu ticari kuruluşlarıdır.

Birleşik Devletler Kongre üyesi Cynthia McKinney, 6 Nisan 2001 tarihli bir oturumda batılı ulusların yaşanan olaylardaki rolünü ve şirketokrasinin bölgedeki çatışmanın neredeyse her aşamasında göze çarptığı gerçeğini teşhir etti. Ruanda Başkanı Paul Kagame 1990 yılında Fort Leavenworth'ta Birleşik Devletler ordusundan eğitim almıştı. McKinney 16 Nisan 2001 tarihli bir oturumdaysa Kagame tarafından işlendiği iddia edilen suçları (Ruanda ve Burundi başkanlarının 6 Nisan 1994 tarihinde, Birleşik Devletler'den Uganda yoluyla edinilmiş yerden havaya füzelerle vurularak düşürülmesi sonucunda öldürülmesi olaylarını) soruşturma kapsamına aldı.

Birleşik Devletler, Birleşmiş Milletler barış gücü askerlerinin 1994'de soykırıma son vermek üzere Ruanda'ya girmesini engellemek için olanca gücünü kullanmış, ama Kagame iktidarı ele geçirir geçirmez ülkeye 75 milyon dolarlık askeri yardım yapmıştı.[12]

Kamerunlu gazeteci Charles Onana da *The Secrets of the Ruandan Genocide* (*Ruanda Soykırımının Gerçekleri*)

başlıklı kitabında benzer iddialarda bulunmuştu. Kagame yazar hakkında hakaret davası açtı, ama bir Paris mahkemesi Onana'dan yana karar verdi. Ruanda soykırımının ertesinde Tutsiler'e karşı Batı'da doğan sempati, Kagame'ye son derece kötü insan hakları ihlallerine girişmesi için bir anlamda açık kart sağlamıştı ki, bu bir açıdan Almanya'nın II. Dünya Savaşı sırasında Yahudiler üzerinde uyguladığı kıyımdan sonra dünyanın İsrail'i insan hakları ihlallerinden ötürü hesap vermeye çağırmamasına benzer.

Kongolular da Ruanda'ya dönük bu hoşgörülü tavra içerliyordu. Örneğin delegasyonumuzun Goma'da kaldığı konuk evinin müdürü bolgedeki şiddetin kökenlerini anlamaya çalıştığımızı kavrayınca bize, "Tustiler zalim insanlardır," dedi ve ardından Tutsilerin soykırım öncesinde Ruanda'da yaptığı tacizleri anlattı.

Birleşik Devletler özel savaş birimleri 1994 yılı başından, yani Ruanda ve Burundi başkanlarını taşıyan uçağa füze saldırısı yapılmasından üç ay öncesinden başlayarak Ruanda ordusunun eğitimini ele almıştı ki, sözü edilen saldırı Ruanda'daki soykırımın başlangıcını belirleyecekti. Özel Kuvvetler'in verdiği eğitim ayaklanma bastırma yöntemlerini, silahlı çarpışmayı, psikolojik operasyonları ve Zaire'de nasıl savaşılması gerektiğine yönelik talimatları içeriyordu.[13] Kagame Ağustos'ta, yani 1996 işgalinin emrini vermeden hemen önce Birleşik Devletler'in onayını almak için Pentagon'u ziyaret etti. Mobutu'yu devirmeye yönelik 1996–1997 işgalinde yer alan Ruanda ve Uganda askerleri

arasında Fort Bragg'da eğitilenler de vardı.[14] Askeriyeyle iş yapan ve Halliburton'un bir yan kuruluşu olan Brown and Root'un Kongo-Ruanda sınırında Ruanda ordusunun eğitildiği bir kamp inşa ettiği haberleri çıktı.[15] Mobutu'nun ordusunun hareketlerini izlemesini sağlayan uydu haritalarını ve keşif fotoğraflarını Kabila'ya Bechtel Corporation sağlamıştı.[16] Ve Bechtel ticari ve siyasi çıkarların etkileşimi yönünden iyi bir örnekti. Eski dışişleri bakanı George Schultz şirketin yönetim kurulundaydı, eski savunma bakanı Casper Weinberger ise hukuk müşaviri olarak hizmet ediyordu. Kıdemli başkan yardımcısı Jack Sheehan da emekli amiral ve Pentagon'daki Savunma Politikaları Kurulu üyesiydi.[17]

1996–97 yılları boyunca Doğu Kongo'daki madenlerle ilgili olarak birçok şirket Kabila ile pazarlıklar sürdürdü. Kabila ise 1997 yılı başında madencilik kuruluşlarıyla 'yatırım fırsatlarını' görüşmek üzere Toronto'ya bir temsilci gönderdi. Bu yolculuk Kabila hesabına, Kongo'nun başkenti Kinşasa'ya yürümek için kullanacağı 50 milyon dolarla sonuçlandı. American Mineral Fields (AMF) 1997 Mayıs'ında, yani Kabila güçlerinin Ruanda-Kongo sınırı yakınındaki Goma'yı almasından hemen sonra Başkan ile bir milyar dolarlık bir anlaşma bağladı. Pazarlığı Kabila'nm Amerika'da eğitim görmüş olan mali danışmanı yürüttü, AMF'ye bölgedeki çinko, bakır ve kobalt madenleri üstünde geniş imtiyazlar tanıdı. Bill Clinton'un arkadaşı olan Mike McMurrough, AMF'nin yönetim kurulundaydı. Aynı ay Tenke Madencilik, daha önce Mobutu hükümetiyle yapılmış olan

anlaşmayı Kabila ile yenilediğini duyurdu. Bunların yanı sıra Bechtel gibi başka şirketlerden de uçaklar dolusu temsilci bölgede iş yapmak için geliyordu.

Washington Post Amerikan askerlerinin (olasılıkla Özel Kuvvetler'in) 23-24 Temmuz 1998 günlerinde Ruandalı askerlere Kongo'da eşlik ederken görüntülendiğini yazdı ki, bu tarihler Ruanda'nın ülkeyi 'resmen' işgal etmesinden bir hafta öncesine denk geliyordu. Kanadalı bir madencilik firması olan ve yönetim kurulunda eski Birleşik Devletler Başkanı George H. W. Bush, eski Kanada başbakanı Brian Mulroney, eski Birleşik Devletler senatörü Howard Baker ve Clinton'un danışmanı Vernon Jordan'ın bulunduğu Barrick Gold, Heritage Oil and Gas ile birlikte 1998'de işgal edilmiş ülkeye Uganda ve Ruanda ordularının koruması altında geçip iştah kabartıcı petrol arama anlaşmaları yaptı. 1999'da Ruanda'nın Kongolu müttefiki olan RCD-Goma milis örgütü Citibank NY'den beş milyon dolar kredi çekti. Ayrıca Belçika şirketi Cogecom'dan da mali destek aldı.[18]. Belçika, Danimarka, Japonya, İsviçre ve A.B.D. 1997'de Ruanda'ya yaptıkları 26.1 milyon dolarlık yardımı 1999'da ikiye katlayarak 51.5 milyon dolara çıkardı ki, bu da Ruanda'nın Kongo'ya müdahalesini finanse edecekti.[19]

Ruanda ile Uganda giriştikleri yağmayla zenginleşmeye devam ederken, iç üretimlerini artırdıkları için IMF ve Dünya Bankası'ndan methiyeler aldı. 2002 yılında yayımlanan beklenmedik derecede ironik bir IMF basın bülteni, Ruanda'daki temsilcilerinin 'yetkilileri sürekli olarak barışa davet ettiği' bilgisini veriyordu,

ama IMF'nin alkışlarla karşıladığı ülke içi üretim artışı sadece ve kesinlikle Ruanda hükümetinin Doğu Kongo'da uyguladığı şiddete, bölgeyi ekonomik olarak sömürmek için körüklediği toplumsal istikrarsızlığa bağımlıydı. IMF 2006'da şu methiyeyi düzdü:

> 'Sağgörülü para yönetimiyle ikiye katlanmış olan mali sınırlama, Uganda'nın dinç bir şekilde büyümesine yardım etmiş ve enflasyonun geride kalan onyılın büyük bölümünde tek haneli rakamlarda tutulmasını sağlamıştır. Bu politikalar geçmiş yıllarda uluslararası kaynaklar açısından çok rahat bir düzeye erişilmesine katkıda bulunmuştur.'

Yani Uganda'nın o kaynakları nasıl sağladığı bir kez daha göz ardı ediliyordu.[20]

Dünya Bankası 2001 yılında kendini Gécamines'leri, yani Kongo'nun devlete ait yıpranmış ve köhneleşmiş madencilik kuruluşunu reforme etmeye adadı. Gécamine'lerden özelleştirme nedeniyle geçici olarak işten çıkartılan işçilerin bu reform programı bünyesinde eğitim alması gerekiyordu. Banka'nın ikincil önemdeki hedefiyse madenleri Kongo devleti yararına çalışacak şekilde yeniden yapılandırmaktı. Geçiş dönemi hükümeti bunu yapmak yerine ve Dünya Bankası'nın görevlendirdiği danışmanların tavsiyelerine rağmen Gécamine'leri ve fabrikalarını özel teşebbüse sattı. Bu şirketlerden biri Kinross Forrest idi. Şirketin başında geçmişte Kongo'da yaptığı maden korsanlığı nedeniyle B.M.'den kınama almış olan Belçikalı savaş

tüccarı George Forrest'in bulunması şaşılacak bir durum değildir.[21]

Madencilik sektörünü dikkatle izlemesi ve Gécamine'leri yeniden yapılandırması beklenen Dünya Bankası böylece Kongo'nun bir zamanlar bir zamanlar en büyük gelirini oluşturarak kaynaktan arındırılmasına izin vermiş oldu.[22] Dünya Bankası ayrıca John Perkins'in etik yönündeki değerlendirmelerini doğru çıkartacak şekilde Kongo'daki şirketlere sigorta bedeli dağıtmaktadır. Çok Yanlı Yatırım Güvence Kurumu [Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA)] yani Dünya Bankası'nın sigortalama kolu, Avustralyalıların sahibi olduğu Anvil Madencilik'in Dikulushi'deki bakır ve gümüş madenlerine 2004 Eylül'ünde 'politik risk' sigortası sağladı. Bundan bir ay sonra Anvil, yakınlardaki bir kent olan Kilwa'da patlak veren küçük ölçekli ayaklanmayı şiddet kullanarak bastıran Kongo ordusuna lojistik destek verdi. Saldırıda 100 kadar sivil öldürüldü. Dünya Bankası, Paul Wolfowitz'in talimatıyla olayı incelemeye aldı, ama soruşturma STÖ'ler protesto etmeye başlayana dek ertelendi. Avustralya polisi ordunun araç ve gıda maddelerine keyfi olarak el koyduğunu iddia eden Anvil'i soruşturmaktadır.[23]

Birleşmiş Milletler Uzmanlar Kurulu ve OECD Yönergeleri

Kongo'yu 1996'dan 2004'e kadar sarmalayan büyük felaket her ne kadar batılı ülkelerde ses getirecek düzeyde protestoya neden olmadıysa da, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2000 yılından başlayarak yaşa-

nan şiddetin nedenlerine eğilmesine yol açmıştır. Birleşmiş Milletler sonunda bir Uzmanlar Kurulu oluşturdu ki, bu kuruluşun sonraki üç yılı aşkın süre içinde vereceği bir dizi rapor Kongo ve çevre ülkelerdeki yüksek düzey politikacılar, subaylar ve işadamları arasında kurulmuş olan şebekenin Kongo'nun doğal kaynaklarını kontrol etmek için silahlı gruplarla nasıl işbirliği yaptığını ortaya koyacaktı. Çalışma grubu milislerin ve savaş lordlarının ordularının o kaynakları savaşı tırmandıracak silahları satın almak için kullandığını vurguluyordu.

Uzmanlar Kurulu referans noktası olarak Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Organizasyonu'nun (OECD) 'Çokuluslu Girişimler İçin Yönergeler' başlıklı belgesini kullanmıştı. 1976 yılında hazırlanan bu yönergeler ticareti kolaylaştırmak ve karşılıklı sorumluluk içeren kurumsal tavrın gereklerini belirlemek için oluşturulmuştu.[24] Bu ilkelere bağlı kalan devletler yönergelerin geliştirilmesiyle ortaya çıkartılan ve ticari kurumların bunlara uymaması soncunda doğabilecek sorunların çözümüne yönelik 'Ulusal Temas Noktaları [National Contact Points (NCP)] oluşturmuştu.

Bir Sivil Toplum Örgütü olan Gelişim Sürecinde Haklar ve Sorumluluklar [Rights and Accountability in Development (RAID)] adlı örgüt, Uzmanlar Kurulu'nun Ekim 2002 raporunu temel alarak 2004 yılında kendi raporunu yayımladı ve OECD yönergelerinin Kongo'daki kurumlar tarafından nasıl ihlal edildiğini alttaki tabloda görüldüğü şekilde ortaya koydu.

OECD Yönergeleri	Kongo'daki İhlaller
Şirketler başka ülkelerde yaşayan ve edimlerinden etkilenebilecek insanların haklarını merkezlerinin bulunduğu ülkelerdeki insan haklan standartlarıyla aynı kıstaslar doğrultusunda gözetmelidir.	Şirketler zorlama işgücüyle çıkartılan madenlerin ticaretini yapan ordular ve milis gruplarıyla çıkar ilişkileri içindedir. Bunlar ayrıca silahlı grupları kazanımlarının korunmasında da kullanır.
Yönergeler'deki insan haklarına yönelik hususlar, şirketlerin silahlı gruplar tarafından işlenecek insan hakları ihlallerini kolaylaştırmamasını yaptırıma bağlar.	Şirketler hükümet güçlerine ve isyancılara silah sağlar, hatta kimi askeri operasyonlarda yer alır.
Şirketler ticari alışverişlerin gerçeklerini eksiksiz yansıtacak muhasebe ve denetim sistemleri benimsemelidir.	Şirketler elmas kaçakçılığı, para aklama ve yasadışı kambiyo işlemlerine fiilen karışmış haldedir.
Çokuluslu kuruluşlar yerel iş ortakları, OECD Yönergeleri'nce denklik edinebilecek iş ortakları, hammadde sağlayıcıları ve taşeronlarla çalışmak zorundadır.	Şirketler yabancı güçlerin ya da asilerin kontrolü altındaki bölgelerden, nereden geldiği ya da satışından kimlerin çıkar sağladığı araştırılmadan maden alımı yapmaktadır.
Şirketler kaynakların silahlı güçlerin doğrudan denetimi altında olduğu bölgelerden alım yapmasa bile, hammadde akış yollarını her aşamada izlemekten sorumludur.	Şirketler Kongo dışındaki hammadde sağlayıcılarından kaynağın kökenini herhangi bir şekilde sorgulamaksızın maden alımı yapmaktadır.
Şirketler faaliyetlerini devam ettirmek için rüşvet ilişkilerine girmemelidir. Ayrıca yasaların öngördüğü hallerin dışına taşacak rekabeti zedeleyecek anlaşmalar yapmamalı, ayrıcalıklar tanımamalıdır.	Bölgedeki istikrarsızlığı iyi izleyen şirketler pazarlık ve alım süreçlerini karanlık kimi aracılar vasıtasıyla yürütmektedir.
Şirketler ekonomik, toplumsal ve çevresel sürece 'devam ettirilebilir kalınma' mantığı doğrultusunda katkıda bulunmalıdır.	Şirketler Kongo Demokratik Cumhuriyeti hükümetlerinin temsilcileriyle yaptıkları ortak girişimlerden çıkar sağlamaktadır. Bu yolla edilen kârın yok denecek kadar az bölümü Kongo halkının refahına.
Bankalar da dahil olmak üzere tüm girişimciler 'muteber yönetim ilkelerine' uymak zorundadır. Bankacılar ve finansörler şirketlerin ve bireylerin faaliyetlerini OECD Yönergeleri doğrultusunda sürdürdüğünden emin olmalıdır.	Bankalar Kongo'yu yağmalayan kişi ya da şirketlere, faaliyetlerini sorgulamaksızın mali hizmet ve imkân sağlayarak kâr yolları açmaktadır.

Kurul'in 2002 raporu, Kongo'daki savaştan çıkar sağlamakla suçladığı seksen beş çokuluslu şirketin adını liste halinde veriyordu ve bunların arasında altı da Birleşik Devletler şirketi vardı. Belçika senatosu hariç, bu ticari kuruluşların merkezlerinin bulunduğu ülkelerin hiçbirinin hükümeti onları Kongo'da uygulanan şiddete yaptıkları katkılardan dolayı sorumlu tutma yönünde fazla bir şey yapmadı. Aslında birçok örnekte bunun tersi yönünde uygulamalar olduğu ortaya çıktı. Şirketlerin bazıları kendi hükümetleri içinde lobi faaliyetleri yürüttü ve Güvenlik Konseyi'nin isimlerini mücrimler listesinden çıkartmasını sağladı.[25]

Şirketlerin isimlerini Kurul'un listesinden çıkarttırmak için hükümetleriyle etkileşim içinde olduğu süreç kapalı kapılar ardında yaşandı. Kurul üyelerinden biri listedeki seksen beş şirketten hangilerinin hükümetine aracı olması konusunda dayattığına dair dolaysız bilgi olmadığını söylemiştir. Öte yandan aynı kişi, isimleri listede olan ve sonradan çıkartılan beş Kanada şirketi için şöyle demiştir: "Görüldüğü ve tahmin edildiği kadarıyla, bu şirketlerden bir ya da birden fazlası Dışişleri ile, özellikle de Kanada'nın o dönemki Göller Bölgesi temsilcisi Marc Brault ile ilişkiye geçmiştir."[26] Bir kanada şirketi olan First Quantum Minerals'in listeden 'tamamıyla çıkartılma' konusunda ciddi girişimleri olduğuna dair haberler çıkmıştır.[27]

Ulusal Temas Noktaları'nın 2005 yılı toplantısına ilişkin belgelerin ekleri, iki İngiliz şirketinin Birleşmiş Milletler Uzmanlar Kurulu'nun raporuna ve İngiliz

UTN ile olan ilişkilerine yönelik tepkisini belli eder içeriğe sahiptir. Elmas şirketi De Beers, kendileri tarafından 2002 ve 2003'te talep edilmesine karşın panelin iddialarını destekleyecek ayrıntıları veremediği konusunda ısrarlıdır.

İngiliz Ulusal Temas Noktası şöyle yazıyor: 'Yapılan durum değerlendirmesine göre ve sağlanan bilgiler temelinde, oluşumumuz Birleşmiş Milletler Uzmanlar Kurulu'nda De Beers'e karşı yapılan suçlamaları temelsiz bulmuştur.' UTN ayrıca Avient Corporation'un Kongo'da sürdürdüğü havacılık faaliyetlerinin meşru olduğun yönündeki itirazını da haklı bulmuştur.[28]

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, şirketokrasiden gelen itirazlar karşısında 23 Ocak 2003 tarihli ve 1457 sayılı önergesinde Kurul'un görev süresinin altı ay uzatılmasını tavsiye etti. Önergede bu uzatmaya gerekçe olarak 'Kurul'un önceki bulgularının doğrulanması, güçlendirilmesi ve gerekli olduğu hallerde güncellenerek ve/veya önceki raporlarda verilen isimlerin ek listelerin de yeniden düzenlenmesiyle silinmesi' gereği gösterildi.[29]

Uzmanlar Paneli'nin 2003 yılı Ekim ayında sunulan dördüncü ve son raporu, şirketlerden çoğunun önceki raporlarda zikredilen uygulamalarının daha öte soruşturmayı gerektirmediği sonucuna varılıyordu. Listede adının olmasına itiraz eden şirketlerin çoğu ne anlama geldiği belirsiz 'çözümlenmiş' kategorisine geçirildi. Kurul'a göre 'çözümlenmiş' şu demekti: Şirketin uygunsuz tavrını kabul ettiği ve telafi önerisinde bulun-

duğu ya da bu yönde adım attığı ya da etik olmayan Kongolu ortaklarla çalışmayı bıraktığı ya da şeffaflık göstererek Kurul'un etiğe yönelik şüphelerini incelemesine izin verdiği, böylece etik olmayan ortak girişimlerde bulunmadığının ya da 1998'in çok öncesinden beri Kongo'da iş yaptığı ya da sürtüşme bölgesinde yeni çalışmaya başlamış olmasına rağmen etik dışı edimlere karışmadığı ya da yağmayla sadece yüzeysel ilişkisi olduğunun anlaşılmasını sağladığı...

2003 yılı raporu hangi şirketin hangi 'çözümlenmiş' kategoride yer aldığının ayrıntısına girmiyordu. Böylece Ruanda ordusunun denetimi altında tuttuğu köleleştirilmiş işgücü vasıtasıyla sahip olduğu koltanın ticaretini kaynağını bilerek yapan ve sonra bundan vazgeçen bir şirket, kuramsal olarak az çok daha etik davranan, ama tavrında dürüst davrandığını kanıtlayacak kayıtlara sahip olmayan başkalarıyla bir tutulmuş oldu. Kurul beher tartışmalı olgunun nasıl 'çözümlenmiş' hale koyulduğuna dair herhangi bilgi de vermedi elbette. O arada Kurul'un başlangıçtaki yargılarına tepki bile vermeyen şirketler de 'çözümlenmiş' kategorisinde yer aldı. 'Daha öte soruşturulacaklar' kategorisindekiler de bu sınıflandırma başlığına 'çözümlenmiş' olanlardan fazla aldırır gibi değildi. Kurul'un suçlamalarına tepki vermeyen şirketler daha öte ve daha ayrıntılı incelemeden kurtulmuş gibi bir görüntü çıkmıştı ortaya.

Her ne kadar 2003 raporu bir şeylerin gerçekten çözüme ulaştığı yönünde net bir kanı vermiyorsa da,

listede yer alan çoğu şirket ve merkezlerinin bulunduğu ülkelerin hükümetleri günahlarından böylece arındıklarını iddia etti.[30] 1999–2000'deki koltan arzı patlaması sırasında Ruanda'dan ucuz koltan temin eden bazı şirketler 2001'den sonra Ruanda'dan alım yapmayı durdurduğu, yani etik hassasiyete sahip olduğu iddiasını öne sürdü. Örneğin İngiltere merkezli Kemet şirketi 2003'te kendisine mal sağlayanların şu koşulu yerine getirmesi gerektiğini duyurdu: '(a) Kongo'da yasadışı tantalum istihsali yapmadıklarına (b) Kongo madenlerinden koltan da dahil olmak üzere tantalum ihtiva eden yasadışı alım yapmadıklarına (c) KEMET'e herhangi bir yasadışı madde satmayacaklarına dair Şahadetname Mektubu verilmesi.'[31]

Birleşmiş Milletler Uzmanlar Kurulu'nun 2002 yılında batılı ticari kuruluşları Kongo'nun doğal kaynaklarının yağmalanmasında işbirliği yapmakla suçlamasından sonra, A.B.D. Büyükelçisi (ve aynı zamanda Birleşmiş Milletler'deki Özel Politik İlişkiler temsilcisi) Richard S. Williamson, B.M. Güvenlik Konseyi'nde, "Birleşik Devletler Hükümeti bu [Amerika kökenli] şirketler aleyhindeki suçlamaları inceleyecek ve uygun önlemleri alacaktır," diyordu. Ne var ki, Kurul'un Amerikan şirketlerine yöneltti̇ği suçlamaları izleyen Yerküre Dostları [Friends of the Earth (FoE)] 2003 yılı Ekim ayında aradan geçen sürede 'Bush yönetiminin A.B.D. şirketlerini temize çıkartmaya bunların Kongo'daki çatışma ortamından ne şekilde çıkar sağladığını ciddi şekilde araştırmaktan fazla mesai harcadığını' öne sürdü.

Amerikan hükümetinin Uzmanlar Kurulu raporundaki listeye giren Birleşik Devletler kökenli şirketlerin edimlerine karşı uygun tavır almaması Yerküre Dostları'nı ve İngiliz RAID'i 4 Ağustos 2004'te Dışişleri Bakanlığı'na Cabot Corporation, Eagle Wings Resources International (EWRI) ve OM Group, Inc. aleyhine şikâyette bulunmaya yöneltti.

Boston merkezli Cabot'un Kongo'daki savaş sırasında koltan satın aldığı iddia ediliyordu. Cabot suçlamaları reddetti, ama Belçika Senatosu tarafından hazırlanan bir rapor EWRI'nın (ki bu şirket Trinitech Holdings'in bir yan kuruluşuydu) Cabot ile koltan konusunda uzun vadeli bir anlaşma yaptığını ortaya koydu. Kurul EWRI'nın koltan yataklarına ayrıcalıklı erişime sahip olduğunu ve Ruanda ordusuyla kurduğu sıkı ilişkiler sayesinde köleleştirilmiş işgücü kullandığını kesin denebilecek bir dille iddia etmişti. Ohio merkezli OM Grup'un Belçika asıllı George Forrest ile olan ortaklaşa ilişkisi, grubun aktivitelerini kuşkulu kılıyordu. Kurul 2001 raporunda Forrest'in ismini Kongo'daki şiddetten çıkar sağlamakla suçlayarak özelikle veriyordu. Ayrıca raporda bu kişinin şirketi olan Groupement pour le Traitement des Scories du Terril de Lubumbashi Ltd. (GTL) Kongo'da mevcut kobalt ve bakır stoklarının yakınında yapılacak olan ve elektrik gücüyle çalışan iki rafineriyle germanyum işlemede kullanılacak bir dönüştürücünün inşaatı için yapılmış teknik düzenlemeleri kasten yok saymakla suçlanıyordu. Çünkü böylece madenden çıkartılan yarı işlenmiş cev-

her OM Grup'un Finlandiya'daki işleme tesislerine taşınıyor, ülkenin madencilik kuruluşu olan Gécamine'ler doğacak artı gelirden yoksun bırakılıyordu.[32]

Amerikan Ulusal Temas Noktası Wesley S. Scholz, Kurul'un 2003 raporunun sonuç bölümündeki 'çözümlenmişlik' ibarelerini gerekçe göstererek A.B.D. şirketlerini daha öte araştırmaktan yan çizdi. 2005 yılı Ocak ayında FoE ile RAID, peşini bırakmadıkları üç şirketle ilgili hâlâ görüşülmesi gereken konular olduğunu bildirerek şikâyetçi oldu ve şirketler arasında gayri resmi diyalog kurulmasını talep etti. Scholz ise 'resmi konumunun geçmişteki edimleri kanıtlama çabasına değil, Yönergeler kavramına odaklanarak geleceğe yönelik sonuçlar almayı gerektirdiği' savındaydı. Yani yargıç konumuna geçip şirketlerin geçmişte Yönergeler doğrultusundaki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini tartışacak değildi. Geçmişe yönelik yargılara varıp kimin neyi yaparken kusurlu olduğunu söylemek değildi mesele. RAID 2005 yılının Eylül ayında görüşmeler için Scholz ile temasa geçtiğinde, şirketlerin konuyla ilgili yazıyı aldığını teyit ettiğini, ama herhangi bir karşılık vermediğini öğrendi.[33]

FoE ile RAID ayrıca OM Group'un çevresel sicilini Dünya Bankası raporunda belirtildiği şekliyle gündeme taşıdı. Rapor, OM Group'un Lubumbashi'deki yüksek hava kirliliği yaratarak çalışan tesisinde Kongolu işgücünü ya da havayı soluyan yerel nüfusun radyasyondan etkilenmemesi için gerekli önlemleri alıp almadığını sorguluyordu.

Şurası ilginçtir ki, Ulusal Temas Noktaları'nın 2005 yılı toplantısından çıkan raporun 'UTN'lerin Takibatı' başlıklı bölümünde 'Finli ve Amerikalı UTN'lerin Birleşik Devletler merkezli bir şirket üzerine görüş alışverişinde bulunduğu ve şirketin Finlandiya'daki yan kuruluşunun B.M. Kurulu'nun nihai raporundan isminin çıkartılması talebi yaptığına' dair bilgiler vardı. Raporun açıklamadığı gerçekse, OM Group'un UTN'lerin şirketleri korumaya yönelik bir rol üstlendiğine dair izlenimleri güçlendirdiğiydi.

Birleşik Devletler, OECD Çokuluslu Girişimler Yönergeleri konusundaki laissez-faire tavrında yalnız değildi. Birçok ülkenin hükümeti Kurul'un yaptığı suçlamaların içeriğine yönelmek yerine, Birleşmiş Milletler tarafından görevlendirilmiş bir çalışma grubunun OECD Yönergeleri doğrultusunda suçlamada bulunup bulunamayacağı, hatta bu düzenlemenin şirketler düzeyindeki yapıları bağlayıp bağlamadığı tartışmasına yöneldi.

Yönergeler nasıl değişir?

Ulusal Temas Noktası konumundaki kişi ve kuruluşların Kongo'da yaşanan kurumsal sapkınlıkları izlemeye yönelik etkin olmaktan uzak yaklaşımı RAID'i OECD Yönergeleri'nin değiştirilmesini önermeye itti. Birinci Dünya ülkelerinin hükümetlerini kökenleri kendi topraklarında olan ticari kuruluşların ihlallerini soruşturmaya yöneltecek ilave önlemler gerekiyordu. Bu konuda hazırlanan rapor ayrıca hükümetlerin ticari oluşumların Yönergeler doğrultusunda davranmasını

zorlayacak önlemler geliştirmesi gereğini de vurguluyordu. Şirketlerin pervasız tutumunun yaptırımlarla karşılaşmaması, dehşet verici düzeyde insani acının çekilmesine yol açıyordu.[34]

Varılan bu sonuç, 22 Eylül 2005 tarihli *Beş Yıl: OECD Ana hatları ve Ulusal Temas Noktaları Değerlendirmesi* başlıklı OECD gözlem raporunda da teyit edildi. Kuruluş karamsar bir ifadeyle, 'Yönergelerin yerel toplumlar, Sivil Toplum Örgütleri ve çokuluslu şirketler arasındaki sürtüşmelerin sayısını azalttığına dair herhangi bir kanıt yoktur,' diyordu. Yönergelerin başarısız olmasındaki kilit etken, UTN'lerin bunların şirket aktivitelerine uygulanmasında genellikle dar bir bakış açısı seçmesiydi. UTN'ler çokuluslu iş dünyasıyla hammadde sağlayıcıları arasındaki ilişkinin yatırım değil, ticaret bağlantısı şeklinde kurulmuş olduğunu kabul ediyordu ki, bu da Yönergeler'in kapsamında değildi. B.M. Kurul'unun adlarını zikrettiği ticari kurumlar da bu durumda, yağmalanmış malın ticaretini yapmaktan ancak yağma kendi sahip oldukları şirketler tarafından gerçekleştirildiyse kusurlu bulunabilirdi. Bu daraltılmış bakış açısını savunanlar daha da öte bir argümanla çokuluslu ticari kuruluşların emtia temini zincirindeki öteki şirketlerin üzerinde çok az denetime sahip olduğunu, kaynaklara erişim açısından daha yakın konumdaki kuruluşların etik ya da yasadışı edimlerinden sorumlu tutulamayacağını öne sürer.

Ben B.M. raporunda adı verilen A.B.D. şirketleriyle bizzat temasa geçtim. Bunlardan ikisi olan Cabot ve

Kemet, Web sayfalarında yasadışı yollardan edinilmiş koltan üzerinden kâr sağladıkları suçlanmasına yanıtlar içeren linkler vermişti. Cabot'un linkindeki bir PDF dosyasında şu ifade vardı: 'Cabot dünyanın hiçbir yerinden yasal olmayan kaynaklardan gelen tantalum almayacaktır.' Ancak B.M. Uzmanlar Kurulu'nun 2001 raporunda da başka bir ifade vardı: 'Gerçekte, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin doğusundan isyancı grupların ya da yabancı orduların kâr sağlamadığı herhangi bir miktarda koltan çıkartılamaz.' Raporun kapsadığı süreç içinde Doğu Kongo'da yapılan koltan istihsalinin %60-%70'i Ruanda ordusunun gözetimi altında ve mahkumların işgücü kullanılarak çıkartılmıştır. George W. Bush'un (2005'te göreve getirilen) enerji bakanı Samuel Bodman 1997–2001 döneminde Cabot Corp.'un CEO'su ve yönetim kurulu üyesiydi. Bu dönem Kongo'dan gelen yasadışı koltanın büyük miktarlarla piyasaya sürüldüğü ve Cabot'un da bunu kullandığı ileri sürülen dönemdir.

Sivil Toplum Örgütleri ise Yönergelerin sıralandığı dokümanda bu ilkelerin hem ticaret, hem de yatırım için geçerli olduğunun açık şekilde belirtildiğini savunur. STÖ'ler ayrıca ticari kuruluşların 'mal temini zincirinin her aşamasında ürün niteliğine yönelik sorumluluğu kabul etmeye hazır olmaları ve yönetim ilkelerini ürün niteliğini garanti edecek şekilde ele almaları gerektiğini' öne sürer. Şirketler başka ülkelerdeki taşeronlarla belli tasarım ve nitelikte üretim yapmak üzere çalışıyordu ve Yönergeler'i ihlal etmeyecek kişi ve kuruluşlarla pekâlâ anlaşabilirlerdi.

OECD gözlem raporu, Çokuluslu Girişimler İçin Yönergeler kavramını UTN'lerin, hükümetlerin ve STÖ'lerin şirket ihlallerine yönelişini güçlendirmeyi önerir. Örneğin hükümetlerin iş dünyasının çıkarlarına daha az bağımlı ve Yönergeler ihlallerini araştırma gücüne daha fazla sahip olan UTN'ler görevlendirilmesini gündeme taşır. Bu UTN'ler parlamentolara yıllık raporlar sunacak ve kararlarının parlamento komiteleri ya da ombudsmanlar tarafından dikkatle incelenmesini sağlayacaktır. Hükümetler de şirketlere OECD Yönergeleri'ni izledikleri takdirde sübvansiyonlar, ihracat kredileri ve siyasi risk sigortaları sağlayacaktır. STÖ'ler ana hatları fazla kısıtlı yorumlayan UTN'lere karşı çıkacak güce sahip olacaktır. OECD Yönergelerine imza koymayan ülkeler söz konusu olduğundaysa, STÖ'ler şikayetlerini UTN'ye doğrudan şirketin kurulu olduğu ülkenin diplomatları aracılığıyla ulaştıracaktır.[35]

Ulusal ve uluslararası yönetim yapıları bu tür reformları resmen dayatmazsa, şirketokrasi ve yerel emtia sağlayıcıları savaşların ve insan hakları ihlallerinin finanse edilmesindeki sorumluluklarından kaytarmaya devam eder.

Tanıklık

2005 yılının Ekim ayında Kongo'ya ilk geldiğimde, bir Sivil Toplum Örgütü olan Hıristiyan Barış Timleri [Christian Peacemaker Teams (CPT)] ile katıldığım öteki projelerden yıllar boyunca edindiğim deneyimi referans alarak oradaki durumu anlamaya çalıştım.

Hem Haiti'de, hem de Chiapas'ta* paramiliter şiddete uğramış insanların arasında bulunmuştuk. İsrailli askerler ve yerleşimcilerden şiddet gören kırsal ve kentsel kökenli Filistinlilere eşlik etmiştik.

A.B.D. 2003 yılında işgale giriştiği Irak'ı bombardıman etmeye başlayınca, altyapıyı korumak amacıyla su arıtma tesisleri ve hastaneler yakınında kamplar kurmuştuk. (Birinci Körfez Savaşı'nda o tür tesislerin yok edilmesi ve üzerlerinde yaptırım uygulanması sonraki yıllarda büyük insani krizlerin doğmasına neden olmuştu.) A.B.D. güçlerinin evlere yaptıkları baskınlar sırasında Iraklı aileleri taciz ettiğine ve gözaltına alınan Iraklılara (neredeyse hiçbirisi suçlama konusu olmayan) işkenceler yaptığına dair hikâyeler duyulmaya başlayınca, ekibimiz bu hak ihlallerini belgelemeye koyuldu. Konuyla ilgili olabilecek her A.B.D. askeri ve sivil makamına raporlar gönderdik ve tüm bunlar Ebu Garib olayının patlak vermesinden üç ay önce oldu.

Hıristiyan Barış Timleri projelerinden biri sırasında Kolombiya'da gördüklerimin Kongo'daki durumla olan benzerliği beni çarpmıştı. Kolombiya da doğal kaynaklar açısından zengin bir ülkeydi. Ve bu kaynaklar kurbanları genellikle siviller olan militer, paramiliter ve gerilla tarzı eylem yapan güçleri ateşliyordu. Korku salmaya yönelik uygulamalar (insan kaçırma, işkence, bedenlerde kalıcı sakatlıklar bırakılması) silahlı grupların kaynakları kontrolüne olanak sağlıyordu. Çokuluslu

---

* Ortabatı Meksika'da bir bölge. (ç.n.)

şirketlerse anlamlı bir demokratik değişimin gerçekleşmesini engellemekte kendi açılarından çıkar görüyordu.

Öte yandan Kolombiya'da (devlet görevlileri, savcılar, yargıçlar ve gazeteciler sık sık cinayete kurban gitse de) hiç değilse az ya da çok işlev yapan bir hükümet, yargı sistemi ve basın vardı. (Bir Kolombiyalı kilise önderi bize bir seferinde şöyle demişti: "Kolombiya'da istediğinizi söylemekte özgürsünüzdür ve başka herhangi biri de söylediklerinizden ötürü sizi öldürmekte özgürdür.") Kolombiya kilisesi ve sivil gruplar ve hatta Magdalena Medio bölgesinde ziyaret ettiğimiz *campesino** yerleşimlerindekiler bizim HBT olarak varlığımızın toplumsal reformlar doğrultusunda çalışmalarını sağlayacak bir politik aralık oluşturabileceğini hemen kavradı. Paramiliter gruplar tarafından yurdundan edilen yüz kadar aile kendilerine HBT tarafından eşlik verileceği sözünü alınca çiftliklerine döndü.

Ama Kongo'da durum bunun tam tersiydi; HBT'nin Amerika kıtalarında ve Orta Doğu'da yaptığı şeyin orada işe yarayacağına pek az Kongolu inanıyordu. Tarlalarda çalışan kadınlara eşlik edip edemeyeceğimizi sorduğumuzda, bunun silahlı grupların saldırısı halinde Kongolu kadınlarla aynı kaderi paylaşmaya çıkartılmış kaçınılmaz bir davetiye olduğu söylendi. Bukavu'daki Kadın ve Çocuklar Dairesi ile çalışan bir kadın, "Öyle bir şey yaparsanız tecavüze uğramanız

---

* Latin Amerika çiftçi ve köylüsü. (ç.n.)

kesin," dedi. Ayrıca beyaz ırktan kişilerin varlığının, milisleri bize ev sahipliği yapan Kongo yerleşimlerine çekebileceği konusunda da uyarıldık. (Öte yandan, birçok kadının bize anlattığına göre o sırada siyahi çokuluslu kuruluş temsilcileri gizlice kırsal kesime geçip orada yapılan insanlık dışı eylemleri belgeleyebiliyordu.)

Yani orada kendimizi çaresiz hisseder halde kalmıştık. Kongo'da yapılan talan yoluyla maliyeti düşürülen teknolojiyi kullanmayı reddedebilirdik elbette. Ama şirketokrasinin bizim yerimizi almayı bekleyen milyonlarca tüketicisi vardı. Ayrıca cep telefonları, dizüstü bilgisayarlar ve dijital kameralar insan hakları savaşçılarının hükümetlerin, kuruluşların, şirketlerin ve bireylerin neden olduğu ihlalleri, tacizleri belgelemesini vazgeçilmez derecede kolaylaştırıyordu.

Sonunda, yardım ya da gelişim grubu olmadığımızı anlayınca, karşılaştığımız Kongoluların çoğu öykülerini bize anlatmak istedi. Ve beni en çok çarpan olay neydi biliyor musunuz? Bukavu'daki Luteran kilisesine girerken elli ya da altmış kadar tecavüz kurbanı Kongolu kadın toplanmış, el çırparak şarkı söylüyordu. Ezgilerinde bizi karşılarken, "Yaşadıklarını şarkı söyledikleri zaman unutabiliyorlar," diyen Lutheran kilise görevlisi hanımı anlatıyorlardı. Ezgilerinde hayatını bakımı altına girerek sürdürmeyi başarmış 250 kadınla buluşmak üzere Kuzey Amerika'dan bir kadın delegasyonu getireceğimizi söylediğimizde yüzü aydınlanan hüzünlü kilise pastörünü anlatıyorlardı. Ezgilerinde batılı ulusları

kastederek, "Yaşanan kötülükler biliniyor, ama buna rağmen hiçbir şey yapılmıyorsa, uluslararası kamuoyu bu şeyin devam etmesini istiyor olmalı," diyen üniversite öğrencisini anlatıyorlardı.

Ve ben bebek Esther ile annesinin yaşadığı trajediyi tüm dünyaya duyuracağım. Her şeyden önce, o insanları her yönüyle perişan olmuş bir toplumun bile dışına iten şey, tecavüz gibi korkunç bir saldırıdır. İkincisi Kongo, gerçekte Esther ve onun gibi milyonlarca bebeğin ve çocuğun gıdadan, temiz sudan, eğitimden ve yeterli tıbbi bakımdan ömür boyu uzak kalmasını gerektirmeyecek kadar zengin kaynaklara sahiptir. Ama ülkenin kaynakları o insanlar yerine sergiledikleri süsü mücevheratın, PlayStation'un, şatafatlı cep telefonlarının oluşturduğu, etkili silah sistemlerine olan iştahı hiç dinmeyen Birinci Dünya ülkelerinin sofistike taleplerine akıp gitmektedir.

John Perkins'in terminolojide yerleşmeye yüz tutan *ekonomik tetikçi* deyimi şirketokrasi ve onun Kongo'daki yardakçılarını tarif etmekte yumuşak ve yetersiz kalıyor. Kongolulara yapılanlara kimi etkenler nedeniyle göz kırpmadan yöneltilecek dikkatli bir bakış, *ekonomik savaş suçlularının* edimlerinin nerelere uzanabileceğini anlamaya yeter.

Ve toplumların koruması açısından tüm o insanların, tövbe bilmez tetikçiler ve savaş suçlularının yeri hapistir.

SONNOTLAR

1 Bu bölümde bir zamanlar Zaire olarak anılan ve başkenti Kinşasa olan şimdiki Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin adı [Democratic Republic of Congo (DRC)] kısaca Kongo olarak geçecektir ve başkenti Brazzaville'dir.

2 Temsilciler meclisi üyesi Cynthia McKinney tarafından yönetilen 16 Nisan 2001 tarihli resmi oturumda verilen ifadeden alınmıştır. www.house.gov

3 Olguyu IRC ve The Lancet'in verdiği istatistikler doğrultusunda irdeleyen başmakale: 'Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde Ölümler', Benjamin Coghlan, Richard J. Brennan, Pascal Ngoy ve diğer katılımcılar. Lancet 367 (7 Ocak 2006), www.thelancet.com.

4 İfadelerin kısmi çözümlemeleri için bkz. www.minesandcommunities.org/

5 Blood-Stained Diamonds: A Worldwide Diamond Investigation, Bristol, Impact Media, 2001.

6 Susan Schmidt, 'Tempelsman Plan Got the Ear of U.S. Aides', Washington Post, 2 Ağustos 1997.

7 Madeleine Drohan, Making a Killing (Ölüm Hazırlamak) Guilford, Conn.: Lyon's Press, 2004, sy. 302–303.

8 'Report of the Panel of Experts on the Illegal Exploitation of Natural Resources and Other Forms of Wealth of the Democratic Republic of Congo' ('Uzmanlar Kurulu'nun Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin Doğal Kaynaklarının ve Diğer Varlık Formlarının Yasadışı Sömürüsü Üzerine Raporu'), 2001, www.un.org/; Asad Ismi, 'Congo: The Western Heart of Darkness,' ('Kongo: Batı'nın Karanlık Yüreği') Canadian Centre for Policy Alternatives Monitor, Ekim 2001'de Mines and Communities'in web sitesinde yayımlanmıştır. (www.minesandcommunities.org)

9 Ruanda, Burundi, Uganda ve Zaire'de küçük miktarlarda koltan çıkartılmıştır, ama bu maden oralarda sınaî kalay madenciliğinde kullanılan kassiterit'in bir yan ürünü olarak bu-

lunmaktaydı. [Pole Enstitüsü, 'The Coltan Phenomenon' ('Koltan Fenomeni'), Ocak 2002, www.pole-institute.org

10 Büyük Göller Bölgesi ve Soykırım Önleme Yoğuşumlu Tüm Partiler Parlamento Grubu, 'Yasadışı Madenler ve Sürtüşmeler' konulu Parlamento brifingi, Mart 2003. (www.appggreatlakes.org)

11 Uzmanlar Kurulu Raporu, 2001. Ayrıca bkz.: Dena Montague ve Frida Berrigan, 'The Business of War in the Democratic Republic of Congo' ('Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde Savaş İşi'), Dollars and Sense (Dolarlar ve Sağduyu), Temmuz/Ağustos 2001.

12 Montague ve Berrigan, 'Bir İş Olarak Savaş'.

13 McKinney oturumu, 16 Nisan 2001.

14 Ismi, 'Congo: The Western Heart of Darkness.' (Kongo: Batı'nın Karanlık Yüreği).

15 McKinney oturumu, 16 Nisan 2001.

16 Dena Montague, 'Stolen Goods: Coltan and Conflict in the Democratic Republic of the Congo' (Çalınan Mallar: Koltan ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki Çatışma), SAIS Review 22, no. 1 (Kış-İlkbahar 2002).

17 Amy Goodman ve David Goodman, The Exception to the Rulers (Egemenlerin Ayrıcalığı), New York, Hyperion Press, 2004).

18 Montague ve Berrigan, 'Bir İş Olarak Savaş'; Ismi, 'Kongo: Batı'nın Karanlık Yüreği'; 2001 Uzmanlar Kurulu Raporu; Beş Yıl Sonra: OECD Yönergeleri'nin ve Ulusal Temas Noktaları'nın Yeniden Gözden Geçirilmesi, 22 Eylül 2005, www.oecdwatch.org; Tüm Partiler Parlamento Grubu, 'Yasadışı Madenler ve Sürtüşmeler'

19 2001 Uzmanlar Kurulu Raporu

20 'IMF 2002 Yılı Değerlendirmesi, Makale IV, Ruanda İle İstişare', 20 Eylül 2002, www.imf.org; 'Ruanda Gürbüz Büyümenin Temellerini Atıyor', Afrol News, www.afrol.com; 'IMF Yönetim Kurulu Uganda'nın PRGF Düzenlemeleri Üzerine Olan Nihai Değerlendirmelerini Tamamladı ve 16 Aylık Siyasi Des-

tek Enstrümanını Onayladı', 24 Ocak 2006, tarihli, No. 06/14 sayılı Basın Bülteni.

21 'Kongo Soygunu', 27 Şubat 2006, www.minesandcommunities.org

22 RAID basın bültenleri, 'Madencilik Sözleşmelerinin İncelenmesi İçin Dünya Bankası'na Grup Çağrısı; Banka'nın Başarısız Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde Reform Projesi' 27 Şubat 2006; Başkan Paul Wolfowitz'e Mektup, Dünya Bankası Grubu, 27 Şubat 2006, www.raid-uk.org; 'Kongo Soygunu', 27 Şubat 2006.

23 'World Bank Buries Internal Report on Controversial Congo Mining Project' ('Dünya Bankası Tartışmalı Kongo Madencilik Projesine yönelik İç Raporları Gömüyor'), 31 Ocak 2006, http://www.choike.org/

24 RAID, Unanswered Questions: Companies, Conflict and the Democratic Republic of Congo: Executive Summary, (Yanıtlanmamış Sorular: Şirketler, Çatışmalar ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti: Yönetimsel Özet), Nisan 2004, sy. 2, www.raid-uk.org

25 Aynı belge.

26 Human Rights Watch, 'The Curse of Gold: IX. International Initiatives to Address Resource Exploitation in the DRC' (Altın'ın Laneti: Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki Kaynak Sömürüsü Konulu IX. Uluslararası İnisiyatifler', http://hrw.org/reports/2005; RAID, Yanıtlanmamış Sorular; Büyük Göller Bölgesi Tüm Partiler Parlamento Grubu, 'The OECD Guidelines and the DRC' (OECD Yönergeler'i ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti), 7 Şubat 2005, www.appggreatlakes.org

27 Yazara gönderilen e-posta, 7 Nisan 2006.

28 Örnek için bkz: http://www.cbc.ca/story/news/national/2002/10/24

29 'OECD Guidelines for Multinational Enterprises' (Çokuluslu Girişimler İçin OECD Yönergeleri), https://www.oecd.org

30 Bkz. www.un.org. Uzmanlar Kurulu üyesi yazara gönderdiği e-posta'da şöyle diyor: 'Raporun amacının daha öte soruşturma

yapılmasını sağlamak değil, adı verilen şirketlerin büyük bölümünün konu dışında bırakılmasını sağlayacak bir yol bulmak olduğu açıktı."

31 www.kemet.com

32 Bkz. www.foe.org . FoE ve RAID'in İngiltere grubunun şirketlerin uyum göstermemesi konusunda devlet yetkililerine gönderdiği B.M. raporları ve mektuplar bu adreste bulunabilir:

33 FoE, 'Groups File Complaint with State Department against Three American Companies Named in UN Report' ('B.M. Raporunda Adları Verilen Üç Amerikan Şirketine Dair Dışişleri Bakanlığı'na Verilen Grup Şikayet Dosyası'), 4 Ağustos 2004, www.foe.org. Ayrıca bkz. B.M. Uzmanlar Kurulu'nun 16 Ekim 2002 tarihli ve Kongo'daki yasadışı sömürüye karışmış Kongolu ve Zimbabweli devlet şebekelerini kapsayan raporunun 22–64. paragrafları. Çokuluslu Girişimler İçin OECD Yönergeleri: Ulusal Temas Noktaları 2005 Yıllık Toplantısı. https://www.oecd.org

34 Colleen Freeman, telefon ve e-mail söyleşileri, Aralık 2005–Ocak 2006. Freeman, RAID ile çalışmaya başlamadan önce FoE ile ilişki içindeydi. Ayrıca bkz. Beş Yıl Sonra: OECD Yönergeleri'nin ve Ulusal Temas Noktaları'nın Yeniden Gözden Geçirilmesi, 22 Eylül 2005, www.oecdwatch.org

35 RAID, 'Yanıtlanmayan Sorular' raporu, Nisan 2004. Human Rights Watch da RAID'in raporundaki nihai öneriyi dile getirmektedir: 'Uluslararası kamuoyu bu meseleleri dünya ölçeğinde soruşturacak, geçici kurullar yerine kalıcı bir uzmanlar listesiyle çalışılmasını gündeme getirmek isteyebilir.' Arvind Ganesan ve Alex Vines, Engine of War: Resources, Greed and the Predatory State ('Savaş Makinesi: Kaynaklar,Tamahkâr ve Yağmacı Devlet'), www.hrw.org.

6 Afrika İçin Yaşanan Yeni Kapışmada Paralı Askerler Ön Saflarda

Özel ordular, Üçüncü Dünya'da yapılan ticari operasyonların gittikçe büyüyen parçası halini almıştır. Bir askerin kendini Shell'in Nijer Deltası petrollerine el koyuşunu savunur halde buluşunun öyküsünü okuyalım.

Andrew Rowell

Serbest yazar ve araştırmacı gazeteci olan Andy Rowell, on iki yıldan uzun süredir politika, çevre ve sağlık konuları üzerinde çalışmaktadır. Kimi yazıları önemli dergilere kapak olmuş, başka kimileriyse *Guardian, Independent, Village Voice ve Ecologist* gibi prestijli yayın organlarında yer almıştır. Rowell ayrıca Sigara ve Sağlık Hareketi, Dünya Kaynakları Araştırması, Friends of the Earth, IFAW, Greenpeace, Pan American Sağlık Kuruluşu, Nakliyat ve Çevre Çalışmaları Grubu, Dünya Sağlık Örgütü, World in Action ve World Wildlife Fund gibi kuruluşlarla ses getiren araştırmalar yapmıştır. *Yeşil Geri Tepme: Çevre Hareketinin Küresel Tahribatı* başlıklı kitabı 1996'da yayınlanmıştır. Ayrıca James Marriott ve Lorne Stockman ile birlikte *Bir Sonraki Körfez: Londra, Washington ve Nijerya'daki Petrol Sürtüşmesi* adlı kitabı yazmıştır.

James Marriot

Sanatçı, çevre eylemcisi ve doğa âşığı olan James Marriott, 1983 yılından beri PLATFORM'un yardımcı direktörlüğünü yapmaktadır. PLATFORM'un çalışmalarının bir parçası olarak çok çeşitli disiplinlerden insanları toplumsal ve ekolojik adalet konusunda çalışacak projeler oluşturmak üzere bir araya getirmektedir. Çalışmaları 1996'dan bu yana petrol/doğalgaz endüstrisi ve bunların küresel etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Andy Rowell ve Lorne Stockman ile birlikte *Bir Sonraki Körfez: Londra, Washington ve Nijerya'daki Petrol Sürtüşmesi* başlıklı bir kitap yazmıştır.

Afrika İçin Yaşanan Yeni Kapışmada Paralı Askerler Ön Saflarda

"Nijerya'yı seviyorum. Afrika'nın nabzını hissetmeyi seviyorum. İnsanın üzerinde uyarıcı etkisi var. Özleyeceğim bunu."[1]

Nigel Watson-Clark'ın heyecana ve meydan okumaya her zaman içgüdüsel bir yönelimi vardı. Britanya Kraliyet Donanması'nda on iki yıl aktif görev yapmıştı, ama bunun yanı sıra akrobatik paraşüt sporuna da tutkuyla bağlıydı ve altı yıl boyunca eğitmen olarak uluslararası şampiyonalarda yarışmıştı.

Birçok eski donanma personeli gibi o da aktif görevden ayrılınca çeşitli işlerde çalışmış, İspanya'da paraşütçülük okulu yönetmiş, İngiltere'de yakın koruma görevleri, yani daha bilinen adıyla bodyguardlık yapmıştı. Arkadaşlarından biri deniz güvenliği dalına geçince o da Angola'da Chevron için çalışmaya başlamıştı. 2002'deyse Nijerya işi çıkmıştı.

Watson-Clark sonraki üç buçuk yıl boyunca Shell'in stratejik kıyı ötesi petrol alanlarının güvenliğini koordine etmişti. Resmi görevi Echo Alpha Petrol Alanı'nın güvenlik irtibat subaylığıydı. Ama asıl işi Shell'in kıyıdan on kilometre kadar açıkta bulunan turuncu renkli yüzer petrol platformu Sea Eagle'yi korumaktı.[2] Bu işe tahsis edilmiş olan, Amerikan şirketi Tidewater'e ait seksen metrelik *Liberty Service* adlı güvenlik gemisinde

görev yapıyordu. Merkezi Louisiana'da olan Tidewater petrol ve gaz sanayine hizmet veren gemilerin oluşturduğu en büyük filoya sahipti.[3]

Özel ordular Üçüncü Dünya'daki ticari operasyonlarda git gide daha geniş yer kapsamaktadır. Bu nedenle de, ordudan ayrılma bir subayın kendini Shell'in Nijer Deltası'nda yaşayan insanların elinden petrolü kapma girişimini savunur halde bulması doğaldır. Watson-Clark'ın orada olmasının da basit bir nedeni vardı. Nijerya'daki Nijer Irmağı'nın kolları ve deltanın sığ suları hem petrol endüstrisi, hem de Nijerya devleti için stratejik öneme sahipti. Aslında ulusal gelirlerin %80'inden fazlasını, dış ticaretinin %90'ını ve gayrisafi milli hasılanın %40'ını oluşturduğu düşünülürse, petrol ülkenin hayat kaynağıydı.[4]

Nijerya petrolü ve doğal gazı Shell için de Amerikan şirketleri Chevron ve ExxonMobil için olduğu gibi son derece önemli aktif varlıklardan birini oluşturuyordu.[5] Günümüzde Delta, Shell Grup'un petrol üretiminin %10'unu kapsar. Shell ayrıca ülkenin petrol ve doğalgaz rezervlerinin %50'sini kontrol eder.[6] Shell'in kurumsal kaderiyle Nijerya'nınki bu şekilde birbirine bağlanmıştır.

Tidewater'in *Liberty Service*'si gibi gemiler petrol endüstrisinin kıtalararasında oluşturduğu ağın vazgeçilmez parçalarındandır. Shell de bu ağın bir parçasıdır ve Nijerya'daki operasyonları ağ yapısının yan kuruluşları, taşeronları ve danışmanları olmaksızın varlığını koruyamaz.

Shell'in uluslararası ağı

Bu ağ gerçekten de uluslararasıdır. Royal Dutch Shell'in küresel operasyonları Lahey ve Londra'dan yönetilir. Merkezi Lagos'ta olan Nijerya kolu, Lahey'deki Arama ve Üretim Bölümü'ne bağlıdır. Shell Şirketleri'nin Nijerya'daki birçok yan kuruluşundan biri de, Shell Nijerya ve Arama Şirketi [Shell Nigeria and Exploration Company (SNEPCO)] oluşturur. SNEPCO (kendisi de daha büyük Expro Group'un bir kuruluşu olan) Ecodrill'e petrol üretim operasyonlarına yardım etmek üzere bağlıdır. Watson-Clark'ı Tidewater'in gemilerinden birinde görevlendiren de Ecodrill'dir. Merkezi Louisiana'da olan Tidewater, Batı Afrika operasyonlarını Nigeria'dan değil, İskoçya'nın petrol başkenti Aberdeen'den yönetir.

Nijerya kadar yozlaşmış bir ülkede etkin operasyon yapabilmek için Shell, yan kuruluşları ve taşeronları devletin çeşitli kademeleri ve ordunun birçok koluyla son derece yakın ilişkiler kurmak zorundadır. Orada iş yapmanın tek yolu budur. Bu yakınlık bazen ticari kuruluşla hükümet arasındaki bir döner kapı gibi gösterir kendini. Başka kimi zamanlar şirketle Nijerya ordusu ya da Mobil Polis Gücü [Mobile Police Force (MPF)] arasındaki bir mali ilişki halini alır. Shell uzun yıllar boyunca öyle bir mali ilişkinin varlığını inkâr etmiştir, ama şimdilerde bunu kabullenir. Nijeryalılar çoğunlukla (nasıl Shell ile taşeronlarını bütünleştirdiyse) devletle Shell ya da orduyla Shell arasında herhangi bir ayrım görmez. Bu insanlar için hepsi bir çıkar ittifakının oluşturduğu yönetim yapısının parçalarıdır.

11 Ocak 2006. *Liberty Service*'nin köprüsünde geminin altmış bir yaşındaki Amerikalı kaptanı Patrick Landry ve iki mühendis, kırk dört yaşındaki Bulgar Milko Nichev ve elli dört yaşındaki Honduraslı Harry Ebanks var. Ayrıca Nijerya ordusunun maaşları Shell tarafından ödenen on iki askeri de görev yerlerinde. Watson-Clark'ın işiyse Shell'in güvenliğini sağlamak, *Liberty Service* mürettebatını kollamak ve 'kaburga' olarak anılan iki şişme botu kullanan Nijeryalıları eğitmek.

Watson-Clark, "Bu Nijeryalıların görevi herhangi bir hücum ya da işgal durumunda petrol havzasını korumaktı," diye açıkladı. "Haftanın yedi günü 24 saat *Liberty Service* ile devriye geziyorduk. Benzerine rastlanması zor bir roldü bizimki, çünkü asla limana gitmiyor, petrol havzasını hiç terk etmiyorduk."

Watson-Clark aslında petrol sömürüsü ağının bir ön cephe askeriydi; bir devlet yerine özel şirketler için çalışan bir asker. Sömürgeleştirme odakları her zaman Delta'daki kıymetli ticari kazanımlarını korumak için silahlı güçlerden yararlanmıştır. Watson-Clark'ın rolü de 1660'ların bir İngiliz denizcisininkinden pek az farklıydı. O zamanlar denizciler Kraliyet Donanması tarafından işe alınır ve Kraliyet Afrika Şirketi'nin Delta'dan Amerikan kolonilerine köle taşıyan gemilerini korumaya gönderilirdi. Britanya 150 yıl boyunca Atlantik köle ticaretinde çok önemli rol oynadı. Kölelikten sonra sıra palmiye yağı plantasyonlarına geldi. Şimdi sömürülen kaynaklarsa petrol ve doğalgaz.

Güvenlik irtibat subayı geride kalan dört onyıl boyunca Nijer Deltası'nı karıştıran şiddet girdabına kapılmak üzereydi. Krizin merkezinde elbette ki petrol, o maddeyi kimin denetim altında tuttuğu, kim üstünden kâr sağladığı ve bunların sonucunda kimin acı çektiği soruları vardı.

Nijer Deltası çevresindeki ortak tasarruf sahipleri kırk yıldan beri kendi topraklarının altından pompalanan petrolün sağlayacağı refahtan daha büyük pay almak için kampanyalar sürdürmektedir. Ve bunlardan pek az yarar sağlamışlardır. Kimileri zengin olmuştur, ama dal budak sararak Nijerya'nın her tarafını kaplamış olan yolsuzluk ve yozluk bunların bir avuç elitten fazlası olmadığını açıkça ortaya koyar. Şirketler de zenginleşmiştir, ama yaptıkları kârın çoğunu karmaşık vergi manevralarıyla, kimse gerçek meblağın ne olduğunu anlamadan sessizce ülke dışına kaçırmışlardır. Petrol istihsalinde çalışmaktan başka hiçbir şeyi olmayan sıradan insan ve Delta çevresindeki hak sahibi yerel toplumlar acınacak derecede yoksul kalmıştır.

Şimdiki Nijerya federal hükümetinin çıkartılan petrolden sağlanan gelirlerin %13'ünü gelirin kaynağını oluşturan Nijer Deltası havzasındaki eyaletlere döndürmesi gerekir. Gerçekteyse, oradaki insan topluluklarına bunun çok daha azı geri döner. Dünya petrollerinin etkilere en açık bölgelerinde yerleşik bu halk, petrolün en az arzu edilen sonuçlarının sıkıntısını çeker: Kesintisiz hava ve su kirliliği, Afrika göğüne kükremelerle ve yirmi dört saat boyunca kesintisiz yükselen gaz

parlamaları, oluklu saçtan yapılma çatıları bile çürüten atıklar ve insanların genzindeki kalıcı yanma duygusu.

Delta'da yaşayan insan toplulukları kırk yıl boyunca içinde oldukları kötü durumdan yakındı. Protestoları sık sık gerisinde binlerce ölü ve sayısız yaralı ve evsiz bırakan pervasız askeri güç kullanımıyla karşılaştı.[7] Yaşı onu anca bulmuş çocuklara kadar yayılan tecavüz dalgaları yaşandı. Köyler ve kasabalar topyekun imha edildi. Delta insanlarının katlanmak zorunda kaldığı acıları sözcüklerle özetlemek olanaksızdır. 1999 yılında Odi kentine yapılan bir saldırıdan sonra Nijerya senatosu başkanı Chuba Okadigbo şunu söylemekle yetinmiştir: "Gerçekler kendini dile getiriyor. Başka söze gerek yok, çünkü orada konuşacak kimse kalmadı."[8]

Yükselen öfke çekilen acılarla son on yıl içinde kaynama noktasına yaklaşırken, delta toplumlarındaki genç nüfus gitgide radikalleşti, yaşananlara karşılık vermek için yeni taktiklere yöneldi, şiddet kullanımı ve rehin alma olayları arttı. Watson-Clark'ın rolü de bu şiddet eğilimi nedeniyle tehlikeli konumdaydı, çünkü onun gibi taşeronlar Delta'da sık sık toplumsal öfkenin hedefi haline geliyordu. Shell'in üst düzey yöneticileri güçlüydü, ama uzakta ve görünmezdiler; buna karşılık taşeronlar oracıkta ve son derece afişeydi. Ve kadrolu çalışanlar yerine taşeron kullanmak Shell'e gayet pratik bir inkâr düzeyi sağlıyordu.

11 Ocak günü gerilim yüksekti. *Liberty Service*'de güvenlik düzeyi bir üst aşamaya çıkartıldı. Watson-Clark ile ekibinin tehdide ne kadar açık şekilde görev yaptığı,

öğleden sonra içinde kırk kadar adam olan üç sürat teknesinin hızla yaklaştığı görülünce anlaşıldı. Teknelerdekiler Ijaw savaşçılarının geleneksel sembollerini takınmıştı. Şişme botlardan biri gelenlerin yolunun kesilmesi için gönderildi.

"Üç teknenin yolunu kestik; donanmanın harekete geçtiği gören saldırganlar sayıca ve silah olarak az kaldıklarını görünce geri çekildi, ama bu taktik bir çekilmeydi," diye anlatıyor Watson-Clark.

Nijerya donanmasından bazı güvenlik görevlileri hâlâ *Liberty Service*'deydi. Watson-Clark, "Dürüst konuşmak gerekirse, asilerin iyice silahlı olmasına rağmen üstünlük bizdeydi ve durumu idare edebileceğimizi düşünmüştüm," diyor. Eğitimi yapılan tüm manevralar hemen başlatılmıştı.

Watson-Clark öteki lojistik gemileri bölgeden çıkartmayı ve yüzer depolama tankeri *Sea Eagle*'yi dış etkilere tamamen kapatmayı başarmıştı. Ardından kumandası altındakiler gerçek mermiyle atış yapmaya başladı. Watson-Clark şöyle anlatıyor. "Sanırım ilk ateşi biz açtık ve onlar da ellerindeki her şeyle karşılık verdi. Ağır isabetler aldık. *Liberty Service*'ye zırh deliciler de dahil olmak üzere her çeşit mermi yağıyordu. Son derece dramatik, şiddetli bir şeydi ve üstümüze olanca ağırlığıyla yüklenmişti."

Watson-Clark köprüdeydi. Çevresindeki aygıtların çoğu aldıkları isabetlerle patlıyordu. Mucize eseri kimse yaralanmamış, sadece Watson-Clark'ın çenesinde bir kesik oluşmuştu. Ama Nijerya donanması asilere üstün-

lük sağlayamıyordu; botlardaki askerler çarpışmayı reddediyor, güvertelerdekilerse saklanıyordu. Sonrasını Watson-Clark'tan dinleyelim:

"Durum böyle olunca, militanlar güverteye çıkmaya başladı. Bizden savaşacak kimse kalmamıştı. Teslim olmak zorundaydık. İşte o zaman 'Bu hiç de iyi olmadı!' diye düşündüm. Nedendir bilmem, korkmuyordum. Daha önce, hatta donanmadayken bile öyle bir çarpışma yaşamamıştım. Kendimi bir sinema filminin ortasında gibi hissediyordum."

Watson-Clark ancak esir düştükten sonra saldırganların niyetinin sadece rehin alma olmayabileceğini anlayacaktı. Asiler arasında *Sea Eagle*'ye el bombalı roketlerle saldırıp saldırmama konusunda büyük bir tartışma çıktı. Sonraki üç saat içinde rehineler Nijer Deltası'na dökülen çok sayıdaki ırmak kollarına götürüldü. Dış dünyanın gözünde bataklıklarda kaybolmuşlardı. Saldırı haberinin duyulması petrol fiyatının dünya ölçeğinde roket gibi yükselmesine neden oldu.[9]

Rehineler için tutsaklık hayatı yeni başlıyordu. "Benim Shell temsilcisi olduğumu anında anladılar," diyor Watson-Clark. "Her konu bana yöneltiliyordu. İçlerinden bazıları temsil ettiğim şeyden hiç hoşlanmıyordu. Onlara karşısında savaştıkları kavramı ifade ediyordum: Shell ve federal hükümet."

Sahneye Çin çıkıyor: Yeni bir ekonomik rakip

Aynı gün, yani 11 Ocak'ta Çin Dışişleri Bakanı Li Zhaoxing, ülkesinin Afrika petrolü ve doğalgazına olan ve yükselen ihtiyacını halletmeye yönelik bir haftalık

Afrika gezisine başlamak üzere kıtaya uçuyordu ve elbette ki programında Nijerya da vardı. Deneyimli bir diplomat ve Çin'in eski Birleşik Devletler büyükelçisi olan Li, Afrika başkentlerine tek bir nedenden ötürü gönderiliyordu: Kıtanın zengin doğal kaynakları. Çin de birçok ülke gibi Afrika petrolüne gitgide daha fazla gereksinmeye başlamıştı. Ülkenin tüketimi son onyılda büyük ölçüde, hatta misillerle ifade edilebilecek kadar artmıştı. 2005 yılına gelindiğinde, Çin'in petrol ihtiyacının %40'ı dış kaynaklara dayalı hal almıştı ki, bu da ülkeyi A.B.D.'nin hemen gerisinden dünyanın ikinci büyük petrol ithalatçısı durumuna getiriyordu.[10]

Li Zhaoxing'un gezisine iki gün kala Çin, hükümetin Afrika konusundaki tutumunu belirten ilk resmi bildiriyi yayımladı. Dışişleri Bakan Yardımcısı Lu Guozeng basına, "Afrika ekonomik gelişimi için Çin'in acilen gereksindiği kaynaklara fazlasıyla sahiptir," diyordu.[11] Gezisi sırasında Li, Çin'in Afrika ile olan ilişkilerini en üst düzeye taşıma planının temelinde her iki tarafın da kazanç içinde olacağı bir ekonomik ve askeri işbirliği anlayışının bulunduğunu açıkladı.[12] Çin'in amaçladığı şey, kaynaklara erişim karşılığında askeri işbirliği sunmaktı.

Bu ziyaret dünyanın petrol başkentlerinde elbette gözden kaçmamıştı. Bir hafta önce Çin'in devlet denetimindeki petrol kuruluşu olan CNOOC bir Nijerya kıyı petrol bloğunun %45'ine 2.3 milyar dolar ödediğini duyurdu. Karar analizcileri sersemletmişti; Shell ve öteki batılı büyük petrol şirketleri sözü edilen havzadan

uzak durmuş, hatta Hindistan'ın her şeye gözünü diken Petrol ve Doğalgaz Şirketi bile tartışmalı sahibiyeti nedeniyle burayı satın almayı reddetmişti. Çin'in yaptığı bu alım denizaşırı enerji rezervlerine sahip olma yolunda ne kadar risk alabileceğini gösteriyordu.[13]

Anlaşma Çin ve Nijerya tarafından ortak çıkar paydası olarak müjdelendi. Nijerya maliye bakanı ve Dünya Bankası eski başkan yardımcısı Ngozi Okonjo-Iweala, "Çin muazzam büyük gereksinmeleri olan muazzam büyük bir pazar ve biz bu gereksinmeleri karşılayabiliriz," diyordu.[14] CNOOC'un başkanı Fu Chengyu ise, "Nijerya anlaşması CNOOC'a Afrika'daki ilk üssünü sağlamıştır," diyor ve ekliyordu: "Kıtada daha öte fırsatlar arayacağız."[15] Çinli firmalar sadece altı ay içinde Kazakistan, Nijerya ve Suriye'de 7 milyar dolarlık petrol anlaşması imzaladı.[16] İlkinden altı hafta sonra CNOOC, Ekvator Yeni Ginesi ile bir petrol anlaşması daha yaptı.

Washington'un Delta'daki Çıkarları

Çin'in Afrika petrollerine olan ilgisi dünyanın hiçbir yerinde Washington'daki kadar dikkatle izlenmiyordu. A.B.D. 11 Eylül'den beri ekonomik güvenliğini enerji kaynaklarını çeşitlendirerek korumaya yönelmişti. Son beş yıldan beri Bush yönetimi ve kalabalık bir grup etkin sağ kanat beyin takımı Batı Afrika'yı, özellikle de Nijerya'yı Orta Doğu petrolüne olan bağımlılığa karşı bir denge unsuru olarak görüyordu. Afrika 'sonraki Körfez', yani Irak, İran ve Suudi Arabistan gibi sorunlu ülkelerden uzak bir petrol rezervuarıydı.

Nijerya günümüzde A.B.D.'nin petrol gereksinme-

sinin %10'unu karşılıyor, ama Birleşik Devletler hükümetleri bu oranın hızla artacağını umuyor. Önümüzdeki onyılın sonunda Amerikan petrolünün yaklaşık %30'luk bölümü Afrika'dan geliyor olacak.[17]

Batı Afrika petrolleri Birleşik Devletler için gittikçe artan öneme sahip olacaksa, korunması da giderek güçlendirilmelidir. 11 Eylül'den bu yana birbiri ardından toplanan konferanslarda, verilen raporlarda analizciler Gine Körfezi'nin Birleşik Devletler için 'yaşamsal ilgi alanı' ilan edilmesini, Amerikan askeri gücü tarafından korunmasını tartışmaya açıyor. Örneğin Cumhuriyetçi Kongre üyesi Ed Royce, 2002 yılının ocak ayında yapılan bir petrol konferansında, "Bence Afrika petrolü 11 Eylül'den sonra Birleşik Devletler için öncelikli ulusal güvenlik meselesi olarak kabul edilmelidir," diyordu.[18]

Royce ile aynı konferansa katılan bir başka kişi de Savunma Bakanlığı'nın Afrika İlişkileri Dairesi'nden Yarbay Karen Kwiatkowski idi. O da 'Afrika'nın Birleşik Devletler'in güvenliği ve savunma politikaları için ne kadar önemli olduğunu' vurguladı ve A.B.D.'nin yakın zamanda Nijerya'da geliştirdiği 'Uluslararası Askeri Eğitim ve Öğretim' programını açıkladı. Afrika'daki askeri *ataşelerin* sayısı geride kalan üç yıl içinde iki katına çıkartılmıştı. Kwiatkowski gayet emin bir şekilde askeriyenin A.B.D. enerji şirketlerinin ve bunların yatırımcılarının Sahara-altı Afrika'da karşılaştığı rekabeti dikkatle izlediğini ifade ediyordu: "Ne kadar fazla şey bilirsek, o kadar fazla yardımcı olabiliriz."[19]

Bu sempozyumdan Afrika Petrolleri Siyasi İnisiyatif Grubu adı verilen bir çalışma grubu çıktı. Grubun raporu Kongre Enerji ve Ticaret Komitesi'ne 12 Haziran 2002 tarihinde sunuldu. Komite başkanı Louisiana'lı Cumhuriyetçi Billy Tauzin şöyle konuştu:

> "11 Eylül Amerikan kamuoyunda Ortadoğu'nun enerjisine olan olağanüstü bağımlılığımıza dönük bilincin yeniden uyanmasını sağlamıştır. Enerji kaynaklarımızı çeşitlendirmenin önemini bize bir kez daha öğretmiştir. Yeni kaynaklara sahip olan unsurlarla yeni ilişkiler kurmak (....) yüzümüzü Afrika'ya ve dünyanın başka bölgelerine dönmek bizim için önemlidir."[20]

Raporun anahtar konumundaki tavsiyelerinden biri 'Kongre'nin ve yönetimin Gine Körfezi'ni Birleşik Devletler için yaşamsal öneme sahip ilgi alanı ilan etmesiydi.[21]

O zamandan bu yana oluşturulan başka beyin takımları da benzer sonuçlara yandaş toplama eğiliminde olmuştur. Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi'nde [Center for Strategic and International Studies (CSIS)] oluşturulan bir çalışma grubu, 2004 yılı Mart ayında hazırladığı raporda, 'A.B.D.'nin Batı ve Orta Afrika'da yoğunlaşmış, ama Nijerya ve Angola ile sınırlı olmayan yaşamsal (ve gittikçe daha da önem kazanan) çıkarları vardır,' diyordu. Bu 'kompleks, değişken ve güvenilmez bölge Birleşik Devletler'in enerji çeşitlendirme ve güvenlik' politikaları açısından kritiktir.[22] CSIS özel çalışma grubu 2005 yılı Haziran ayında Birleşik

Devletler'in 'Gine Görfezi'nde dış politikalarına yönelik sarih güvenlik ve yönetim oluşturması' tavsiyesinde bulundu.[23]

Aynı ay Watson-Clark rehin alındı, uluslararası etkinliğe sahip Dış İlişkiler Konseyi [Council on Foreign Relations (CFR)[24]] Afrika üzerine hazırladığı kendi Bağımsız Görev Grubu raporunu yayımladı. Raporda Afrika petrolünün A.B.D. ulusal güvenliği açısından önemi bir kez daha vurgulanıyordu. Ama şimdi aynı petrol rezervine yönelik Çin rekabeti de çıkmıştı ortaya. Raporda şöyle deniyordu: 'Bu onyılın sonuna kadar Sahara-altı Afrika'nın A.B.D. açısından Ortadoğu kadar önemli bir enerji kaynağı haline gelmesi beklenmektedir. Çin, Hindistan, Avrupa ve diğerleri bölgedeki petrole, doğalgaza ve öteki doğal kaynaklara erişim sağlamak için Birleşik Devletler ile rekabete girmiştir.'

Bu özel çalışma grubunda yer alanlardan biri, Clinton yönetiminin eski ulusal güvenlik danışman yardımcısı ve UNICEF'in 2002 yılı insani yardım komitesinde Birleşik Devletler'i temsil eden Anthony Lake idi. Raporun tartışıldığı bir seminerde Lake, Birleşik Devletler'in Afrika'ya yoğunlaşan ilgisinin *insani* kaygıların ötesine nasıl uzandığını üç sözcükte özetledi: Petrol, Çin ve terörizm. 'Afrika önümüzdeki iki ya da üç yıl içinde petrol üretimindeki tırmanmayı dünyanın başka her tarafındakinin üstüne çıkartacaktır. 2010 yılına gelindiğinde, Afrika'dan yaptığımız petrol ithalatı Ortadoğu'dan yapılana erişebilir.'

Lake'ye göre ikinci bir ilgi odağı daha var: Çin. 'Bu

ülke artık petrol ithalatının %28'ini Afrika'dan yapıyor. Sudan petrol endüstrisinin %40'ına sahip. Hükümeti şirketleri desteklemeye öylesine ağırlıklı şekilde yöneldiği için, Amerikan şirketleriyle (terminolojik olarak haksız denemese de) ölesiye etkili rekabet edebiliyor. Örneğin yakın zamanda Angola'ya ülkede petrol arama hakkını elde edebilmek için teminatı petrol olan iki milyar dolar borç verdi. Ve Çin, Gine Körfezi, özellikle de Nijerya'da bulunan, A.B.D.'nin çaresizlik düzeyinde gereksindiği zengin petrol rezervleri üzerinde de benzer yollarla rekabetini dayatmaktadır.'[25]

Lake her ne kadar Amerika'nın Afrika'daki düşmanı olmadığını özellikle vurgulasa da, Çin'in daha şeffaf uygulamalara, daha nitelikli iş performansına ve kıtada daha az yozlaşma ve yolsuzluğa erişmeye yönelik çabaları *zedelediğini* ima ediyordu.

Özel çalışma grubunun bir başka üyesi de, CSIS'ın Afrika Programı'nın direktörü ve yine bir başka Clinton yönetimi Beyaz Saray çalışanı olan Stephen Morrison idi. Bu kişi Afrika petrolünün sömürülmesi ve iş yürütme performansında daha fazla şeffaflık sağlanması üzerine sürdürülen pazarlıkta anahtar konumdaydı. Washington'daki sağ kanat beyin takımlarının Afrika petrolünün Birleşik Devletler çıkarları açısından yaşamsal öneme haiz etiketiyle belirlenmesi yönündeki telkinlere uyarak Morrison da görüşmelerin şeffaflığı, yöresel gelişme ve insan haklarının daha üst düzeyde gözetilmesi yönünde bir söylem dayattı.

Acı mizah duygusuna sahip bir gözlemci bu yakla-

şımı akıllıca bulabilirdi: Onyıllar boyunca bir tarafta yoz pazarlıklar bağlanırken öte tarafta halka o kadar az para gitmişti ki, yerleşik düzenin değişmesine imkân yoktu. A.B.D. enerji güvenliği eğer sadece Afrika petrolüyle garanti altına alınabilecekse, o petrolü sömürmek ancak Amerika'nın petrol gelişiminden Afrikalıların da çıkar sağladığını iddia ederek mümkün olacaktır. Petrol pazarlıklarında şeffaflık o zaman Afrika petrolünün sömürüsünün daha geniş bir kamuoyunda kabul edilebilir hale gelmesinde rol oynar.

Washington ve Avrupa başkentleri sömürünün bu yeni araçlarını kullanadursun, Çin de bir taraftan eski malzemeyle piyasaya girdi: Şeffaflık bir yana, paranın doğrudan vuran kaba gücü, insan haklarının pek az dikkate alınması ya da hepten yok sayılması. Rory Carroll *Guardian*'da, 'Çin kendi ticari ve stratejik çıkarlarını duyarlıktan uzak, inatçı mantık temelinde dayatarak ortaya çıktı,' diye yazıyor ve ekliyor: 'Onlar para kazanmaya ve bunu mümkün olan en yüksek düzeyde yapmaya geldi.'[26]

Çin'in Afrika'ya girmesi Washington'da gerçekten de tüyleri diken diken etmişti. Merkezi Washington'da olan sağ kanat Heritage Vakfı bunu şöyle vurguluyor: 'Amerika ile müttefikleri ve dostları, insan haklarına, hukukun üstünlüğüne saygı duyan ve serbest piyasalarla kaynaşan demokrasilerin yönetimi altında refaha erişmiş Afrika vizyonunu kıtada tırmanmaya başlayan Çin etkinliği tarafından tehdit edilir halde bulmuştur. Çin'in Afrika ile kurduğu ve filizlenmekte olan ilişkiler

sadece enerji ve silah anlaşmalarını kolaylaştırmaları yönünden değil, A.B.D.-Afrika ticaretiyle rekabet etmesi açısından da alarma geçirici niteliktedir.'[27] Reagan ekonomisinin hakim olduğu insafsız uygulamalarla dolu dönemde gelişip ortaya çıkmış bir sağ kanat düşünce oluşumu, şimdi Çin'in, yani mahalledeki yeni ekonomik gücün ilkesiz tavrından sızlanarak şikayet ediyor! Tıpkı Afrika'nın eski ekonomik tetikçilerinin (yani Birleşik Devletler ve Avrupa'nın) kıtaya yönelik bir sözde vicdanlılık örtüsüne bürünmesi gibi, yeni tetikçi Çin de o topraklara gücünün dayattığı zoru kullanarak girmekle kalmıyor, eski tetikçinin neden sonra çağ ve ahlak dışı ilan ettiği iş yapma tavrını da benimsiyordu.

Ama sonuçta iki tetikçi tarzının savunduğu kavram da, ne şekilde sunulursa sunulsun sömürüdür. Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nden bir akademisyen *Economist*'e verdiği röportajda Çin'in tavrının eskinin sömürgeci güçlerinkini hatırlattığını söylemiştir: 'Para kazanmak ve onların kaynaklarına el koymak için orada olduğumuza göre, ayrımı görmek zordur.'[28]

Ticaretin militarize olması

"Uzunca bir zaman için oradan bir yere gitmeyeceğimizi neredeyse vahşice bir tavırla açıkça ifade ettiler," dedi Nigel Watson-Clark. O ve öteki rehineler Nijer Deltası'ndaki bir köye götürülmüştü. "Dördümüz de dile getirmediğimiz bir düşüncede, başımıza epey dert açılacağı ve oradan çıkmanın çok zor olacağında birleşmiştik."

İki günlük tutsaklıktan sonra Watson-Clark'a Reuters haber ajansına bir telefon açma talimatı verildi. Yazılı bir metinden militanların taleplerini okuyacaktı. Bu talepler arasında petrolün denetiminin bölgeselleştirilmesi, Shell'in bölgede neden olduğu çevre kirlenmesini tazmin etmek üzere 1.5 milyar pound ödemesi, Nijer Deltası Halkları Gönüllü Gücü'nün Ijaw önderi Alhaji Asari'nin ve Bayelsa eyaleti eski valisi Şef Diepreye Alamieyeseigha'nın salıverilmesi ve yabancıların bölgeden çıkartılması vardı.

Watson-Clark, "Ana talepler kaynaklar üstünde daha fazla denetim, eski lisansların iptali ve Bayelsa eyaletine ödenecek 1.5 milyar pound başlıkları altında toplanıyordu," diyor. "Hiçbir aşamada kendileri için para istemediler. Normal rehine salıverme terimleriyle konuşmuyorlardı." O onyılın büyük bölümünde Delta'daki 'normal' rehin alma olayları nakit para elde etme anlamındaydı, ama bu seferki değişikti. Kâğıtta yazılı talepleri okur okumaz Watson-Clark'ın yüreği daraldı; kabul edilmesi imkânsız istekler yöneltildiğini anlamıştı.

Ama az zaman sonra üstesinden gelmesi gereken başka bir sorunla yüzleşti. Onları elinde tutanlar rehin alma olayının ne kadar kamuoyu yarattığını anlamak için CNN ile BBC'yi izliyordu. Ne kadar az haber olduklarını görünce sinirlendiler. Dünya basını o sırada akıl almaz bir şekilde Londra'dan geçen Thames Irmağı'nda sıkışıp kalan balinaya odaklanmıştı. "Balina adamları gerçekten çok kızdırdı," diyor Watson-Clark.

Rehineleri elinde tutan kişiler kendilerine Movement for the Emancipation of the Niger Delta'nın* kısaltması olan MEND adını veriyordu. Dünya basını tarafındansa korsan, gerilla, gölge gibi nitelemelerle etiketlenmişlerdi, ama aslında hayatları petrol tarafından öylesine soldurulunca çektikleri acılara yönelik bilinç uyandırmak için şiddet içeren başkaldırmaya yönelmiş deltalı gençlerdi. MEND yeni bir isim olabilirdi, ama bu kişilerin talepleri petrol için yaşanan çekişmede kök buluyordu kendine. Nijer Deltası halkları, özellikle de Ijaw'lar için bu talepler son derece anlamlıydı. Bir MEND üyesinin bir İngiliz gazetecisine "İçecek suyumuz, okulumuz, elektriğimiz, işimiz yok," diyordu. Bir başkası, "Biz terörist değiliz; özgürlük savaşçılarıyız," diye tanıtıyordu kendilerini.[29]

Yaşanan çekişmeye yakın kaynaklara göre MEND, son birkaç yıl içinde git gide radikalleşen farklı Ijaw gençlik gruplarından oluşuyordu. Ijaw'lar Delta'daki en büyük etnik gruptu ve petrol endüstrisine karşı mücadele veren topluluklar arasında kendisinden çok daha küçük olan Ogoni ile birlikte en etkin olandı. Delta'daki ötekiler gibi bu iki grup da uzun zamandan beri topraklarından çıkartılan petrol üzerinde daha geniş denetime sahip olmayı dayatıyordu. Ayrıca çevre kirliliğinin verdiği zararların ve yurtlarının uğradığı aşağılanmanın adil şekilde tazmini için kampanya yürütüyorlardı.

---

* Nijer Deltası'na Özgürlük Hareketi. (ç.n.)

Küresel kamuoyunun ilgisini ilk çeken, önderleri Ken Saro-Wiwa 1995'teki bir danışıklı yargılama sonrasında Nijerya ordusu tarafından katledilen Ogoni olmuştu. İddia makamının başta gelen iki tanığı daha sonra Shell'den para aldıklarına ve başka tanıkların da Saro-Wiwa aleyhine kanıtlar sunduğuna dair ifade verdi,[30] ama bu iddialar şirket tarafından şiddetle inkâr edildi.[31]

Ogani, Shell'e karşı kayıtlara geçen ilk protestosunu 1966'da, şirketin Delta'da petrol bulmasından sadece sekiz yıl sonra yaptı. Ertesi yıl 150 pound ve kızıl bir bayraktan başka şeyi olmayan Isaac Boro adlı bir Ijaw, Nijer Deltası Gönüllüler Hizmeti'ni kurdu ve bir ayaklanma başlattı. "Harekete geçmezsek, kendimizi kalıcı köleliğe mahkum ederiz," diyordu. Davası petrol şirketlerine ve onların halkına yönelik 'kesintisiz süren insanlık dışı zulmüne, geri kalmışlığa şeytani kayıtsızlığına' karşıydı. Askerler isyan bölgesine Shell'e ait teknelerle sevk edildi. Boro kısa zamanda teslim olmak zorunda kaldı ve ilk Ijaw devrimi sona erdi.

Boro'nun kısa soluklu devrimi, 2004'te Nijer Deltası Halkları Gönüllü Gücü'nü kuran ve Delta'yı topyekun bir savaşa doğru sürüklemekle tehdit eden Alhaji Dokubo Asari'ye ilham verecekti. Onun oluşturduğu tehdit petrol endüstrisine şok dalgaları gönderdi ve dünya petrol fiyatları tırmandı. Dokubo kimseyi şaşırtmayacak şekilde tutuklandı ve vatana ihanetle suçlandı. Geriye Ijaw halkı içindeki Asari'nin serbest bırakılması yönündeki yaygın inanç ve azim kaldı.

MEND'in taleplerinden biri de, Ijaw yurdunun petrol gelirlerinden daha fazla pay alması için dayatan kahramanı Bayelsa eyaleti valisi şef Diepreye Alamieyeseigha'nın salıverilmesiydi. Ama o da yolsuzluk ve para aklama iddiaları nedeniyle hapisteydi. Son talepse, Shell şirketinin yakın zamanda bir Nijerya mahkemesi tarafından verilmiş olan karara uyup, Nijer Deltası'nda, özellikle de Ijaw yurdunda neden olduğu çevre kirliliğini tazmin etmek üzere 1.5 milyar dolar ödemeyi kabul etmesiydi. Yani MEND yargının vardığı karar doğrultusunda yapılacak ödemeyi dayatıyordu. Nijerya federal mahkemesi ertesi ay kararı onamıştı ama Shell hâlâ ödemeyi yapmayı reddediyordu.[32]

Boro'nun devrim girişimi her ne kadar yoksulluğu ve çevre kirliliğini ülkenin siyasi haritasına taşıdıysa da, buna verilen tepki emsal oluşturan ve geçerliğini o zamandan beri koruyan türden oldu: Petrol şirketlerinin orduyla herhangi bir huzursuzluğu anında bastıracak şekilde işbirliği içinde davranması. Aynı ölümcül motif insanlar petrol gelirlerinden daha adil pay ve çevre kirliliğinin azaltılmasını istedikçe tekrar gündeme gelecekti. 1980'lerin başlarında Andoni yurdundaki Iko halkı bir gösteri ertesinde toptan tutuklandı ve zulme uğradı. 1987'de Mobil Polis Örgütü'nün [Mobile Police Force (MPF)] yerel olarak 'Vur ve Kaç Gücü' olarak anılan grupla yaptığı baskında iki kişi öldü, yaklaşık kırk mesken yok oldu.[33] MPF'nin 1990'daki saldırısında Umuechem yerleşiminde seksen kişi öldü ve 495 ev yok oldu ki, Shell kendisine karşı yapılan bir gösteriden

sonra bu girişimi polis örgütünden özellikle istemişti.[34] Liste böylece uzayıp gider. Binlerce Ogoni 1990'ların başında Shell'e karşı yürüttükleri kampanya nedeniyle güvenlik güçlerinin misillemesiyle karşılaşmıştır.

1994 yılının Mayıs ayında yerel askeri kumandan Binbaşı Paul Okuntimo şöyle yazıyordu: 'Shell ticarete yönelik normal edimlere insafsız askeri operasyonları dahil etmese bölgedeki çalışmalarından hiçbir sonuç alamazdı.'[35] Ve insafsız askeri operasyonlar sürüp gitti. Shell daha sonra en azından bir girişimde Okuntimo ve adamlarının aktif görev alanındaki ödemelerini kendisinin yaptığını kabul etti.[36]

Mesele sadece Ogoni ile Shell arasında kalmadı. 1990'ların sonlarına doğru iki Illaje genci silahsız insanların Chevron petrol platformunu işgali sırasında vurularak öldürüldü. MPF bir kez daha ve görev yerine Chevron helikopterleriyle taşındı. Aylar sonra bu kez harcırahını Chevron'dan alan Nijerya kuvvetleri paranın hakkını dört protestocuyu öldürerek ve altmış altısının adını kayıplar listesine geçirerek ödedi. Nijeryalı emekli akademisyen Claude Ake bu hükümet-şirket karşılıklı etkileşimini 'ticaretin militarizasyonu' olarak anar ve özel petrol şirketiyle baskı ve şiddet altındaki devletin ilişkilerinin bulandırılması haliyle tarif eder.[37]

2003 yılı Aralık ayında, bölgeyi ziyaret eden Shell personeline ve özellikle de üst düzey yöneticilere Mobil Polis'in eskort verdiğine dair bir rapor şirket dışına sızmıştır. Aynı haber kaynağı 'Shell operasyonlarının anlaşmazlığı ve sorunu yaratan, bunları besleyen ve

körükleyen nitelikte olduğunu, şirketin Nijerya'daki varlığını elli yıl sürdürdükten sonra Nijer Deltası anlaşmazlık sisteminin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini' öne sürer.[38]

Ama aynı anlaşmazlık ve çatışma ortamının parçası olacak şekilde duruş almış başka oyuncular da vardı. Watson-Clark ve arkadaşları gibi taşeronlar bataklıklardan kaynaklanan ishal ve bedensel bitkinliğin sıkıntısını çekerken,[39] Abuja'daki havaalanına Çin Dışişleri Bakanı Li Zhaoxing için kırmızı halı serilmekteydi. Diplomatik bir karşılık olarak Li de Nijerya'nın B.M. Güvenlik konseyinde bir sandalyeyle temsil edilmesi kampanyasına ülkesinin ağırlığını koydu. Çin'in B.M.'nin Darfur'da sürdürülen soykırımdan ötürü Sudan'ı kınama kararını sürekli olarak engellediğini unutmuş, "Çin, Afrika'nın B.M. reformlarına yönelik ve uzun zamandan beri sürdürülen çabalarını desteklemektedir," diyordu. Çünkü Çin, Afrika petrolünü istiyordu.[40] "Çin ile Nijerya iyi dosttur," diyor ve ekliyordu: "Ülkelerimiz arasında politika, ekonomi, spor ve öğrenci değişimi alanlarında ortak girişimleri vardır."[41]

Nijeryalıların Çinlilerden bekledikleri ticaret, spor ve öğrenci değişimi alanlarında ortak girişimlerle sınırlı değildi. Nijerya başkan yardımcısı Atiku Abubakar aynı ay içinde *Financial Times*'e verdiği röportajda A.B.D.'nin MEND gibi asilerle mücadelede ağır kalması karşısında duyduğu hüsranı vurguluyordu. Birleşik Devletler desteğinin yokluğunda Nijerya'nın silah sistemleri edinmek için yüzünü Çin'e gitgide daha fazla döndüğünü

açıkladı. Çinliler 2005'te Nijerya'ya on iki savaş uçağı sağlayacak 250 milyon dolarlık bir anlaşma yapmıştı ve Çin'in Delta'ya dökülen ırmakların güvenliği için düzinelerce bot vereceği yönünde haberler vardı.[42]

Amerikalılar çıkarlarını korumak için son yıllarda Gine Körfezi'ndeki askeri varlıklarını artırmış olsa da, Çinliler bir kez daha herkesi şaşırtacak hızla hareket etmişti. Bir İngiliz askeri rehin tutuluyor olabilirdi, ama bunu yapanlar kısa zaman sonra Çin malı silahlarla yüzleşecekti. Çin, Delta'daki petrol varlığına ne kadar yatırım yaparsa, o varlığı militarize etmekle de o kadar fazla ilgilenecekti.

Günler ilerledikçe Watson-Clark'ı kaçıranlar silahlı çatışma ve ölüm haberleriyle geri dönmeye başladı. "Çok, çok zorlaşmıştı," diyor Watson-Clark; "Durum her geçen gün biraz daha çaresizleşiyordu. İyimser bir yapım vardır, ama kötümserlik ve oradan hiç kurtulamayacağımız düşüncesinin üzüntüsü ruh hallerimize hakim olmuştu. Bu elle tutulacak kadar yoğun bir histi."

Medya spotları altında

Dr. Edmund Daukoru açısından rehineler krizi daha kötü zamana denk gelemezdi. Nijerya'nın petrol kaynakları bakanı olan Daukoru, 1 Ocak 2006'da OPEC başkanı olmuştu. Petrol karteli her yılın ilk günü başkanını değiştirirdi ve sıra Nijerya'da idi. Gıpta edilen tacı petrolden sorumlu bakan olarak Daukoru takacaktı.

Çok daha genç gösteren altmış iki yaşındaki Daukoru için 2006 küresel ün yılı olacaktı ve OPEC Başkanı olarak boy göstereceği iki önemli olguyu sabır-

sızlıkla bekliyordu. Deltalı mütevazi çocuk çok uzun bir yol kat etmişti ve bunun büyük bölümünde Shell ile birlikte yürümüştü. Şöyle anlatır:

> "En başından beri bir petrolcüydüm. İlk ve orta öğrenimimden sonra Shell tarafından yurt dışı eğitim için seçildim; Londra'daki Imperial College'de jeoloji okudum. Doktoramı yaptıktan sonra Shell'de çalışmak üzere ülkeye döndüm. Yani başından beri, önce burslu, sonra bordrolu bir Shellci oldum."[43]

Daukoru şirket için Hollanda, İtalya, İspanya, Fransa, İsviçre, Tunus ve elbette Nijerya'da çalışmıştı. Tüm kademelerden geçerek yükselmiş, önce sanayideki ilk yerli baş jeolog, sonra ilk yerli sorumlu müdür ve arama direktörü olmuştu. O zamanlar bu, bir Nijeryalının Shell'de gelebileceği en yüksek konumdu. Shell daha sonra Daukoru'nun Nijerya Ulusal Petrol Şirketi'nin [Nigerian National Petroleum Corporation (NNPC)] genel müdürü olmasını ve bu görevi 1992-1993 yıllarında on sekiz ay süreyle yapmasını destekledi.[44]

Ancak Daukoru diktatör General Sani Abacha'nın 1993'te iktidarı ele geçirmesinden kısa zaman sonra NNPC'den gönderildi.[45] Emekliye ayrıldı, ama bu durum Başkan Obasanjo'nun altı yıl sonra ona başkanlık danışmanlığı teklif etmesine kadar sürdü. 2005 yılında Petrol Kaynakları Bakanı olurken, "Kaderimizi kendi ellerimize almalıyız," diyordu.[46]

Shell'den devlete geçen ilk petrolcü Daukoru değildi. Eski bir Shell Petroleum Development Company

(SPDC) çalışanı olan Şef Rufus Ada George, Ogoni'nin 1990'ların başındaki ayaklanması sırasında Delta'daki Irmaklar Eyaleti'nin valisiydi. SPDC genel müdür yardımcısı olan Godwin Omene, 2001'de Nijer Deltası Geliştirme Komisyonu başkanlığına atanmıştı. 1993'te kısa bir süre başkanlık yapan Ernest Shonekan da bir SPDC müdürüydü.

Shell'in üst düzey yöneticilik konumuyla devlet görevleri arasındaki döner kapı, Delta'da Shell ile devletin bir ve tek olduğu kanısını güçlendiren bir kanıttan başka şey değildir. Ogoni eylemcisi Ken Saro-Wiwa bir seferinde büyük toplumsal protestolardan birinde, "Bu bir anti-Shell dayanışmadır, yani federal hükümet karşıtıdır, çünkü bildiğimiz gibi ikisi Ogoni halkını yok etmek üzere amacıyla aynı kümede bir araya gelmiştir," diyordu.

Daukoru'nun Shell ile başlayan kariyeri onu petrol endüstrisinin doruklarına taşırken, aynı kuruluşa karşı verdiği mücadele Saro-Wiwa'nın hayatına mal oldu. Bu iki adam da yazgısı petrol tarafından şekillendirilen Delta'da doğmuştu, ama sonları birbirinden çok farklı oldu. İkisi de uluslararası haber bültenlerine çıktı. Saro-Wiwa'nın ölüm haberi verilirken, Daukoru'nun OPEC başkanı olduğu duyurulacaktı.

Daukoru'nun öyküsü şirket ile devlet arasındaki döner kapı sisteminin nasıl çalıştığına ve minicik bir seçilmişin petrol sömürüsünden nasıl kişisel çıkar sağladığını ortaya açıkça vurur. Ancak bir siyah olarak Daukoru, petrol endüstrisindeki birkaç ender istisna-

dan birini oluşturuyordu. Shell'in yetkili yöneticileri, Basil Omiyi şirketin Nijerya'daki yan kuruluşu olan Shell Petroleum Development Company'nin başına gelene dek hep beyazlar arasından çıkıyordu.

Shellci Daukoru, OPEC ile olan randevusunda dikkat çeken bir Nijeryalı olmaktan çıkıyor, uluslararası önem kazanıyordu. Nijerya basını tarafından selamlanıyordu; *Business Day*, 'Bu durum Nijerya'ya yatırım yapmak için gereken uluslararası ticari güveni pekiştirecektir,' diyordu.[47]

Daukoru'nun OPEC başkanı konumunda katılacağı ilk olgu, dünyanın ekonomik ve politik elitlerini her yıl bir araya toplayan ve İsviçre'nin Davos kentinde yapılan Dünya Ekonomik Forumu idi. Davos, İsviçre Alpleri'ne rahat bir konumda gömülmüştür. Dışarıda temiz, parlak mavi gökyüzü çatıları karla kaplı şalelere fon oluşturur; içerideyse 2.300 dolayındaki delege en üst düzey ağ olgusu için kongre salonunda toplanır.

OPEC on yılı aşkın zamandan beri Davos'ta temsil edilmektedir, ama o yıl 'Tektonik Kaymaların Yönetimi' başlıklı bir Enerji Zirvesi'ni de içeren özel program hazırlamıştı. Dr. Daukoru'nun hayli güçlü eşlikçileri vardı. Dünyanın en varlıklı adamı Bill Gates'in yanı sıra, Bill Clinton gibi siyasi devler, B.M. Genel Sekreteri Kofi Annan, Dünya Bankası Başkanı Paul Wolfowitz ve İngiltere Maliye Bakanı Gordon Brown da oradaydı. Kimi Hollywood yıldızları, örneğin Michael Douglas, Pele ve Muhammed Ali gibi spor efsaneleri, rock starı Bono, hepsi Davos'ta boy gösteriyordu.

Ele alınmayı bekleyen ağır sıklet konular vardı. Çin'in ve Hindistan'ın büyüyen önemi gündeme ağırlığını koyuyordu. Çin'in yakın zamanda belirlenen %9.9'luk gayri safi milli hasıla artışı ekonomi sayfalarının manşetlerini ele geçirmişti. Başbakan yardımcısı Zeng Peiyan, Çin'in enerji tüketimindeki beklenen yükselişin petrol ve doğalgaz fiyatlarını zorlamayacağı yönünde katılımcılara güvence vermekte elini çabuk tutmuştu. "Çin sadece büyük bir enerji tüketicisi değil, aynı zamanda büyük bir enerji üreticisidir," diyordu.[48]

Daukoru da enerji piyasası üzerinde gerilen sinirleri yatıştırmakta gayretliydi. Konferansın ikinci günü verilen bir öğle yemeğinde bu konudaki yaklaşımını ortaya koydu. Piyasanın son iki yılını değerlendirerek başladı. "A.B.D. gibi kimi gelişmiş ülkelerden gelenin yanı sıra, özellikle Çin ve Hindistan gibi geniş ölçeklerde gelişim gösteren ekonomilerin petrol üstünde oluşturduğu olağanüstü talebi karşılamak gibi zorlayıcı bir durum vardır."

Daukoru sözlerine ön plana çıkan bir talep varsa, enerji piyasasında gelecekte doğacak ani, hızlı ve büyük değişimleri önleme hazırlıklarının da olması gerektiğini savunarak devam etti. "Yüzyıl üç yıllık yüksek bir pazar istikrarıyla başlamıştır ki, bu da tarafların hepsini tatmin etmiştir. Ama o zamandan bu yana çok farklı, çabuk etkilenip aniden değişebilen bir durum yaşanmakta."

Bunları söylerken o sırada kendi ülkesinde yaşanan krizi düşünüyor idiyse bile bunu açıkça dile getirmedi.

Ama rehineler meselesi Davos'ta başka konuların da açılmasına neden olacaktı. Hollanda Kraliyet Shell Şirketi temsilcisi Jeroen Van der Veer rehineleri gündeme taşıdı. Nijerya Ulusal Petrol Şirketi'nden Funsho Kupolokun delegelere Nijer Deltası'nın güvenli olduğu yönünde güvence verdi. Yaşanan son tedirginlik periyodik parlamalardan biriydi ki, Delta'da operasyon yapan Shell gibi petrol şirketleri bunlara artık alışmıştı.

"Bu yaşanan sadece bir aşama; son derece hızlı şekilde çaresine bakılacak," diyordu Kupolokun. Aslında rehine olayı bir amaca hizmet etmiş, dikkatleri Nijerya ve Batı Afrika'nın OPEC'ten daha hızlı üretim yaptığı gerçeğinden başka yöne çekmişti. Kupolokun şöyle devam etti: "Teknolojik ilerlemeler karşısında rezervler konusu sorun olmaktan çıktı. Asıl mesele, rezervleri yeterince çabuk geliştirmektir."[49] Yani dert edinilmesi gereken konu, insanları öğüterek tüketen yoksulluk ve cinayet düzeyindeki çevre kirliliğine yönelik cansıkıcı toplumsal yakınmalar değildi. Önemli olan petrolü olabildiğince hızlı çıkartmaktı.

CNN, Davos toplantılarının görüntülerini Watson-Clark'ın rehin tutulduğu Delta'ya ışık hızıyla geçiyordu. Obasanjo ile Brown tarafından yapılan bir toplantının haberi, sonunda gündeme geldiğini düşünen MEND üyelerini sevindirmişti. Watson-Clark'ın yorumuysa farklıydı: "Bunun kendileriyle ilgili bir konuda olduğunu düşünüyor ve 'İşler yoluna giriyor,' diyorlardı, ama eğer öyleyse biz asla serbest kalamayacaktık."

İyi haber

Sonunda, 30 Ocak Pazartesi günü Watson-Clark''ın anne ve babası sabahın erken saatlerinde oğullarından gelen bir telefonla uyandı. Nigel serbest bırakılmıştı. Babası, "İyi olduğunu söyledi," diyordu; "Sağ ve esen olduğu için mutluyuz." Nijerya'daki Britanya Yüksek Komiseri Richard Gozney, BBC radyosunun *4 Today* programına şöyle konuşacaktı: "Gecenin geç saatlerinde Nijer Deltası'ndaki Bayelsa eyaleti valisinin sürdürdüğü pazarlık görüşmelerinin başarıya ulaştığını öğrendik. Sabahın erken saatlerindeyse rehineleri teslim aldık. Güvendeler ve iyiler."[50]

Watson-Clark ertesi sabah eşi Briony Tomkies'in dört çocuklarıyla birlikte kendisini karşılayacağı Heathrow'a uçtu. Bekleyen basına verdiği beyanat kısaydı: "Yurtta olmak kesinlikle muhteşem. Kendimi harika hissediyorum. Ailemle birlikteyim ki, bu çok güzel."[51]

İşin ironik yanı, Watson-Clark'ın öyle muazzam bir rahatlama değil, sadece minnet duymasıydı. "Lagos'ta bizi oradan çıkartmak için çaba gösteren çeşitli kişi ve servisler karşı eziklik hissediyordum," diye anımsıyor. Bunların kim ya da ne olduğunu sorduğumda Scotland Yard, FBI, Expro Group'taki patronları, Tidewater'in Nijerya ordusu olduğunu öğrendim. Ayrıca Watson-Clark'ın adlarını dile getirmemeyi yeğlediği başka insanlar da vardı. "İşbirliği içinde gösterilen çaba olağanüstüydü," dedi. İşe gizli servis ajanları da karıştıysa bile, bunu Watson-Clark'tan öğrenemeyecektim. Zaten

eğer öyleyse, bu Amerikalı ve İngiliz ajanların Nijerya'da kimi meselelere ilk dahil oluşu değildi. Watson-Clark'ı o anda en fazla mutlu eden şeyler medya ilgisinin üstünden çekilmesi ve eve dönmesiydi.

Dr. Daukoru içinse toplumsal ilgi henüz başlıyordu. Aynı gün, yani 31 Ocak'ta OPEC Konferansı'nın 139. olağanüstü toplantısına başkanlık etmek üzere kuruluşun Vienna'da'daki sekreteryasındaydı. OPEC'te yöneteceği ilk toplantıydı bu. Ana konferans masasına koyulmuş olan sarı, turuncu ve beyaz çiçekler salonun kasvetli dekorunu biraz yumuşatıyordu. Üzerinde yoğunlaşılan konu bir kez daha petrol piyasasındaki istikrarsız fiyat artışı eğilimiydi. Şık gri takım elbisesi içindeki Dr. Daukoru sakin ve rahat görünüyordu. Nijerya'da devam eden şiddet onu tedirgin ediyorsa bile bunu hissettirmiyordu.

Basının OPEC'in 2006 yılında üretim artışına gidip gitmeyeceğine yönelik sorularına, "Biz her zaman piyasanın almaya hazır olduğundan fazla rezerv kapasite bulundurmaya dikkat ettik," diye cevap verdi. OPEC'in bulundurduğu bu miktarın en az 2 milyon varil olduğunu açıkladı ve Nijerya'nın günlük 600.000 varillik bir artışla yılın ilk altı ayı içinde kapasitesini 2.5 milyon varile çıkartarak tam kapasiteye geçme yolunda çalışmaları olduğunu belirti. Ardından da günün en önemli piyasa liderinden biraz daha fazla şey öğrenmek isteyen dünya petrol piyasası basınının hep bir ağızdan sorulan sorularına hedef oldu. Petrolün varil fiyatı onun ağzından çıkacak sözlere bağlıydı.

Sözleri petrol piyasasını harekete geçirebilecek bir başka kişinin de o gün söyleyecekleri vardı. Nijer Deltası Halkları Gönüllüler Gücü'nün hapisteki Ijaw lideri Alhaji Dokubo Asari rehinelerin salıverilmesinin uluslararası kamuoyuna dönük bir iyi niyet jesti olduğunu söyledi, ama saldırıların devem edeceğini de sözlerine ekledi. Britanya'yı koyduğu özel bir şerhle ayrı tutmuştu: "Biz Ijawlar ve diğer Nijer Deltası halkları dünya halklarına şunu hatırlatmak isteriz: Büyük Britanya topraklarımızı 112 yıldan beri gayrimeşru, suça dayandırılmış ve insanlık dışı bir işgal ve sömürü altında tutmaktadır."[52]

Asari'nin tam da yeni güçler (Amerika ve Çin) Nijerya petrolü üstüne kavgaya tutuşmak üzere olduğu sırada Nijer Deltası'ndaki sorunlardan eski sömürgeci gücü sorumlu tutması ilginçtir. Gerçekten de, Shell'in Britanya tarafından Nijerya'da yerleştirilmiş olan sömürge sisteminden çıkar sağladığı ve ülke petrolleri üstündeki sürüp giden hakimiyetini bu mirasa dayandırdığı tartışmasızdır. Ve Nijerya bu tekelci konumun pekişmesi nedeniyle ölümcül bir mirasa daha sahip olmaktadır. 2006 yılının Şubat ayında Citigroup, Nijerya üzerine derinlemesine yapılmış bir çalışma yayımladı. Çalışmada, 'Analizlerimiz Nijerya'nın bu onyılın ortalarında Shell, için ana gelişim bölgesi haline geleceğini önermektedir,' deniyordu. Her ne kadar Shell'in petrolünün büyük bölümü açık deniz petrol kuyularından geliyorsa da, Watson-Clark'ın yaşadığı deneyim, kıyı ötesi operasyonun petrol sanayini toplumsal şikâyet ve

tepkilerden yalıtmadığını ortaya çıkarmıştı. Citigroup'un vardığı sonuç şöyleydi: 'Nijerya'da Shell emsalleri arasında en fazla öne çıkan unsurdur. Öngörümüz Nijerya'nın bu grup içindeki şimdi %11 olan üretim payını 2010 yılına kadar %17'ye çıkaracağı doğrultusundadır.' Daha da önemlisi raporda, Shell'in 2010 yılına kadar olan muhtemel hacimsel genişlemeyi büyük ölçekte bu bölgeye bağladığı sonucuna varılmış olmasıdır.[53]

Bu durumda merkezinde Shell'in bulunduğu şiddet sarmalı devem edecek gibi görünüyor. Şubat ayında MEND başka rehineler de aldı, ama bunlar da daha sonra zarar verilmeden bırakırlı. Nigel Watson-Clark'ın salıverilmesinden iki hafta sonra askeri helikopterler bölgeye saldırdı ve sayıları yirmiye vardığı tahmin edilen insanı öldürdü. Hükümet hedefin petrol kaçırmakta kullanılan mavnalar olduğunu iddia etti. MEND ise orduyu sivilleri hedef almakla suçladı. Shell'in (helikopterlerin şirketin pistlerinden birini kullandığı bilgisi gelince) bir kez daha şiddete dahil olduğu ve kendini aleni silahlı eylemden uzak tuttuğu anlaşıldı. Bir sözcü, "Silahlı müdahale her zaman yetkili mercilerin kararına kalmıştır; Shell gibi özel kuruluşların değil," diyordu.[54]

Ne var ki, ertesi ay Birleşik Devletler Deniz Haberalma Teşkilatı'nın kıdemli analizcilerinden biri olan Charles Dragonette, Shell'in A.B.D.'den askeri koruma istediğini kabul etti. Dragonette, Ijaw'ların ayaklanma eğiliminin ve bölgedeki sürtüşmenin Başkan Obasanjo'nun gücü denetleme çabalarını köstekledaği-

ni öne sürdü. Bu ısrarlı çabanın nedeni 'Nijer Deltası'nın yakın zaman içinde gelişmezse bu konuma hiç sahip olamayacağı gerçeği' idi ve 'Nijerya petrol üretimi tehlikeli bir şekilde çok yakın gelecekteki dengelere bağlı' idi.[55] Isaac Boro isyanının bastırılması için tekne sağlamasının üstünden kırk yıl geçerken Shell, hâlâ Nijerya'daki askeri konuların ve petrol üzerine yaşanan sürtüşmenin tam ortasındaydı.

Çin'in meseleye dahil olması sadece bir başlangıçtı. İlginç olan şu ki, Citigroup raporunda 'Shell'in Nijerya'daki portföy riskini başka yöne kaydırmak istediği, potansiyel alıcıların Brezilya şirketi Petrobras ve Çinlilerin devlet petrol kuruluşu CNOOC' olduğu vurgulanıyordu.

Nijerya'nın Çin'in enerji planları açısından önemi Başkan Hu Jintao'nun 2006 yılı Nisan'ında bir haftalık bir gezinin parçası olarak Abuja'yı ziyaretiyle teyit edilmiş oldu. Nijerya da yaklaşımını bu vesileyle Çin'e petrol endüstrisi ve altyapı projelerine en az 4 milyar dolar yatırım yapma vaadi karşılığında dört sondaj lisansı vererek gösterdi.[56]

Kırmızı halı Çinli kodamanlar için bir kez daha serilirken, MEND de bir uyarı yayınladı. E-posta iletisinde şöyle deniyordu: 'Çin hükümetini ve Çinli petrol şirketlerini Nijer Deltası'ndan uzak durmaları konusunda uyarıyoruz. Petrol tesislerinde görülecek Çin yurttaşları hırsız addedilecektir. Çin hükümeti çalıntı ham petrole yatırım yaparak yurttaşlarını ateş hattına sürmüş olur.'[57]

O hatta artık yer almayacak bir kişi varsa, o da

Nigel Watson-Clark idi. Şirketin kendisine önerdiği tek güvenlik işi Echo Alpha sondaj alanındaki eski konumu olunca, Britanya'ya dönerken Ecodrill'e istifasını sundu. "Nijerya'daki herkes Abuja'da olanları ve ülkeden dışarıya kaçan muazzam servetle kıyı eyaletlerinin bundan aldığı pay arasındaki dengesizliği bilir," diyor ve devam ediyordu: "MEND'in bize yaptığı şeye sempati duymuyorum, ama o yönde davranmaya itildiler. Yaptıkları şeye mecbur edildiler. Ulusal servetten faydalanamayan son derece büyük bir halk kitlesi var orada. Kesinlikle hiçbir şeye sahip değiller."

Ve Watson-Clark önemli bir şey daha vurguluyordu: "Afrika'da petrol kara lanet olarak bilinir."

SONNOTLAR

1 Andy Rowell'in 21 Nisan 2006'da Nigel Watson-Clark ile yaptığı telefon Röportajı. Tersi belirtilmediği sürece Watson-Clark'tan yapılan tüm alıntıların kaynağı bu röportajdır.

2 www.news24.com

3 www.news.moneycentral.msn.com

4 Shell Petroleum Development Company of Nigeria Limited, 2004 İnsan ve Çevre Yıllık Raporu, Mayıs 2005.

5 M. Enfield, The Oil Industry in the Delta (Delta'da Petrol Sanayii), PFC Energy, Nijerya'nın Delta Bölgesi Konferansı'nda sunum, Meridian International Center, February 15, 2005.

6 J. Bearman, 'Shell Set to Rise Again with Nigerian Gas' ('Shell Nijerya Petrolüyle Tekrar Kalkışta') African Energy, Haziran 2005, sy. 8–9; Enfield, Delta'da Petrol Sanayii.

7 Michael Fleshman, 'Report from Nigeria' ('Nijerya'dan Rapor'), Nigeria Transition Watch (Nijerya Geçiş Gözetimi) no. 9, New York: Africa Fund, 1999.

8 Karl Maier, This House Has Fallen: Nigeria in Crisis (Bu Ev Düşmüştür: Krizdeki Nijerya) Harmondsworth, Penguin, 2006, sy. 142.

9 'Kidnappings, Sabotage Slash Nigerian Oil Output' ('Nijerya Petrol İstihsalinde İnsan Kaçırma ve Sabotaj Yarası'), Agence France Presse, 12 Ocak 2006.

10 http://english.aljazeera.net

11 Xinhua Financial Network News, 'China Defends African Policy, Touts Mutual Benefits following CNOOC Oil Deal,' ('Çin CNOOC Petrol Pazarlığında Ortak Çıkarları İzleyen Bir Afrika Politikası Savunuyor'), 13 Ocak 2006.

12 'China Unveils New Partnership Plan for Africa', ('Çin, Afrika İçin Yeni Bir Ortaklık Planı Açıklıyor'), AFX News, 16 Ocak 2006.

13 T. Pitman, 'Chinese Foreign Minister Heads to Africa on Weeklong Tour of Oil-Rich Continent', ('Çin Dışişleri Bakanı Petrol Zengini Kıta'da Bir Haftalık Tur İçin Afrika'ya Gidiyor'), Associated Press, 11Ocak 2006.

14 A. R. Mihailescu, U.P.I. Energy Watch, (U.P.I. Enerji Gözlemi), 7 Şubat 2006.

15 www.cnooc.com.cn/defaulten.asp.

16 J. McDonald, 'China Spending Billions on Foreign Oil But Trying to Curb Appetite,' (Çin Petrol Dış Alımı İçin Milyarlarca Dolar Harcıyor, Ama İştahını Sınırlamaya Çalışıyor'), Associated Press, Pekin, 6 Şubat 2006.

17 http://api-ec.api.org/fi lelibrary/BacAprr5.pdf.

18 www.israeleconomy.org/strategic/africatranscript.pdf.

19 Aynı kaynaktan alıntı.

20 http://usembassy.state.gov/nigeria/wwwhp061402b.html

21 http://www.israeleconomy.org.

22 http://www.csis.org/africa/0507_GulfofGuinea.pdf.

23 www.csis.org/africa/GoldwynAfricanOilSector.pdf.

24 CFR ile ilgili ayrıntılı bilgi için Daniel Estulin'in Kulüp Bilderberg adlı kitabına bakınız. April Yayıncılık, Haziran 2007, çev. Cihat Taşçıoğlu. (Edit. Not.)

25 www.cfr.org/publication.

26 Rory Carroll, 'China's Gold Mine' ('Çin'in Altın Madeni'), Guardian, 28 Mart 2006.

27 P. Brookes ve J. Hye Shin, China's Influence in Africa: Implications for the United States, (Çin'in Afrika'daki Etkinliği; Bunun A.B.D. Üzerinde Doğuracağı Sonuçlar) Heritage Foundation Backgrounder, no. 1916, 22 Şubat 2006.

28 'No Questions Asked: China and Africa'('Soru Yok: Çin ve Afrika'), Economist (U.S. edisyonu), 21 Ocak 2006.

29 K. Houreld, 'My Rendezvous with the River Rebels' ('Irmak İsyancıları İle Randevum'), Daily Mail, 22 Mart 2006.

30 M. Birnbaum, Nigeria: Fundamental Rights Denied (Nijerya: Temel Hakların İnkarı) İngiltere ve Galler Baro İnsan Hakları Komitesi ve İngiltere ve Galler Hukuk Topluluğu'nun katılımıyla yazılan Makale 19, Ek 10: Rüşvet İddialarına İlişkin Yeminli İfadelerin Özeti. Haziran 1995.

31 S. Buerk, Andy Rowell'e e-mail, 11 Temmuz 2005.

32 www.guardian.co.uk/oil/story/0,,1717598,00.html.

33 Environmental Rights Action, Hell in Iko: The Story of Double Standards (Iko Cehennemi: Çifte Standartlar Öyküsü), 10 Temmuz 1987; Andrew Rowell, Green Backlash: Global Subversion of the Environment Movement (Yeşil Geri Tepme: Çevre Hareketinin Küresel Bozulması) Londra: Routledge, 1995, sy. 294–95.

34 Hon. O. Justice Inko-Tariah, Chief J. Ahiakwo, B. Alamina, Chief G. Amadi, Commission of Inquiry into the Causes and Circumstances of the Disturbances That Occurred at Umuechem in the Etche Government Area of Rivers State in the Federal Republic of Nigeria, 1990; J. R. Udofia, "Threat of Disruption of Our Oil Operations at Umuechem by Members of Umuechem Community," Letter to Commissioner of Police, October 29, 1990.

[35] Yarbay Paul Okuntimo, 'RSIS Operasyonları' Irmaklar Eyaleti İç Güvenlik Görev Gücü Kumandanı'ndan Ekselansları Askeri Yönetim Başkanı'na memorandum. Gizli. 12 Mayıs 1994.

[36] A. Rowell, "Shell Shock," New Zealand Listener, December 14–20, 1996; A. Rowell, "Shell Cracks," Village Voice, December 11, 1996.

[37] A. Rowell, J. Marriott, and L. Stockman, The Next Gulf: London, Washington and Oil Conflict in Nigeria (London: Constable, 2005).

[38] WAC Global Services, Peace and Security in the Niger Delta—Confl ict Expert Group, Baseline Report, Working Paper for SPDC [Shell Petroleum Development Company], December 2003.

[39] http://news.biafranigeriaworld.com

[40] 'China Backs Africa for Seat on UN Security Council' ('Çin B.M. Güvenlik Konseyi Üyeliği için Afrika'yı Destekliyor'), Agence France Presse, FM, Abuja, January 16, 2006.

[41] Aynı kaynaktan alıntı.

[42] www.defenseindustrydaily.com; D. Mahtani, 'Nigeria Accuses US of Failure to Help Protect Its Oil Assets' ('Nijerya A.B.D.'yi Petrol Varlıklarını Korumaya Yardımcı Olmakta Başarısızlıkla Suçluyor'), Financial Times, 28 Şubat 2006.

[43] www.winne.com.

[44] Aynı kaynaktan alıntı.

[45] P. Adams, 'Nigeria's Burden of Proof (Nijerya'nın Sırtındaki Kanıt Yükü'), Financial Times, 3 Kasım 1993, sy. 34 ; Economist, 'Oiling the Big Wheels' ('Büyük Çarkları Yağlamak'), 6 Kasım 1993, sy. 107.

[46] http://allafrica.coms; http://www.odili.net; 'Oil Exploration: We Must Take Our Destiny in Our Hands' (Petrol Arama: Kaderimizi Kendi Ellerimize Almalıyız'), This Day, July 24, 2005.

[47] M. Umar, 'Stakeholders Applaud Daukoru's OPEC Presidency' ('Çıkar Odakları Daukoru'nun OPEC Başkanlığını Alkışlıyor), Business Day, 13 Şubat 2006.

48 www.weforum.org

49 www.weforum.org

50 www.timesonline.co.uk

51 Nigel Watson-Clark, www.newsandstar.co.uk.

52 Alhaji Dokubo Asari, www.timesonline.co.uk.

53 Citigroup Global Markets, 'Delta Force,' ('Delta Gücü'), The Pump, 27 Şubat 2006.

54 'Shell Defends Use of Nigerian Airfield by Attack Chopper' ('Shell, Nijerya Hava Sahasının Saldırı Helikopteri Tarafından Kullanılmasını Savunuyor'), Agence France Presse, 16 Şubat 2006. Ayrıca bkz: www.coanews.org

55 www.fin24.co.za

56 http://www.voanews.com

57 http://www.washingtonpost.com

7 Irak'ın Petrol Rezervlerini Yağmalamak

Bütün mesele petrol. Irak'a dayatılan üretim paylaşım anlaşmaları Irak halkına yüz milyarlarca dolara mal olacak. Greg Muttitt bunun gerisindeki kişilere bir göz atıyor.

Greg Muttitt

Greg Muttitt toplumsal ve çevresel adalet konuları üzerinde çalışan Londra merkezli PLATFORM'un araştırmacılarından biridir. Muttitt çokuluslu petrol şirketlerinin edimlerinin insan hakları, toplumsal gelişim ve çevre üzerindeki etkilerini incelemekte uzmanlaşmıştır. Irak'ın işgaliyle birlikte ülke petrollerini 1972'den bu yana ilk kez batılı şirketlerin erişimine açmayı amaçlayan gizli planları takip etmeye ve bunları afişe etmek için çalışmaya başlamıştır.

Muttitt ayrıca British Petroleum'un Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, Shell'in Rusya'nın uzakdoğusundaki Sakhalin II petrol ve doğalgaz projesi ve dünyanın birçok yerindeki başka petrol endüstrisi projeleri üzerinde çalışmalar yapmıştır. Vardığı sonuçları ve izlenimlerini 2002'de yazımına katıldığı *Kimi Ortak Paydalar* başlıklı kitapta açıklamıştır.

Irak'ın Petrol Rezervlerini Yağmalamak

En Yüksek Bedel

Halliburton'un CEO'su Dick Cheney, başkan yardımcısı olmasından bir yıl önceki sıkıntılı petrol kaynakları döneminde Birleşik Devletler'in ortaya çıkan stratejik manzara içinde nasıl yer alacağına yönelik hatları çiziyordu: '2010 yılına gelinene kadar gündelik petrol ihtiyacımıza 50 milyon varil daha eklenmiş olacak. Bu petrol nereden gelecek? [....] Dünyanın birçok bölgesi petrole yönelik büyük fırsatlar arz ederken, dünya petrolünün üçte ikisini bölge topraklarında barındıran ve buna en düşük maliyetle erişim imkânına sahip olan Ortadoğu hâlâ fiyatın en yüksek olduğu yer.'[1]

Cheney'in sorunu aslında fiyatın 1970'lerden beri, yani çoğu Ortadoğu ülkesinin petrolü millileştirmesi sonrasında Batılı büyük petrol şirketlerinin yakalayamayacağı kadar yüksek seviyeye çıkmasıdır. Suudi Arabistan yabancı şirketlerin yatırım alanı dışında kalmıştır. İran'ın anayasası ülke petrolü üzerinde yabancı denetimini yasaklamıştır. Kuveyt hükümeti kuzeydeki petrol yataklarına yabancı şirketleri getirmeye çabalamakta, ama parlamentosu tarafından sürekli engellenmektedir. Dünya rezervlerinin %10'una erişim olanağı bulunan Irak, etrafı çevrilmeye en müsait kaynak gibi görünmek-

tedir. Ve eğer Irak çokuluslu şirketlere yeniden açılabilirse, bir olasılıkla komşularına da aynı örneği izlemeleri için baskı yapılabilir.

Batılı petrol şirketlerinin uzun zamandan beri özlemle beklediği fırsat işte buydu. Irak'ın 2003'te işgal edilmesinden kısa süre önce A.B.D. petrol şirketi ConocoPhillips şu açıklamayı yaptı: 'En iyi Irak rezervlerinin nerede olduğunu biliyor ve bir gün onlara ulaşma fırsatını gıptayla bekliyoruz.'[2] Shell ise 'ülkede maddesel ve kalıcı varlık teşkil etmeyi'[3] amaçladığını açıkladı.

Bu zorlamada mızrak ucu işlevi üstlenen kişi görünüş olarak hiç de ekonomik tetikçi sayılamayacak biri olan Dan Witt'dir. Yuvarlak çerçeveli gözlüklere ve özenle taranmış saçlara sahip olan, kısa boylu, heyecanlı Amerikalı tarzı yansıtan Witt, pahalı ve kılıç gibi ütülü takım elbiseleri olmasa rahatlıkla bir okul çocuğuyla karıştırılabilir. İş arkadaşlarından biri onu 'enerji yumağı' olarak tanımlamıştır. Haftada üç ya da dört ülkeyi ziyaret etmesi, o arada Washington'daki evi ve Londra'daki ikinci ofisi arasında mekik dokuması, bunları yaparken Kazakistan, Libya, Rusya ya da başka herhangi bir yerdeki projelerle ilgilenmesi ender rastlanan hallerinden değildir.

Witt gelişme ve geçiş dönemleri yaşayan ülkelerde ticari kurumların yararına vergi ve yatırım politikaları yaratılması için lobi faaliyetleri yapan bir kuruluş olan Uluslararası Vergi ve Yatırım Merkezi'nin [ITIC (International Tax and Investment Center)] başında-

dır. Kuruluşun tezi kendi ifadesiyle 'yatırımları cezbeden açık ekonomik politikaların gelişme açısından kapalı olanlara kıyasla daha iyi' sonuçlar verdiğidir.

Şimdilerde artık 85 ticari sponsoru olan ITIC, 2.5 milyon dolarlık iş hacmine sahiptir. Öte yandan, o ticari yatırımları temsil etmenin yanı sıra kendisini 'bir araştırma ve eğitim vakfı olarak' tanımlar, dahası Birleşik Devletler Gelirler Dairesi tarafından vergilendirme harici, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak tescil edilmiştir. Witt başında olduğu kuruluşun portresini yatırımcıyla yasama arasında yer alan bir süreç kolaylaştırma birimi olarak çizerken 'insanların bilgilerini paylaşmak üzere politikaları yapanlarla bir araya geleceği tarafsız bir masa yarattıkları' iddiasını vurgular. Ne var ki, organizasyonu sadece gelirlerinin %90'ını sağlayan ticari sponsorlara ve dünyanın en büyük çokuluslu şirketlerinin önde gelen yöneticilerle temsil edildiği yönetim kuruluna hesap vermek durumdadır.

Sonuçta ITIC bir 'eğitim vakfıysa', şirketler eğiten, hükümetler de eğitilen konumundadır. Birçok batılı hükümet, şirket ve Dünya Bankası türünden kurum gibi Witt de gelişmekte olan ülkelerin reform süreçlerinin kendilerine en 'mükemmel uluslararası pratikle' asiste edecek 'uzmanlığa' gereksindiği görüşünü paylaşır. Bu yaklaşım ekonomi ve altyapı üzerinde verilecek kararların artık siyasi değil, sadece teknik meseleler olduğu ve radikal ekonomik reformlara lobi yaparak değil, tavsiyelerde bulunarak ulaşılabileceği kabulünü benimser.

Bu söylem kimi durumlarda kendini hayret edilecek

kadar açık sözlülükle ifade eder. Irak'ta hiç bulunmadığı için özür dileyen Witt kendisiyle söyleşi yapan birine şöyle diyordu: "Oraya hiç gitmediğim için tam anlamda huzurlu olduğumu söyleyemem. Demek istediğim, sen kim oluyorsun da hiç gitmediğin bir yerden alınacak şeylerden pay istiyorsun? Bu biraz ikiyüzlüce."[4] Burada öne çıkan 'şeylerden pay istemek' olgusu normal koşullar altında kişinin utanç duyacağı bir şey değil. Ne var ki, *tavsiye ve paylaşım önerileri* Irak örneğinde olduğu gibi 150.000 askerle desteklendiği zaman reddedilmesi biraz zor hal alıyor.

ITIC toplumsal eğitime karışmaz, bunun yerine çabalarını devlet memurları ve politikacılar üzerine odaklar. Witt bunu, "Kamuoyu her zaman zordur," diyerek açıklar ve ekler: "Bildiğiniz gibi, biz çok fazla kitlesel medya girişimi kullanmayız."

Ancak ITIC'nin yaklaşımı son derece sistematik ve politik yönden karmaşıktır ve sadece mevcut hükümetlerle sınırlı kalmaz, hükümetlere gelecekte dahil olabilecek potansiyel üyeleri de kapsar. Bu çalışma en öte düzeye, dağılan Sovyetler Birliği'nde vardırılmıştır. ITIC'nin on yıllık faaliyet bültenine göre, 'Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kıdemli maliye memurları göreve geldiklerinde genellikle ITIC konusunda bir şeyler öğrenme gereği duymaz, çünkü Duma'dayken, bakanlıklarda daha alt düzeylerde çalışırken ya da bölgesel yönetimlerden birinde denetçilik yaparken gerekli bilgiyi edinmişlerdir.'[5] Chevron Overseas'ın başkan yardımcısı Kent Potter, ITIC'nin rolünü,'Birçok açıdan

OECD'nin ya da IMF'nin özel sektör versiyonudur,'[6] yorumuyla özetler.

ITIC'nin rolü gerçekten de benzer olabilir, ama Dan Witt kamu sektöründeki taydaşlarının çoğuna fazla benimseyerek yaklaşmaz. 'Bir Dünya Bankası ya da Uluslararası Gelişim Dairesi [Department for International Development (DFID)] projesi bünyesinde gelen danışmanların çoğu piyasada gerçek anlamda yer almamış kişilerdir. Demek istediğim, öyle olsalar o işyerlerinden birinde yılda 85.000 dolara çalışmazlardı.'

Witt'in *sadece* 85.000 dolar gibi bir maaşla çalışan insanları alenen küçük görmesi, yardım etmeye çalıştığını öne sürdüğü insanlara yönelik tavrının nasıl olduğu sorusunu akla getiriyor.

Iraklı petrol işçileri

Basra'daki harap durumdaki kiralık evinin oturma odasında sohbet ederken Hasan Cuma, "Irak zengin bir ülke, ama halkı fakir," diyordu.

Bu sözlere hak vermek için etrafıma bakınmam yeterliydi. Her ne kadar son derece temiz ve düzenliyse de, evde neredeyse hiç eşya yoktu. Birkaç duvar artık dökülmeye yüz tutmuş badanayla boyanmıştı, ama diğerleri çıplak sıvaydı ve bazılarında giderek büyüdüğü anlaşılan çatlaklar vardı. Hasan başkalarına kıyasla şanslıydı. Petrol sanayinin 32 yıllık bir çalışanı olarak ayda 200 dolar para geçiyordu eline ki, bu miktar kirasını ödemeye ve altı kişilik ailesini beslemeye yeterliydi. Irak Planlama Bakanlığı'na göre şimdilerde Iraklıların %50'si işsiz.[7] Çalışma Bakanlığı'nın Şubat 2006 raporu-

na göre nüfusun beşte biri (yani 2 milyon aile) günde bir dolardan az bir gelirle fakirlik sınırının altında yaşıyor.[8]

Yapılı ve ellili yaşlarının ortalarında olan Hasan insanda dinleme isteği yaratan sakin bir otoriteyle konuşuyor. Irak'ın zenginliği konusunda haklı. Eskinin Mezopotamya'sı 'medeniyetin beşiği' olarak biliniyor. Fırat ve Dicle civarındaki verimli topraklar üstünde kurulmuş olan günümüz Irak'ı insanların yazıyı, tarım yapmayı, kentler kurmayı ilk öğrendiği yer. Zamanında Irak'ı zengin kılan şey suyken, şimdi artık tüm modern ekonomilerinin dayalı olduğu madde, yani petrol.

Ne var ki, bu zenginlik Irak'ı Batı'nın hedeflerinden biri haline koymuş durumda. Ama Iraklı petrol işçileri Batı'nın ele geçirme girişimlerinin ve elbette ki Witt'in niyetlerinin önündeki en büyük engellerden biri. Hasan Cuma, Saddam'ın devrilmesi ertesinde kurulan ve şimdiden güney Irak'taki petrol işçilerinin yarısından fazlasını bünyesinde toplayan bir sendikanın başında. Petrol İşçileri Genel Sendikası, Irak'ın doğal kaynaklarını yağmacı çokuluslu şirketlere karşı koruma savaşında cephenin en önünde yer alıyor. Hasan petrol rezervlerine egemen olmanın Irak'ın gelecekteki gelişmesi açısından hayati öneme sahip olduğuna inanıyor. "Petrol Iraklıların elinde kalmalıdır, çünkü büyük değere sahip tek doğal zenginliğimizdir ve ekonomimiz ona dayalıdır," diyor.

Witt'in yükselişi ve ITIC'nin doğuşu

Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık yönetimleri,

Irak ve Ortadoğu petrol rezervlerine yönelik anahtar konumundaki stratejik ilgileri birçok siyasi dokümanda açıkça vurgulanmasına rağmen[9] petrolün savaşa giriş nedenleri arasında olduğuna yönelik ithamlara karşı çok hassas. Bu nedenle de Savaş sonrası Irak'ının petrol politikalarında değişiklik yapmasına yönelik lobi faaliyetleri yürütür görüntü vermemek için dikkatli olmaları gerekiyor ki, özel sektördeki ortakları ve elbette vakıflar bu konuyu sıkıntı edinmek zorunda değil.

Dan Witt hükümet için çalışmanın sınırlamalarından sıyrılarak daha güçlü fikirleri kendilerini daha etkili gösterecek şekilde ortaya koyacağı bir kariyer yapmak üzere sağ kanat vakıflarla beyin takımlarına yöneldi.

Witt 1984'te Western Michigan Üniversitesi'nden aldığı yüksek lisans diplomasını kuşanmış halde Yeni Zelanda'ya gitti ve Wellington'daki Victoria Üniversitesi'nde misafir ekonomist olarak çalışırken sıkı bir deregülasyon savunucusu olarak tanındı. İki yıl sonra Birleşik Devletler'e dönünce Reagan yönetiminde önce Yönetim ve Bütçe Ofisi'nde çalışmaya başladı, sonra da Başkan'ın Özelleştirme Komisyonu'na geçti. Bu komisyon Birleşik Devletler'de hükümet kanalıyla verilen kamu hizmetlerine yönelik politikalarda bir dönüm noktası oluşturacaktı. Komisyon bir taraftan -Amtrak ve iki Deniz Petrolü Rezervi de dahil olmak üzere- devlet kuruluşlarının bazılarının geleneksel yöntemlerle özelleştirilmesi ve posta hizmetleri alanının rekabete açılması gibi tavsiyeler yöneltirken, bir taraftan da daha ileri giderek yurttaşları etkili bir şekilde müşteri konu-

muna taşıyordu. Komisyonun raporunda eğitim, toplu konut ve sağlık hizmeti sunulması gibi kamu hizmetlerinin devletten alınıp piyasaya bırakılmasını tavsiye ediliyordu. Ayrıca Birleşik Devletler Uluslararası Gelişim Ajansı'm da gelişmekte olan ülkelerde özelleştirmeyi desteklemeye çağırıyordu.

Her ne kadar Reagan yönetimindeyken kurduğu siyasi ilişkilerin yararı daha sonra anlaşılacaksa da, Reagan'ın ekonomi politikaları bile Witt için yeterince güçlü değildi. Komisyon üyelerinden biri olan Richard Fink, Sağlam Bir Ekonomi İçin Yurttaş Dayanışması [Citizens for a Sound Economy (CSE)] adlı bir regülasyon karşıtı lobi grubunun başkan yardımcılığım önerdi Witt'e, o da bunu memnuniyetle kabul etti. Fink, CSE'yi 1984'te çeşitlendirilmiş petrol şirketi, aynı zamanda Amerika'nın en büyük ikinci ticari kuruluşu olan Koch Industries'i elinde tutan Koch ailesinin parasıyla kurmuştu.

CSE'de çalıştığı iki yılda Witt, kendisine yeni bir fırsat kapısı buldu. Yönetimi şirketokrasinin elinde olan ve 1937'den beri daha düşük iç vergilendirme savunuculuğu yapan Vergi Vakfı, 500 milyon dolar borçla parasal güçlük içine düşmüştü. Witt hemen CSE'yi bir 'anlaşmalı satışa' girmeye ikna etti ve vakfa geçerek 1991 Nisan'ında genel müdür oldu.

O arada bütünü oluşturan cumhuriyetlerin fiili bağımsızlık ilan etmesiyle can çekişmeye başlayan Sovyetler Birliği son demlerini yaşıyordu. Witt'i Birleşik Devletler iç vergilendirme konularından uluslararası sahneye taşıyan da bu gelişme oldu.

Vergi Vakfı, Witt'in genel müdür olmasından sadece yedi ay sonra 1991 Aralık'ında Birleşik Devletler ile S.S.C.B. arasında Moskova'da yapılan Ticaret ve İkili Ekonomik İlişkiler Konferansı'nın 'daimi bölümünü' organize etti. Konferansa hem Sovyetler Birliği Başkanı Mikhail Gorbachev, hem de Rusya Başkanı Boris Yeltsin katıldı. Aralarında büyükelçi Robert Strauss, Çalışma Bakanı Lynn Martin, hazine bakan yardımcısı John Robson ve çok sayıda büyük şirket CEO'sunun da bulunduğu Amerikan delegeleri Vergi Vakfı tarafından davet edildi. Bu konferans Witt'in yeni yönelişinin başlangıcını belirleyecekti. Sovyetler Birliği'nin nihai çöküşünden sadece üç hafta önce yapılan konferans, bağımsızlığını yeni ilan etmiş olan devletlerin yönelişinde de değişime neden olacaktı ki, bu değişimde Witt ile çalışma arkadaşlarının etkisi büyüktü.

1992 yazında Vergi Vakfı, Vergilendirme Komitesi ve Maliye Bakanlığı'na yabancı yatırımların vergilendirilmesi konusunda tavsiyelerde bulunmak üzere on bir delegeden oluşan bir heyeti Rusya'ya gönderdi (ki o sıralar Citibank, Exxon, Philip Morris gibi şirketlerin vergilerden sorumlu başkan yardımcıları o çılgın yerlere gitmekle yakından ilgileniyordu).

Vergi Vakfı, Stanford Üniversitesi'nin Hoover Enstitüsü'nden Charles McLure'yi delegasyonun götüreceği bir niyet belgesinin yazımına katılmakla görevlendirmişti. McLure 1983'ten 1985'e kadar Hazine Bakanlığı müsteşar yardımcılığı yapmıştı ve 1986'da Reagan'ın Vergi Reformu Yasası olarak ortaya çıkacak olan düzen-

lemesinin temelini oluşturan önerileri geliştirmekle sorumluydu. Yasanın getirdiği en önemli değişiklik, vergi tavanını (%50'den %28'e) indirirken tabanı da (%11'den %15'e) yükseltmesi, böylece vergi yükünde zenginden fakire doğru kütlesel bir kayma organize etmesiydi.

McLure'nin hazırlanmasına katıldığı önerge Rusya'nın vergi sistemine yönelik bir dizi reçete öneriyordu ve bunlar daha düşük vergi oranları koyulmasıyla, herhangi bir yasa çıkartılmadan önce konunun yabancı yatırımcılarla görüşülmesi gibi önemli noktaları da kapsıyordu. Witt bunun ardından Vergi Vakfı'nın bülteninde 'Rusya Yüksek Sovyeti'nin önergenin verilmesinden üç gün sonra en yüksek kişisel gelir vergisinin %60'tan %40'a çekilmesi yönünde karar almasının memnuniyetle karşılandığı'[10] yorumunu yapıyordu.

Bunu Rusya ile Kazakistan'a yapılan bir dizi ziyaret izledi ve Vergi Vakfı 1993'te her iki ülkenin maliye bakanlığıyla birer işbirliği protokolü imzaladı. Yeni bağımsız kalan bu devletler Sovyet tarzından silkinmeye hevesliydi ve Witt de oluşan politik vakumu Birleşik Devletler ticari kuruluşlarının çıkarlarına hizmet edecek şekilde doldurmakta kararlıydı.

Witt ile McLure yeni bir organizasyonun oluşturulması zamanının geldiğine karar verince, Vergi Vakfı'ndan Witt'in başkanlığındaki Uluslararası Vergi ve Yatırım Merkezi doğdu. Gerekli fonu bulmak zor olmamıştı ve yeni oluşum aralarında Bechtel, Chevron, Citibank, Boeing, Nestle ve Philip Morris gibilerin de

olduğu Amerika'nın en büyük şirketlerinden yirmisinin sponsorluğunu hızla kendine çekti.

Sonraki adım yeni aralanmış olan Demir Perde'nin her iki tarafında politik altyapı oluşturmaktı. ITIC yönetim kuruluna ortaklaşa katılmak üzere John Robson ile Lord Peter Walker'i seçtiler. Bir avukat olan Robson, 1970'lerde Sivil Havacılık Kurulu'nun başkanlığını yapmıştı ve havacılığın deregüle edilmesinin mimarı olarak tanınıyordu. Bunun ertesinde Searle eczacılık firmasında Donald Rumsfeld'in himayesi altına girmiş, ardından da [Baba] Bush yönetiminde hazine bakan yardımcılığı yapmıştı.

Peter Walker de katılığıyla tanınan birisiydi. Margaret Thatcher'in başbakanlığı döneminde enerji bakanı olarak Ulusal Madenciler Sendikası ile kapışmış ve sendikayı yenilgiye uğratmıştı. Witt ile McLure özelleştirmeye ve düşük vergilere dönük Reagan ekonomi politikalarında anahtar rol oynarken, Walker'in madenciler sendikasıyla olan mücadelesi Thatcher'e Britanya ticari sendikalar hareketinin gücünü kırmakta çok önemli bir koz vermişti.

ITIC vergi politikalarını etkileme konusunda hem Rusya, hem de Kazakistan'da büyük başarıya ulaştı. Öyle ki, Rusya'ya kabul ettirdiği ilkelerin 'ulusun vergi hukukunun temelini oluşturduğu'[11] iddiasındadır. Rusya 1999'da kalkınmaya dönük gelir vergilerini kaldıran ve bunların yerine refah durumuna bakılmaksızın tüm yurttaşlara uygulanacak %13 net oranlı bir vergiyi getiren yeni vergi yasasının ilk bölümünü kabul etti.

ITIC'ın edimleri Kazakistan'da Charles McLure'nin 1995 tarihli vergi yasasını temel aldığı belgeyi düzenlemesiyle daha da ötelere uzandı. Bu yasa Kazakistan'da Başkan Nursultan Nazarbayev'in parlamentoyu feshetmesi nedeniyle herhangi bir meclis incelemesinden geçmeden yürürlüğe girdi. Rusya'daki yasa gibi bu da hem bireysel, hem de şirketsel mükellefiyetlerde gelir vergisi oranını %60'tan %40'a çekiyor ve gümrük vergilerini kaldırıyordu. Chevron'un kıdemli finans sorumlusu Gene Handel buna, "Basit, geniş tabanlı, iş dünyasını gözeten bir çözüm ve hepimiz elbette ki hoşnuduz," diyerek alkış tutuyordu.[12]

Handel ile Chevron'daki çalışma arkadaşlarının ITIC'ın özellikle petrol ve doğalgaz vergilendirmesinde gösterdiği başarı karşısında hoşnutluk duymakla yetinmediği şüphe götürmez. 1998'de ITIC'ın Kazakistan Maden Vergilendirme Komitesi'ne verdiği on bir tavsiyeden altısı vergi kanunu değişikliği ya da kararnamesi olarak hayata geçti.

Petrol ve doğalgaza odaklanma

Petrol ve doğalgaz ITIC'ın hedefleri arasında her zaman özel bir yer tutmuştur. On yıldan uzun süreden beri Yürütme Kurulu'nun dört üyeliğinden üçünü Chevron, BP, ve British Gas elinde tutar. ITIC bu bağlamda yaklaşık yüz yıldan beri petrol akışını güven altında tutmayı amaçlamış olan Amerikan ve Britanya hükümetleriyle ortak ilgi odaklarını paylaşmaktadır.

Yirminci Yüzyıl'ın ilk yarısında petrolden elde edilen yakıtların önce gemilere, ardından da tanklarla

öteki kara nakil araçlarına ve son olarak uçaklara getirdiği teknolojik avantaj nedeniyle petrol askeri değeri doğrultusunda fiyatlandırılıyordu. II. Dünya Savaşı'nda önemli rol oynadı. Hitler'in başarısızlıkla sonuçlanacak Rusya seferinin nedenlerinden birini Azerbaycan petrol yataklarına erişim oluştururken, Japonların dünyanın öteki ucunda Pearl Harbor'a yaptığı saldırı Pasifik Okyanusu ve Endonezya'dan uzanan petrol ikmal yolları üzerinde denetim sağlama amacında motivasyon buluyordu. Her iki yandaki askeri liderler de petrol ikmalinin sürekliliği sağlanmadığı takdirde savaş makinesinin duracağının çok iyi bilincindeydi.

Petrolün askeri önemi o zamandan beri azalmış değildir. Irak'a girilmesi ve işgal edilmesi sırasında Birleşik Devletler ordusu günde 1.4 milyon galon yakıt kullanmıştır.[13] Ancak Yirminci Yüzyıl'ın ortalarından itibaren petrolün askeri önemi ekonomik rolüyle neredeyse başa baş hale gelmiş, petrol piyasaların tepki verdiği bir emtia haline dönmüştür. Petrol sanayinin resmi tarihçisi Daniel Yergin şöyle der:

> "Küresel politikalarda ne tür dönüşler yaşanırsa yaşansın, emperyal güçlerde ve ulusal onur kavramlarında nasıl met ve cezirler olursa olsun, II. Dünya Savaşı'nı izleyen onyıllarda sarsılmayan ve sürekli yükselen bir çizgi izleyen tek trend petrol tüketimidir. [....] Petrol göz kamaştırıcı plastikler giydirilmiş halde, muzaffer, egemenliği tartışılmaz bir kral olarak öne çıkmıştır."[14]

Birleşik Devletler, Yirminci Yüzyıl'ın büyük bölü-

münde dünyanın en büyük petrol üreticisiydi. Ama kaynakları düşüşe geçince ve Kuzey Amerika, Avrupa ve sonrasında Asya'da petrol tüketimi artınca, petrol üreten ve tüketen ülkeler arasındaki coğrafi mesafe de genişlemeye başladı. Petrol uluslararası jeopolitikte merkezi faktör haline geldi ki, bu durum kendini başka hiçbir yerde dünya rezervlerinin %60'ından fazlasını topraklarında barındıran Ortadoğu'da olduğu kadar ağırlıklı göstermedi.

Bu olasılıkla en güçlü haliyle 1980'lerin Carter Doktrini ile öne çıkmıştır. Başkan Jimmy Carter Ulusa Sesleniş konuşmasında şöyle der: 'Konumumuzu mutlak netlikte ifade edelim: Basra Körfezi'nde denetimi ele geçirmeye yönelik herhangi bir dış güç, Amerika Birleşik Devletleri'nin yaşamsal çıkarlarına doğrudan saldırıya geçmiş kabul edilecektir ve o tür bir saldırı, gerekli her türlü tedbir kullanılarak püskürtülecektir ki, buna askeri güç de dahildir.' Başkan her ne kadar 'dış güçler'e gönderme yapar gibi konuşuyorsa da, politikası (1991'deki Körfez Savaşı, Irak'ın 2003'te işgali ve şimdilerdeki İran krizi örneklerinde görülebileceği gibi) Ortadoğu'nun içinden çıkabilecek aktörleri de kapsıyordu.

Ben Irak'ı ilk kez 2003 işgalinden iki yıl sonra ziyaret ettim. Hasan Cuma ve Petrol İşçileri Genel Sendikası'nın konuğu olarak Basra yazının sıcağında kavrularak bir hafta geçirdim, petrol işçileriyle buluşup çalıştıkları yerlere gittim. PLATFORM adındaki Londra merkezli STÖ'nün temsilcisi olarak Britanya petrol şirketlerinin

80 yıldan beri dünya çapında yarattığı etkileri inceliyor ve Irak petrol politikasında 2003'ten o yana neler olduğunu gözlemliyordum.

2005 yılının Mayıs ayında ziyaret ettiğim yerlerden biri de Basra rafinerisiydi. Orası da benzerleri gibi birbiriyle kesişen bir borular labirenti, kükürdü andıran kokuyla kaplı tuhaf şekilli binalar kütlesiydi. Tepemizde devasa bir alev kulesi yükseliyor, sıcaklığı yerden bile hissedilir şekilde ateş saçıyordu. Ama Basra'ya dair farklı olan şey, çevredeki donanımın yaşını ortaya vuran ipuçlarıydı. Merkezi kontrol odasındaki bilgisayar ekranları 1970'lerin bilimkurgu filmlerinden çıkma gibiydi. Binalar harap ve çürümeye yüz tutmuş haldeydi. Boruların hepsi paslıydı.

Tesiste dolaştıkça tedirgin olmaya başladım. İngiltere ve Amerika'daki rafinerilerde kullanılan eski boruların yüksek basınçlar altında sorun çıkardığını, kazalara neden olduğunu biliyordum. Tesis içinde bu düşünceyle yürürken farkında olmadan kamburumu çıkartmaya, kendimi sözde sakınmaya başladım.

Basra rafinerisinin müdürüne tesisin çokça güvenlik sorunu olup olmadığını sordum. Soruya şaşırmış gibi bir tepki verdi. Kazaların çok ender olduğunu, çünkü her şeyin sürekli kontrol edildiğini söyledi. "Bir işletmeci için rafineri bedeninin ve benliğinin bir parçasıdır," diyerek açıkladı. Bunu değer biçme uzmanlarının çalışanları minimize edilebilir bedel olarak gördüğü İngiliz ve Amerikan tesislerindeki şaşırtıcı güvenlik kayıtlarıyla kıyasladım. Birçok rafineride işgücü ekipmanın seyrek

denetimden geçirilmesi ve hatalı parçaların onarılmaması ya da değiştirilmemesi nedeniyle en aza çekilmişti. Buna konudaki bir örnek BP'nin İskoçya'da 2002'de ziyaret ettiğim Grangemouth rafinerisinde yaşanmıştı. Tesis iki yıl önce yok olmanın eşiğine gelmesine ve İskoçya tarihinde en büyük sağlık ve güvenlik cezaları yemesine neden olacak sektör kazaları, patlamalar, gaz sızıntıları ve yangınlar geçirmişti. Alevleri kontrol altına almak için elli itfaiyeci on dört yangın söndürme aracıyla yedi saat boyunca mücadele etmiş, bu çabalar yerleşik söndürme sistemlerinden birinin olayın hayati öneme sahip ilk saatlerinde bozulmasıyla aksamıştı. Mali analiz uzmanları da, yerel meclisin üyeleri de sorunun eğitimli personel yoksunluğundan kaynaklandığını vurgulamıştı.[15] 1998'de rafinerinin personel sayısında 200 kişilik bir indirim yapıldı, bunu 1999'da 400 kişilik başka bir indirim izledi. BP henüz 2000 yılında çıkan yangın ertesinde verilen güvenlik raporunun mürekkebi kurumadan akıl almaz bir %40'lık indirime daha giderek personel sayısını 2.500'den 1.500'e çekti.

Ve Basra rafinerisinin itfaiyecilerinden biri olan Faraj Rabat Mizban'ın bana gururla açıkladığına göre, tesis 2003'e kadar yangın görmemişti. Ama işgal sırasında 23 yangın çıkmıştı ki, bunlardan birine F-16'lar neden olmuş, bir depolama tankında büyük sayılabilecek bir patlama yaşanmıştı.

Sessiz, sırım gibi ve bir hınzırlık peşindeymişçesine gülümseyen biri olan Faraj rafineride 1976'dan beri çalışıyordu. 1980'lerin başında müzisyenmiş ve telli bir

Ortadoğu enstrümanı olan kanun çalıyormuş. Orkestrası başarılıymış ve sık sık uluslararası turnelere çağırılıyormuş. Ama Faraj onlara hiç katılamamış, çünkü Baas partisine katılmayı reddettiğinden yolculuk izni alamıyormuş.

Faraj'ın yaşadıkları Irak halkının sürüp giden trajedisinin tipik örneğiydi aslında. Çalıştığı rafineri Irak'ın güneydoğusunda yer aldığından, yakın dönemdeki üç savaşın hepsinde cephenin en önünde kalmış. İran ile yapılan 1980–1988 savaşının kesintisiz bombardımanında Faraj birçok çalışma arkadaşını kaybetmiş. Savaşın bitiminden sadece iki yıl sonra Saddam Hüseyin Kuveyt'i işgal etmiş. Bunu izleyen 1991 Körfez Savaşı, Faraj'ın anılarında ayrı bir yer tutmuş. Şöyle anlatıyor: "Gerçekten dehşet verici bir savaştı, çünkü daha önce hiç görmediğimiz silahlarla, F16'larla, hayalet uçaklarla, Tornadolarla, uzun menzilli füzelerle karşılaştık. Öyle ki, erkekler, kadınlar, çocuklar, hatta hayvanlar yaklaşan bir uçağın sesini duyunca ölesiye korkuyordu."[16] Ve o cehennemde felaket Faraj'ı da vurmuş. Bir müttefik füzesi evinin yakınma düşüp oralarda oynayan oğlunu sakat bırakmış. Aradan on beş yıl geçerken çocuk hâlâ yatalak ve sürekli bakıma muhtaç.

Birleşik Devletler'in başını çektiği koalisyon güçlerinin Saddam'ın ordusunu Kuveyt'ten sürüp çıkarmasından sonra, Irak'ın güneyindeki Şii müslüman gruplar Amerikalıların bir ayaklanmayı destekleyeceğine dair (hiçbir zaman hayata geçmeyecek) bir işaret alarak Saddam'a karşı hareketlenmeye başlamış. Saddam buna

iktidarda kaldığı dönemin en zalimce baskılarıyla karşılık vermiş. Faraj bir gösteriye katıldığı için tutuklanmış. Hapiste korkunç koşullar altında üç ay tutulmuş.

Irak'a 1990'lar boyunca uluslararası yaptırımlar uygulandı. Yüz binlerce insan, özellikle de çocuklar yeterli ilaç ve gıda olmadığı için öldü. Birleşmiş Milletler çocuk kuruluşu UNICEF'in yaptığı bir çalışma, 1991 ile 1998 arasında beş yaşın altındaki yarım milyon çocuğun öldüğünü ortaya çıkardı.[17] Bunların çoğu temiz içme suyu bulunmadığı için ölmüştü ve sağlıklı su bulunmamasının nedeni de klorun 'ikili' kullanım maddesi kabul edilerek ithalinin yaptırımlar doğrultusunda yasaklanmış olmasıydı. Birleşik Devletler/Birleşik Krallık güçleri 2003 yılı Mart'ında işgale giriştiği zaman, Irak'ın güneyindeki ve geri kalan bölgelerindeki çoğu insan bunu memnuniyetle karşıladı, çünkü bu işgal Saddam'ın sonunun geldiği anlamındaydı.

Ama işgalin gerçekleri yerli yerine oturmaya başlayınca bu umut parlaklığını yitirdi. Faraj bir olay anımsıyor. O ve iş arkadaşları vardiyadan sonra evlerine giderken kimi Amerikan askerlerine rastlıyor ve onları selamlıyor. Çok asabi ve saldırgan olan Amerikalılar kapıları kilitleyip işçilerin evlerine gitmelerine izin vermiyor. Kıdemli işçilerden biri ne olduğunu sorunca yere savruluyor ve başına bir postal dayanıyor.

Yetişkinlik çağına henüz girmiş Amerikan askerlerinin çoğuna her Iraklının potansiyel terörist olduğu öğretilmiştir. Ama bu genelleme sadece on sekiz yaşındaki erlerle kısıtlı değildir. Iraklılara ülkelerini nasıl

kalkındıracaklarına dair 'öğüt' vermek üzere işgalle birlikte gelmiş olan danışmanların ve bürokratların saflarına da en üst düzeye kadar yayılmıştır.

Bu 'öğütlerin' çoğu Iraklıların kendi petrol sanayilerini yönetemeyecekleri, o yeteneğe sadece çokuluslu petrol şirketlerinin sahip olduğu kabulüyle yönlenmiştir. Oysa benim rafineri ziyaretim tam tersi düşüncelere sahip olmamı sağladı. Hasan Cuma'nın çokuluslu şirketlere dair yaptığı yorum, her ne kadar donanımları etkileyiciyse de, aynı şeyin teknik bilgileri için geçerli olmadığı yönündeydi.

Petrol İşçileri Genel Sendikası, 20 Nisan 2003 günü, yani Saddam'ın devrilişinden birkaç gün sonra Hasan Cuma tarafından düzenlenen bir toplantıyla faaliyete geçmişti. Sendikalar diktatörün (aslında kişisel güvenlik kurumlarının bir parçası olmaktan öteye gitmeyen) kendi sendikası dışında hepsini yasadışı ilan ettiği 1987'den beri yasaklıydı. Petrol sanayi çalışanlarının amacı sadece haklarını korumak değildi. Hasan şöyle diyor:

> "İşgalin başlangıcından beri kimi sendikal eylemciler bir petrol sanayi çalışanları sendikasının örgütlenmesini son derece önemli ve gerekli görüyordu, çünkü ulusal ekonomiyi öyle bir sendika koruyacaktı, çünkü Amerikalılar ile müttefiklerinin petrol için geldiğini hepimiz biliyorduk."

Yapılan ilk toplantıda dokuz kişilik bir komite oluşturuldu. İşçilerin çoğu başlarda bir sendika oluşturulması düşüncesine isteksiz yaklaşmıştı, çünkü bunu Sad-

dam'ın baskı unsuru olarak kullandığı sendika tarzıyla özdeşleştiriyorlardı. Ülke henüz işgal edilmişti ve Amerikalılar oraya denetim sağlandıktan sonra ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiğine dair herhangi bir plan olmadan gelmişti. Öyleyse komitenin üstleneceği rollerden ilki, işçileri savaşın neden olduğu hasarların bir bölümünü onarmak ve asgari üretimi sürdürmek yönünde organize etmek olmalıydı. Bu çabalar etkinliğini göstermeye başlayınca işçiler komiteyle yakınlaşacak, Güney Petrolleri Birleşik Sendikası böylece kurulacak ve seçimleri organize edecekti. Hasan Cuma ilk seçimde başkan seçildi ve Faraj da Yürütme Komitesi'ne girdi.

Sendikanın sonraki hedefi çalışanların işgalcilerden gördüğü muameleye yönelmekti. İşçilere işgalin ilk iki ayında maaş ödemesi yapılmamıştı. 2003 yılının Haziran ayına gelindiğinde bıçak kemiğe dayandı. Faraj, sendikada yer alan bir başka rafineri çalışanı olan İbrahim Radhi ve 100 kadar başka işçi yola mobil bir vinç çekip kamyonların altına oturarak Britanya ordusunun tankerlerine dolum yapılan bir noktayı abluka altına aldı.

Zırhlı araçlar geldi ve askerler silahlarını protestoculara yöneltti. Ama işçiler büyük cesaret göstererek yerlerinde kaldı ve isterlerse ateş etmelerini söyleyerek askerlerin blöfünü gördü. Protesto telaşlı pazarlıkları mahmuzladı ve maaşlar birkaç saat içinde ödendi; İngiliz kumandan işgalin can damarı olan petrol akışının denetimini elinde tuttuğunu kavramıştı. O protestonun ardından herkes sendikayı konuşur oldu ve üye sayısı 100'den 3.000'e fırladı.

Buna rağmen Iraklı petrol işçilerinin marjinalleştirilmesi Halliburton'un petrol sanayi üzerinde denetim sağlama çabaları aracılığıyla devam ediyor. Sanayiye dönük hizmetler veren bu şirket, tıpkı siyasi ve askeri efendileri gibi yapması amaçlanan görev için yeteri kadar hazırlanmamış ve sektörü yeniden yapılandırıp işler hale koyma yönündeki çabaları büyük ölçüde başarısızlığa uğruyor.

Sendika 2003 Ağustos'unda Irak petrolleri üretiminin iki tam gün boyunca kapatılması anlamına gelen bir grev çağrısı yaptı. Bu grev de rafineri protestosunda olduğu gibi sendikanın sonraki başarılarında anahtar rol oynayacaktı. Ertesi ay Amerikalı yönetici Paul Bremer işçilere 69.000 Irak dinarından (40–45 dolar) başlayan maaş önerisiyle masaya gelecekti ki, bu işçilerin yaşaması için yeterli rakamın altındaydı. Başka grevlere gidilmesi tehdidi pazarlıklar üzerinde zorlayıcı etki yapınca, en alt maaş düzeylerinden ikisi tartışma dışı bırakılarak asgari ücret 100.000 dinara çekildi. Sendika o zamandan beri taşeron konumundaki Halliburton'u 1.200 yabancı işçisini Iraklılarla değiştirmeye zorlamak, lojman yapımı konusunda lobi faaliyetleri sürdürmek ve üniversitelerin sektörle ilgili dallarından mezun olanlara iş imkanları sağlamak da dahil olmak üzere başka çarpıcı başarılar da kaydetti. Ve o süreç içinde üye sayısını 23.000'in üzerine çıkararak durumunu pekiştirdi; ülkenin en fazla petrol üreten on sekiz güney eyaletinden dördü olan Basra, Amara, Nasiriyah ve Samawah'taki dokuz Irak petrol kuruluşundaki on sendika konseyiyle birleşti.

Ama Hasan en büyük savaşın henüz yüzünü göstermediği kanısında. "Bu savaşın iki aşaması var," diyor. "Birincisi askeri işgal. Ardından ekonomik savaş ve Irak ekonomisinin yok edilişi gelecek."

ITIC Irak'ta

Dan Witt 2003 yazında Irak'a gitmeye karar verdi. Irak'ın politik ve ekonomik yönde yeniden yapılanmasının fırsatlar sunduğunun farkındaydı ve ITIC'ın dağılan Sovyetler Birliği'ndeki işlevinin benzerine yönelerek hızlı siyasal gelişim için gerekli beyaz sayfada yerini alabilirdi. "Aklımdan geçen şey 1993 ve 1994'te Kazaklar ile başlattığımız şeyi tekrar denemek için neden olmadığıydı," diyor ve ekliyor: "Iraklılarla birlikte o defterin bazı sayfalarını kopya çekebilirdik."

Witt'in yönetim kurulu bu düşünceyi sonuna kadar destekliyordu. ITIC yöneticileri ve neredeyse hepsi büyük çokuluslu şirketlerin temsilcileri olan sponsorlar 2004 ve 2005'te yapılan strateji planlama toplantılarında amacın Irak'ın da ötesine ulaşmak, petrol şirketlerinin öteki petrol zengini ülkelere olan erişimini yeniden tesis etmek olması gerektiği konusunu tartıştı. ITIC yönetim kurulu bunu vurgulamak için talihsiz bir askeri metafor seçti: 'Irak çalışması devam ettirilmeli ve Ortadoğu'daki olası daha öte yayılım için *çıkartma noktası* olarak kabul edilmeli.'[18] Petrol zengini ülkeler arasında Libya ile İran'ın adı özellikle zikrediliyordu.

Witt sponsorlar arasında Irak projesini ITIC'a yaptıkları olağan fon katkılarının ötesinde ödemelerle finanse edecek olanlara ulaştı: BP, ChevronTexaco,

ExxonMobil, Shell, Total ve ENI.

Witt projenin başına BP'nin ekonomistlerinden biriyken Britanya Uluslararası Gelişim Dairesi'ne enerji danışmanı olarak atanan Brian O'Connor'u getirdi. O'Connor, Rusya'nın vergi sisteminde reform yapmayı amaçlayan bir Avrupa Birliği projesini yönetmeye başladığı 2000 yılından beri ITIC'a petrol vergilendirme danışmanlığı da yapıyordu. Her ne kadar kamu fonlarıyla finanse ediliyorsa da, ITIC o AB projesini bülteninde överek göklere çıkartıyordu: 'Bu projeyle yönelinecek yasama alanları ITIC sponsorları tarafından tanımlanmış önceliklerden çoğunu kapsamaktadır ki, bunların başında transfer ücretlendirmesi, petrol ve doğalgazın vergilendirilmesi, katma değer vergisi, çevre vergisi ve gelir vergisi bulunmaktadır. [....] Proje çalışmaları ilerledikçe, sponsorlarımızdan düzenli olarak veri ve danışmanlık talep edeceğiz.'[19]

O'Connor ile Witt, Irak projesinde çalışmak üzere dokuz başka ekonomistten oluşan bir 'uzmanlar grubu' kurdu. Bunlardan sadece biri, Muhammed Ali Zainy Iraklı idi. Bu kişi Suudi petrol bakanı Şeyh Ahmed Zeki Yamani tarafından kurulmuş olan Londra merkezli Küresel Enerji Çalışmaları Merkezi'nde [Centre for Global Energy Studies (CGES)] görevliydi. ITIC'ın Irak uzmanlar grubunda yer alan bir diğer CGES üyesi de O'Connor'un BP'de birlikte çalıştığı ekonomistlerden biri olan Leo Drollas idi.

Grubun ana görevi, 30 yılı aşkın süredir devlet sektöründe olan Irak petrol üretimini çokuluslu şirketlerin

katılımına açmaya yönelik bir rapor hazırlamaktı.

Bu Batı'nın Irak petrollerini ele geçirmeye ilk teşebbüsü değildi. Britanya daha Birinci Dünya Savaşı 1918'de biterken Irak'ı yaşamsal petrol kaynağı olarak tanımlamıştı. Savaş kabinesi bakanlarından Sir Maurice Hankey, Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a şöyle yazıyordu: 'Britanya denetimi altına alabileceğimiz tek büyük potansiyel kaynak İran ve Mezopotamya [Irak] kaynaklarıdır. [....] Bu petrol kaynakları üzerinde kurulacak denetim Britanya için birinci derece savaş amacı konumundadır.'[20]

Britanya savaşın ertesinde Irak'ı Milletler Topluluğu mandası altına alarak işgal etti ve Hankey'in petrol kaynaklarını denetimde tutma amacına ulaştı. Irak'ın Britanya tarafından tahta çıkarılan kralı Faysal, 1925'te batılı şirketlerin oluşturduğu Türk Petrol Şirketi adlı [1929'dan sonra Irak Petrol Şirketi, (IPC) adını alacak olan] konsorsiyuma bir imtiyaz sözleşmesi sağladı. Katılımdaki birkaç değişiklikten sonra konsorsiyum ilerleyen zamanda BP, Shell, Total ve ExxonMobil'e dönüşecek şirketlerden oluşuyordu.

Bu imtiyaz sözleşmesi Britanya sömürgelerinde yaygın şekilde uygulanacak bir model oluşturdu. Süresi 75 yıldı ve tüm koşullar o süre boyunca dondurulmuştu. 1930'larda sağlanan başka iki imtiyazla birlikte IPC, ülke petrollerinin tamamı üzerindeki hakları ele geçirdi. Daha önceki anlaşmalarda net şekilde ifade edilmiş olmasına rağmen Irak'ın %20'lik payı bile yok sayıldı.

Iraklıların koşulların adaletsizliğine duyduğu öfke

1950'lerde ve 60'larda anlaşmayı baskı altında bıraktı. Ana konu gelirlerin şirketle devlet arasında hakça paylaşılıp paylaşılmadığı ve yabancı şirketlerin petrol gelişimi üzerinde aşırı denetime sahip olup olmadığıydı. İkinci konuysa ilkinden bile önemliydi, çünkü şirketler üretimi kendi bölgelerindekini en üst düzeye taşıyacak engelliyor, oluşturdukları tekeli fiyatları Irak'ı petrol gelirlerinden yoksun bırakacak şekilde sabitlemekte kullanıyordu. O sıralar aynı suçlamalar çokuluslu şirketlerle benzer anlaşmalar yapmış olan tüm büyük petrol üreticisi ülkelerde duyulmaya başlamıştı. Bu çekişmeler birçok petrol endüstrisinin millileştirilmesi yönünde sonuç verdi; Irak'ınki 1961 ve 1972'de iki aşamalı olarak gerçekleşti.[21] Dan Witt ile petrolcü sponsorlarının tersine çevirmeyi amaçladığı durum işte buydu.

1970'ler Irak petrol sanayi tarihinin en başarılı dönemini oluşturmuştu. Çokuluslu şirketlerin denetiminden kurtulan Irak Ulusal Petrol Şirketi, 1970 ile 1979 arasında günlük üretimi 1.5 milyon varilden 3.7 milyon varile çıkardı ve ülkenin rezerv kapasitesini arama çalışmalarıyla ikiye katladı. Bu başarılı dönem Saddam Hüseyin'in 1980'de İran'a girerek sekiz yıl sürecek ve milyonlarca can kaybına neden olacak savaşı başlatmasıyla sona erdi.

Irak petrol sanayi 1980'lerin sonunda, Saddam'ın felakete yol açan askeri harekâtlarının ikincisinden, yani 1990'da Kuveyt'i işgalinden önce hızla toparlandı. Bunu izleyen on iki yıllık yaptırım döneminde petrol sanayi altyapının çökmesiyle ağır hasar gördü. Birleşik

Devletler/Britanya güçleri 2003'te işgale giriştiğinde sanayi çok gereksinilen yatırımı acilen yapma kisvesi altında teslim alınmaya hazır haldeydi.

Irak petrol sanayi için işler daha da kötüleyecekti. İşgalin başlangıcında petrol tesisleri ülkenin diğer değerleri gibi yağmalanmıştı. Irak Sondaj Şirketi bunun iyi bir örneğiydi. Basra'dan kavurucu çölde güneybatıya doğru yapılan iki saatlik yolculukla ulaşılan uçsuz bucaksız Güney Rumalia petrol havzasındaki bir sondaj alanını ziyaret ettim. Şantiye şefi Nasır Muhsin Mohan konteynerden yapılma ofisinde vantilatörden gelen esintiden biraz yararlanmaya çalışırken bana açıklama yapıyordu.

"Tüm alet ve edevat yağmalandı, geriye sadece sondaj kulesinin iskeleti kaldı." Yağma işgal sonrasındaki birkaç günlük kaos sırasında olmuş bir şey değildi ve 2003 Temmuz'una kadar dört ay sürmüştü. "Yağmalamanın tamamı koalisyon güçleri buradayken yapıldı," diyordu Nasır. "Engellemek için hiçbir şey yapılmadı." Bunun Irak Sondaj Şirketi'ne toplam maliyeti 240 milyon dolardı.

Bağdat'taki Petrol Bakanlığı binasında bunun tam tersi yaşanıyor, kentteki öteki kamu binaları harap olurken orası Amerikan askerleri tarafından sıkı şekilde korunuyordu. Petrol bakanlığı parasal yatırımla yerine koyulabilecek fiziksel ekipman, yani kablolar, motorlar, aletler değil, petrol havzalarına dair, kaybı halinde telafisi mümkün olmayan jeolojik veriler barındırıyordu.

Ama Iraklı işçiler yağma sonrasında dahi sanayileri-

ni kendi elleriyle yeniden kurmaktaki kararlılığını korudu. Irak Sondaj Şirketi çalışanları 2003 Ağustos'unda ekipmanları yerine koymaya başladı. Bulabildikleri yedek parçaları bir araya toplayan işçiler ilk olarak kırk gün içinde sondaj kulesini ayağa kaldırdı. Haftalar sonra on iki sondajı çalışır hale koydular.

Portatif şantiye binasında Nasır'ın yanında oturan Hasan Cuma bu başarıyı övüyordu. "Irak Sondaj Şirketi çalışanları sektörün savaşçılarıdır. Şirkete karşı girişilmiş olan komploya rağmen her şeyi sıfırdan başlayarak yeniden kurdular." Bir başka petrol işçisiyse, bunun savaşın neden olduğu yıkım sonrasında işkolunun sanayi çalışanları tarafından üçüncü kez ayağa kaldırılışı olduğu yorumunu yaptı. Sonuç olarak, çalışanları petrol sektörü üzerinde kendi rızalarıyla vazgeçmeyecekleri güçlü bir sahibiyet duygusu edindi.

Dan Witt'in üstesinden gelmesi gereken şey, sponsorlarına istedikleri denetimi sağlamaktı ve bunun karşısında ulusal sahibiyet ve ülkenin en önemli kaynağını geliştirme bilinci üzerine inşa edilmiş Irak gururu vardı. "Yabancıların gelip hidrokarbon ürünlerini çıkartması politik olarak büyük hassasiyete sahip bir konu," yorumunu yapıyordu.[22]

Çözüm, Iraklılara kendi petrollerinin denetimini ellerinde tuttukları görüntüsü vermekte yatıyordu.

Üretim Paylaşım Anlaşmaları

Witt ve ekibi raporunu 2004 sonbaharında tamamladı. Irak petrollerinin 'üretim paylaşım anlaşması' [production-sharing agreement (PSA)] adı verdikleri

bir sözleşme formu kullanılarak yabancı şirketler tarafından geliştirilmesini öneriyorlardı. ÜPA'lar ilk olarak 1960'ların sonuna doğru, milliyetçilik petrol üreten ülkeleri zorlamaya başladığında Endonezya'da geliştirilmişti. Başından beri kuşkucu tavır benimsemiş olan petrol şirketleri millileştirmeyi sadece Endonezya'da değil, baş gösterdiği her yerde geçiştirmeyi başarmıştı. Gayet incelikle hazırlanmış olan ÜPA'lar kaynağı 'devletin yasal mülkiyeti altında', yabancı şirketiyse 'taahhüt eden' olarak tanımlıyordu. Ama uygulamada yabancı şirket üretimi denetliyor, kârın çok daha büyük bölümüne erişim sağlıyordu. ÜPA'lar aslında eski tarz kapitülasyon antlaşmalarıyla denk tutulabilecek şekilde hazırlanıyordu.

Durum Dan Witt'in favori çalışma arkadaşlarından Thomas Wälde tarafından gerektiği şekilde izah edildi. Kuzeydoğu İskoçya'daki Dundee Üniversitesi'nde çalışan, petrol ve doğalgaz anlaşmaları konusunda uzman olan Wälde bu yaklaşımı 'kamu kuruluşunun iyelik mercii rolü üstlendiği bir hizmet anlaşması görünümündeki ürün paylaşım sözleşmesinin politik anlamda yararlı sembolizmi ve bu anlaşma modelinin materyal eşdeğerliğinin, imtiyaz/ruhsat rejimleriyle önemli tüm hallerde yaptığı tatminkar evlilik' olarak görüyor ve ekliyordu: 'Devlet şovun başını çeker gibi görülür ve şirket ulusal egemenlik savını sembolize eden yasal bir unvanın kamuflajı altında her şeyi idare eder.'[23]

ÜPA'lar bu tanımıyla Dan Witt'in kulağına kusursuz geliyor olmalıydı.

Ben Dan Witt ile ilk kez radyo aracılığıyla karşı karşıya geldim. BBC'nin World Service kanalının *Söz Sende Dünya* adı haftalık programında danışman konumundaki davetliler önceden belirlenmiş bir konuyu tartışır ve izleyiciler düşüncelerini e-posta iletileriyle yansıtarak programa katılır. 2005 Kasım'ında bir Salı akşamı konu Irak petrol sanayinin geleceğiydi ve ben de panele katılmak üzere Strand'ın hemen dışındaki büyük ve avlulu bir bina olan Bush House'deki stüdyoya davetliydim. Witt ile bir başka panel katılımcısı o sıra Londra'daydı, ama stüdyoya gelmek yerine programa telefon bağlantısıyla katılmayı yeğlemişlerdi.

Witt'i tanımıyordum, ama organizasyonunu biliyordum. O yaz Irak üzerine verilen 2004 yılı raporunu okumuş ve orada yazılan her şeye karşı olduğumu net şekilde anlamıştım.

ITIC raporu her şeyden önce üretim paylaşım anlaşmalarının artık 'OECD dışında kalan ülkelerin çoğunda norm haline geldiği' iddiasındaydı.[24] Bu anlaşmalar gerçi (genellikle petrol rezervlerinin kıyasla kıt ya da çıkarılmasının pahalı olduğu ya da araştırma risklerinin yüksek olduğu) birçok ülkede kullanılmaktaydı, ama Irak gibi devasa, bilinen, erişilmesi kolay ve çıkartılması ucuz rezervlerin söz konusu olduğu ülkelere geçerli yöntem olamazdı. Aslında, ülkelerin sayısı bazında değil de küresel rezervler ölçeğinde bakıldığında, Uluslararası Enerji Kurumu'nun rakamları o tür paylaşım anlaşmalar toplamın sadece %12'sini kapsarken üretimin %67'sinin tek başına ya da ağırlıklı olarak

ulusal petrol şirketleri tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koyuyordu.[25]

Ama belki de ITIC raporunun en yanıltıcı yanı ekonomik modellerin sadece 2010'a kadar olan dönemi kapsamasıydı. Modeller yabancı petrol şirketlerinin bu dönem içinde yapacağı yatırımı ve Irak ekonomisinin bundan sağlayacağı büyümeyi gösteriyordu. Ama ne var ki, modeller petrol akmaya ve gelirler paylaşılmaya başlamadan önce duruyordu.

Bu durum sadece çabuk sonuçlar almaya istekli Iraklı politikacıların kısa vadeli hedeflerine hizmet etmiyorsa, bence gayet ilkel bir yanlışı işaret eder. Belirlenen süre yatırımların karşılığının petrol akmaya başladığında ürün geliri olarak geri ödeneceği gerçeğinin maskelenmesidir. Bu tıpkı şuna benzer: Bankadan ödemeleri beş yıl sonra başlayacak bir kredi alıyorum ve dört yıl boyunca işime bakıyorum. Daha borcun vadesi gelmeden elbette ki başlangıçta olduğundan çok daha iyi durumdayım.

Radyo programında bu konuyu ortaya attım ve Witt'ten açıklama getirmesini istedim. Asıl soruyu geçiştirip yatırımın önemine dair genel bir yanıta yöneldi. Buna cevabım Irak'ın mutlaka yatırıma ihtiyacı olduğu, ama asıl meselenin bunun hangi biçimlerde ve kimin koşullarıyla yapılacağını tartışmaya açmak oldu.

Yapımcı, "Buna yanıtınız ne, Dan Witt?" diye sordu.

Sessizlik.

"Şey... Ben... Hâlâ hattasınız, değil mi David Horgan?"

O noktadan sonra yakın zamanda Irak'ta küçük bir petrol taahhüdü anlaşması imzalamış olan İrlanda firmasının başındaki kişi olan üçüncü panelistle yayında baş başa kaldık. Hayrete düşmüştüm. Dan Witt zamanının yarısını maliye bakanlarıyla görüşerek geçiren ve dünyanın en güçlü şirketlerinden bazılarını temsil eden adamdı. Ve basit bir soru sorduğum için kaçmıştı.

Yaşanan şey üzerinde düşünmeye yoğunlaşınca, o kadar da şaşırmamam gerektiğini anladım. Aslında meselenin Witt'in kendisine verilen görev gereği sadece bakanlar ve üst düzey yöneticilerle karşı karşıya kalmasından kaynaklandığını kavramıştım. Tartışma boyunca, "Irak yatırımı ülkeye bu şekilde çeker," ibaresini yineleyip durmuştu. Yani yatırımın maliyetinin ne olacağı konusuyla hiç ilgilenmemişti ve o nedenle de konuyu kamuoyunun sıradan üyelerine açıklayamayacaktı.

Kralın olmayan giysileri örneği bizimkine gayet iyi uyuyordu yani.

ITIC'ın dile getirmediği gelirler konusu da kralın giysilerinden daha fazla elle tutulur durumda değildi. Petrolden sağlanan kaynaklar Irak'ın devlet gelirlerinin %90'ından fazlasını oluşturuyordu. Öyle önemli bir kaynağın elden çıkması tüm ülkenin kalkınmasının temeline dinamit konmasıyla aynı anlamdaydı.

İngiltere'nin kuzeyindeki Sheffield'den gelen saygın bir ekonomist olan Ian Rutledge ile birlikte çalışarak ITIC'ın bu girişimini teşhir etmek üzere harekete geçtim. Rutledge'nin çalışmalarını uzun yıllardır hayranlıkla izliyordum. Petrol şirketleri 1990'ların sonla-

rında Britanya'nın Kuzey Denizi petrolleri üretimine uyguladığı sert vergilendirme politikalarına karşı vergi artırımının Kuzey Denizi petrol üretimini ekonomik anlamda uygulanabilir olmaktan çıkartacağını öne sürerek lobi yapmış, bölgeden hep birlikte çekilme tehdidi yöneltmişti. Rutledge'nin araştırmaları Kuzey Denizi'nin bu iddiaları ileri süren kimi şirketler için aslında verilere rağmen en kârlı bölge olduğunu ortaya çıkarmıştı. Rutledge yakın zamandaysa uluslararası enerji dinamikleri ve Irak Savaşı'nın stratejik konteksti üzerine yazılmış en önemli kitaplardan biri olan *Petrole Bağımlı*[26] başlıklı çalışmasını yayımlamıştı. Irak petrol havzalarından gelen para akışını gösterecek ekonomik modeller oluşturursak, petrol gelirlerinin nasıl paylaştırılması gerektiğini de ortaya koyabilecektik. Sonuç paylaşım anlaşmalarının hassas koşullarına bağlıydı ve kimi anlaşmalar şirketler için çok kârlıyken, başka kimileri o kadar avantajlı değildi.

Çalışmamızda dünyanın her tarafında uygulanan ÜPA'ların değişik uzanımlardaki koşullarını kullandık. Bunlar Libya'daki sıkı kurallardan, Rusya'daki şirketler açısından cömert sözleşme koşullarına kadar her iki uçta da örneklendi. Petrolün devlet sektöründen çıkartılması halinde ve varil başına 40 dolar fiyat temel alındığında, ÜPA'ların (bilinen altmıştan fazla petrol havzası olmasına rağmen) devlet tarafından geliştirilmeye öncelikli olarak açılmış on iki havzadan çıkartılacak petrolde Irak'ı 74 milyar dolarla 194 milyar dolar arasında zarara uğratacağını öneren bir sonuca ulaştık.[27]

Bu rakamı bir perspektife oturtmak gerekirse, Irak'ın şu anki gayrı safi milli hasılasının altı katı olduğu söylenebilir. Petrol fiyatları yükselecek olursa (ki ben bu satırları yazarken 70 dolar civarında) Irak'ın kaybı da aynı oranda artacaktır.

ÜPA'lar genellikle 25 ila 40 yıl sürelidir ve koşullarında o süre içinde ayarlamalara gidilir. Ben 2006 yazında ÜPA'lar ile ilgili sorular yönelttiğimde Dan Witt, koşulların zaman içinde anlaşmaların adaletsiz sayılabileceği şekilde değişebildiğini kabul etti. Şöyle diyordu:

> "Bu konudaki bir başka husus da zamanın değişkenliğidir. Demek istediğim, bugün burada oturup Kazaklar ya da Azerilerle yapılan anlaşmalar üzerine fikir yürütmek, 'Belki çok fazla verdik, belki devletin gelirlerini fazla gözetmedik, yabancı yatırımcı adil pay vermiyor,' demek kolay. Gözden kaçırmamanız gereken nokta, mevcut siyasi risk ve başka sanayilerin istikrarının olmadığı ortamda nasıl yatırım yapmaya hazır olduğudur."

Onu bu konu üzerinde biraz zorladım. Risk durumu düzelme yönünde değişim gösterirse Irak hükümetinin koşulları yeniden pazarlığa açabilmesi gerekmez miydi? Bunu prensip olarak kabul etmekten başka yapabileceği şey yoktu. "Egemen her zaman egemendir," dedi. "Hükümetten yana politik olarak savunulamayacak bir ağırlık doğarsa, bu durum karşı tarafı pazarlık masasına oturmaya zorlayabilir."

Ne var ki Witt, Kazakistan'da bunun tam tersine yönelik bir lobi faaliyeti yürütüyordu. 2001 ve 2002 yılla-

rında Kazak hükümeti ÜPA koşullarını ülkenin yeni gerçeklerine göre ayarlama yolları ararken, Witt'in ITIC'ı mevcut anlaşmalara uyulması için ağır baskı uyguladı. ITIC'ın çabaları arasında yabancı şirketlerin Kazak hükümetini tek başına ve çaresiz bırakıp çekilme tehdidini kullanmak, Kazak bakanlar ve parlamenterler arasında her fırsatta lobi yapmak, Avrupa Bankası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma projesi gibi başka dış aktörlerden gelecek baskıları devreye sokmak da vardı. Witt 2002'de Kazak hükümetini şöyle tehdit ediyordu: 'Sözleşme koşullarına tutarlıkla uyup uymama meselesi Kazakistan'ın üzerinde kara bir bulut gibi durmaktadır, çünkü mevcut yatırımcıları ve yatırım yapmayı düşünenleri gelecekteki girişimleri konusunda düşünmeye sevk etmektedir.'[28] Sonunda kazanan Witt oldu ve paylaşım anlaşmasının koşulları pazarlığa açılmadı.

Irak'ta hükümet yeni ve güçsüzken, güvenlik durumu hassasken ve Irak hâlâ askeri işgal altındayken uzun vadeli üretim paylaşım anlaşmaları imzalanabilir. Petrol şirketleri o koşullar altında aldıkları risklere değecek yüksek kârlarda ısrar edebilir ve zayıf Irak hükümeti sıkı pazarlık yürütemeyecek halde olabilir. Ama öylesi hakça olmayan bir anlaşmanın onyıllar boyunca yürürlükte kalması, birçok Iraklı için pervasız soygunculuk, hatta ülkenin sömürge dönemlerini hatırlatacak bir yağma anlamına gelebilir.

Dahası ÜPA, 'istikrar maddesi' hükmüyle yabancı petrol şirketlerini kârlarını etkileyebilecek yeni yasalardan yararlanmaktan alıkoyabilir. Ve bu sözleşmeler sık

sık sadece ülkenin kendi yargı organlarına değil, uluslararası yatırım mahkemelerine de yansıyacak tartışmalara yol açmaktadır ki, bu müesseseler kararlarını ülkenin çıkarları ya da başka ulusal yasalar doğrultusunda değil, ticari mevzuları temel alarak verir. Tüm bu nedenlerden ötürü, Irak yapacağı anlaşmalarla sadece ulusal değerlerinin ne oranda tüketileceği kararını değil, petrole bağımlı bir ülke olarak tarihinin en önemli ekonomik kararlarından birini vermiş olacaktır. Ayrıca petrol sektörünü yeniden düzenleme, hatta yeni yasalar çıkarma yeteneğini kaybetmiş olacaktır. Bunun etkisi de en önemli sanayisi üzerindeki demokratik denetimi tüketme yönünde kendini gösterecektir.

Hedef Demokrasi mi, Yağma mı?

Birleşik Devletler hükümetinin Ortadoğu'ya demokrasi getirme söylemine rağmen, Dan Witt o tür meselelerle ilgilenmez gibi bir görüntü vermektedir. 2005 yılının sonuna doğru bir dergide ITIC'ın yakın zamanda ofis açtığı Azerbaycan'da yapılan ve çok tartışılan seçimlerle ilgili olarak görüşlerini şöyle ifade ediyordu:

> 'Batılı liderler bu tür yeni gelişmekte olan demokrasilerde kimi yerel muhalefet unsurlarının seçimi kazanamayacağını kabul etmelidir. Özgür basın bile muhalefete dair haber yazmaya pek az isteklidir. Asıl zorluklar seçim sürecinin tamamlanmasıyla ortaya çıkar. Ekonomik ve siyasi reformlar devam etmek zorundadır. [....] Batı, bu ülkeleri adil ve öz-

gür seçim nutuklarıyla yabancılaştırmak yerine kucaklamalıdır.'[29]

Witt'in demokrasiye yönelik sinik tavrı, Irak raporunun tamamlanmasının hemen ertesinde doğrudan gücü elinde tutanlara teslim edilmesinde de kendini gösterir. Konuyu karara bağlayacak Iraklı makamlara giden yol elbette ki işgal güçlerinin arasından geçiyordu ve bu konuda özellikle Britanya hükümeti çok yardımcı bir duruş benimseyecekti.

Rapor 2004 Eylül'ünde tamamlanma aşamasındayken, ITIC personeli Iraklıları ikna etmekte başvurulacak en etkili stratejileri tartışmak üzere Britanya'nın dışişleri ve hazine bakanlığı yetkilileriyle bir araya geldi. Zamanın Irak maliye bakanı (ve şimdi başkan yardımcısı olan) Adil Abdül-Mehdi, ITIC raporunu Daniel Witt'ten değil, Britanya'nın Irak büyükelçisi Edward Chaplin'den teslim aldı. Bu kişi Britanya'nın ülkede hâlâ 8.500 asker bulundurduğu düşünüldüğünde Abdül-Mehdi ve çalışma arkadaşlarının görmezden gelemeyeceği bir temsilciydi.

Britanya hükümeti ayrıca ITIC'ın reçetesinin içeriğini kendi tavsiyeleri olarak Irak Petrol Bakanlığı'na da bildirdi. Britanya'nın 'Irak Petrol Sanayi İçin Uygulama Düsturu' başlıklı belgesinin açılış paragrafı kelimesi kelimesine ITIC raporundan alınmıştı ve şöyle deniyordu: 'Irak petrol sektörünün canlandırılması ve geliştirilmesi tatminkâr bir uluslararası anapara yatırımının enjekte edilmesini gerektirecektir. [....] Irak bunu yapmak için uygun Dolaysız Yabancı Yatırım düzeyleri

sağlamak üzere Uluslararası Petrol Şirketleri ile angaje duruma geçmelidir.'[30]

Ardından, 2005 yılı Ocak ayında ITIC, argümanlarını sunmak üzere Irak maliye, petrol ve planlama bakanlıklarının en üst düzey yetkileriyle Beyrut'ta bir araya geldi. Toplantı IMF ve Dünya Bankası'nın düzenlediği bir etkinlik kapsamında yapıldı. Witt toplantıda IMF ve Dünya Bankası'nı temsil eder kimlikte değildi, ama 'teknik anlamda konuşmak gerekirse, iki olgu tamamen ayrı, ama aynı yerde ve sırt sırta bulunan unsurlardı' ve diğer iki kurumun varlığının Iraklıların bakışını etkilediği kesindi.

Saddam Hüseyin yönetimi altındaki Irak, 1990'daki Kuveyt işgalinin tazminatlarının ve öteki ülkelere olan ödenmeyen borçların katılımıyla dünyanın kişi başına düşen en yüksek borcuna sahipti. İkinci gruptaki borçların çoğu aslında sarayların yapımına, silah alımma, yani Irak halkının yararına harcanmayan paralardan kaynaklanıyordu. Sanayileşmiş kredi kaynağı ülkeler 2004 Kasım'ında Paris Kulübü'nü oluşturarak Irak'ın kendilerine olan borçlarının %80'ini silmeyi kararlaştırınca, bu anlaşma IMF'nin Irak'a 2005 ve 2008'de temiz birer sayfa açmasına zemin oluşturdu. Anlaşmanın onaylanmasına yönelik kritik gereğin yanı sıra, Irak'ın gelecekte imtiyazları garanti altına almak için Dünya Bankası ve IMF'nin desteğine ihtiyacı olabilirdi. O iki organizasyonun meseleye karışması her halükarda Witt'in tavsiyelerini reddedilmesi güç hale koyuyordu.

Britanya hükümeti de konuya bir kez daha dahil

olarak Bağdat'taki büyükelçiliğinde görevli bir diplomatı ITIC'a görüşmelerde yardımcı olmak üzere ekibe kattı. Chris Brown elçiliğin ekonomik konulardan sorumlu birinci sekreteriydi ve uzmanlık alanı enerji konularını kapsıyordu. Witt bu kişiyi 'harika biri, Petrol Bakanlığı'nda neler olup bittiğine dair en fazla bilgisi olan ve o bilgileri en iyi şekilde uygulamaya koyabilecek kişi' olarak tarif ediyordu.[31] Witt'e toplantıya hangi Iraklı memurları davet edeceği konusunda tavsiyelerde bulunan ve Bağdat'taki yetkilerle iletişim kurmasında yardımcı olan da Brown idi.

Beyrut toplantısından sonra Witt, Irak'ın değişim döneminden hangi politikacıların yükselerek çıkacağını görmek amacıyla projesini 2005 yılının büyük bölümünde geri tuttu. Ama çalışmaları çoktan etkisini göstermeye başlamıştı. 2005 Kasım'ında Ahmed Çelebi üretim paylaşım anlaşmalarının Irak'a doğru yola çıktığını duyurdu. Pentagon'un bu eski sırdaşı, şimdi başbakan yardımcısı ve Enerji Konseyi üyesi olarak Irak'ın petrol sanayinin yapısı üzerine belirleyici kararlar alabilecek en etkili kişilerden biri konumuna gelmişti. 'Petrolde büyük kuantum artışlar yapabilmek için üretim paylaşım anlaşmalarına ihtiyacımız var,' diyordu.[32]

Witt 2006'nın başında çalışmalarının temposunu tekrar yükseltti, ama bu kez İngilizlerden çok (Ticaret ve Kalkınma Kurumu formunda) Amerikalılarla işbirliği içindeydi.

Tüm bu çalışmalar boyunca Witt sürekli olarak belli herhangi bir çıkarı temsil etmediği, 'en iyi uygulamanın

getirilmesi' yönünde caba gösterdiği iddiasındaydı. Ayrıca Irak projesine açılacak ek fonlarda muhasebeleştirme yönünden 'kısıtlama olmadığı' konusunda ısrarlıydı ki, bu da sponsorların verilen paraların Irak projesi doğrultusunda harcanacağı kabulüyle hareket etmesi, ama ITIC üzerinde bu yönde herhangi bir yasal kısıtlama olmaması anlamına geliyordu. Bu Witt için önemliydi, çünkü ITIC şirketleri temsil eder bir görüntü verirse, vergiden muaf statüsü zora düşerdi.

Öte yandan, Witt'in Irak'taki çalışmaları herhangi *bir* şirketin çıkarları doğrultusunda olmasa da, genelde batılı petrol şirketlerinin yararına yönelik şekilde geliştiği açıktı. Ve işe dahil olan altı şirket şimdiden kârlılık göstermeye başlamıştı. Petrol Bakanlığı 2005 yazında bu şirketlerden dördüyle (BP, ChevronTexaco, ENI ve Total) gelecekte yapılacak anlaşmalara dönük ön görüşmelere başlandığını bildirdi.[33]

Dan Witt o ana dek alınan sonuçlara heyecanla yaklaşıyordu: 'Raporun bir itici etki yaptığına güvenim tam, çünkü Irak'ta yapılacak üretim paylaşım anlaşmalarında rol almaya dönük istek ve iştah canlılığını koruyor.'[34]

Witt'in etkilemek istediği, petrol şirketlerinin hevesle beklediği karar kısa zaman içinde verilecekti. Hiçbir büyük petrol şirketi olması gereken yasal çerçeve yerine oturmadan Irak'a nakit aktarmaya başlamayacaktı, çünkü kaynaklarını uluslararası mahkemelerde kaybetmekten korkuyorlardı. Öncelikle bir anayasa gerekiyordu. Her ne kadar 2005 Ekim'inde yapılan referandumda onaylanmışsa da, Irak anayasası 2006 ve 2007'de altı

aylık yeniden değerlendirmelere tabi tutulacaktı. Anayasa son halini aldıktan sonra, Irak hükümeti Petrol Yasası'nı oluşturabilirdi ki, petrol endüstrisinin gelecekte alacağı hali şekillendirecek ve her türlü yabancı yatırımın o endüstride yer alma koşullarını belirleyecek olan da buydu. Uzun vadeli anlaşmalar ancak o yasa meclisten geçtikten sonra imzalanabilirdi.

Irak hükümeti 2005 Aralık'ında IMF ile finans olanağı sağlayan ve sonraki adımda Irak'ın dış borcunun azaltılmasına izin veren bir stand-by anlaşması imzaladı. Bunun karşılığında anlaşma IMF'nin Irak için belirlediği ekonomik kondisyonu ortaya vuruyordu. Hükümeti petrolden sağlanan mutfak gazı, lamba petrolü ve (elektrik günde sadece dört saat verilebildiğinden büyük öneme sahip olan) jeneratör yakıtları gibi kamuya dönük destekleri kesip atması açısından tartışmaya fazlasıyla açık bir anlaşmaydı bu. Herhangi bir alternatif toplumsal koruma programı olmadığından fiyatlar birden bire üçe katlandı, bunu sokaklarda yapılan protesto gösterileri ve nihayet petrol bakanı İbrahim Bahr el-Ulum'un istifası izledi. Anlaşmanın bir köşesine sıkıştırılmış ve genelde gözden kaçan hükme göre Petrol Yasası'nın 2006 yılı sonuna kadar çıkarılması gerekiyordu ve IMF de taslağın hazırlanmasına katılacaktı.

Witt bu süreç içinde anahtar konumda rol üstlenmeyi planlamaktadır: 'Yatırımcılarla Iraklılar arasında sürecek ve meyve vereceği kuşkusuz görüşmelere olumlu katkı sağlamak, her iki tarafın en iyi uluslararası uygulamalara yönlendirilmesi ve bu tür bir katılımla süre-

cin hızlandırılması.'[35] Ama Witt'in bu konudaki başarısı garanti altına alınmış değildi. Küresel petrol endüstrisi tarihi boyunca petrol üreten ülkelerle batılı şirketler arasındaki dengelerde her zaman kaymalar olmuş, bir ülkede yaşanan gelişmeler başka ülkelerdeki durum etkilemiştir. Irak petrollerinin geleceği belirlenirken bu denge batılı ülkelerin aleyhine değişim gösterebilir. Dünyanın en büyük altıncı petrol rezervine sahip olan Venezuela iki kez yabancı şirketleri daha adil koşullar üzerinde pazarlığa oturma ya da ülkeyi terk etme seçeneğiyle karşı karşıya bıraktı. Daha küçük bir ülke olan Bolivya bu hareketi daha kayda değer bir şekilde kopya ederek 2006 Mayıs'ında petrol havzalarına asker gönderdi. Dünyanın yedinci büyüklükteki petrol rezervlerine sahip olan Rusya 1990'ların hızlı liberalleşme ve özelleştirmesini geri çevirebilir, çünkü hükümet ulusa ait şirketleri ele geçirerek zenginleşmiş oligarklar üzerindeki baskısını yoğunlaştırmaktadır. Ve Kuveyt'te de durum yabancı şirketleri ülkeye getirmek isteyen hükümetle bunu reddeden parlamento arasında gayet iyi dengeye oturmuştur. Açık olan şudur ki, batılı çıkar odaklarının umudu Irak'ın çokuluslu şirketlerin petrolünü denetlemesine izin vermeye zorlanması, bu örneğin İran, Kuveyt ve genelde diğer petrol üreten ülkeler üzerinde baskı yaratması yönündedir. Aksi halde o diğer ülkelerde yaşanan olgular Iraklıların düşünüşü üzerinde etki yapacaktır.

Witt bir yandan Irak üzerindeki çabalarını yoğunlaştırırken, bir yandan da Britanya hükümetinden taze

destek beklemektedir. Bu ona yeni Irak hükümetindeki üst düzey karar mekanizmalarına erişim sağlayacaktır. Ama Witt büyük çoğunluğu petrolün denetiminin geçmişte kendilerini fena halde soymuş olan şirketlere yeniden teslim edilmesine şiddetle karşı çıkan sıradan Iraklının tepkisini etken olarak hesaplarına dahil etmemektedir. Onun hırslarının önüne çıkacak engellerin hiçbirisi petrol işçilerinin oluşturacağı kadar ciddi değildir. Dan Witt politikacılara ve üst düzey devlet memurlarına pahalı otellerde kur yaparken Hasan, sendikasının 23.000 üyesini karşı karşıya kalacakları tehdide karşı eğitmek için sondaj kulesinin tepesinde, pompa istasyonunda sürekli çalışıyor. Onların sadakatini kazanıyor ve biliyor ki, sendika bir grev çağrısında bulunursa, bu Irak'ın tüm petrol ihracatını uluslararası fiyatların roket gibi yükselmesine neden olacak şekilde durduracaktır. Sendika bir yandan da gereği halinde destek almak üzere dünyanın her tarafındaki sendikacılar ve savaş karşıtı hareket yanlılarıyla dayanışmayı özenle ve kesintisiz olarak devam ettirmektedir.

Artık açıkça anlaşıldığı gibi, sendika yabancı şirketlerin Irak'ın kaynaklarını ele geçirmesini engellemek için gücü dahilindeki her şeyi yapacaktır. Irak petrolleri üzerine verilecek mücadele 21. Yüzyıl'ın ekonomik cephede yaşanacak en önemli (ve en sert) savaşımlarından birini oluşturacaktır.

Hasan Cuma şöyle diyor: "Tüm Irak petrol çalışanları özelleştirmeye karşıdır. Özelleştirmeyi ekonomik sömürgeleştirme olarak görüyoruz. Yetkililer özelleş-

tirmenin sektörümüzü geliştireceğini ve yararlı olacağını söylüyor, ama biz o şeyi kalkınma olarak kabul etmiyoruz. Biz petrol sektörünü özelleştirmeye dönük her planı büyük bir felaket olarak görüyoruz."

SONNOTLAR

---

1 Dick Cheney, Institute of Petroleum Autumn Lunch'da yaptığı konuşma, Londra, 15 Kasım 1999.

2 Carola Hoyos, 'Big Players Anticipate Iraq's Return to Fold' ('Büyük Oyuncular Irak'ın Tekrar Çökmesini Bekliyor'), Financial Times, 20 Şubat 2003.

3 Shell in the Middle East, Shell kurumsal dergi, Nisan 2005.

4 Andrew Rowell, 'Yakışıksız Nüfuz', al-Khaleej, 4 Haziran 2006 (BAE) (Arapça).

5 'ITIC 10-Year Review, 2003' ('ITIC 10 Yıllık Değerlendirme') Washington, DC, International Tax and Investment Center, 2003, sy. 4.

6 ITIC Yıllık Raporu 1997

7 Deepa Babington, 'About Half of All Iraqis Unemployed-Govt. Official' ('Iraklıların Yaklaşık Yarısı İşsiz-Resmi Bilgi'), Reuters, 9 Şubat 2006.

8 'One Iraqi in Five Living in Poverty' ('Her Beş Iraklıdan Biri Yoksulluk İçinde Yaşıyor'), Agence France Presse, 25 Ocak 2006.

9 Örnek için bkz.: [A.B.D.] Ulusal Enerji Politikaları Geliştirme Grubu (National Energy Policy Development Group), National Energy Policy (Ulusal Enerji Politikası), rapor, Mayıs 2001, sy. 8-5; Jack Straw, İngiltere dışişleri ve Milletler Topluluğu ilişkilerinden sorumlu devlet bakanı, konuşma, 'Strategic Priorities for British Foreign Policy' ('Britanya Dış Politikası İçin Stratejik Öncelikler'), 6 Ocak 2003; İngiltere Savunma Bakanlığı Beyaz Kitap'ı: Modern Forces for the

Modern World (Modern Dünya İçin Modern Güçler) Strategic Defence Review), Temmuz 1998, Bölüm 2, paragraf 40; Dışişleri ve Milletler Topluluğu İlişkileri Ofisi, UK International Priorities: A Strategy for the FCO, (Birleşik Krallık İçin Uluslararası Öncelikler: FCO İçin Bir Strateji) Aralık 2003; Birleşik Devletler Ticaret bakanlığı, Başkan için memorandum, Birleşik Devletler/Birleşik Krallık Enerji Diyalogu raporu iletimi, 30 Temmuz 2003.

10 Dan Witt, 'Applying the Principles of Taxation to the Russian Economy' ('Vergilendirme İlkelerinin Rus Ekonomisine Uygulanması'), Tax Features, Eylül 1992, sy. 7.

11 ITIC 10 Yıllık Değerlendirme 2003, sy. 3

12 Eduardo Lachica, 'New Kazakh Tax System Is Applauded by Investors' ('Yeni Kazak Vergi Sistemi Yatırımcılar Tarafından Alkışlandı'), Asian Wall Street Journal, 7 Mayıs 1995.

13 Birleşik Devletler Savunma Bakanlığı, 'Pipeline Sustains Operations' ('Boru Hattı Operasyonlara Dayanıyor'), basın bildirisi, 4 Eylül, 2003.

14 Yergin, The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power (Bedel: Petrol İçin Girişilen Epik Macera), Londra, Simon & Schuster, 1991, sy. 541.

15 'BP, UK Investigate Grangemouth's Woes' ('BP İngiltere Grangemouth'un Acılarını Soruşturuyor'), Octane Week, 24 Temmuz 2000; Fiona O'Brien, 'BP Amoco Safety under Spotlight after UK Mishaps' ('BP Amoco Güvenliği İngiltere Kazalarından Sonra Mercek Altında'), Reuters, 15 Haziran 2000.

16 Basra'ya giden uluslararası delegasyondan David Bacon ile Martha Mundy'nin yaptığı söyleşilerden, Mayıs 2005.

17 UNICEF, Child and Maternal Mortality Survey-Iraq, (Çocuk ve Anne Ölümleri Araştırması-Irak), Temmuz 1999.

18 ITIC, Strategic Questions for Our Future (Geleceğimize Yönelik Stratejik Sorular), Washington, DC, International Tax and Investment Center, tarihsiz [2004].

19 ITIC Bulletin, Ocak 2003, sy. 3.

20 Sir Maurice Hankey, Arthur Balfour'a 1918 tarihli mektup. Yergin'in Bedel başlıklı kitabında açıklanmıştır. Sy. 188.

21 İmtiyazlardan geriye kalanlar 1975'te millileştirilmiştir.

22 Andrew Rowell, 'Yakışıksız Nüfuz'

23 Thomas W. Wälde, 'The Current Status of International Petroleum Investment ('Uluslararası Petrol Yatırımlarının Güncel Statüsü'), CEPMLP Journal 1, no. 5, Temmuz 1995, Dundee Üniversitesi yayını.

24 ITIC, 'Petroleum and Iraq's Future' ('Petrol ve Irak'ın Geleceği'), Güz 2004, sy. 10.

25 Dunia Chalabi [International Energy Agency (Uluslararası Enerji Kurumu)], 'Perspective for Investment in the Middle East/North Africa Region' ('Ortadoğu/Kuzey Afrika Bölgesinde Yatırım İçin Perspektif'), OECD'ye sunum, İstanbul, 11–12 Şubat 2004, sy. 7.

26 Addicted to Oil (Petrole Bağımlı), Londra, I. B. Tauris, 2005.

27 2006 fiyatları üzerinden, ıskontosuz haliyle verilmiş net rakamlardır. Hesaplamalar Irak Petrol Bakanlığı ve endüstrideki başka kaynakların Halfaya, Nahr Umar, Majnoon, Batı Qurna, Gharaf, Nasiriya, Rafi dain, Amara, Tuba, Ratawi, Doğu Baghdad ve Ahdab havzaları için açıkladığı veriler kullanılarak yapılmıştır. Bu havzalar için Rusya, Libya ve Amman'da yapılan ÜPA'ların koşulları uygulanarak nakit akış modelleri yaratılmıştır. Bir ölçekte standart modelleme kabulüne gidilmiştir ve bu kabullerin tam ayrıntıları ve metodoloji için bkz. Greg Muttitt, 'Crude Designs-the Rip-off of Iraq's Oil Wealth' ('Ham Tasarılar: Irak'ın Petrol Zenginliğini Çalmak'), Londra, PLATFORM, Ekim 2005, www.carbonweb.org. Ekonomistler peşin para almanın (ediniminizde olması halinde yatırım yoluyla büyütülebileceği için) aynı miktarı daha sonra tahsil etmekten daha değerli olması unsurunu hesaba dahil etmek için ıskonto kavramına başvurur. Bu kavram kullanılarak net cari değer, yani sonradan gelecek paranın oluşturacağı değer hesaplanabilir. Bu koşullar altında, %12 ıskonto uygulanmış 2006 net cari değeri itibariyle Irak devletinin (toplam harcamadan toplam gelirin çıkartılmasıyla elde edilen) net zararı

16 milyar ila 43 milyar dolar arasındadır. 'Kaba Tasarılar' raporunda açıklanan budur.

28 Daniel Witt'in Kazakistan'ın Almatı kentinde düzenlenen İkinci Avrasya Yatırım Zirvesi'nde yaptığı konuşma, Nisan 2002, ITIC Bulletin, özel edisyon, 19 Nisan 2002, sy. 1.

29 Daniel Witt, 'Take Democratization Slowly, So that Everyone Wins' ('Demokratikleşmeyi Ağırdan Alın, Herkes Kazansın'), Arizona Daily Star, 12 Ekim 2005.

30 Dışişleri ve Milletler Topluluğu Ofisi [Foreign and Commonwealth Office (FCO)], 'Code of Practice for the Iraq Oil Industry', tarihsiz [Yaz 2004], sy. 4–5.

31 Andrew Rowell, 'Yakışıksız Nüfuz'

32 'Iraq Exports Could Hit Pre-War Levels in '06' ('Irak İhracatı 2006'da Savaş Öncesi Düzeye Vurabilir'), Chalabi, Reuters, 12 Ekim 2005.

33 'Iraq Fast-Tracks Upstream Contract Talks with IOCS' ('Irak Fon Kaynağı Olarak Kullanacağı Anlaşmalarla İlgili Görüşmeleri Hızlandırıyor'), Middle East Economic Survey 48, no. 25, 20 Haziran 2005.

34 Andrew Rowell, 'Yakışıksız Nüfuz'

35 Aynı kaynak.

8 Dünya Bankası ve 100 Milyar Dolarlık Soru

Dünya Bankası borçlanmaya yönelik kalkınmayı empoze etmiştir ve Banka kredileriyle verilen yüz milyarlarca doların gelişmekte olan ülkelerde bir süreç doğurması amaçlanmıştır. Bu paralar nereye gitti?

Steve Berkman

Steve Berkman endüstri ve teknoloji dallarındaki eğitmenlik kariyerinin ardından, 1983 yılında Dünya Bankası'nın Afrika Bölgesi Grubu'na katıldı. Banka fonlarıyla uygulamaya koyulan projelerde kapasite gelişimine yardımcı olmak üzere işe alınmıştı ve bu konulara yoğunlaşarak yirmi bir ülkede çalıştı. Birkaç yıl içinde Banka'nın ekonomik gelişmeye olan yaklaşımının başarısızlığa mahkum olduğunu kavradı, ama yönetimi sorunun uzanımları konusunda ikna etme çabaları Banka'nın başkanlığına 1995 yılında James Wolfensohn'un gelişine kadar sonuçsuz kaldı.

Aynı yıl emekliye ayrılmasına rağmen geri çağırılarak 1998 ile 2002 yılları arasında Yolsuzluk ve Sahtekârlık Araştırma Birimi'nin oluşturulmasına yardım etti ve birçok dosyada baş araştırmacı olarak görev yaptı. 2002 yılından bu yana Birleşik Devletler Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'nin çokyanlı gelişim bankalarında reform girişimleri üzerinde çalışan yasama birimine ve Senato'nun B.M. Yolsuzluğa Karşı Uzlaşım inisiyatifine danışmanlık yapmaktadır.

Berkman ayrıca Dünya Bankası yönetiminin derinliklerinde olup bitenlere, Banka'nın borç verme operasyonlarına ve borç portföyünden çalınan milyarlarca dolara yakından göz atmamızı sağlayacak bir kitabı şu sıralar tamamlamak üzere.

Dünya Bankası yönetimleri sonuçları gözetilmeden borç verme gibi bir kültürü beslerken, bir yandan da borç operasyonlarının etrafına bir yanlış bilgilendirme duvarı çekmiş, gelişmekte olan ülkeler dünyasında her şeyin yolunda gittiği illüzyonu yaratmıştır. Kendisinin kalkınmanın 'keskin yanı' olduğuna dair bir söylence yaratmıştır, ama o arada portföyünde bulunan sayıdaki başarısızlığın üstünü örtmüştür ki, bu başarısızlıklar esasen Üçüncü Dünya'nın iktidarı eline geçirmiş elitlerini zengin ederken, bir tarafta da ödenemez borçların yığılmasıyla oluşan dağlar yaratmaktadır. Bunu yapanlar kendi yazdıkları methiyeleri geveleyerek Banka'yı birincil misyonundan daha da uzaklaştırmakta, hem mesleki, hem de emaneten verilmiş görevleri göz ardı ederek bireysel kariyerlerinde yükselmekte ve yardım sözü verdikleri insanlar da o arada fakirlik içinde yaşamaya devam etmekte.

100 milyar dolara ne oldu?

Uluslararası Yeniden yapılanma ve Kalkınma Bankası [International Bank for Reconstruction and Development (IBRD)]: Verdiği toplam borç: 394 milyar dolar.

Uluslararası Kalkınma Derneği [International Development Association (IDA)]: Verdiği toplam borç: 151 milyar dolar.

Dünya Bankası'nın 2004 yıllık raporu böyle diyor. Bu rakamlar Banka'nın Üçüncü Dünya ülkelerinin hükümetlerine kalkınma ve yoksulluğun dindirilmesinde fon sağlamak üzere verilen borçların ve açılan kredilerin tutarlığını sorgulayan tartışmaların odağını oluşturuyor. Eleştiriler Banka'nın oluşturuluşundan bu yana verdiği 500 milyar doların üzerindeki borcun kabaca 100 milyar dolarlık bölümünü yozlaşma ve yolsuzluk içindeki hükümetlere açılmış akıbeti şüpheli kredileri oluşturduğu yönünde yoğunlaşıyor. Banka'nın Filipinler, Zaire, Endonezya, Nijerya ve Haiti gibi yaygın yolsuzlukla anılan rejimlere yönelik kredi saçma operasyonlarını teşhir eden eleştiri odakları, kime verildiği ve sonuçlarının ne olacağı düşünülmeden borçlandırma takıntısı içindeki bir kurumun portesi çiziyor. Dünya Bankası kredilerinin Üçüncü Dünya'nın kalkınmamış uluslarını bir süreç içine taşıması gerekirken, kimi programlar dile getirilen amaçlarına asla ulaşmıyor. O ülkelerdeki yoksullar fakirliğe biraz daha fazla gömülürken, egemen konumdaki elitler tiksinti verecek servetler yığıyor.

Banka yönetiminin bu yöndeki iddialara cevabı kaynak aktarma konumundaki görevlilerinin kayıpları minimumda tutmak için çalıştığıdır. Ama konuya biraz daha girmeden önce Banka yönetimiyle ilgili kimi noktaları açıklığa kavuşturmak gerekir, çünkü bu kurumu yöneticilerinden ayırmak açısından önemlidir. Banka'nın dizginleri uzun zamandan beri kurumun üstlendiği misyonun başarısından çok kendi yararlarını göze-

ten, sistemin içine yuvalanmış bürokrasinin elindedir. Bunun temsilcileri Banka'nın gerisine saklanarak yozlaşmış, işlevlilik gösteremeyen Üçüncü Dünya rejimlerine milyarlarca dolar dağıtır, bunu gerçekleştiren yöneticiler sonuçları gözetilmeden borç vermeye dayalı bir kültür içinde kariyerinde yükselirken kimseye hesap verme durumunda kalmaz. Yanlış kredilenmeye onay veren yönetimdir, ama bundan ötürü suçlanan Banka'nın kendisi olur. Yanlış yatırım projeleriyle banka fonlarının yağmalanmasına destek vermekten ve Üçüncü Dünya'ya muazzam borçlar yüklenmesinden yönetim sorumludur, ama Banka'nın icraatlarının başında olanlar bunlardan kişisel olarak sorumlu tutulmaz. Yani kurum başarısızlıklarıyla anılırken, bunları yürürlüğe koyan kişiler kendi hesaplarına ödüllendirilir.

Mali yönden sorumluluk taşıyan yönetim girişimleri konusunda bize kredi anlaşmalarının borçlanma koşullarının, fonların kullanımını kontrol edecek ana hatların oluşumunun, kredilenme aşamasındaki danışmanlık çalışmalarının ve periyodik hesap denetimlerinin Banka portföyünde mevcut yeterlilik kanıtları olduğunu söyler. Yönetim bunun yanı sıra geride bıraktığımız onyıl içinde yolsuzluğu önleme programlarında çok yol alındığını da ileri sürer. Dolandırıcılık amaçlı araştırmaları tahkik etmek üzere kurulmuş olan Kurumsal Doğruluk Dairesi sahteciliğin ve yolsuzluğun ihbar edileceği bir merci olmanın yanı sıra bu yöndeki iddiaları araştırmakla ve Banka'nın yolsuzlukla mücadelede kararlılığını rüşvet verdiği saptanan firmaları afişe etmek suretiyle

göstermekle görevli birimidir. Yönetim tüm bunların ötesinde, yolsuzluğa odaklı birçok akademik önlem geliştirmiştir ve yozlaşmayı önlemeye yönelik projelere getirilen eleştirileri çürütür görüntüdedir. Ama bu edimlerin kanser halini almış olan yolsuzluk üzerinde herhangi bir kayda değer etkisi olmadığı da Banka'nın kendi portföyü incelendiğinde görülebilir.

Banka ile eleştirmenler arasındaki tartışma zaman zaman kızışır, ama her iki taraf da iddialarını destekleyecek tatminkâr kanıt bulamaz. Eleştiri sahipleri Banka'nın açtığı borçların hedeflerini tutturmakta başarısız olduğu ve yolsuzluğun sardığı rejimlere kredi vermenin yadsınmaz risklerini temel alan söylemlere başvurur, ancak bunlara dair pek az kanıt sunabilir. Ve Marcos, Suharto, Abacha, Aristide ve benzeri rejimlerin kendilerine emanet edilen Banka fonlarını çaldığı sonucuna varmak her ne kadar gayet mantıklı olsa da, bu iddialar da kanıtlanana dek zandan ibaret olacaktır.

Öyleyse soru yanıtsız kaldı. Banka geride bıraktığımız onyıllarda sahtekârlıklara 100 milyar dolar kaptırdı mı, yoksa bu gerçeklere vakıf olmayan kimilerinin ciddiyetten uzak bir iddiası mı? Şurası hüzün vericidir ki, Banka'nın borç verme operasyonlarında ve yolsuzluk araştırmalarında on altı yıl çalışmış bir kişi olarak ben 100 milyar ya da daha fazlasının yapılan sahtekârlıklar nedeniyle kaybedildiğine ve o eleştiri sahiplerinin iddialarının ciddiyetten uzak olmadığına inanmış durumdayım. Kitabın bu bölümünde Banka bünyesinde yıllar boyunca bizzat incelediğim ve soruşturduğum birçok

zimmete geçirme ve suiistimal olayından örnekler vereceğim. Okuyacaklarınız yolsuzluğun Banka'nın borçlandırma portföyüne ne derecede nüfuz ettiğinin ve bu durumun Banka'nın misyonunu ve güvenilirliğini ne düzeyde tehlikeye attığının birinci ağızdan verilecek kanıtlarıdır. Banka'nın gerçekten de 100 milyar dolar, hatta belki daha fazlasını son onyıllarda sahtekârlıklar ya da zimmete geçirme olaylarıyla kaybedişinin gerçek yaşamdan alınmış örnekleridir.

Liberya: Parayı getirdiniz mi?

Bir önceki akşam Pan-Am ile yaptığım, sonu gelmeyecekmiş sanısına kapıldığım uçuşla Monrovia'ya gelişimin ertesinde sıcak sabah güneşi altında hükümet binasının merdivenlerini çıkıyoruz ve gerçekler yerli yerine oturdukça kanımdaki adrenalin düzeyi de yükseliyor. 1983 yılının Kasım ayıydı ve ben Dünya Bankası'ndaki ilk saha görevime başlamak üzereydim. Yıllar boyunca kapıları aşındırdıktan, telefonlar ettikten ve bazen kendimi bile bezdirdikten sonra birileri beni işe alma sağduyusunu göstermişti (ya da o kadar çaresiz durumdaydı) ve ben göreve başlamak için sabırsızlanıyordum. Uluslararası bankacılıkta deneyimim yoktu, üstelik ekonomist bile değildim, ama denizaşırı projeler yönetiminde deneyimim vardı ve anlaşıldığı kadarıyla kimi Banka çalışanlarının sahip olması gereken teknik eğitimden geçmiştim. Banka'nın Batı Afrika Bölgesi ile yaptığım bir yıllık danışmanlık sözleşmesini imzalamamdan birkaç gün sonra Liberya'nın başkenti Monrovia'daki hükümet binasının sıvaları dökülmeye

yüz tutmuş girişinden içeriye adımımı atıyordum. Küçük bir Batı Afrika ülkesi olan Liberya o dönemde Samuel Doe ve onun insafsız, yozlaşmış, her türlü işlevini yitirmiş rejimi tarafından yönetiliyordu.

Kaplamaları kırılmış, tırabzanları yok olmuş beyaz taş basamaklarda zamanın ve ihmalin etkileri görünüyordu. Lobiye girdiğimizde bozulma ve köhneleşme belirtileri daha da artınca, mekânın eski zamanlarda nasıl bir yer olduğunu gözümde canlandırmaya çalıştım. İyi inşa edilmiş bir yapıydı ve çoktan eskilerde kalmış, geçip giderken ardında kötü yönetim, yozlaşmış hükümetler, yanlış politikalar ve Tanrı bilir başka hangi nedenlerle harabe bırakmış bir dönemi çağrıştırıyordu. Sonraki yıllarda benzer sahnelerle sık sık karşılaşacak, Banka'nın Afrika'da finanse ettiği projelerden başarı namına bir şeyler çıkartma çabalarının nafileliğini, Afrikalıların temsil ettiği karşı kesimin yetersizliğini ve iyi niyetle o büyük kıtaya bir şeyler vermeyi amaçlayan kesimlerin çabalarını iyi bildiğim için bunlar bende her zaman çaresizlikle karışık bir duygu yaratacaktı.

Boş lobide Benny di Zitti ve diğer iki danışmanla birlikte yürürken başımızın üzerindeki galeri katından birisi el kol hareketleriyle bizi o tarafa çağırdı. Ekibin başı konumunda olan Benny, sonra uzun yıllar boyunca danışmanım, akıl hocam, iyi dostum olarak kalacaktı. Şansıma işteki deneyimi tamdı ve Banka'nın işleri ya da oradaki misyonumuza dair kısacık bir bilgilendirme bile olmadan göreve atanmaktan kaynaklanan heyecanımı onun sayesinde yenecektim. İtalyan kökenli bir Kanada

vatandaşı olan Benny, Uganda'da büyümüştü ve anadili olan İtalyancanın yanı sıra İngilizce, Fransızca ve Swahili dili konuşuyor, dahası her ortamda kendini evinde gibi rahat hissettiğinden işini uyum sorunu yaşamadan yapıyordu. Onun gibi Banka çalışanları kendini görevine adamış, çok çalışan ve işini son derece zor koşullar altında bile yürüten kişiler olarak bilinirdi. Ne yazık ki, işe başlamamın üstünden uzun zaman geçmeden kendini göreve adamanın ve çok çalışmanın Banka'nın Afrika projelerinde her zaman olumlu sonuç anlamına gelmediğini öğrenecektim.

Orada Monrovia Kentsel Gelişim Projesi'nin [Monrovia Urban Development Project (MUDP)] yürürlüğe koyulmasına danışmanlık yapmak üzere bulunuyorduk. Proje Dünya Bankası'na dünyanın en yoksul ülkelerine faizsiz krediler sağlayarak yardımcı olan Uluslararası Kalkınma Derneği [International Development Association (IDA)] tarafından finanse ediliyordu. Danışmanlık yapmakla görevli olduğumuz o kredi de 10 milyon dolar tutarındaydı ve Liberya hükümetine Monrovia'nın içinde ve çevresinde oluşan kentleşme kökenli yoksullukla mücadele edilmesi amacıyla açılmıştı. Yerel halk temiz su bulamıyordu, yolların çoğu kullanılamaz haldeydi, kanalizasyon sistemi yoktu ve çöp kentin hemen dışında toplanıyordu. Projenin amacı bunlardan hiç değilse bazılarını iyileştirmekti ve benim görevim de devletin atadığı kişilere yerel yönetimlerin, danışmanların ve işverenlerin görevlerini gereğince yapması için verilecek eğitim programlarını geliştirmekti.

İkinci katı oluşturan galeriye çıktık ve bir dizi büronun önünden geçtik. Her taraf tuhaf şekilde sessizdi. Her çalışma mekânının önünden geçerken uyuşukluğun çeşitli hallerini sergileyen memurların görüntüsü aklıma kazınıyordu. Görev tanımları sadece masalarında uyumak ya da radyo dinlemekle sınırlanmış gibiydi. Belediye başkanınm koridorun sonundaki bürosuna girince kendimi küçük ekibimizin karşısında buldum. Başkan masasının arkasında ayağa kalkıp bize doğru yürüdü. Kısa boylu, şişmanca bir adamdı ve iyi ütülenmiş kışla tipi askeri gömleğinin yakasına albay rütbesi, belineyse sedef kabzalı kovboy tarzı toplu bir tabanca takılıydı. Son derece ciddi bir yüz ifadesiyle bana doğru yürürken gözlerimi silahtan alamıyordum. Birden kollarını iki yana açarken adamın yüzünde de kocaman bir gülümseme belirdi.

"Dünya Bankası, Dünya Bankası, hoş geldiniz!" dedi. Gözü proje dokümanlarıyla dolu olan çantalarımızdaydı. "Parayı getirdiniz mi? Para nerede?"

Ben tedirgin bir halde sadece harcırahlarımızın üstümüzde olduğunu söylemek üzereyken Benny yardıma yetişti. Sakin bir ses tonuyla Banka'nın proje bedellerini doğrudan işi yapan ya da hizmeti verenlere ödediğini, bizim yanımızda nakit taşımadığımızı açıkladı. Gözle görülür şekilde hayal kırıklığına uğrayan belediye başkanı bize birkaç saniye boş gözlerle baktı, sonra oturmamızı söyledi. Oturup görevimizin neleri kapsaması gerektiğini anlattık ve ben yapmak üzere geldiğimiz işe yoğunlaşmaya çabaladım.

Bazı istisnaların haricinde, Afrika'da Banka tarafından finanse edilen projelerin tamamında yerel hükümet personelinin işini layığıyla yapması için her düzeyde eğitimden geçirildiği kabulüyle hareket edilir. Benim işim de o eğitim programlarının amacına ulaşmasını sağlamaktı ve işlerin göründüğü kadar kolay olmadığını anlamam fazla zaman almayacaktı. Sonraki yıllar boyunca eğitim, özellikle de denizaşırı ülkelerde verilen eğitim için gerekli gerçek motivasyonun genellikle o ülkenin kamu çalışanlarına normalde aldıkları maaşların hayli üzerinde bir gelir sağlamaktan öte olmadığını öğrenecektim. Aylık geliri 300 dolar olan bir memurun eğitim döneminde ayda binlerce dolar gelir elde etmesi alışılmadık bir durum değildi, hatta bu rakamlar yüksek düzey memurlarda on binlerce dolara kadar çıkabiliyordu.

O sabahın ilerleyen saatlerinde işlerin nasıl ilerlediğini görmek için Liberyalı proje müdürüyle birlikte Kamu Çalışmaları Dairesi'ne bir ziyarette bulunduk. Kimi büroların önünden geçerken orada da belediyede gördüğüm uyuşukluğun hakim olduğunu gördüm. Memurlar kaytardıklarını gizlemeye gerek bile duymuyor, hatta bazıları masalarının üstüne yatmış ya da kanepelere serilmiş halde uyuyordu; geri kalanlarsa masa başında hiçbir şey yapmadan oturuyordu. Hayret verici fiziksel ortam da dikkatimi çekmişti. Kötü aydınlatma, kırık camlar, kullanılamaz durumdaki mobilyalar ve çalışmadığı ilk bakışta anlaşılan büro makineleri... Sonra iş makineleri parkını ya da daha doğru değişle hur-

dalığı gezdik ve orada da aynı kayıtsızlığın geçerli olduğunun kanıtlarını gördük. İşçiler uyuyor ya da küçük gruplar halinde sohbet ediyor, arada sırada içlerinden biri genç çıraklardan birine nasıl lastik değiştirileceği, motorun nasıl yağlanacağı ya da uzmanlık gerektirmeyen başka kimi basit işlere dair talimatlar veriyordu.

Projenin amaçlarından bazıları yolların, kanalizasyonun ve çöp toplama işlerinin iyileştirilmesiyle ilgili olduğundan, kamyonların, iş makinelerinin, traktörlerin ve diğer hareketli araçların iyi durumda olması gerekiyordu. Projede yüzleştiğimiz ilk ve en önemli sorun bunların hiçbirinin çalışmamasıydı. Makine parkı dedikleri şey tekerlekleri sökülüp takoz üstüne alınmış, motorları indirilmiş ya da başka şekilde çalışmaz hale koyulmuş bir araç dizisinden öte değildi. Bu durumu elinde işlerin neden yürümediğine dair uzun bir listeyle karşımıza gelen bölüm sorumlusuyla görüştük. İşletme giderlerini karşılayacak tahsisattan yoksundular. Yedek parçaları yoktu. Yerel akaryakıt satıcısı bir zamandan beri parasını alamadığı için artık yakıt vermiyordu. Halen çalışır durumdaki birkaç araç da bakanın kendisi tarafından 'emaneten' bir yerlerden alınmıştı. Liste böyle uzayıp gidiyordu. Banka fonları diğer başka şeylerin yanı sıra yedek parça alımını da kapsıyordu, ama bunların siparişi verilmemişti ve hükümetin o arada gündelik işletme giderlerini karşılaması gerekiyordu ki, o yönde en ufak bir belirti bile yoktu. Sonuç: Topyekun atalet.

Ataletin sorunlar arasında sadece küçük bir parça

oluşturduğunu Liberya'ya dört ay sonra, İkinci Su Temini Projesi'nin bedel belirleme çalışmaları için döndüğümde anladım. Sistemin içinde hâlâ çok yeniydim ve Banka'nın Afrika'da yapmakta olduğu şeylere hâlâ hayranlık besliyordum. Ama bir yandan da söylenip yazılanla gerçekte yapılanlar arasındaki farkı satır aralarını deşifre ederek kavramaya başlamıştım. Liberya Su ve Kanalizasyon Şirketi [The Liberia Water and Sewer Corporation (LWSC)] 1978'de 8 milyon dolarlık bir IDA kredisi almıştı ve Banka şimdi 5 milyon dolarlık yeni bir krediyi onaylamaya hazırlanıyordu. Benim görevimse yine personel eğitimine ayrılmış fonların etkili kullanılmasını sağlamaktı. Ama acaba nereden başlayacaktım? LWSC'nin kurumsal sorunları Banka ve diğer bağışçılardan gelen desteğe rağmen üstesinden gelinmez bir görüntü sunuyordu.

Kamudan sağlanacak gelirlerle kendi kendine yetecek bir kurum olarak şekillendirilen LWSC'nin yarı-ticari bir temele sahip olarak çalışması gerekiyordu. Ama durumun öyle gelişmediği açıktı ve bizim ekibimiz de bu nedenle faturalandırma ve tahsilat konularında ciddi mali sorunlar olduğunu ortaya çıkardı:

> LWSC her ne kadar 13.000 kadar özel tüketiciye sürekli olarak aylık fatura çıkartıyorsa da, bunlardan sadece 3.000'i ödeme yapıyordu. Neyse ki, düzenli ödeme yapanlar kıyasla daha büyük çaplı tüketiciydi ve toplanan rakamın kesilen faturalara oranı %50'yi buluyordu. LWSC'nin düşük gelir oranının görünür nedenlerinden biri tahsilât yapılabilir abonele-

rin *kayıtlarındaki kayıt eksiklerinden* kaynaklanıyordu. LWSC'nin servis birimi 22.000 kullanıcının bulunduğunu yansıtan bir rapor hazırlamış olsa da, aktif kullanıcı sayısının 13.000 civarında olduğu tahmin ediliyordu. Dahası aynı rapor, vadesinde ödenmemiş borçların 17 milyon Amerikan Doları'na denk bir rakama ulaştığı bilgisini yansıtıyordu.[1]

LWSC'nin alacaklı konumda olduğu vadesi geçmiş borçlar Banka'nın açmayı planladığı yeni kredinin üç katıydı. Ve bu alacaklar LWSC tarafından birçok bakanlığa ve kamu kuruluşuna verilen hizmetler nedeniyle doğmuş olan kabaca 4.6 milyon dolarlık rakamı kapsamıyordu. Bizim raporumuz bunun da ötesinde şunları vurguluyordu:

> LWSC'nin üstesinden gelinmesi güç mali portesinin kısmen yetersiz işletmeden kaynaklandığı kabul edilebilir. Bütçedeki en tartışılmaz gediklerden biri personel şişkinliğidir, ama yapılan inceleme başka birçoğunun da etken oluşturduğunu saptamıştır. Bunlar arasında:
>
> a) Kimyasal dozajın gerektiği şekilde izlenmemesi, bununla görevlendirilmiş birimlerin aşırı doz kullanması,
>
> b) Merkez tesisteki pompalama ve operasyon işletiminin geceleri kullanım azalması olduğu gözetilmeden yapılması, bunun aşırı tüketim ve gereksiz harcamaya yol açması,
>
> c) Satınalma prosedürlerinin sızıntı önleme ve onarım işlerinde kullanılacak araç ve makinele-

rin aşırı derecede atıl kalmasına neden olacak şekilde hantal ve elverişsiz kalması,

d) Kimyasal alımlarında aşırı fiyatlara yönelinmesi, bunun ödemeleri aksatması,

e) Araçların özel amaçlar için kullanımı,

...gibi konular vardır.

Bunların hepsi olağan ve sıradan şeyler olarak görülebilir, ama o anın pratiği içinde LWSC'nin icraatını nasıl toparlayacağı sorusu bizim için bir açmaz oluşturuyordu. Abonesi olan tüketicilerden alacaklarını tahsil edemeyen bir kuruluşa neden borç veriyorduk? Ve o yeni kredi bir önceki öylesi berbat bir başarısızlığa zemin hazırlamışken nasıl tekrar açılabilirdi? O zamanlar bu tür meseleler karşısında hâlâ çok yeniydim ve karşılaştığım meselelerin benim sorumlu olduğum proje eğitim programlarıyla doğrudan ilgili olmaması nedeniyle çekincelerimi kendime saklamaya karar verdim.

Kredi elbette ki onaylandı ve ben ülkeyi üç yıl sonra tekrar ziyaret ettiğimde, LWSC'yi öncekinden bile kötü yönetilir ve daha da az etkisiz halde buldum. O dönemki durum genelde ülkenin gitgide kötüleyen siyasi koşullarına bağlanabilir olsa da, büyük oranda kurum içindeki yönetim yetersizliği ve yozlaşmadan kaynaklanıyordu ki, bunlar da Banka'nın rahatlıkla görmezden gelebildiği etkenlerdi.

Başlangıçta yaptığım bir yıllık sözleşme ilk dönemin sonunda üç yıl için yenilenmiş, ben de Liberya projeleri üzerinde çalışmaya devam etmiştim. 1985 yılının Hazi-

ran ayında benden Dördüncü Eğitim Projesi kapsamında finanse edilen Monrovia Mesleki Eğitim Merkezi'nin [Monrovia Vocational Training Center (MVTC)] gösterdiği gelişimi incelemem istendi. 12.6 milyon dolarlık bu proje 1972 ile 1988 arasında verilecek toplam 30 milyon dolarlık eğitim kredilerinin son serisini oluşturuyordu ve amacı mesleki eğitim kalitesinin yükseltilmesiydi.

Proje müdürüyle Eğitim Bakanlığı'nda buluştuk ve arabayla kentin biraz dışındaki MVTC'ye gittik. Kurum geniş arazi üstüne yapılmış bir okul binasında konuşlanmıştı ve ana yapının fiziksel durumu oldukça iyi görünüyordu. Müfredat gereği çıraklık programları, malzeme temini, personel ilişkileri gibi konuları görüşmek üzere yöneticiler ve eğitmenlerle bir toplantı yaptıktan sonra proje fonlarıyla yapılan onarım ve iyileştirmeleri görmek üzere kurumun birimlerini dolaştım. Meslek hayatımın başlarını inşaat sektöründe geçirdiğimden, işlerin nasıl yapıldığı ve yerel maliyetlerin ne olduğu konuları ilgimi çekmişti.

Biri hırsızlığı önlemek üzere kapılar ve pencerelerde önlem almak, diğeriyse yerleşke çevresinde duvar yapılması için iki imalat sözleşmesi yapılmıştı. Bu iki kalemi incelemeyi seçtim, çünkü ham zaten kısıtlı olan fonların harcanması için diğerlerine göre daha az öncelikli olduklarını düşünmüştüm, hem de sözleşme rakamları başka birçoğuyla karşılaştırıldığı zaman gözüme yüksek gelmişti. Hırsızlığı engellemek için zemin kattaki kapı ve pencerelere demir parmaklık takılmasını

kapsayan birinci anlaşmanın bedeli 60.000 dolardı. Proje müdürüne göre okul malzemelerinin çalınmasını engellemek için bu önlemin alınması şarttı. Her ne kadar yıllar boyunca Batı Afrika'da kamu binalarının hırsızlığa karşı korunmasının yaygın bir önlem olduğunu gözlemlemişsem de, yağmanın aslında içeriden kişiler tarafından yapıldığını biliyordum.

Pencere ve kapılardaki demir parmaklıkları inceledikten ve kullanılan malzemenin miktarını not ettikten sonra maliyetleri kıyaslamak için birkaç yerel demir atelyesini ziyaret ettim. Özel bir kuruluşla çalışmak üzere bölgeye yerleşen bir yabancı pozunda MVTC'de yapılan işi aynı malzeme kalitesinde yaptıracağımı söyleyerek fiyat istedim. Fazla araştırmaya girmeden, öylesine topladığım fiyatların 15.000 doların altında, yani başka deyişle MVTC'nin ödediğinin dörtte biri kadar olduğunu şaşırarak gördüm. Aslında bölgenin iş koşullarını bilmeyen bir yabancı olarak bana verilen fiyatların MVTC maliyetlerinden çok daha yüksek olmasını bekliyordum.

Bu konuyu tartışmaya açtığımda proje müdürü gülümsedi ve yönetimin işi en düşük fiyatı veren kişiye yaptırdığına dair bana teminat verdi. Ayrıca kamu ihalelerine girenlerin devletin yaptırdığı işlerin bedelini ödemekte çok yavaş olduğunu bildiği için gecikmeden doğacak kayıpları da fiyata dahil ettiğini söyledi. Ama bu gerçekte yaşanan şeyle tamamen çelişkili gibi geliyordu bana, çünkü proje kayıtlarına göre işi yapan kişiye faturasını keser kesmez ödeme yapılmıştı. Bu nokta-

ya dikkatini çektiğimde proje müdürünün gülümsemesi zayıfladı ve başka bir şey söylemedi. Geriye kalan 45.000 doların nereye gittiğini sadece Tanrı ve birkaç devlet memuru biliyordu.

Çevre duvarı konusu daha da ilginçti. MVTC, Monrovia yolu üstündeki oldukça geniş bir arazide kurulmuştu ve binanın kendisinin işgal ettiği bölüm hariç arazi boştu ve çalılarla kaplıydı. Kampus alanının gerisindeyse kulübelerden oluşan küçük bir yerleşim vardı. Açıklanmayan bir nedenden ötürü kampusun çevresine bir duvar çekilmesine, hem arkadaki yerleşimde yaşayan insanların yola inmek için araziden geçmesinin, hem de keçilerin orada otlamasının engellenmesine karar verilmişti. Beton perde duvar iki metre yüksekliğindeydi ve üstünde her yirmi metrede bir aydınlatma armatürü vardı. Tesisin etrafının öyle bir yapıyla çevrilmesinin bedeli 250.000 doların üzerindeydi. Duvar çok kötü yapılmıştı ve ne kendisi tamamlanmıştı ne de elektrik işleri. Ama proje kayıtları buna rağmen müteahhidin parasının fatura kesilir kesilmez ödendiğini gösteriyordu. Gözlemlerimi proje müdürüne aktardığımda sorun olmadığını, yükleniciyi işi bitirmesi için hemen getirtebileceğini söyleyerek geçiştirdi.

Bir kez daha aynı araştırmayı yaparak yerel inşaat malzemesi satıcılarını dolaştım ve işçilik yapan bazı firmalarla görüştüm. Ve yine 'en düşük teklifin' ciddi şekilde altında kalan fiyatlara ulaştım. Sokaktan toparlama fiyatlardan hareket ederek (çoktan tamamlanmış olsa) işin gerçek bedelinin 75.000 dolar civarında ola-

cağını saptadım ki, bu da açıklama gerektiren kabaca 175.000 dolarlık bir farkı ortaya çıkartıyordu.

Mesele aslında yüklenicinin duvarda bıraktığı ve yerel halkın araziden geçmek için kullandığı on metrelik açıklıkta düğümleniyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, kampusun her iki yanında uzanan araziler bataklık olduğundan, duvar tamamlanırsa insanların yola ulaşmak için kullanacağı yol kalmayacaktı. Ve bu nedenle insanlar kampus arazisinden serbestçe geçmeye, keçiler de otlamaya devam ediyordu ki, bu da Afrika'daki ekonomik kalkınma üzerine almakta devam ettiğim dersin bir bölümünü oluşturacaktı.

Bana Liberya'da verilen dört görevden sonuncusuna 1987 yılının Eylül ayında, ülkedeki koşulların Doe hükümetine artık borç verilmemesine yol açacak kadar kötülemesinin ertesinde gittim. Banka'nın o kokuşmuş rejimle uğraşmanın umutsuzluğunu kavramasının neden o kadar uzun zaman aldığını hiç anlayamadım ve kredi verme sürecinin sona erdirilmesinin bu kavrayışla mı ilgili olduğu yoksa hükümetin kimi bürokratik gerekleri yerine getirememesinden mi kaynaklandığını hâlâ bilmiyorum. Banka bünyesinde geçirdiği yıllar açısından yeni personel sayılabilecek biri olarak fark yarattığımızı ve yapmakta olduğumuz şeylerin yararlarının görülmeye başlayacağına inanıyordum. Birlikte çalıştığımız insanların, devlet memurlarının ve politikacıların genelde çok zor koşullar altında elinden geleni yapmaya çalışan insanlar olduğunu, Banka projelerinde bulduğum sahtekârlıkların ve zimmete para geçirme

örneklerinin istisnai durumlardan öteye gitmediğini ve genelleme olamayacağını düşünüyordum. Sonraki yıllarda anladım ki, Banka projelerine ne kadar yakından bakılırsa, birçok örneğin yoksulluğu azaltma ve ortalama Afrika yurttaşının yaşam koşullarını yükseltmek yerine devlet memurlarının kişisel zenginleşmesine hizmet ettiği o kadar iyi görülebilirdi. Banka'nın Liberya'da yaptığı operasyonlardan edindiğim izlenimler, Afrika'nın kalkınmasına dair çizdiği parlak tabloların kıtaya hakim olan kaos ve yozlaşmayla nasıl keskin bir tezat içinde olduğunu bana açıkça gösteriyordu.

Tersini işaret eden tüm göstergelere rağmen, Banka'nın borç verme operasyonlarıyla hiçbir yere varılamadığını kabullenmesi sadece zaman meselesidir. Parasının ve verdiği tavsiyelerin savunulamaz politikalar, yetersizlik ya da kök salmış yolsuzluk (aslında büyük olasılıkla her üçünün birden etkimesi) nedeniyle harcanıp gittiği yakın zamanda açıklığa kavuşmayacaktır. Ve Afrika insanının sırtına vurulan ve gittikçe büyüyen borç yüküne rağmen Banka'nın ekonomik gelişmeyi destekleyebilecek iyi niyetli girişimlerle ulusları daha da yoksullaştırmaya yol açan kredileri kısmaya başlamasını beklemek de iyimserlik olacaktır. Yani aynı oyun yıllar birbirini kovaladıkça başka bir ülkeye geçerek tekrar ve tekrar sahnelenecektir.

Yolsuzluk: Dişlilerin yağlanması

Liberya'daki görevlerim ekonomik kalkınma dünyasındaki eğitimimin başlangıcını oluşturur. Afrika kıtasındaki yaptığım çalışmaların her biri, işin tamamının

aslında bir façetadan ibaret olduğu, Banka ve yerel muhatapları tarafından herkesi verilen milyarlarca dolarlık borçların Üçüncü Dünya'daki yoksulluğu azaltmak için iyi şeyler yapılmakta kullanıldığına inandırmak için hazırlanmış bir duman bulutu ve aynalar düzeneği olduğu yönündeki bilinçlenmemi pekiştirmiştir. Kalkınma için sağladığımızı iddia ettiğimiz paralar ender olarak yoksul kitlelerin yararına kullanılmıştır. Yine de yıllar geçmesine ve tersini gösteren kanıtların net şekilde belirmeye başlamasına rağmen Banka, bütün ülkelerdeki sektörlerin tamamına yönelik başarılarını yansıtan ışıltılı raporlar yayınlamaya devam etmektedir, çünkü yöneticileri kendilerini gelecek eleştirilerden koruma kaygısındadır.

O parlak raporların gerisinde yatan gerçekler nelerdir? Yaşam sokaktaki insan için daha kolay hale gelmiş midir? Yoksa Banka yönetimi yozlaşmış ve işlevini kaybetmiş rejimlere borç verme politikası nedeniyle uğradığı aleni başarısızlıkları örtmeye mi çalışmaktadır? Müşterilerinin kaygıları ve ulusların olabildiğince fazla kesimini kalkındırmaya yönelik olduğunu iddia ettiği çabalarında dürüst müdür? Yoksa borçlanmaya yönelik iştahı tatmin edebildiği sürece uyuyan köpekleri uyandırmamakla mı yetinmiştir?

Şurası hazindir ki, Banka borçlandırmaya olan düşkünlüğü nedeniyle paranın yozlaşmış devlet memurlarına aktarılacak şekilde el değiştirmesinin felakete davetiye çıkartmak olduğu gerçeğine kör bakmaktadır. O devlet görevlilerinin Banka fonlarıyla desteklenen pro-

jelerden çaldığı paraların yaratıcı yollarda kullanılacağını düşünmek mümkün değildir.

Projelerde görevli devlet memurları büyük, multimilyon dolarlık taahhüt sözleşmelerinden gündelik para akışı halinde gerçekleşen mali ilişkilere kadar her aşamada Banka fonlarını zimmetine geçirme yolları kollar. Dışarıdaki suç ortaklarının katılımıyla ya da kendi başlarına kabuktan ibaret şirketler oluşturur, aslında var olmayan ihale katılımcıları yaratır, sahte satınalma belgeleri, gizli proje hesapları oluşturur, yüksek fiyatlar verilmiş malların alımına ya da hizmetlerin kabulüne onay verir ve servetlerine katkıda bulunacak başka sahtekârlık edimlerine katılırlar. Banka'nın kimi savunucuları suç kabul edilmesi gereken bu edimleri 'icraatın bedeli' ya da 'dişlilerin yağlanması' olarak geçiştirme eğiliminde olsa da, gerçekte hepsi (fiili para kaybı ötesinde) proje operasyonlarına giderilemeyecek hasarlar vermektedir. Çalınan yüz doların bin dolarlık ekonomik hasar yaratabileceği gerçeğini göz ardı eden Banka savunucuları, yolsuzluk ve yozlaşmanın temsil ettikleri kurumun misyonuna ulaşmasını engellediği gerçeğine göz yumar tavırdadır. Proje fonlarından çalınan paranın oranı ne olursa olsun, süreç 20.000 dolar değerindeki bir arabadan 20 dolarlık yakıtın çalınması gibidir: Altınızda bir araba olabilir, ama onunla hiçbir yere gidemezsiniz.

Nijerya: Küçük bir komisyon

Tatildeki bir meslektaşımın işlerine bakarken, Britanya Büyükelçiliği'nden birileriyle birlikte ders kitapla-

rı dağıtımıyla uğraşan bir İngiliz firmasıyla ilgili konu üzerinde çalışmam istendi. Mesele Banka'nın Nijerya'da yürüttüğü bir proje doğrultusunda açılan yaklaşık 25 milyon dolarlık ihaleyle ilgiliydi. Anlaşıldığı kadarıyla, ihaleyi istediği yönde sonlandırma yetkisinde olan Ulusal Üniversiteler Komisyonu'ndaki [National Universities Commission (NUC)] kimi devlet memurlarını temsil ettiğini öne süren birisi dağıtımcıya ulaşmıştı. Bu 'temsilci' NUC memurlarıyla olan ilişkisini kanıtlamak için bazı çok gizli proje belgelerini göstermiş ve bir komisyon karşılığında işin firmada kalmasını sağlayabileceğini söylemişti. Bu komisyon ihale bedelinin %15'i (yani 3.75 milyon dolar) olacak ve proje çalışanları arasında bölüşülecekti. Dağıtımcı öyle bir para ödemeyeceğini söylemiş, temsilci bunun hemen ardından tekrar ilişkiye geçerek memurların %10'luk bir komisyonu (yani 2.5 milyon doları) kabul ettiğini, ama o rakamın altına inmeyeceklerini bildirmişti. Bu yolsuzluk girişimine dahil olmayı yine reddeden dağıtımcı, Britanya Büyükelçiliği aracılığıyla Banka'dan yardım istemişti.

O ölçekte bir kitap siparişini karşılayabilecek sadece birkaç uluslararası firma olduğunu bilen dağıtımcı ihaleyi almakta istekliydi ve rekabet edebilmek için çok kritik bir teklif vermişti. Bu durumu Britanya Büyükelçiliği'nden öğrenmemden dokuz gün sonra Amerikalı başka bir dağıtımcı benimle ilişkiye geçti ve ihaleye kendisinin de katılacağını, adı verilmeyen bir danışman tarafından şirketin yakın zamanda 'pazarlık' için Nijer-

ya'ya davet edileceğinin bildirildiğini söyledi. On gün sonra aynı Amerikan firması beni tekrar aradı ve kimliği bilinmeyen bir kişiden aldığı bilgiyi aktardı. Dağıtımcıya 'Banka prosedürlerinin ihale bedeli, üzerinde pazarlık yapılmasına uygun olmadığı' söylenmişti, ama ilk elemeden sadece üç firma geçtiğinden, Nijeryalılar işi bunlar arasında paylaştırmaya karar vermişti.

Bunların hepsi bana son derece şüpheli geldi ve bilgileri hem Banka yönetimine hem de ihaleyi daha şeffaf yollarla yeniden açacak olan arkadaşıma aktardım. Ama Nijeryalı devlet memurları kendileriyle yandaşlarını zengin etmeye kararlıydı ve taşeronlar kullanarak girişecekleri bir 'böl ve ele geçir' dalaveresi hazırlamıştı.

İhalenin teknik yeterliliğe sahip uluslararası firmalar arasında en düşük bedeli verecek olanda kalması gerekiyordu. İhaleyi alacak firma en iyi mal ve hizmeti vermek için taşeron kullanmaya yönelirse, alt yüklenici konumundaki firmaların niteliklerini de ihale sonuçlanmadan önce komisyona bildirmesi gerekiyordu. Ama Nijerya'daki örnekte uygulanacak yöntem bu olmayacaktı. Bir zaman sonra Amerikalı ve Britanyalı iki firma NUC'tan 15 Şubat 1991 tarihli birer mektup aldı. Şöyle deniyordu:

> 'Yukarıda adı geçen kredilendirme kurumunun ders kitaplarının sağlanması ve dağıtımıyla ilgili olarak açtığı firmanızın ihalede başarılı olduğunu bildirmekten mutluluk duyuyorum. Organizasyonunuzun bir temsilcisinin bu gelişmeyi değerlendir-

mek üzere Ulusal Üniversiteler Komisyonu Genel Sekreteri ile 25 Şubat 1991 Pazartesi günü görüşmesi programa alınmıştır.

Söz konusu temsilcinin toplantı sırasında firmanızın merkezine danışarak karar verme imkânı olmayacağından anında ve bağlayıcı kararlar alabilecek kıdemde olması fevkalade önemlidir.'

Ve tezgâh böylece kurulmuş oluyordu. Sadece on gün zamanı olan katılımcı firmalar 25 milyon dolarlık kitap ihalesini aldıklarını düşünerek Lagos'a gitti. NUC'a ulaştıklarında iki temsilciye de 15 Şubat 1991 tarihli birer mektup verildi. Bunlar tek bir nokta hariç daha önce gönderilenin aynısıydı: 'ihalede başarılı olduğunu bildirmekten mutluluk' ibaresinin yerine 'ihale dışı kaldığını bildirmekten üzüntü' ibaresi vardı. Birkaç sözcüğün yaratabildiği farka bakın! NUC yetkilileri ve yeterlikleri şartnameye uymayan iki Nijerya firmasının temsilcileriyle bir odada karşı karşıya kalan Amerikalı ve İngiliz firmalarının temsilcileri NUC ile herhangi bir şekilde iş yapmak istiyorlarsa ihaleyi iki yerel firmayla paylaşmak zorunda olduklarını öğrendi.

İki uluslararası firma iki ay boyunca işi dürüst yollardan almak için nafile yere çaba gösterdi, bir yandan da yardım için sürekli olarak Dünya Bankası'na başvurdu. Banka başlangıçta ihalenin şeffaf hale getirilmesi için girişimde bulundu, ama sonunda memurların amaçlarına başka bir tezgâhla ulaşmasına engel olamadı.

Durum şöyle gelişti: İngiliz firması ihaleyi kazandı

ve NUC, 25 milyon dolarlık projenin uygulama aşamasına geldiğini Banka'ya bildirdi. İhale Banka tarafından onaylandı. Ama Banka'ya bildirilmeyen ayrıntı üç 'katılımcı' daha olduğu, Amerikan firmasıyla iki Nijer firmasının işi taşeron sıfatıyla paylaşacağıydı. Britanya firması %50, Amerikalı %15, Nijeryalılar ise %20 ve %15 oranında katılacaktı işe. Böylece (8.75 milyon dolarlık) %35'lik dilim ya da başka deyişle NUC memurlarının ilk istediği 'komisyonun' iki katından fazla bedeli kapsayan bölüm yeterliği olmayan Nijerya firmalarına bırakılmış oluyordu. Sonunda Nijerya firmalarının üniversitelere teslim etmesi gereken malzeme ve hizmet asla yerine ulaşmadı.

Arjantin: Oksijen ve Para

Dünya Bankası fonlarının çalındığı tek yer Afrika değildir, çünkü yolsuzluk benim yıllar boyunca üzerinde çalıştığım Banka fonlu projelerin hepsinde yatak arkadaşı konumunda olmuştur. Devlet memurlarıyla yardakçıları tarafından düzenlenen tezgâhlar her ne kadar farklı incelik ve maharet düzeyinde olsa da, hepsi mutlaka yolsuzluk ve zimmet girişimi içeriyordu. Örneğin Arjantin'de uygulanacak 100 milyon dolarlık bir sağlık projesinden çıkar sağlamak için başvurulan dalavere, NUC yetkililerinin Nijerya'da yöneldiği aleni yöntemlerle karşılaştırıldığı zaman farklı ligde yer alacak karmaşıklık ve maharet düzeyi gösterir.

Arjantin projesi ülkenin çeşitli eyaletlerinde ve Buenos Aires kentinde sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine yönelikti. Uygulama sağlık bakanlığı tarafından yü-

rütülecekti. Banka fonları hastane birimlerinin rehabilite edilmesinde, sağlık politikaları ve yönetimine yönelik danışmanlık hizmetleri alınmasında kullanılacaktı. Proje operasyonları eyaletlerdeki birimler tarafından yapılacak, sonra bunlar bakanlıktaki merkezi birimin onayına sunulacaktı. Kırsal kesimde yapılacak satınalma ya da hizmet anlaşmaları ve açılacak ihaleler Banka fonlarının denetimini elinde tutan merkezi birimin onayıyla yapılacaktı. Devlet memurlarının her düzeyde kendi amaçları doğrultusunda hareket etmesini sağlayacak olan boşluk, işte bu çok katmanlı ihale yönteminden kaynaklanıyordu.

Hastane rehabilitasyon programı çok sayıda sivil çalışma programını ve tıbbi gereç satınalma anlaşmasını kapsayacak ihaleleri gerektiriyordu. Bunlar arasında hastanelerden ikisi için tıbbi oksijen üretecek olan tesislerin yapımına yönelik 750.000 dolarlık bir ihale de vardı. İhaleyi kaybeden katılımcılardan birinin şikâyeti üzerine harekete geçen Banka müfettişleri, işin yeni kurulmuş ve Amerika kökenli bir oksijen tesisi yapım firmasının yetkili temsilcisi olduğunu iddia eden yerel bir firmaya verildiğini öğrendi. Şikâyet sahibinin iddiası, firmanın merkezi denetim biriminin içinde adamı olduğu ve ihale dosyasında yer alan üç yıllık bilanço bildirim koşuluna uymadığı için diskalifiye edilmesi yönündeydi.

Banka o sıralar yeni kurulmuş olan Yolsuzluk ve Sahtecilik Araştırma Birimi vasıtasıyla iddiaları araştırdı ve aşağıda sıralanan sonuçlara vardı:

'İhaleyi kazanan yerel firma oksijen tesisi ihalesi için özel olarak kurulmuştur ve ihalenin sonuçlandığı tarihten bir ay sonrasına kadar resmen faaliyete geçmemiştir. Şirketin yönetim kurulundaki kişilerin tıbbi oksijen üretimi konusunda herhangi bir deneyimi olmadığı anlaşılmıştır ve kanıtlar bu kişilerin proje birimi içindeki kimi memurlarla ilişkisi olduğunu göstermektedir.

İhaleyi kazanan firmanın Birleşik Devletler firmasının yetkili temsilcisi olduğu yönündeki iddiasının asılsız olduğu, söz konusu firmanın mamullerini ülkedeki herhangi bir distribütör aracılığıyla satmadığı beyanıyla anlaşılmıştır. Amerikan firmasının konuya dahil olduğu tek nokta yerel firmaya indirimli satış teklifi sunmuş olmasıdır.

Her ne kadar Banka'ya ihalenin yerel firmaya verildiği bildirilmiş olsa da, proje birimi sözleşmeyi Amerikalı üreticiyle yapmıştır. Banka'nın ihale şartlarından yapılan bu sapma araştırıldığında, projede çalışan devlet memurları Amerikan firmasının üç yıllık bilanço koşuluna uyabilecek durumda olduğu, sözleşmenin bu nedenle onlara yönlendiği türünden bahaneler ileri sürmüştür. Bu mazeret başlı başına yerel katılımcının aslında en baştan ihaleye alınacak yeterliğe sahip olmadığını teyit eder niteliktedir, ama anlaşıldığı kadarıyla Banka yönetimince göz önüne alınmamıştır.

İhale kapsamında hastanelerde oksijen üretiminde kullanılacak gereçlerin tutulacağı birer küçük bina

yapılmasıyla ilgili 100.000 dolarlık bir bölüm vardır. Arjantin'de herhangi bir fiziksel varlığı bulunmayan ve inşaat deneyimine sahip olmayan Amerikan firmasından bu binaların yapımı da talep edilmiştir. Firma sözleşmeyle gelen bu yükümlülüğe itiraz edince, proje yöneticileri tarafından 'sözleşmenin o yönde düzenlenmesi talebinin Dünya Bankası'ndan geldiği' söylenmiştir. Binaların yapımıyla yerel firma ilgilenecek, bedelleri Amerikalı imalatçı firmaya ödenecek, o da tekrar yerel firmaya transfer edecektir.

İhaledeki diğer anormalliklere yönelik Banka araştırması, oksijen üretim binalarının yapımının hastane rehabilitasyon işleri kapsamında gerçekten inşaat işleri yapan başka Arjantin firmalarına verildiğini ortaya çıkarmıştır. Yani sivil firmaların yaptığı kimi işlerin mükerrer faturalandırılması gibi bir durum söz konusudur ki, bu ancak Amerikalı firmanın yerel 'temsilcisi' ile ilişki halinde hareket ettiği anlaşılan kimi proje yetkililerinin kati bilgisi dahilinde gerçekleşebilir ve herhangi bir faaliyette bulunmadan 100.000 dolarlık kazanç sağlamayı amaçlamaktadır.

Her ne kadar oksijen tesisleri Amerikalı imalatçı tarafından gönderilip yeni inşa edilen binalarda kurulmuşsa da, malzeme ve ekipmanın ihale dosyasında belirtilen teknik nitelikleri karşılamadığı anlaşılmıştır. Tesisin sahip olması gereken koşulları Amerikalı imalatçıya gönderen yerel 'temsilcinin'

teknik bilgiden yoksun olması ve kimi proje yöneticileriyle suiistimalde suç ortaklığı yapması nedeniyle 180.000 dolarlık ek bir maliyet doğmuştur ki, bu sadece donanımı orijinal şartnameye uyacak şekilde değiştirmeye yönelik kalemlerden oluşur.'

İhalenin paravan şirkete verilmesinin üzerinden yıllar geçerken iki hastanedeki düzenek de hâlâ çalışır durumda değildi. Devlet yetkilileri yerel 'temsilci' ile Amerikalı imalatçıyı şartnameye uygun donanımı sağlayıp çalıştırmaya zorlamakta yetersiz kalmıştı. Yerel firmayla projede görevli kimi memurlar arasındaki ilişkiyi ortaya vuran önemli kanıtlara rağmen devlet bu yolsuzluğa karışan kişileri yargı karşısına çıkarmak için hiçbir girişimde bulunmadı.

İçyüzü ortaya dökülmüş sahtekârlıklar dizisi

Yukarıda anlatılan oksijen yolsuzluğunun 100 milyon dolarlık projedeki tek anormallik olduğunu düşünmek saflık olur. Tüm o paranın proje görevlileri üzerinde yaptığı baştan çıkartıcı etki dayanamayacakları kadar büyük olmalıydı. Sadece bu araştırma bile danışmanlık ve imalat işlerini firmalara veren proje yetkililerinin fonlardan zimmetine para geçirme konusunda ne kadar yaratıcı davrandığını vurgulayan başka birçok yolsuzluğu ortaya çıkarmıştır:

'Hastanelerden birinde özel kuruluşlara yaptırılacak işlerin kontrollüğü konusunda açılan 216.000 dolarlık ihale yerel bir firmaya verildi. Banka'nın yapılan sözleşmeyi onaylamasına rağmen firmaya nihai onayı almak için proje yetkililerinden birine

%10 'komisyon' vermesi tavsiye edildi. Firma sözü edilen proje yetkilisiyle çevredeki barlardan birinde yaptığı görüşmeyi gizlice banda kaydetti ve sözleşme onaylanır onaylanmaz komisyonu ödemeyi kabul etti. İmzalar atıldıktan sonra %10'u vermeyi reddedince de sözleşmesi iptal edildi. Yapılan ses kayıtlarının Banka'nın ve devlet yetkililerinin dikkatine sunulmasına rağmen sözleşme yenilenmedi.

Sözleşmesi iptal edilen danışmanın öne sürdüğü iddiaların incelenmesi sırasında hastanedeki mimari kontrollük işlerinin proje müdürünün yakın bir tanıdığına verildiği ortaya çıktı. Bulunan kanıtlar ihale ve eksiltme aşamalarının kuraldışı uzlaşım içinde sürdürüldüğü yönünde güçlü kanı doğmasına neden oldu. İnşai ve mimari işlerde yapım aşaması sonrasında ortaya çıkan ciddi nitelik bozuklukları ilk ihale bedeli haricinde 600.000 dolarlık bir telafi bütçesi doğmasına neden oldu. Aynı mimari danışmanlık firmasına bir başka hastanede yapılacak 2.5 milyon dolarlık iş verildi. Bu da hesabı hiçbir zaman verilmeyen 800.000 dolarlık tadilat işi yaptırılmasıyla sonuçlandı.

Mimari danışmanlık sözleşmelerinin incelenmesi sırasında hastanelerden birinde yaptırılacak 5.1 milyon dolar tutarındaki işin yerel bir inşaat şirketine verildiği anlaşıldı. İhale en düşük bedeli veren yeterliğe sahip firmanın üzerinde kalmıştı ve hükümet değişikliğiyle başkan seçiminin hemen öncesinde yapılmıştı. Proje yetkilileri sözleşmenin imzalanma-

sından hemen önce ihaleyi kazanan firmayla onun bir üstünde teklif veren firmayı diskalifiye etmek için etkin önlemler almış, sonra da işi 5.9 milyon dolarla, yani muhammen bedelin 800.000 dolar üzerinde teklif veren üçüncü firmaya yönlendirmişti. Her ne kadar meseleye doğrudan karıştığına dair kanıt yoksa da, edinilen bilgiler Arjantin'in yeni seçilen başkanının nihayetinde ihaleyi alan firmanın yönetim kurulu başkanı ve proje müdürüyle ilişkileri olduğu yönündedir.'

Bu türden şaibeli ihalelere Arjantin sağlık sektöründe açılan başka soruşturmalarda da rastlanmıştır. İhaleye fesat karıştırma, haraç alma, fatura sahteciliği, vergi muafiyeti manipülasyonu ve zimmete para geçirmenin akla gelecek her şekli devlet memurları ve sivil yardakçıları tarafından icra edilmiştir. Her ne kadar rakamlar 100 milyon dolarlık bir projede kıyasla küçük kalsa da, unutulmaması gereken nokta, Arjantin'de her yıl Dünya Bankası fonlarıyla desteklenen binlerce sözleşme yapıldığıdır ki, bunlar arasında öyle ya da böyle istismar edilmemiş tek bir tanenin bulunması bile çok ender bir istisna oluşturacaktır.

Bir sahtekârlıktan 100 milyar dolara

Banka fonlarının kullandırılmasında yapılan sahtekârlıklara dair verilen bu örnekler, geçtiğimiz birkaç onyıl süresince kaybolan 100 milyar dolar açısından nasıl gösterge oluşturur? Yukarıda anlattıklarım, Banka'nın her yıl Üçüncü Dünya hükümetlerinin fonları kendi kişisel kumbaraları olarak kabul eden bürokratla-

rına teslim ettiği milyarlarca doların ne yollarla kullanıldığını gösteren gündelik örneklerdir. Bu kısa bölüme sığdıramayacağım kadar çok suiistimale bizzat şahit oldum: Olması gerektiği yerde bulamayacağınız yollara harcanmış milyonlar, varlığı teyit edilemeyecek altyapı iyileştirmelerine saçılan milyonlar, yoksul insanlara hiçbir zaman ulaşamamış sosyal hizmetlere harcanan milyonlar, daha iyi ekonomi politikaları oluşturmaya ayrılmış milyonlar, kamu yönetiminin geliştirilmesi için verilmiş milyonlar... Hepsi ekonomik kalkınma adına. Hepsi yoksulluğun azaltılması adına.

Bazıları yukarıda anlattığım suiistimal olaylarını anekdot kabilinden ve yozlaşmanın Banka portföyünde nasıl uzanımlar kazandığını kanıtlamakta yetersiz görerek geçiştirme eğiliminde olacaktır. Ama gerçeği afişe eden kanıtları reddederek sadece kendilerine ve Banka'ya zarar verirler. Gerçek şudur: Banka fonlarıyla yapılan girişimlerdeki orantısız tazmin bedelleri bu paraların emanet edildiği devlet memurlarının ve bürokratların çıkar sağladığı dal budak sarmış, gemi azıya almış sahtekârlıkların ve zimmet olaylarının üzerini örtmektedir. Tartışılabilecek tek nokta bu kayıpları fonların geneline olan oranının ve dolar bazında ifadesinin ne olduğudur.

Banka'nın savunucularının yolsuzluğun yoksulların tek bir dolar düzeyinde de olsa soyduğunu kanıtlamak için kuramsal analizler ve detaylı çalışmalara başvurmayı yeğleyeceğini bilsem de, yukarıda aktardığım olaylar ve tartışmaya açmadığım bunlar gibi birçoğunun soru-

nun nerelere kadar nüfuz ettiğinin net kanıtı olduğunu ileri sürmekte kararlıyım. Kimi projelerin topyekun yağmalandığını gördüm. Yerini asla bulmayan mallar ve hizmetler için gerçek değerinin %1000 üzerinde ödemeler yapıldığını bulup ortaya çıkardım. Banka fonlarıyla yürütülen projeler için ayrılmış fonların hayal edilebilecek her türlü hileyle zimmete geçirilmesine tanıklık ettim. Öylesi pervasızlık ve cüretle yayılmaya devam eden yolsuzluk aklın tek bir sonuca varmasına yol açabilir: Sahtekârlık ve istismar Banka'nın portföyünde istisnai ve münferit olay olmanın ötesine geçip kural halini almıştır.

Ve büyük soruyu bir kez daha soruyoruz: Banka geçtiğimiz onyıllarda yolsuzlukla 100 milyar dolar kayba uğratılmış mıdır, uğratılmamış mıdır? Banka'nın tarihî 'görmedin, işitmedin' yaklaşımına en sıkı sıkıya bağlı destekçileri bile yıllık kaybın ortalama %10 civarında olduğunu kabul eder. En uçta yer alacak kadar tutucu bir yaklaşımın sonucu olsa da bu rakam yılda 2 milyar dolara tekabül eder[2] ki, bu Dünya Bankası için bile küçük rakam değildir. Ve bu oranın kimi ülkelerde %30 ila %40 arasında olduğuna dair kanıtlar sunmaktan mutluluk duyacağım gerçeği bir yana, her yıl en az %20 gibi bir kaybın olduğunu hiç şüphe duymadan öne sürebilirim ki, kimse bu rakamı benimle ciddi olarak tartışma girişiminde bulunmamıştır. Bence hâlâ tutucuların verilerinden yana sayılması gereken oran Banka'nın geçtiğimiz onyıllarda verdiği 500 milyar dolarlık borca uygulanırsa ortaya 100 milyar dolarlık, yani Ban-

ka'ya yönelik eleştirileri açıkça destekleyecek bir rakam çıkar. Evet, Dünya Bankası'nın portföyünde sahtekârlık ve yolsuzluk nedeniyle doğmuş 100 milyar dolarlık, hatta olasılıkla daha da yüksek bir kayıp vardır.

Ve ayrıca yolsuzluk Banka'nın resmi söylemine rağmen önlenememiştir ve kendi hesabına gayet iyi çalışmaktadır. Devlet görevlileriyle onların yandaşları her yıl milyarlarca dolar yağmalamaya devam eder, Banka ile diğer yardım sağlayıcı konumundaki kuruluşlarsa pastanın kenarlarını kemirirken ciddi değişim yarattıkları pozunu korur. Yoksullar yoksulluğa mahkum şekilde yaşamaya devam eder, liderler de lükse boğulmuş halde yaşamlarını sürdürür.

Bunun tam tersi uygulamaları kararlı şekilde dayatmalıyız. Banka'yı yöneten bireyler ve genelinde yardım sağlayanların oluşturduğu toplum kendilerine emanet edilen sorumlulukları tam anlamıyla üstlenmelidir ve ekonomik kalkınma için sağlanan paranın doğrudan yoksul kitlelerin yararına kullanıldığından emin olmalıdır. Daha az borç, daha fazla danışmanlık vermeleri gerekir. Daha az kuramsal çalışma, daha fazla eylem yapmaları gerekir. Yürüttükleri borçlandırma programlarında uğradıkları başarısızlıklar konusunda dürüst ve tam kapsamlı raporlar vermeleri gerekir. Çalışma yaptıkları ülkelerin hükümetlerini yolsuzluğa karışan memur ve bürokratlarını başka herhangi bir suçtan zanlı kişiler gibi araştırmaya, yargılamaya ve cezalandırmaya zorlarken dahil oldukları uluslararası kurumların olanca gücünü kullanmaları gerekir. Biz halihazırda 'kal-

kınmakta olan dünya' adını verdiğimiz yerlerde yaşamda kalma mücadelesi veren insanlara verdiğimiz sözü layığıyla tuttuğumuz sürece, Borçlandırma Tanrıları da aynı şekilde davranmak zorundadır.

SONNOTLAR

---

1 Dönüşte verilen rapor, 13 Mart 1984, Ek A, paragraf 2.

2 Son dönem ortalamalarına göre dağıtılan para aylık 20 milyar dolar civarındadır.

9 Filipinler, Dünya Bankası ve Dibe Vurma Yarışı

Dünya Bankası Filipinleri ihracat güdümlü gelişim stratejisi için denek olarak kullanmıştır. Sonuç: Diktatörlük, yoksulluk, ezici borç yükü.

Ellen Augustine

Adil, barışın hüküm sürdüğü, güçlendirilebilir ve yaşanabilir bir dünya yaratmaya yönelik tutkusu Ellen Augustine'yi Birleşik Devletler Kongresi'ne aday olmaya yöneltmiştir. Ayrıca medya şiddeti, risk altındaki gençlere rehberlik, yurttaş diplomasisi ve çevresel restorasyon konularına yoğunlaşacak dört ticari olmayan organizasyondan kimini kurmuş, kimininse kurucuları arasında yer almıştır. Yaşadığımız zamanların dayattığı acil durumları, isteğin ve bilinçli eylemin gücünü iyimserliğin ötesine geçerek yansıtan *Ticari Kuruluşların Egemenliği Altındaki Bir Çağda Yaşamlarımızı Geri Almak* adlı kitabın yazımına da Ellen Schwartz adıyla katıldı.

Şimdilerde kârlarını çevre dostu olmayı sürdürerek artıracak şirketler kuran insanların, bizi besleyen ve destekleyen okullarla kişilerin ve çevreye yeniden yaşam veren inisiyatiflerin profillerini 'Umut Öyküleri' başlığı altında www.storiesofhope.us sitesinde anlatıyor. Ellen Augustine herkes için iyi olanın sesidir; katıldığı sayısız radyo ve televizyon programında, *Utne Reader* gibi dergilere yazdığı yazılarda halkların ve üstünde yaşadığımız yerkürenin gereksinmelerini gelecekte yüz yüze kalınması muhtemel olanlarla ve bunları gündeme taşıyan kararlarla karşılaştırarak dile getirir. Kadınlar Ulusal Siyasi Toplantısı ve Sierra Club gibi birçok toplumsal yönelişli kuruluşun yönetim kurulunda çalışmaktadır.

Filipinler, Dünya Bankası ve Dibe Vurma Yarışı

1970'lerin başlarında manşette her gün Vietnam Savaşı vardı. Kitle gösterileri dünyayı sarsıyordu. Politikaları belirleyenler komünizm ile kapitalizm arasındaki savaşa domino etkisi yaratacağı düşüncesiyle yaklaşıyordu. Filipinlerde ülkenin güçlü adamı Ferdinand Marcos iktidardaydı, ama kırsal kesimde gitgide büyüyen bir huzursuzluk vardı. Birleşik Devletler'in ve Dünya Bankası'nın gözünde Marcos, Soğuk Savaş'ta Kızıllar'dan yana düşme eğiliminde olan bir başka ülkenin elde tutulmasını sağlayan tek unsurdu. İktidarını sürdürmesini sağlamanın yollarından biri doğrudan yardımdı. Bunun daha dolaysız anlamı da sıkı koşullandırma ve gözetim altında kullandırılacak Dünya Bankası kredileriydi. Birleşik Devletler, başkanlığını daima bir Amerikalının yaptığı Banka aracılığıyla istediğine ulaştı ve bu Filipinler açısından felaket düzeyinde sonuçlar yarattı. Ama Dünya Bankası'nın içinden bilgi sızdıran kaynaklar sayesinde, sözde kalkınma oyununun nasıl oynandığı ve sonuçların genellikle resmi söylemden nasıl çok daha farklı olduğu bu örnekte net şekilde bilindi.

Amerika'nın gizli sömürgeci geçmişi

İspanyol-Amerikan Savaşı'nı ülke tarihine giriş dersinden pek az kişi anımsasa da, Birleşik Devletler-Filipinler ilişkileri çok gerilere dayanır. Birleşik Devletler o savaşta İspanya'yı yendikten sonra 1898'de Filipin-

ler'i 'satın aldı'. Ülke o zamana dek 300 yıldan beri İspanyol egemenliği altındaydı ve Filipinliler yeni bir efendinin gelişini memnuniyetle karşılamamıştı. Aslında Emiliano Aguinaldo tarafından kurulan eğreti hükümet önce Amerikan güçlerine yardım ettikten sonra iktidarı ele alma girişiminde bulunmuştu. Ama Filipinliler bir kenara itildi, bunu yıllar sonra ve 250.000 kişinin kaybıyla sonuçlanarak bastırılacak kanlı bir ayaklanma izledi. Birleşik Devletler bunun ertesinde ülkeyle tipik bir sömürge ilişkisi oluşturdu: Filipinliler şeker gibi tarım ürünleri ihraç ederken Amerikan malları ithal edecekti. Amerika 1946'da ülkeye bağımsızlığını verdi, ama aralarında Clark Field ve Subic Bay'ın da olduğu on iki askeri üssü elinde tuttu.

Egemenliği döneminde Birleşik Devletler, zenginliği sahip oldukları arazilere dayalı elitler arasında kendine güçlü müttefikler buldu; bu zümrenin bağımsızlık ertesinde iktidara yerleşmesini sağladı. Aynı tabakadan olan Ferdinand Marcos başkanlığa 1960'larda geldi. 1969'da yolsuzluğun aleni hal aldığı ve şiddetin de karıştığı, öncesinde kampanyası için ülkenin döviz rezervlerini bile kullandığı seçimlerle başkanlıkta ikinci dönemine başladı. Döviz rezervi olmayınca ülke devasa dış ticaret açığını karşılayamaz duruma düştü ve dış borçlanma için aylık faiz öder hale geldi.

Marcos bunun üzerine yardım için Dünya Bankası'na yöneldi. Banka'nın yardıma karşılık olarak öne sürdüğü koşullardan biri peso'da %60 oranında devalüasyon idi. Yerel para biriminde devalüasyon yapılması

1970'lere gelindiğinde Banka'nın borçlanmaya ihtiyacı olan Üçüncü Dünya ülkelerinde uyguladığı standart reçeteydi. Kuramsal olarak bu girişimin ucuz Filipin mallarından gelen dövizi artırması, o arada daha pahalı ithal ürünlere dönük para akışını yavaşlatarak dış ticaret dengelerini sağlaması gerekiyordu. Ama devalüasyonun sonuçları hem iş dünyası, hem de çalışan kesim için felaket kabilinden oldu. İmalat sektöründeki çok sayıdaki Filipinli girişimci ithal hammadde fiyatlarındaki hiç beklenmedik artışlar karşısında iflas etti.[1] Kentsel kesimdeki işçilerin geliri bir anda yarı yarıya azaldı. Aradan yıllar geçtikten sonra sızdırılan Yoksulluk Misyonu raporunun ilk taslağı, Filipinlilerin hayat standartlarındaki düşüşün en önemli nedeninin Banka tarafından empoze edilen devalüasyon olduğunu vurguluyordu, ama yönetim raporun son halini hazırlarken bu vurguyu metinden çıkartacaktı.[2]

Geldiler, gördüler, liberalleştirdiler

Dünya Bankası'nın makroekonomik politikalarıyla gerçek kişilerin hayatları arasındaki çarpışma kanlı geçmiştir ve yığınla zarara neden olmuştur. Parada devalüasyon yapılması (zaman zaman neo-liberalizm olarak da adlandırılan) daha geniş bir liberalleştirme politikasının parçasıdır ki, hem yapısal düzenleme kredilerinin standart habercisidir, hem de yapısal düzenleme paketinin süreklilik gösteren bir parçasıdır. Liberalleşme Filipinler'de de diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Dünya Bankası'nın ticaret politikalarının çekirdeğini oluşturmuştur.

'Liberaleşme' çok akıl karıştırıcı bir sözcük olabilir. Yaygın kullanımıyla liberal, 'ilerici, daha az şanslı/varlıklı olanlara şefkat besleyen, devlet kaynaklarının geçmişin hasarlarını onarmaya yönelik şekilde kullanılması gerektiğini savunan, toplumsal ve ekonomik eşitliğin sağlanmasından yana olan' kişidir. Ne var ki, modern ekonomilerde liberalleşme çok farklı anlam taşır. Bir ekonomist ve *Left Business Observer*'in yayımcısı olan Doug Henwood bunu şöyle açıklar:

> 'Liberalleşme piyasanın etkili işlev görmesi için bütün bariyerlerin kaldırılması anlamına gelir. Bu da ticaret kısıtlamalarının, devletin iç piyasa ve ekonomi üzerindeki hakimiyetinin yabancı yatırımın önündeki engellerin ortadan kaldırılması yoluyla azaltılması demektir. Temel olarak Raeganizm'dir: Pazarın büyüsünü serbest bırakmak. Bu kavram Amerikalılara, özellikle de devletin katılımına karşı olan ve refah devleti kavramına güven duymayan birçok Amerikalıya çekici gelebilir.'[3]

Dünya Banksı/IMF modelinin sıkıntısı, kullandırıldığı hiçbir ülkenin başarılı şekilde gelişmiş olmamasındadır. 'Kırk yılı aşkın süredir başarılı gelişme gösteren ülkeler birincil olarak Doğu Asya'da bulunmaktadır ki, hepsinin devletleri planlamada çok aktif rol almıştır. İthalatı düzenlemiş, anapara akışını sınırlandırmış, faiz oranlarını ayarlamış ve anaparayı tercih edilen gelişme alanlarına yönlendirmişlerdir. Günümüzün yıldızı olan Çin, devletin son derece etkin eli altında gelişmiş ve standart politika reçetelerinin hiçbirini izlememiştir. Bu

yönüyle liberalleşmenin çok zayıf bir karnesi vardır. Bir ülkenin belli derecede korumacılık uygulamadan başarılı gelişim göstermesi pek az rastlanmış bir durumdur.'[4]

Çok da uzun olmayan bir geçmişte Birleşik Devletler'in kendisi de gelişmekte olan bir ulustu. Refaha Dünya Bankası tarafından tavsiye edilen yolu izleyerek mi ulaştı? Henwood, Birleşik Devletler tarihini özetliyor:

> 'Bugün ülkelere dayattığımız yasaların hepsini zamanında ihlal ettik. Ekonomimiz 20. Yüzyıl'ın başında korumacı gümrük kurallarına dayalıydı. Ayrıca şimdilerde kutsal tuttuğumuz zihinsel mülkiyet haklarının hepsini de ihlal ettik. Birleşik Devletler kimya sanayi I. Dünya Savaşı'nda Alman patentlerini çalmamızla kuruldu. Amerikalı yayıncılar 19. Yüzyıl'da yabancı yazarların çalışmalarını izinlerini almadan ya da telif ödemeden basmalarıyla kötü bir ün yapmıştı. Ortodoks ekonomi politikaları piyasanın çalışmasına izin verilmesinde ve yurt içindeki üreticilerin yabancılarla rekabete tabi tutulmasında ısrar eder. Ama bu aynı zamanda güçlü olanı kayıran bir ideolojidir. Tepedeki evde oturan güçlü adamsanız, serbest rekabetin ve liberalleşmenin kural olarak gelmesini istersiniz, çünkü zaten sizinle rekabet edecek kimse yoktur. Tepeye tırmanan yolda ilerleyen herkes korumacıdır. Ama bir kez oraya ulaşıldı mı, artık serbest ticaretten yanasınızdır. Japonya, Batı Avrupa, Kanada ve Birleşik Devletler

için serbest ticaret iyidir. Ama gelişmeye çalışan yoksul ülkeler serbest ticaret rejiminin gereklerinin altından kalkamaz. Gelişmiş ülkelerden gelecek rekabetle yüzleşerek sanayilerini geliştirmelerinin bir yolu yoktur. İmkânsızdır bu.'[5]

İhracat İşleme Bölgeleri: Çokuluslulara sübvansiyon

Marcos'un istediği krediler karşılığında Dünya Bankası'nın dayattığı koşullardan biri de Filipinler'in ihracat işleme bölgeleri [export processing zones (EPZ)] formunda yabancı yatırıma açılmasıydı. Manila Körfezi'nin karşısında büyük bir bölge oluşturuldu. Yabancı şirketlere sağlanan teşvikler arasında şunlar da bulunuyordu:

- Yabancılara %100 mülkiyet izni
- Manila'daki asgari ücretin altında ücret ödeme izni
- Vergi muafiyetleri
- Düşük arazi kirası ve su bedeli
- Altyapının ve fabrika binalarının devlet tarafından yaptırılması, bunların düşük bedelle kiralanması ya da satılması
- Hızlandırılmış amortisman[6]

Bu projeler Filipinler'e ucuza mal olmadı. Model niteliğindeki Bataan Serbest Bölgesi baraj ve su işleme tesisi dahil olmak üzere 150 milyon dolara geliştirildi. Hükümet yabancı şirketleri çekmek için enerji, ulaştırma, iletişim, su ve inşaat alanlarına toplamı milyarlarca

doları bulan ve borçlanma yoluyla sağlanan para döktü.[7] Serbest bölgelerin oluşturulmasından ciddi kâr sağlayan şirketlerin arasında Texas Instruments, Fairchild, Motorola ve Mattel de vardı.[8] İhracata dayalı gelişmenin Filipinler'e maliyeti çok yüksek olurken, çokuluslu şirketlerin yükümlülükleri düşük düzeyde kaldı. Bu tür bir düzenleme, çalışanlar daha gerçekçi gelir düzeyi için dayattığında şirketlerin her şeyini toparlayıp ülkeden ayrılmasına uygundu, çokulusluların yaptığı da tamı tamına bu oldu.

Kuralına göre oyna (Ve kaybet)

İhracat yoğunluklu gelişme Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere verdiği standart reçetenin anahtar konumundaki bileşenidir. Ülkenin borçlanarak sağladığı paranın ağırlıklı bölümünü ihracat yoğunluklu gelişmeye yöneltmek, baskısını artıran ülke içi gereklerine pek az miktar tahsis etmek anlamına gelir. Doug Henwood bu durumun Filipinler gibi ülkelerde nasıl etkili olduğunu açıklıyor:

> 'İhracat yoğunluklu gelişme halen ortodoks gelişim kuramının mutlak ve merkezi parçasıdır. Filipinler gibi ülkelerin o tür bir gelişme anlayışının önünde yer alması gereken acil gereksinmeleri vardır. O konumdaki devletlerin halklarının gereksinmelerini bu modelle karşılaması olanaksızdır. Ekonomik açıdan akıllıca bir yaklaşım değildir, hatta, ihraç mamullerini aç, sağlıksız ve az eğitilmiş insanların gereksinmelerinin önüne koymak insanlığa karşı işlenen bir suçtur.

İdeal koşullar altında olmasını isteyeceğiniz (ama pratikte gerçekleşmeyen) şey çokuluslu şirketlerin belli bir dereceye kadar uzmanlık ve teknoloji transfer etmesi, örneğin dışarıdan kendi mühendislerini getirmek yerine Filipinli mühendisleri kullanmasıdır. Onlar da rutin işlerde çalışmak yerine işçileri daha fazla ve daha nitelikli iş çıkartmalarını sağlayacak şekilde eğitecektir. Yerel üretim maddesi sağlayıcılarını da sisteme ekleyecekler, kimi malzemeler sevk edildikleri yerde işlenecektir. Bir ülkenin yabancı yatırımı gerçek bir gelişim stratejisi halinde kullanmasının yolu budur. Ayrıca bu yaklaşım borçların ödenmesine temel oluşturan para birimini de güçlendirecektir, çünkü Dünya Bankası kredilerinin geri ödemesi ülkenin kendi para birimiyle yapılamamaktadır. Yerel hükümetler çokuluslu şirketlerin vergilendirilmesinden fazla bir gelir saylayamaz, çünkü hepsi vergi bayramı yaşama havasındadır ve çalışanlarına çok düşük ücretler öder.

Tüm bunlardan ötürü, yabancı sermayeye açılmalarına ve modelin gerektirdiği her şeyi yapmalarına rağmen pek az ülke bu oyunda başarılı olmuştur. Çünkü kartlar en başından onların aleyhine dağıtılmıştır. Bu modeli uygulamakta birbiriyle yarışan 120 ila 150 ülke vardır. Bunlar refaha ulaşmak bir yana, borç ödeme güçlerini bile ihracat yoluyla kazanamamaktadır. Söz konusu düzenleme varlıklı ülkelerin yararınadır, çünkü kimin en ucuza mal ihraç edeceği konusunda yoksul ülkeleri birbirleriyle

umutsuzca rekabet etmeye itmektedir. Öyle bir modelde kazananların azınlıkta kalması kaçınılmazdır ve daha ötesi beklenmemelidir.'[9]

Filipinlerin de kazananlar arasında olmadığı açıktır.

Küreselleşmenin karanlık yüzü

İhracat sektöründe yer alanlar için koşullar acımasızdır:

Elektronik sanayi işçileri çalışmaya başladıktan üç yıl sonra göz rahatsızlıkları çekmeye başlar. Başka kimileri asit yanıklarından, yapay reçine tahrişlerinden ve trikloretilen gibi solventlerin etkilerinden muzdariptir. Eldiven ve maske verilse bile bunları kullanmazlar, çünkü o tür donanımlar yavaşlamalarına ve kotalarını doldurmalarını zorlaştırmalarına neden olur. Şirket koruyucu donanım kullanmalarını şart koşmaz, aslında korunmanın gerekliliği konusunda eğitim de vermez.[10]

İhracata yönelik ton balığı konserveleme işinde çalışanların %95'i geçici işçi statüsündedir ve bunların %85'ini kadınlar oluşturur. Siparişler şiştiği zaman işçiler günde on iki saat çalışmaya zorlanır; talep düştüğündeyse birkaç saat çalışırlar. İş çok sıkı denetlenir. İşçilerin çalışma saatleri içinde birbiriyle konuşması yasaktır, içme suyu verilmez, hastalık ya da tatil nedeniyle işe gelmedikleri günler yevmiyeleri kesilir ve o yevmiyeler de zaten çok düşüktür.[11]

Kimi gizli dokümanlar Dünya Bankası'nın 'Filipinlerin nispi avantajının yetkin, ama düşük ücret karşılığı sağlanabilecek işgücüne sahip olmasında yattığı' husu-

sundaki görüşlerini sürekli vurgular.[12] Banka'nın ücretleri düşük tutma yönündeki baskıları karşısında eğilen Marcos, işverenin altı aylık deneme süresi içinde yeni işe girenlere asgari ücretin sadece %75'i kadar ödeme yapmasını kabul eden yeni bir Çalışma Yasası çıkartmıştır. Ve işverenlerin bu madde uyarınca işçiyi deneme süresinin bitiminden hemen önce çıkarması yaygın bir uygulama haline gelmiştir.[13] Çalışanları kalıcı işçi statüsü yerine kısa dönem kontratlarla istihdam etmekle işveren, sağlık sigortası ve barınma gibi yasal kazanımlara yönelik masraflardan da kurtulmaktadır.[14] Dünya Bankası'nın kendi raporuna göre, 1972 ile 1978 arasında vasıfsız işçi ücretlerinde %30 düzeyinde düşüş olurken, bu oran vasıflı işçi ücretlerine %25'lik bir düşüş olarak yansıdı.[15]

Sıkıyönetim: Kime Yarar?

Liberalleşmenin ve gelirler üzerinde kurulan baskının neden olduğu ekonomik karmaşaya ilaveten Filipinler, kitlesel orta ve alt sınıf protesto gösterileriyle, grevlerle ve Marcos ile elitlerini hedef alan ve Birleşik Devletler sömürgeciliğine karşı düzenlenen mitinglerle sarsılmaya başladı.[16] Marcos'un buna yanıtı 1972 Eylül'ünde sıkıyönetim ilan etmek oldu. A.B.D. iş çevreleri bu karara bir tebrik telgrafıyla onay verdi:

> 'Amerikan Ticaret Odası toplumsal barış ve düzeni, çalışma güvenliğini, ekonomik büyümeyi yeniden tesis etme girişiminizde eksiksiz başarıya ulaşmanızı diler. [....] [Bu konuda] güven ve işbirliğimizi temin ederiz. Birleşik Devletler'deki ortaklarınız ve

katılımcılarınızın duygularını aktarmak isteriz'[17]

Oysa Amerikan kamuoyu aynı duyguları paylaşmıyordu. 1970'lerin başında yapılan kamuoyu yoklamalarına göre toplumun %87'si baskıcı rejimlere yapılan yardımların kesilmesinden yanaydı.[18] Ama Marcos'un otoriter yönetimi Amerikan dışişleri politikalarının çıkarına hizmet ediyor ve denetim mekanizmalarının çıkarına çalışan Dünya Bankası da Marcos'u destekliyordu. Birleşik Devletler'in 1972'de 125 milyon dolar olan hükümet yardımı (toplumun hassasiyetini izleyerek) 1979 yılında 72 milyon dolara gerilerken,[19] gizli istatistiklere göre Banka, 1973 ile 1981 arasında 61 projeye 2.6 milyar dolar pompalayacaktı.[20] Bu muazzam para akışı Marcos'a iç kaynakları savunma bütçesini üç mislinden fazla artıracak şekilde kaydırma olanağı sağladı.[21] Baskıcı önlemler hem ülke içinde, hem de dışında (özellikle Birleşik Devletler'de, Marcos karşıtı eylemciler olan Silme Domingo ile Gene Viernes'e Seattle'de düzenlenen suikastlara varacak düzeyde) yükseldi.[22]

Sıkıyönetimin ilk yılları Banka bürokratlarını etkileyecek başarılara yol açtı. Gayrı safi milli hasıla 1973'te %10 yükseldi. Hükümetin yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye yönelik ciddi çabaları 55 milyon dolarlık girdi sağladı. Tarımsal ihracata uygulanan yüksek fiyatlar 1972'de 120 milyon dolar olan bütçe açığının 1973'te 270 milyon dolar artıyla kapanmasını sağladı. Ekonomik gelişme sonraki üç yıl boyunca yükseldi, ama 1977-1981 döneminde 'programın olağanüstü akışı tersine çözülmeye başladı'.[23] Düşüşün belli başlı nedenlerinden

biri Avustralya, Kanada, Avrupa, Japonya ve A.B.D.'nin korumacı bariyerler koymasıydı. Sadece 1978'den 1980'e kadar olan iki yıl boyunca Filipin ihraç mallarına koyulan bariyerlerin sayısı otuz üçe yükseldi.[24] Dünya Bankası bu yönelişi değerlendirerek yoksul ülkelere yönelik ihracat güdümlü gelişim modelini desteklemeyi kesti mi? Öyle bir eğilime kesinlikle girmedi. Banka gelişmiş ülkelere Filipinler mallarına karşı koydukları engelleri indirme yönünde baskı yaptı mı? Elbette yapmadı.

Şuraya bir milyar, buraya bir milyar...

Ekonomi iskandil kurşunu gibi dibe giderken, ülkenin dış borcu da roket gibi yükseldi. Hayat yoksul ve orta sınıf Filipinliler için git gide zorlaşırken, Ferdinand Marcos ile karısı Imelda gelişim projelerinden milyarlarca dolar hortumluyordu. Paralarını sakladıkları ülkelerdeki bankacılık gizliliği yasaları nedeniyle çaldıkları miktar tam olarak bilinmez, ama kayıpların geri alınması için kurulmuş olan İyi Yönetim Komisyonu'nun yaklaşık olarak hesapladığı 10 milyar dolar rakamı kabul görür. Marcos 1966'da iktidara geldiğinde, Filipinlerin dış borcu 1 milyar dolardı. Yirmi yıl sonra baştan indirildiğinde bu rakam 28 milyar dolara çıkmıştı.[25] Ve Marcos mirası hâlâ hayatta; Filipinliler hâlâ o borçları ödemeye çalışıyor.

Marcos klanı zenginliğini arttırmak için mümkün olan her yola başvurdu. Devletin en üst kademelerine ihale pazarlıklarını sürdürecek yardakçılar yerleştirildi. En rezilce anlaşmalardan biri Bataan Nükleer Santra-

li'nin yapımının Marcos'un ahbabı olan Herminio Disini, tarafından yönlendirilmesiyle yaşandı. Marcos'un düzenli olarak golf oynadığı bir arkadaşı olan Disini, 'anlaşmayı kendi istediği koşullarda bağlayacak yetkiye sahip' olduğunu iddia ediyordu.[26] Bu nükleer santral aktif deprem tehlikesi arz eden bir volkanın eteğinde kurulacaktı. Marcos, verdiği bedel General Electric'in neredeyse iki katı olmasına rağmen yüklenici firma olarak Westinghouse'yi seçti ki, bunun ardından Disini, Westinghouse'den 'işin alınmasındaki yardımları ve yürütme masrafları karşılığı' olarak 80 milyon dolar tahsil etti. Bu paranın %95'i Marcos'un hesabına geçirdi.[27] Filipinler Atomik Enerji komisyonu nükleer santralin yapımına inşaat başlayana kadar izin vermedi. Tam o aşamada kurul üyelerinden biri olan Librado Ibe izni verdi ve hemen ardından Amerika'ya taşındı. Sonradan *Fortune* dergisine Marcos'un yardakçılarına daha fazla direnmenin hiç de güvenli olmadığını söyleyecekti.[28]

O arada Imelda da, yabancı yatırımın önemli bölümünü çekirge istilası misali yutan Büyük Manila bölgesinin geliştirmesi projesinin başındaydı. Yolsuzluk o denli pervasızca yürütülür hale gelmişti ki, Imelda'ya tüm devlet ihalelerinden aldığı iddia edilen komisyonlar nedeniyle 'Bayan %10' adı takılmıştı. İkamet Bakanı olarak Birleşik Devletler Uluslararası Gelişim Dairesi'nin tahsis ettiği yardım da dahil olmak üzere muazzam paraları yönetiyordu.[29]

Ferdinand ile Imelda bir yandan kendi servetlerini büyütmeye devam ederken, bir yandan da Banka'nın ücretler konusunda dayattığı baskıcı tavra sıkı sıkıya sadık kalıyordu. Grevler başladı, sendikacılar hapsedildi, işkenceden geçirildi ve katledildi. Ama baskı rejimi artık ektiğini biçme sürecine girmişti; kaybedecek hiçbir şeyi olmadığını düşünen işçi kesiminin direnişi pekişti ve sertleşti.[30]

Orta sınıftan birçok insan da mücadeleye katıldı. Filipinler Üniversitesi mezunu olan Anita'nın konuya duyduğu ilgi sıkıyönetimin ilanıyla birlikte doğrudan katılımcılığa dönüşmüştü:

'Ulusal Demokrasi Cephesi'nden bana kilise tabanlı bir organizasyona yardım etmem talebi geldi. Orta kesimin desteğini Manila kentsel yerleşimi içinde yaşayan yoksullara kanalize etmeye yönelik yeni bir düşünceydi bu. Sendikalaşma dersleri veriyor, grevlerin ve örgütlenmenin yasak olduğu dönemde fabrikaları organize ediyorduk. İki avukatımız açılan davalara bakıyordu. Sıkıyönetimin terör etkisinin yıpranmasının uzun zaman alacağı düşüncesindeydik. Ama 1975 yılında vinç düzenekleri imal eden bir fabrikada çalışan işçilerin oluşturduğu bir grup bize geldi. Yıllardan beri şirket çalışanıydılar, ama hâlâ kalıcı işçi statüsüne geçirilmemişlerdi. Grev yapmak istiyorlardı. Onları vazgeçirmeye çalıştık, çünkü greve tek başına gidecek olan bir sendika her türlü saldırıya açık hale gelecekti. Biraz daha daya-

nıp öteki sendikaların da greve giderek eşgüdüm oluşturmasını beklemelerinin iyi olacağı kanısındaydık. Ama işçiler yardım etmezsek buna kendi başlarına kalkışacaklarını söylüyordu. Onları kaderlerine terk etmektense yardımcı olmaya karar verdik.

Böylece bağlantılarımızın hepsini, rahipler ve rahibeleri, vaizleri, diyakozları, cemaatin tamamını harekete geçirdik. Fabrika, çokuluslu şirketlerin kullandığı limanın genişletilirken işgalci konumuna düşürülen ailelerin yerinden edilmesine karşı verilen mücadelenin sürdüğü Tondo'da idi. İşçiler 24 Ekim 1975 günü greve gitti. Gerçekten kararlıydılar ve kapıları kilitleyip yöneticileri içeri almayı reddettiler. İkinci gece Metropolitan Kumandanlığı yirmi otobüsle geldi. Kapıları kırıp fabrikaya girdiler ve tüm işçileri sürükleyerek çıkartıp otobüslere tıkmaya başladılar. Bunun üzerine halk otobüslerin önüne yattı. Ama araçlar harekete geçince yoldan çekilmek zorunda kaldık. Otobüslerin kapılarına asılan iki Filipinli rahibeyle bir İtalyan rahip yol boyunca sürüklenmeye başlandı. Herkes çığlıklar atıyordu. Sonunda otobüsler durdu ve rahibelerle rahip içeri alındı.

Asıl büyük şaşkınlığı Marcos'un kayınbiraderi tarafından çıkarılan yönetim yanlısı Daily Express gazetesindeki resimleri görünce yaşayacaktık. Dramatik fotoğraflardı bunlar: Rahibelerle rahip tutundukları yerde asılı halde sürükleniyordu ve etraflarında ka-

labalık bir insan topluluğu koşuşturuyordu. Çalı yangınını tutuşturan kıvılcımı işte bu oluşturdu. Birkaç gün içinde her yerde grevler başladı. Ocak ayına kadar devam etti bu dalga. Bir gün altı grev birden başlamış, sendikacılar bürolarımıza akın etmişti.'[31]

Anita'nın, sendikalı işçilerin ve halkın başlattığı bu tür eylemler ülkenin her tarafına yayıldı.

Kırsal Yoksulluğun (Derebeylerin lehine) yükselişi

Kırsal kesim de en uç düzeyde yoksulluk ve Dünya Bankası projelerinden sağlanan haksız kazançlar nedeniyle ayrı bir huzursuzluk yuvasıydı. Banka yoksulluğu azaltma misyonunun parçası olduğunu ifade ederek kırsal kesim projelerine fon ayırıyordu, ama asıl ve gizlenen amaç huzursuzluğu bastırmaya çalışmaktı.[32] Projelerden çıkar ve yarar sağlayanlar yoksullar olmuyordu. 'Ayrıcalıklı gruplarla ters düşmemek için Banka projeleri sağlanacak yararlar o kanallara da ulaşacak şekilde tasarlanıyordu. Denetim raporları ve proje sonrası gelişimler, Küçük Arazi Sahipleri Ağaçlı Çiftçilik Projesi ve kırsal kesim kredilendirme projeleri gibi bir sayıda girişimin gerçekte büyük ve orta ölçekteki toprak ağalarıyla büyük ticari çiftçiler ve yabancı tarım firmalarının yararına çalıştığını ortaya koydu.'[33] Dünya Bankası'nın kendi Kırsal Gelişim Politikaları belgesine göre, 'Proje yararlarının hedef gruba yönlendirilmesinde normalde %50'den fazla başarı beklemek iyimserlik olur; çoğu durumda bu yüzde ciddi şekilde düşebilir.'[34]

Yeşil Devrim'in çiftçilerin gereksinmelerine karşılık vermenin en iyi yol olduğu yönünde çığırtkanlık yapılıyor, ama öykünün yalnızca yarısı anlatılıyordu. 'Banka'nın gelişmekte olan küçük çiftçiye verimlilik konusunda uyguladığı standart reçetenin (yani mekanize ve kimyasal yoğun, ayrıca gübreye bağımlı pirinç üretiminin benimsenmesinin) bedeli birçok küçük çiftçiyi iflasa sürüklemek olurken, tarım makinesi üreticilerine, gübre kartellerine ve Birleşik Devletler tarım ilaçları sanayine muazzam kârlar sağladı.[35] İşgücü fazlası olan bir ülkede makineleşmeyi desteklemek halkın refahını yükseltmek amacıyla işletilmiş bir strateji olamaz.

Yapısal ayar ve yolsuzluk

Ekonomi daha da kötüye gider ve karmaşa artarken, yoksullukla mücadele çabalarının artık çökme noktasına geldiği birçok Banka çalışanı tarafından açıkça anlaşıldı.[36] Marcos da o arada sıkıyönetimin kaldırılması için ağır baskı görür hale gelmişti. Dokuz yıllık diktatörlükten sonra 17 Ocak 1981'de sıkıyönetimi kaldırdı, ama bunu yapmadan önce gücü en geniş kapsamıyla elinde bulundurmasını sağlayacak bir dizi başkanlık kararnamesini kabul ettirdi.[37]

Banka da denetimini sıkılaştırdı. Haziran ayına doğru Banka'nın ülkedeki en güvenilir unsuru olan César Virata başbakanlığa yerleştirildi; Ağustos'a gelinirken kabinede ağırlık Banka'nın sponsorluğu altındaki teknokratlara geçmişti.[38] Marcos'un işbirliğine gitmesinin ödülü yeni tip bir kredi oldu: Yapısal ayar kredisi. Daha önceki proje kredilerinin tersine, yapısal

ayar kredileri bir program uyarınca girilen borçlanma değildi. 'Bunlar sanayi sektörünün gümrük reformu aracılığıyla yeniden yapılandırılmasını, yabancı yatırımcılar ve ihraç malları üreticileri için daha çekici teşviklerin formüle edilmesini, çokuluslu firmaların vergi indirimlerinin tadını çıkaracağı ve ucuz işgücü sağlayacağı yeni serbest bölgelerin planlanmasını kapsıyordu.'[39] Esasında 'Dünya Bankası'nın geniş bir ekonomi kuşağını izlemesini ve denetimi altında tutmasını resmileştiriyorlardı.'[40]

Bir yorumcu şu kaydı düşüyor: 'Banka verilen kredilerin büyük bölümünün Marcos ve generallerinin banka hesaplarına transfer edildiğinden gayet iyi haberdardı, ancak o paraları iktidarı elinde tutan siyasi kademelere verilmesi gerekli rüşvet olarak kabul ediyordu.'[41]

Marcos her ne kadar ülkesini tamamen batmaktan kurtaracak parayı almak için Banka'nın direktiflerini izlese de, ülke içindeki acil gereksinmelerle de ilgilenmek zorundaydı. Filipinlerin ağır sanayiden yoksun olduğu gerçeğine yönelik olarak 11 milyar dolarlık yeni bir paket önerisinde bulundu ki, bu aralarında bir demir-çelik, bir petrokimya ve bir de bakır işleme tesisi olan on bir sermaye-yoğun projeyi içeriyordu. Önerilen paket Banka'nın 'projelerin çoğunun siyasi alandaki reformlarla tam uyum içinde olmadığını vurgulayan kesin bir uyarı göndermesine neden oldu.'[42] Filipinler kendi sanayi tabanını geliştirirse, ülke çokuluslu şirketlerin eskisi kadar iyi müşterisi olmaktan çıkacaktı. So-

nunda projelerin bir kenara bırakılmasına neden olan şey, 'Banka'nın vetosundan haberdar edilen muhtemel finansörlerin isteksiz yaklaşımı oldu.'[43]

Marcos'a yönelik muhalefet de yükseliyordu. Buna rağmen 'Dünya Bankası diktatöre verdiği desteği sürdürmeye karar verdi [....] ve kredileri güçlü bir şekilde yükseltti. 1983'te önceki yıl verilen 251 milyon dolarlık kredinin iki mislinden fazla borç verilerek rakam 600 milyon dolara tırmandırıldı.'[44]

Sonunda, Dünya Bankası'nın desteği bile Marcos'u iktidarda tutmaya yetmez hale geldi. Toplumun tüm katmanlarından gelen yüzbinlerce Filipinli 1986 Şubat'ında 'Halk İktidarı' gösterileri için sokağa döküldü. Marcos ailesi Hawaii'ye kaçtı ve suikastla öldürülen muhalefet lideri Senatör Benigno Aquino'nun dul eşi Corazon Aquino yemin ederek başkanlık makamına geldi. Kimi ayrıntılar değişse de, Dünya Bankası'nın Marcos tarafından yerleştirilmiş olan liberalleşme ve yapısal ayar politika ve yapılanmaları Filipinler'i vurmaya devam etti.

'Ucuz İşgücü Havuzu'nun gerçek yüzü

Banka'nın yapısal ayar kredileriyle yeniden yapılandırmayı amaçladığı, anahtar konumundaki sektörlerden biri tekstildi.[45] Bankanın kendi hesaplarına kabaca 100.000 tekstil çalışanı 'etkinlikten uzak' sınıflamasına alınmıştı ve tekstil firmaları kapanmak üzereydi.[46] Bu rakam o sanayideki işgücünün %46'sına tekabül ediyordu.[47]

Hâlâ işi olacak kadar şanslılar için hayat nasıldı? Elvira ile tanışın:

'Siparişler seyrekleşmişti ve sendikamız zam ya da başka haklar talep edecek durumda değildi. Şirket sahibi bize müşterilerin çoğunun siparişlerini Çin ya da Tayvan'a yönlendirdiğini söyledi. Fabrika kapanınca başka bir iş bulmanın çok zor olduğu anlaşıldı. İş imkânlarının neredeyse tamamı, işçilerini günde on iki ila on altı saat, parça hesabıyla ve çok düşük bedellerle çalıştıran taşeron firmaların elindeydi. Sonunda kalıcı bir iş bulana kadar o tür firmalardan üçünde çalıştım. O sıralar benden küçük olan kardeşlerimin eğitimine de katkıda bulunuyordum. Bulduğum işin ücreti daha yüksekti, ama fiyatlar da yükselmişti.

Bölüm şefinin en sevdiği eleman konumuna geldim. Hatta bir seferinde fabrika müdürünün övgüsünü aldım, çünkü çıkarttığım iş tesis standartlarını geride bırakmıştı. Sonra bunun bir kazanım olmadığının bilincine vardım. Standart dedikleri şey parça başı on centavo'ya anlaştığınız, mesaiye kalacağınız, geceleri de çalışacağınız, işe gelmezlik yapmayacağınız ve herhangi bir talepte bulunmayacağınız anlamına geliyordu. Kotamı doldurmak için tuvalete gidemez, öğle tatilinde yemek yiyemez hale düştüm. Soğuk algınlığına yakalandığım zaman bile işe gelmek zorundaydım, yoksa ücretimden kesinti yapılıyordu.

Çalışma ortamı sıcak ve tozluydu. İşverenler, 'Siz-

den talep edileni yapmaktan hoşlanmıyorsanız ne zaman isterseniz gitmekte serbestsiniz,' diyor ve ekliyordu: 'İş arayan bir sürü insan var.' Parça başı çalışan işçiler haftada 500 peso ile 1.000 peso arası kazanır. Bir kilo balık 150, domates 80, papaya 25 peso'dur. Yerli malını desteklemek istesem bile buna gücüm yetmez. Başka ülkelerden gelen malların fiyatı daha düşüktür. Paranız çok azsa harcamalarınızın yerel çiftçiler ya da yerel ekonomi üzerindeki etkilerini düşünemezsiniz.'[48]

Elvira'nın deneyimleri bir başka işçi olan Marivic tarafından doğrulandı. Eşi o ikinci çocuğuna hamileyken ölen bir duldu Marivic. İki çocuğunu tek başına büyütmek zorunda olmasına rağmen yüzlerce saatini gönüllü olarak içinde yaşadığı toplumu ve sendikasını güçlendirmeye ayırıyordu. Marivic çokuluslu şirketlerin alabildiğine çığırtkanlığını yaptığı küresel Davranış Usulleri Anlaşması'na yönelik kişisel deneyimlerini paylaşıyor:

'Davranış Usulleri Anlaşması yönetim kuruluna gönderilir, ama genellikle uygulamaya koyulmaz. Üst yüklenici konumundaki şirketin temsilcileri Anlaşma'nın yaptırımlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek için geleceği zaman yönetim işçilere 'dikkatli davranmalarını' tembihler. Amirler işçilere ne kadar para aldıkları sorulduğu zaman söyleyecekleri rakamı önceden ezberletir. İşçiler yalan söylemeye zorlanır ve o yönde işbirliği yapılmazsa yönetim kişinin işini bitirene dek cezalandırmanın yollarını bulur. Benim tanıdığım işçilerin büyük

bölümü asgari ücretin altında ücretle çalışmaktadır. Dikiş konusunda hepimizin uzmanlaşmış olmasına karşın yönetim bizi çırak sınıfında gösterir, böylece asgari ücretin altında çalıştırabilir. Ticari küreselleşme giyim sanayinde işçiler için bir kâbustur. Daha da büyük yoksulluğa, işçilerin yerlerinden edilmesine, düzenli iş sahibi olmak yerine sözleşmeli istihdama ve sendikalara yönelik tehditlere yol açar. Bu durum devletin giyim sanayinde çalıştırdığı işçilere olan davranışıyla taban tabana zıttır; o sektörde işçiler kazanılmaya çalışılır ve desteklenir.'[49]

Marivic ile Elvira'nın da vurguladığı gibi, ülkede çok büyük bir işsizlik vardır. Sendikalar da bu nedenle çok zayıf kalmaktadır. Birçok insan çaresiz durumdadır ve insanlık dışı koşullarda asgari ücretin altında para alarak çalışmaya hazırdır. Grevler her ne kadar artık yasak değilse de, işçiler bunu yetkililere haftalar öncesinden haber vermek zorundadır.[50] Olabilecek en düşük ücret ihracat güdümlü büyümede anahtar rol oynamaya devam etmektedir ki, bu da Dünya Bankası'nın liberalleşme politikasının merkez temalarından biridir.

13 dolar 15.000 dolara karşı—Eşit şartlar mı?

Kırsal kesimdeki köylü tabanlı çiftçiler için ayrıntılar biraz farklı, ama verilen mücadele özünde aynıdır. Rıza Bernabe, Centro Saka'daki Küçük Çiftlikler ve Tarımsal Ticaret Merkezi'nin program koordinatörüdür. Bu merkez küçük çiftlik sahipleriyle çalışır ve Genel Gümrük ve Ticaret Anlaşması [General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)] ile Dünya Ticaret Orga-

nizasyonu [World Trade Organization (WTO)] da dahil olmak üzere tarım politikalarının ve ticaretin onları nasıl etkilediği konusuna odaklanır. 1990'ların ortalarında çoğu hükümet GATT'a imza koymuştur. Dünya Bankası da liberalleşme zorunlulukları yansıtan GATT'ın güçlü bir savunucusudur. Anlaşmaya duyulan yurttaş öfkesiyse özellikle birçok Üçüncü Dünya ülkesinde ateşli düzeydedir. GATT'ın yönetim kolunu Dünya Ticaret Organizasyonu oluşturur. Rıza koşulları çiftçiler yönünden açıklıyor:

'Küçük çiftlik sahipleriyle konuştuğunuz zaman genel kanının hayatın gitgide kötülediği yönünde olduğunu anlarsınız. GATT'a katıldığımızda çoğu devlet memuru ve Dünya Ticaret Organizasyonu bunun bizim için iyi olacağını, çünkü ihracat piyasasını bize açacağını, yeni istihdam yaratacağını söylüyordu. Geleceğe yönelik rakamlar da vardı ellerinde; her yıl 500.000 kişiye iş açılacaktı. Onun öncesinde bir tarım-ticaret dengesine sahiptik. Ama aradan on yıl geçerken ithalatımız ihracatımızdan çok daha büyük hal aldı. Birçok ülke pazarlarını bize açmanın yollarını buldu.

Safety Nets* Ayarları Araştırması ortaya koydu ki, sulama tesisleri gibi destek hizmetlerinin çoğu Marcos zamanında inşa edilenlerle aynı. Bakan Luis Lorenzo, tipik Filipin çiftçisinin 13 dolar destek aldığını söylerken, Birleşik Devletler ya da Avrupa

---

* Güvenlik Ağları (ç.n.)

Birliği'ndeki çiftçiler 15.000 ila 20.000 dolarlık devlet desteğine sahip. Çiftçilerimiz böyle bir dezavantaja rağmen nasıl rekabet edebilir ki? Sınırlı kamu yatırımıyla piyasalarımızın açılması birçok küçük çiftçi için ölümcül karışım oluşturmuştur.[51]

Focus on the Global South'un genel müdürü Walden Bello'ya göre, Dünya Ticaret Organizasyonu 'çok çelişkili bir organizmadır. 'Dünyayı ticaret kotalarını kaldırarak ve gümrük tarifelerini indirerek serbest ticarete yöneltecek bir kuruluş olması gerekirken, tarım, zihinsel mülkiyet, yatırım koşulları gibi alanlardaki merkezi anlaşmalarının çoğu aslında serbest ticaret orijinli değildir. Serbest ticaretten söz eder, ama gerçekte kuzeyli şirketlerin denetimi altında olan sübvansiyonları ve tekelleri korur. Ve Bush yönetiminin iktidara gelmesinden bu yana, Birleşik Devletler şirketleri üzerindeki korumacılığı daha da agresif düzeye taşımıştır. Bush yönetiminin politikası bir çifte standarttır: Konu Birleşik Devletler olduğunda korumacılık, dünyanın geri kalanı içinse serbest ticaret.'[52]

Genişletilebilir ulusal sanayiler

Filipinler'de yerel iş dünyası liberalleşmenin sunağında kurban edilmiştir. Joy Chavez şöyle diyor:

> 'Liberalleşme ve devlet desteğinin olmaması konu edildiğinde, sıklıkla bahsi geçen sanayi çeliktir. İthal ürünler ülkeye girerken devlet sanayi destek programlarını parçalayarak küçültmüştür ve bunlar sadece ihracat sektörü için değil, herkes için altyapı oluşturmaktan uzak hale gelmiştir. Çelik sanayi ne-

redeyse tamamen ölü hale gelmiştir. Sanayi üretimine dönük amaçlar besleyen herhangi bir ülke için çelik endüstrisinin kaybı büyük handikaptır. Ölmekte olan öteki sanayiler de petrokimya, cam ve montaj otomotivdir. Bir zamanlar oldukça parlak ve hareketli bir otomotiv montaj sektörümüz vardı. Ayrıca Manila kentsel yerleşimi çevresinde gelişmekte olan bir ayakkabı sanayine sahiptik'[53]

Tekstil sanayi de şiddetli şekilde etkilenip, 1970'lerde 200 firmadan oluşurken 2003'te 10'dan az sayıda firmaya düşecek şekilde küçülmüştür.[54]

İç pazara yönelik gıda üretimi de liberalleşmenin kancasını hissetmiştir. Helen ve Jimmy Lim küçük bir konserveleme firması olan ve hem taze, hem de konserve halinde mısır ile kuşkonmaz satan Maranatha Şirketi'nin sahibiydi. Sebzeleri ambalajlamak üzere Manila bölgesinden topluyor ve stoklu çalışan tanzim mağazalarına satıyorlardı. Akaryakıt ve gübre maliyetlerinin yükselmesiyle kendi fiyatlarını koruyamaz duruma düştüler. Zam yaptıklarındaysa, fiyatlar müşterilerinin artık erişemeyeceği düzeye çıktı. Buna ilaveten, Tayland'dan gümrüksüz ithal edilen konserve mısır ile rekabet edemez hale de geldiler. Sonunda mahalle içinde bir nalburiye dükkânı açtılar. Yeni işleri sayesinde durumlarını biraz düzeltmiş olsalar da, kendi evlerine ya da arabalarına bir daha asla sahip olamayacaklardı. Helen ile Jimmy nalburiye dükkânını satıp üç çocuklarıyla birlikte New Zelanda'ya göçtü, çünkü Filipinlerde tutunamayacaklarını anlamışlardı.[55]

Banka'nın dayattığı liberalleşmeye verilen bir başka kayıp da kauçuk sanayi oldu. Freddie de Leon'un aile işi Filipinler'de yetişen kauçuktu ve Wharton'da yüksek lisans eğitimi yaptıktan sonra 1969'da Filipinler'e dönmüştü. Aile şirketinde çalışmaya başladı ve zaman içinde 2003 yılında faaliyetine son verecek olan şirketin başına geçti. Şirket neden başarısız oldu? Bunu Freddie de Leon'dan dinleyelim:

> 'Enflasyonun yükselmesiyle birlikte işgücü maliyeti ve ithal malların fiyatları da yükseldi ki, bu işin maliyet kısmıydı. Piyasa kısmındaysa, ülkeye ucuz ithal lastikler girmeye, işkolumuz yepyeni lastiklerle doğrudan rekabet etmeye başlamıştı. Bizim işimiz lastiklerin yenilenmesi üzerineydi. Eski lastikler aşınıp kullanılamaz hale gelince onlara kaplama yapıyor ve yeni gibi işlev görmelerini sağlıyorduk. Ucuz ithal lastikler ülkeye liberalleşmeyle birlikte geldi. Pazar payımızı kaybetmeye başladık ve fiyatları maliyetler oranında yükseltemedik. Piyasada ithalat öncesinde bile ciddi rekabet vardı. Lastik kaplama işinde birkaçı büyük, çoğu küçük birçok firma faaliyet gösteriyordu. Özellikle de 1995–96 döneminde Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmamızla birlikte sektör ciddi sıkıntılar yaşamaya başladı.'
>
> Ardından 1997'deki Asya finans piyasaları krizinde devalüasyon oldu ve ithal malların fiyatları fırladı. Önce devalüasyonun bize yardımcı olacağını, ithal lastiklerin pahalı kalacağını sandık, ama öyle bir şey olmadı. İthal lastiklerin fiyatı olduğu yerde kalırken

bizim maliyetlerimiz yükseldi! Her yıl hızlanarak artan işletme kayıplarına yakalandık ve işimizi kaybettik. Aslında tüm işkolu kaybedildi, lastik yenileme alanında çalışan birçok şirket kapandı. Bu gerçekten de çok kötü, çünkü bizim sanayimiz geri kazanımın bir türünü oluşturuyordu. Yeni bir lastik ürettiğinizde onu yenilediğiniz zamankinden daha fazla petrol tüketirsiniz. Bizim işimiz çöplüklere giden atık lastik sayısını azaltıyordu ki, bu da çevre kirliliğinin daha az oranda gerçekleşmesine katkıda bulunuyordu.

Uzun zamandan beri birlikte olduğumuz insanları göndermek çok zor oldu. 250 kişi çalıştırıyorduk. Filipinlerin sanayi dallarında yaşanan şey tamı tamına budur. Dünya Ticaret Örgütü bu ülkedeki üretime yönelik girişimlerin içini boşaltmıştır. İnsanların iş hayatına girme cesaretini kırmıştır. Artık herkes ülkeyi terk etmek istiyor. İnsan ihraç edip mal ithal ediyoruz. Bu politikaların tersine döndürülmesi gerekir. Duyarlı, biraz önseziye sahip bir ülke üretime yönelirdi. Aslında Çin, Hindistan, Kore ve Malezya'nın yaptığı budur. Dünya Ticaret Örgütü'nün küreselleşme programı üzerinde düşünmemiz gerekir. Fakir ülkeler o programlardan yarar sağlamıyorsa, bunların topyekun terk edilmesi gündeme gelmelidir. Gelişmekte olan ülkelerin yararına çalışacak başka bir organizasyon oluşturulmalıdır.'[56]

Freddie şimdilerde ne yapıyor?

'Bazı arkadaşlarla birlikte denizaşırı ülkelerde çalışan işçilere hizmet götürecek bir iş kurmaya çalışı-

yoruz. Onlara kazanımlarını Filipinler'de yatırıma dönüştürmekte yardımcı olmayı umuyoruz.'[57]

Çok, çok uzakta

Yeni projesinde Freddie potansiyel olarak geniş bir pazarı bulabilir. Bunu Walden Bello şöyle açıklıyor:

> 'Her on Filipinliden biri iş bulmak için denizaşırı ülkelere gider. Avrupa'da ve Ortadoğu'da hizmetçi olarak çalışırlar ve gemilerdeki en büyük tayfa çoğunluğunu oluştururlar. Sekiz milyon hanenin geçimi o işçilerin gönderdiği havalelere bağlıdır. Ekonomik stres ülke dışında iş bulma olasılığıyla birleşince, yurtdışında çalışma imkanları Filipinler'de verilen siyasi mücadelede kısıtlayıcı etki yapmıştır. Birçok insan ülkeyi terk etmeyi orada kalıp daha iyi toplumsal yaşam ve politik uzlaşım için mücadele etmeye yeğlemiştir.'[58]

Ekonomik Reformlar İçin Eylem koordinatörü Filomeno Sta Ana III bu yaklaşıma şunu ekliyor:

> 'İşsizlik ve düşük standartlı istihdamın işgücüne oranı üçte biri bulmaktadır. Nitelikli iş bulunamaması insanları ülke dışına yöneltmektedir. Bu da sadece ülkemizin insan kaynaklarının kaybı açısından değil, ailelerin parçalanması yönünden de büyük zarara yol açmaktadır.'[59]

Mini-Size Me

Denizaşırı ülkelere gitmeyi seçen insanların kaçtığı yoksulluk ciddi boyutlardadır. Toplumsal Hava İstasyonu adlı kâr amacı gütmeyen kuruluşun yaptığı araştır-

maya göre, gündelik geçim sıkıntısı nedeniyle açlık çeken Filipinlilerin nüfusa oranı 2005'in dördüncü çeyreğinde %16.7'ye vurmuştur. Yoksulluk sınırı altında yaşayanların oranı %57'ye çıkmıştır ve bu oran 2004'ün başından bu yana %46 ile %58 arasında dalgalanmaktadır.[60] Filipinlerin bazı bölgelerinde insani gelişim endeksi neredeyse Sahra-altı Afrikası'ndakiyle aynıdır.[61] Filipin Araştırmacı Gazetecilik Merkezi yeni bir 'Mini-Size Me' olgusu ortaya atmıştır. 'Proctor & Gamble birim müdürü Jonathan Chua bunu şöyle açıklar: Toplu işten çıkarmalar tüketici eğilimleriyle örtüşmenin bir sonucudur. Filipinlilerin harcanabilir gelirinin neredeyse günden güne azalmasıyla 100 ila 200 gramlık konserve gıda maddeleri pazar payını %50'ye yükseltmiştir.'[62] Yani yoksul insanlar artık yiyeceği çok küçük miktarlarda alabilir hale gelmiştir.'

Filipinler devleti neden yoksulluk yükünün hafifletilmesi ya da kendi sanayilerinin desteklenmesi konusuna daha fazla para yatırmadı? Çünkü ülkenin gelirleri dış borçların ödenmesine gidiyordu. Marcos'un 1986'da baştan indirilmesinden sonra Başkan Corazon Aquino makul ve meşru olmayan borçların görüşmelere açılması fırsatını tepti. Bunu yapmak yerine Birleşik Devletler Kongresi'ne, "Bütün borçlarımızı ödeyeceğiz," diyerek güvence verdi.

%90 'Ilımlı Borçlanma' mıdır?

Lidy Nacpil, borçlanma konularına odaklanmış bir sivil toplum örgütü ağı olan Jubilee South'un uluslararası koordinatörüdür. Kendini halktan insanların eko-

nomi politikalarından nasıl etkilendiğini anlamaya ve alternatifler için mücadele vermeye adamıştır. Tutku içeren bu yüklenimi ateşle sınanmış, kendisi gibi eylemci olan eşi 1987 yılında, çocukları henüz altı yaşındayken ordu tarafından katledilmiştir.

'Devletin vergi gelirlerinden borç ödemelerine ayrılan dilim, toplamın %80 ila %90'ını oluşturur. Hükümet kalan %10 ila %20'ye ulusal bankalardan ya da uluslararası kuruluşlardan aldığı borçları ekleyerek bütçe yapar. Filipinler hâlâ kimi Marcos dönemi borçları ödemektedir ki, bunlar arasında Bataan Nükleer Santrali'nin yapımı için alınanlar da vardır. Filipinler herhangi bir borç sildirme çizgisine de girmemiştir. 2005 Eylül'ünde yapılan yıllık toplantısında Dünya Bankası yapısal ayar (liberalleşme, özelleştirme, kısıtlamaların kaldırılması) politikalarına uyum sağlayan 18 ülkenin borçlarını Yüksek Borçlanma Altındaki Yoksul Ülkeler programı uyarınca silme kararı almıştır. Bu, Güney'in borçlarının oluşturduğu okyanusun içinde küçük bir damladır.

Kreditörler sadece en yoksul ve en fazla borçlu olanın affa gereksindiğini ileri sürmektedir. Filipinler ise 'orta gelirli ve ılımlı borçlanma altında' kabul edilir. Yani vergi gelirlerinin %90'ını borç ödemelerine ayıran bir ülke olarak 'ılımlı borçlanma altında' olduğumuz ileri sürülmektedir! Kreditörler çözümün daha iyi vergi politikalarında olduğunu söyler. Yani onlara göre vergileri artırmamız ve daha fazla borçlanmamız gerekir. Bizi ödeme gücünü

sürdürebilir borçlu, 'kendi ayakları üstünde durabilir pazar ekonomisi' olarak görme eğilimindedirler, çünkü borç ödemelerini otomatiğe bağlayan bir yasamız vardır ve tüm yatırımları, hizmet bedellerini ödemek üzere vergi gelirlerinden geriye sadece %10 kalması önemli değildir. Paralarını tahsil ettikleri sürece bunun sağlık hizmetleri ve eğitimde çok yüksek bedellere patlaması umurlarında değildir.

Kreditörlerin ve büyük uluslararası yatırımcıların bakış açısından 'kendi ayakları üstünde durabilir pazar ekonomisi' kavramı tamı tamına Dünya Bankası paradigmaları ve politikalarıyla ifade edilir. Onların sağlıklı pazar ekonomileri olarak nitelendirdiği ekonomiler ticaret ve anapara transfer hesapları yönünden açık ve devletin büyük rol oynamadığı ekonomilerdir. Bu da elbette özelleştirme anlamına gelir. Devletin özellikle de elektrik ve su gibi potansiyel kârlılığı yüksek alanlardan çekilmesini isterler, çünkü bunlar alternatifi bulunmayan yaşamsal tüketim kalemlerini oluşturur.'[63]

Filipinlerde elektrik ve su zaten özelleştirilmişti. Bu nasıl gerçekleştirildi ve sonuçları ne oldu?

Özelleştirme Tsunamisi

1990'ların başlarında Filipinler'de elektrik kesintisi çok yaygındı. Kaynaklarının en büyük bölümü borç ödemelerine gittiğinden, enerji altyapısına yatırılacak para yoktu. Focus on the Global South'dan Joy Chavez bu meselenin üzerine ayrıntılı şekilde eğilmiştir:

'Enerji sektörü reformu Dünya Bankası tarafından güçlü şekilde desteklendi. Filipinler hükümeti aralarında Enron'un da bulunduğu bağımsız enerji üreticileriyle sözleşmeler yaptı. Bu aslında enerjinin özelleştirilmesi anlamına geliyordu, çünkü Ulusal Enerji Şirketi adlı devlet kuruluşu yeni üretim tesislerine yatırım yapmayı çoktan bırakmıştı. 1990'da elektriğin kilowatt saat bedeli ortalama 1.83 peso idi. 2004'e gelindiğinde bu rakam 5.58 peso'ya çıkmıştı. Manila kentsel alanında su da özelleştirilmişti ve öteki bölgeler de de aynı şeyin yapılması hedefleniyordu. Özel su şirketlerinin uyguladığı fiyatlar özelleştirme öncesi fiyatların %400 üzerindeydi. Hizmet kalitesi de belli bölgelerde iyice düşmüştü, çünkü özel şirketler hizmet götürmek için gerekli yatırımı yapmayı reddediyordu. Su ve elektrik ikinci özelleştirme dalgası olarak kabul edildi.

İlk dalgayı hükümetin sahip olduğu ve kontrol ettiği şirketler oluşturmuştu. Bunlar arasında petrolü rafine eden ve pazarlamasını yapan ve ülkenin en yüksek performans gösteren kuruluşlarından biri olan Petron Şirketi, Ulusal Çelik Şirketi, Filipin Ulusal Bankası, Filipin Havayolları, Filipin Tersane ve Mühendislik Şirketi, Filipin Birleşik Maden Tasfiye ve Rafinecilik Şirketi vardı. Ayrıca bir sayıda madencilik, çimento ve şeker şirketi de özelleştirildi. Sağlık, eğitim ve emeklilik fonları üzerindeki kamu/özel sektör ortaklığı bir sonraki (üçüncü) dalga özelleştirmeyi oluşturacaktı.'[64]

Sadece kitapta anlatıldığı şekliyle işe yarar

Filipinler resmen şimdilerde resmi bir Dünya Bankası /IMF programı altında olmasa da, hâlâ aynı ekonomik politikaları izlemektedir. Küçük Çiftlikler ve Tarımsal Ticaret Merkezi'nden Rıza Bernabe şöyle diyor:

> 'Filipinler hükümetlerinin üzerinde liberalleşmeye dönük birçok baskı vardır. Birincisi GATT'a tabiyiz. İkincisi, Dünya Bankası sık sık liberalizasyonun ülkelerin kabul etmesi gereken ekonomik yönetim formülünün bir parçası olduğunu dayatan çalışmalarla çıkıp gelir. Ve bizim ekonomistlerimizin çoğu Batı üniversitelerinde yetişmiştir ki, bu eğitim kurumlarında geçerli düşünce tarzı liberalleştiğin zaman üreticinin daha verimli çalışacağı, son tüketici fiyatlarının düşeceğini v.s. dile getiren neo-liberal çerçevedir. Ama gerçekte, son tüketiciye yansıyan fiyatlar düşüş göstermemiştir. Filipinli üreticiler işlerini kaybetmiştir ve üretim tabanımız ithal malların girişiyle erozyona uğramaktadır. Söylenenler sadece kitap sayfalarında geçerlidir.'[65]

Jubilee South'dan Lidy Nacpil bunun altında yatan dinamiğe açıklık getirir:

> 'Borçlanma ilişkisindeki en önemli nokta, güç etkileşimi kurma gereğidir, çünkü başka politikalar ancak bu yolla borçlandırmadan edilen kârdan uzak tutulabilir. Ödediğimiz sadece mali yatırım kârı değildir. Bunun yanı sıra, borçlu durumda olmamız nedeniyle refah politikalarından vermeye zorlandı-

ğımız ödünler de vardır. Sadece gümrük tarifelerinin indirilmesinden ne kadar zarara uğradık? Kaybedilen miktar 1995'ten bu yana 100 milyar peso'nun üzerine çıktı. Ve son noktada kimin kime borçlu olduğunu sorar duruma geldik. Sırtımızdan çok büyük kazanç sağladınız ki, bu tüm sömürgecilik tarihinin özetidir.'[66]

Dünya Bankası artık Üçüncü Dünya ülkelerine yapısal ayar kredileri dayatmıyor. 1990'ların sonuna doğru bu kredilerin adı kötüye çıktı, çünkü gerçekte ülkelere yoksulluktan sıyrılmakta yardımcı olmadıkları açıkça anlaşılmıştı. Korkunç bir hata olarak görülüp terk mi edilmişlerdi? Pek öyle olmadı. Yoksulluğu Azaltma Stratejisi programlarıyla birlikte tekrar vaftiz edildiler ve söyleme 'iyi yönetim' ve 'etki altındaki toplumlarla müzakere' gibi terimler dahil oldu. Ama temel noktalar aynı kaldı.[67] Bu programlar ayrıca Banka politikalarının temel olarak kitlesel yoksulluğu azaltmaya yönelik şekilde tasarlanmadığına inanan STÖ'lerce de popülist kabul edildi. A.B.D. Hazine Bakanlığı'nın yayımladığı *Birleşik Devletler'in Çok Katılımlı Gelişim Bankalarına Katkısı* başlıklı rapor da Dünya Bankası'nm 'Birleşik Devletler'in katı hakimiyeti altında bulunan, bu ülkenin stratejik çıkarlarına sadakatle hizmet etmekle kalmayıp kısa vadeli siyasi hedefleri doğrultusunda da yararlılık gösteren bir unsur olduğu' hususunu vurgular'[68]

Umut ışıltıları

Filipinler için kendi kaderini tayin etmeye ve daha fazla ulusal kaynağı eğitim, sağlık, altyapı ve ulusal sana-

yilerin desteklenmesi alanlarına kaydırma umudu var mıdır? Joy Chavez, insanların artık inisiyatifleri sahiplenmeye daha yönelik ve amaçları doğrultusunda daha aktif olduğuna inanıyor. Artık eyleme geçmeye ve devlet desteği için dayatmaya her zamankinden daha fazla hazırlar. Artık daha fazla toplumsal oluşum ve birleşik eylem var.'[69]

Yeni ilerici parti Akbayan'ın Kongre'de üç üyesi bulunuyor ve 79 eyaletten 64'ünde örgütlenmiş durumda. Temel oluşum söylemi toplumsal hareketler ve liderleri (otuzlu yaşlarının başındaki) gençlerden oluşuyor. Kişilere değil, programlara dayalı yeni bir tür politika oluşturuyorlar.[70]

Lidy Nacpil ise Güney Amerika'da olup bitenlerden ötürü üst düzeyde şevk kazanmış:

> 'Venezuela, Brezilya, Bolivya, Ekuador, Küba ve Şili arasında daha ilerici bir uluslar bloğu oluşmuş durumda. Biz ise birbirimizden kopuk halimizde alternatif politikalar üretemiyoruz. Birleşmeliyiz. Bu küresel bir sorundur. Dolayısıyla küresel çözümlere ihtiyacımız var.'[71]

Değişim gerçekleşirse ortaya nasıl bir şey çıkar?

Tekstil işçisi Elvira'nın bir düşü var: Herkesin temel gereksinmelerini sağlayabildiği, çalışacak işi, yeterli yiyeceği, barınılacak konutu bulduğu, tüm çocukların okula gidebildiği, hastanelerin herkese açık olduğu, insanların birey olarak potansiyellerini geliştirmeye katkıda bulunacak işlerde çalışabildiği bir toplum olmak.'[72]

SONNOTLAR

1 Walden Bello, David Kinley ve Elaine Elinson, Development Debacle: The World Bank in the Philippines (Gelişme Fiyaskosu: Dünya Bankası Filipinlerde), San Francisco, Institute for Food and Development Policy, 1982, sy. 22.

2 Aynı kaynak, sy. 59.

3 Ekonomist ve Left Business Observer'in kurucusu olan Doug Henwood ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 21 Ocak 2006. Buradan sonra Henwood röportajı olarak anılacak.

4 Aynı kaynak.

5 Aynı kaynak.

6 Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 140–41.

7 'Manila Export Zones Lure Business' ('Manila Serbest İhracat Bölgesi İş Dünyasını Cezp Ediyor'), Christian Science Monitor, 18 Eylül 1980.

8 Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 146.

9 Henwood röportajı.

10 'Testimony of a Worker' ('Bir İşçinin Tanıklığı'), İnsan Hakları Daimi Divanı, Filipinler Oturumu, Philippines: Repression and Resistance (Filipinler: Baskı ve Direniş), Londra, KSP, 1981, sy. 89–90.

11 Filipinli organizatör Mylene ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, Şubat 2006.

12 Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 142.

13 Aynı kaynaktan alıntı, sy. 143.

14 Ekonomik Reformlar İçin Eylem koordinatörü Filomeno Sta Ana III ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 20 Ocak 2006. Buradan sonra Sta Ana röportajı olarak anılacak.

15 The Philippines: Domestic and External Resources for Development (Filipinler: Gelişme İçin İç ve Dış Kaynaklar), Washington, Dünya Bankası, 1979), sy. 12.

[16] Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 20.

[17] Sam Bayani'den alıntı. 'What's Happening in the Philippines' ('Filipinler'de Neler Oluyor'), Far Eastern Economic Reporter, Ekim 1976.

[18] Severina Rivera ve Walden Bello, 'The Anti-Aid Campaign After 4 Years' ('4 Yıl Sonra Yardım Karşıtı Kampanya'), Logistics of Repression, Washington D.C., Filipin Halkının Dostları, 1972, sy. 4.

[19] Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 21.

[20] Dünya Bankası 1976, 1979, 1980 ve 1981 yılları gizli istatistikleri.

[21] Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 37.

[22] Chong-suk Han, Sue Chin, Ron Chew, Robert Shimabukuro ve David Takam, 'Unknown Heroes' ('Bilinmeyen Kahramanlar'), Colorlines 4, no. 3 (Güz 2001).

[23] Aynı kaynaktan alıntı, sy. 43.

[24] Aynı kaynaktan alıntı, sy. 48–49.

[25] www.probeinternational.org

[26] Aynı kaynak.

[27] Aynı kaynak.

[28] Aynı kaynak.

[29] Aynı kaynak.

[30] Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 54.

[31] Filipinli organizatör Anita ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 18 Şubat 2006.

[32] Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 15.

[33] Aynı kaynaktan alıntı, sy. 45.

[34] Rural Development: Sector Working Paper (Yöresel Gelişme: Sektör Çalışması Raporu), Washington, Dünya Bankası, 1975, sy. 40.

[35] Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, p. 45.

[36] Aynı kaynak, sy. 92.

[37] Aynı kaynak, sy. 183.

38 Aynı kaynak, sy. 183.

39 Aynı kaynak, sy. 59–60.

40 Aynı kaynak, sy. 166.

41 Eric Toussant, 'The World Bank and the Philippines' ('Dünya Bankası ve Filipinler'), www.cadtm.org. Buradan sonra Toussant olarak anılacak.

42 'Working Level Draft CPP [Country Program Paper]', 'Bruce Jones'ten memorandum', Washington, 29 Ağustos 1980, sy. 7.

43 Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 61

44 Toussant.

45 Industrial Development Strategy and Policies in the Philippines (Filipinler'de Sınai Gelişim Strateji ve Politikaları), Rapor no. 2513-PH, Washington, Dünya Bankası, 29 Ekim 1979, cilt. 2, bölüm 7.

46 Report and Recommendations of the President of the IBRD to Executive Directors on a Proposed Structural Adjustment Loan to the Republic of the Philippines (IBRD Başkanından İcra Müdürlerine Filipinler Cumhuriyeti'ne Yönelik Yapısal Ayar Kredileri Konusunda Rapor ve Tavsiyeler), Rapor no. P-2872-PH, Washington, Dünya Bankası, 21 Ağustos 1980, sy. 31.

47 Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 170.

48 Filipinli sendikacı Elvira ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 12 Şubat 2006. Buradan sonra Elvira röportajı olarak anılacak.

49 Elvira röportajı.

50 Sta Ana röportajı.

51 Centro Saka'daki Küçük Çiftlikler ve Tarımsal Ticaret Merkezi'nin program koordinatörü Riza Bernabe ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 5 Şubat 2006. Buradan sonra Bernabe röportajı olarak anılacak.

52 Focus on the Global South genel müdürü Walden Bello ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 22 Ocak 2006. Buradan sonra Bello röportajı olarak anılacak.

[53] Focus on the Global South genel müdür yardımcısı ve Filipinler Programı'nın koordinatörü genel müdürü Joy Chavez ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 5 Şubat 2006. Buradan sonra Chavez röportajı olarak anılacak

[54] Stop De-Industrialization (Endüstriden Kaçışı Durdurun), Manila: Adil Ticaret İttifakı, 2003, sy. 16.

[55] Madge Kho ailesi ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 30 Ocak 2006.

[56] İşadamı Freddie de Leon ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 12 Şubat 2006.

[57] Aynı kaynaktan alıntı.

[58] Bello röportajı.

[59] Santa Ana röportajı.

[60] Toplumsal Hava İstasyonu Araştırması, 2005'in 4. çeyreği.

[61] Sta Ana röportajı.

[62] Avigail Olarte ve Yvonne Chua, 'Mini-Size Me', Filipinler Araştırmacı Gazetecilik Merkezi, Mart, www.pcij.org/i-report/1/mini-size.html.

[63] Jubilee South'un uluslararası koordinatörü Lidy Nacpil ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 17 Şubat 2006. Buradan sonra Nacpil röportajı olarak anılacak.

[64] Chavez röportajı.

[65] Bernabe röportajı.

[66] Nacpil röportajı.

[67] Bello röportajı.

[68] Bello ve diğerleri, Gelişme Fiyaskosu, sy. 198.

[69] Chavez röportajı.

[70] Akbayan kurucularından Joel Rocamora ile Ellen Augustine tarafından yapılan röportaj, 29 Ocak 2006.

[71] Nacpil röportajı.

[72] Elvira röportajı.

10 Yıkım İhraç Etmek

Silah alımlarını, nükleer güç santrallerini ve çevre felaketlerini finanse eden ihracat kredi kuruluşları, sessizce ekonomik tetikçi oyununun en büyük ve en kirli unsurları haline geldi.

Bruce Rich

Bruce Rich, Washington'daki Çevresel Savunma kuruluşunun kıdemli avukatlarından biridir. Rich baş edilmesi olanaksız görünen durumların sunduğu rekabet duygusundan hoşlanan bir kişi olarak, ihracat kredilendirme kuruluşlarını araştırdı ve söz konusu oluşumların edimlerini hiçbir engellemeyle karşılaşmadan ve gitgide daha da pervasızca sürdürdüğünü anlayınca bu konuda mutlaka reform yapılması gerektiğini savunmaya yöneldi.

Dünya Bankası'nın ve çevresel bozulmanın tarihini ayrıntılarıyla afişe eden kitabı *Dünyayı Mortgage İle Satmak* 1994 yılında yayımlandı ve *New York Times*'ten *Le Monde Diplomatique*'ye kadar birçok yayın organında geniş yankı yarattı. Çok sayıda uluslararası kuruluş için danışmanlık yaptı ve Birleşik Devletler Kongresi karşısında birçok kez tanık olarak ifade verdi. Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın Global 500 ödülüne layık görüldü. Son kitabı *Dünyanın Düşmesini Engellemek: Savaşın Küreselleşmesi ve Antik Hindistan'ın En Büyük İmparatorunun Etik Devrimi* 2007 yılında yayınlandı.

Yıkım İhraç Etmek

Şu fantezi dizisini geleceğin distopik bir dünyasında düşleyin: Sanayileşmiş ülkeler tek hedefi ulusal ekonomiyi büyütmek olan insafsız birimler oluşturmaya karar veriyor. Bu birimler edimleri konusundaki bilgilerin büyük bölümünü (sadece ücret ve masraflarını vergiler yoluyla karşılayan toplumdan değil, kendi yasama organları ve bakanlıklarından da) gizli tutuyor. İşleri yoksul ülkelerin mamul ve hizmet alımını kolaylaştırarak kendi ülkelerinin şirketlerini zenginleştirmek ve bunu yaparken çevresel koşulları ve o tür alımların müşteri konumundaki toplumda nasıl hasarlar açacağını umursamıyorlar.

Bu unsurlar uluslararası çevre konvansiyonlarını, Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir gelişme konusunda son on beş yıl boyunca düzenlediği toplantıları ve zirveleri başka bir gezegende yapılmışçasına yok sayıyor. Nükleer santralleri, kütlesel silah alımlarını destekliyor, hiçbir özel bankanın ya da uluslararası gelişim kurumunun tek başına dokunamayacağı devasa beyaz fil entrikaları düzenliyorlar. Sahip oldukları finans desteği dünya ölçeğinde milyonlarca insanın yaşam alanını terk etmeye zorlanmasını sağlıyorlar. Gelişmekte olan ülkelerde sera gazları yayan enerjilerle çalışan altyapıların inşa edilmesini destekliyor, bunun iklim üzerinde yapacağı etkiyi tamamen göz ardı ediyorlar. Ve tüm bunları kolaylaştırmak için her yıl milyarlarca doları rüşvet ola-

rak dağıtıyorlar; yoksul ülkelerde hükümetleri ve iş çevrelerini yolsuzluğa çekerek demokrasinin ve gelişmenin temellerini oyuyorlar.

Okuduklarınız ne yazık ki fantezi değil, tipik bir ihracat kredilendirme kuruluşunun tamı tamına tarifi. İhracat kredilendirme kuruluşları kamuoyunun bilgisi dahilinde oluşturulan, daha varlıklı sanayileşmiş uluslar (ve gitgide artan bir eğilimle Çin, Brezilya gibi dinamik ekonomilere sahip ülkeler) tarafından idare edilen finans oluşumlarıdır. İKK'lar her yıl gelişmekte olan uluslara dünya ölçeğindeki tek kaynaklı ya da çok kaynaklı gelişme yardımlarının (Birleşmiş Milletler ile Dünya Bankası fonları da dahil olmak üzere) toplamından daha fazla para dökerek küresel ekonominin anahtar konumundaki oyuncuları haline gelmiştir. Ama bunlar dış yardım kuruluşları değildir. Ülkelerinde birer *iç* destekleme kurulu olarak tasarlanmışlardır. Misyonları merkezleri kendi ülkelerinde olan çokuluslu şirketlerinin denizaşırı satışlarını patlatmaktır. Metotlarıysa, özel banka kredilerine doğrudan mali kaynak ve teminat sağlamak, böylece yoksul ülkelerin Birinci Dünya'nın çokuluslu şirketlerinden mal ve hizmet satın alabilmesini sağlamaktır.

Bir İKK Nasıl Çalışır?

Tipik İKK çalışma şeklini tarif etmek için gelişmekte olan bir ülkede, örneğin Bangladeş'te yapılacak bir barajın tribünlerini ve mühendislik hizmetlerini alalım. Hükümete bağlı bir kurum (finansmanı Amerikalı vergi mükellefleri tarafından sağlanan) Birleşik Devletler Ex-

Im Bank'tan bir Amerikan firmasından türbin ve mühendislik hizmeti almak üzere kredi çeker. Herhangi bir sorun yaşanmazsa Amerikan şirketi bu alışverişten güzel kâr eder ve kısmen Amerikalı vergi mükellefleri tarafından sübvanse edilen borç Bangladeşliler tarafından geri ödenir. Ama projede sorunlar varsa Bangladeş hükümeti taksit ödemelerini geciktirir ya da kredi koşullarını yeniden görüşmek ister. Arkasında Birleşik Devletler'in desteği olan A.B.D. Ex-Im Bank ise Bangladeş'in Amerikan firmasına başlangıçta kabul edilen koşullarda ödeme yapması için baskı uygular. Bu oyunun çok sayıda ve çok daha karmaşık versiyonları vardır, ama temel mekanizma gayet basittir.

İKK'ların küresel ticaret topluluğunun refahı lehine çalışan en büyük tedarikçiler olarak görülmesinin nedenleri sıradan sayılamayacak kadar tutarlıdır. Bu kuruluşların dünya ihracatındaki payı %9 civarında seyrederken, bu rakam aslında gelişmekte olan daha yoksul ülkelerin üzerindeki etkilerinin küçümsenmemesi gerektiğini vurgular, çünkü Birinci Dünya'nın vergi mükellefleri mali riski İKK'lar vasıtasıyla üstlenmediği sürece küçük bankalar oralara, özellikle de çevresel ve toplumsal zararlar verecek büyük projelere kredi açmaz. Dünya Bankası'na göre, içinde olduğumuz onyılın başlarında İKK'lar dünyanın en yoksul 70 ülkesinde gayrı safi pazar yatırımın %80'ini karşılamıştır; 1997 ile 2002 arasında bu ülkelere açılan, 20 milyon doların üzerindeki her özel uluslararası ticaret bankası kredisi-

nin arkasında bir sanayileşmiş ülke İKK'sının resmi teminatı vardır.[1]

Ama iki taraflı çalışan ve potansiyel çevresel ve toplumsal bozulmaları an aza indirmek için kredilendirme projeleri yürüten gelişim çoğu ajanslarının ve Dünya Bankası gibi uluslararası gelişim bankalarının tersine, İKK'ların büyük bölümü bu konularla ilgilenmediklerini gayet kararlılıkla ortaya vurmuştur. Uluslararası çevre anlaşmalarını ve istikrarlı kalkınma kararnamelerini sık sık hiçe saymaktadırlar. İKK'ların Dünya Bankası'nın, İMF'nin, hatta Dünya Ticaret Örgütü'nün hayırseverlik ve mali sorumluluk mercii olarak görünmesine yol açan, istediği şekilde davranan kuruluşlar olduğunu öne sürmek abartı sayılmaz.

Aslında bu son gruptaki birçok gelişim kuruluşunun uygulamalarıyla (yoksullara çevreyle uyumlu şekilde yardım etme iddiasını da içeren) retoriği arasında büyük çelişki, STÖ'lerin Dünya Bankası'na eleştiride bulunurken sık sık vurguladığı bir uçurum vardır. Ama 18. Yüzyıl Fransız moralisti la Rochefoucauld'un vurguladığı gibi, riyakârlık ahlak bozukluğunun erdeme verdiği haraçtır. Bunun ilk adımı elbette ki kurumsal reforma gidilmesi ve iki ya da çok yanlı yardım kuruluşlarının oluşturulmasıdır ki, ortada hiç değilse politikalarından sorumlu tutulabilecek unsurlar olsun.

İKK'lar bir bütün olarak düşünüldüğünde dünyanın en büyük kamu finans yapısını oluşturur. 2004'te verdikleri nispeten uzun vadeli borçların ve teminatların toplamı 76 milyar dolarken, 788 milyar dolarlık

uluslararası ticaret ve yatırımı finanse etmiş, teminata bağlamış ve sigortalamışlardır. Nispeten uzun vadeli borçların %70 ila %80'i gelişmekte olan ülkelerdeki büyük altyapı projelerine verilmiştir. Ve elbette ki İKK'lar o tür projelerin tek büyük özel sektör finansörlerini oluşturmuştur. Ciddi sayıda projede, özellikle de büyük barajların, kömür ve nükleer enerji kullanacak santrallerin, madencilik operasyonlarının gerçekleştirilmelerinde, gerek bakir, gerekse nüfus yoğunluğuna sahip alanlardaki yolların, petrol boru hatlarının yapımında, ormancılık ve tarımsal plantasyon girişimlerinde önemli çevresel ve toplumsal etkenler yok sayılmıştır. 1990'ların sonunda İKK'lar aracılığıyla açılmış krediler Endonezya'nın borcunun %24'üne (yaklaşık 28 milyar dolara) tekabül ediyordu ve kömür yakıtlı büyük santrallerin inşa edildiği elektrik sektörüyle, devasa kâğıt işleme tesislerinin ve onları besleyecek kütlesel ormancılık operasyonlarının yapıldığı kâğıtçılık sektöründe yoğunlaşıyordu.[2]

Gittikçe artan sayıdaki İKK projeleri çevresel, toplumsal ve ekonomik verimlilik açısından öylesine sorunludur ki, Dünya Bankası bile bunların bazısına finansmanı sağlamayı reddetmektedir. İKK'larsa buna karşılık dünya kamuoyunun, özü itibarıyla gelişmekte olan ülkelerin yararına hizmet etmeyeceği kararıyla reddettiği projelere fon tahsis etme eğilimine girmiştir. Ve bu kuruluşların karşılık olarak dayattığı şey, serbest ticaret savunucularının ekonomik ve toplumsal gelişmeye uzanan en iyi yol olduğu iddiasıyla borazancılığını yaptığı

'küreselleşme vasıtasıyla gelişim' bile değildir. Ana fikir sadece İKK'ların kendi ülkelerindeki ekonomik refahı bir üst düzeye taşıyacak olan ihracatın gelişimini desteklemektir.

Geçtiğimiz iki onyılda İKK finansmanı dört mislinden fazla artarken, sanayileşmiş uluslardan gelen dış kaynaklı yardımlar enflasyon doğrultusundaki artışlara bile denk gelmeyecek oranda yükselmiştir. Dünyanın zengin ülkelerinden ve uluslararası toplumsal kuruluşlarından beş yılı aşkın süre içinde gelen dış yardımlar yıllık 65 milyar dolar civarında kalmıştır ki, bu rakam İKK'ların aynı dönem içinde gelişmekte olan ülkelerde uygulanacak geniş ölçekli projelere verdiği borçlarla aşağı yukarı aynıdır. 2000'lerin başlarında İKK'ların işlem hareketlerinin, gelişmekte olan ülkelerin tüm resmi kreditörlere (yani devletler ve devlet destekli kuruluşlara) olan borcunun %40'ını kapsadığı hesaplanmıştır. Bu rakam aynı ülkelerin Dünya Bankası ile İMF'ye olan toplam borç oranını oldukça gerilerde bırakır. Nijerya, İran, Cezayir gibi gelişmekte olan ülkelerin ve Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan gibi geçiş dönemindeki birçok istikrarsız ekonominin borçlarının yarıdan fazlası İKK'laradır.[3] İKK'ların piyasa hakimiyeti sağladığı son iki onyıl boyunca gerçekleşen şey aslında açık pazarların zaferi değil, daha ziyade 'yeni merkantilizm'dir ki, bu da daha güçlü ve varlıklı ülkelerle büyük şirketlerin büyüyen uluslararası rekabet karşısında yeni pazarlar bulmak için sonuçları gözetil-

meksizin ittifak yapması anlayışının yeniden revaç görmesi anlamındadır.

İKK'lar tanım olarak şirketlerin üstlenmediği ve özel bankaların mali ya da siyasi risk nedeniyle desteklemediği kredi hareketlerine para verir. Klasik ekonomiler varlıklı ülkelerin İKK'larının özel sektör yatırımları için risk alınmasını dikte etmez. Tam tersine, risk üstlenimi açık şekilde piyasa işleyişiyle etkileşim halindedir. Bunun bir sonucu olarak İKK'ların edimleri, sık sık ekonomik anlamda yolundan sapmış, önemli çevresel etkilere yol açan gelişimlere neden olur. Endonezya bu konuda, özellikle de her zaman sallantıda ve yolsuzluk içinde olan hükümetleri, ayrıca Aceh ve Batı Papua gibi bölgelerindeki iç huzursuzluk nedeniyle klasik örnek oluşturur. Eski başkan Suharto'nun çocuklarına ve yardakçılarına yasadışı ödemeler yapmak için çokuluslu şirketlerle çalışan İKK'lar iç huzursuzluk riski nedeniyle geçtiğimiz on beş yılı aşkın süre boyunca kağıt hamuru özü üretimi gibi anahtar konumdaki sektörlerde muazzam bir erişim kapasitesi oluşturulmasını desteklemiştir. Bu sanayi daha sonra yağmur ormanlarının ve koruma altındaki bölgelerin kitlesel ölçekte yasadışı tahribine katalizör vazifesi yapmış ve kötü işletilen fabrikaların çevre kirliliğine katılmasına yol açmıştır. İKK'lar böylece Endonezya'nın çevresel değerlerinin yağmalanmasında, ülke ekonomisinin bozulmasında ve demokratik reformlar için yapılan toplumsal baskının temelinin boşaltılmasında önemli rol oynamıştır.

Net sonuç absürd (ve ağza alınmayacak kadar müs-

tehcen) bir politika fıkrası gibidir ve kaybeden taraf yoksullar olmuştur. Varlıklı uluslar ağırbaşlı tavırlarla çevre konvansiyonlarına imza koyar ve mükelleflerince desteklenen iki katılımlı yardım kuruluşları, Dünya Bankası ve BM Gelişim Programı gibi çok katılımlı kurumlar vasıtasıyla siyasi açıdan doğru söylemleri kuşanır. Ama aynı ülkelerin İKK'ları o yöndeki politikaları ve hedefleri unutmakla kalmaz, bu kavramlara karşı edimler içine girer. Varlıklı ülkeler gelişmekte olanlara serbest piyasa ve yönetimde daha fazla şeffaflık vaazları verir. IKA'larının çalışma tarzıysa bunun tam tersine, içte alışverişi el altından desteklemektir; en önemli edimleri Dünya Ticaret Örgütü'nün şart koştuğu gereklerden muaftır; kendilerini şeffaflıktan uzak tutmak için ticari gizlilik bahanesine başvururlar; çoğu yaptığı işle ilgili en temel bilgileri bile kamuoyuna açıklamayı reddeder.

Birçok ülke İKK'lara ilaveten kendi çokuluslu şirketlerinin denizaşırı girişimlerine politik ve mali risk sigortası sağlayacak kurumlar oluşturmuştur. Bu tür kuruluşlara örnek olarak Birleşik Devletler Denizaşırı Özel Yatırım Şirketi ve Japon Uluslararası Ticaret Bakanlığı ve Sanayi Yatırımları Güvence Kurumu [efsanevi Industry Investment Insurance Department (MITI)] verilebilir. Bazı ülkelerde iki işlev, yani ihracat kredilendirmesiyle yatırım sigortası aynı yapı bünyesinde birleştirilmiştir.

En eski İKK olasılıkla İngilizlerin I. Dünya Savaşı ertesinde Britanya ihraç mallarını desteklemek için kur-

duğu İhracat Kredileri Teminat Departmanı'dır. Birleşik Devletler İhracat-İthalat Bankası (U.S.A. Ex-IM Bank) ise 1934'te kurulmuştur. Aralarında Kanadalıların İhracat Geliştirme Şirketi, Fransızların COFACE, Almanların Hermes Guarantee, İtalyanların SACE ve Japonların (şimdi Japon Uluslararası İşbirliği Bankası'nın bir parçası olan) İthalat-İhracat Bankası'nın da bulunduğu geri kalan çoğunluk II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuştur. Japonya, Almanya ve Birleşik Devletler gibi ülkelerin İKK'ları yakın dönemde verdikleri yeni kredilerle ortalama yıllık borç ve teminatı 15 milyar dolardan 20 milyar dolara çıkartmıştır.

Sabıka kaydı: Toplumsal karmaşaya, çevresel yıkıma ve yozlaşmaya yol açmak

İKK'lar geçtiğimiz yıllardaki çevresel, toplumsal ve elbette ki ekonomik ihmalkârlıklara ilaveten, yolsuzluğu, çevresel ve toplumsal yıkıma yol açacak projeleri ve silah alımlarını büyük ölçekte destekleyerek küresel siyasi istikrarsızlığa da oransız katkıda bulunmuştur.

Çin'deki Yang-çe Irmağı üstünde yapılacak olan Üç Vadi Barajı'nın desteklenmesi bu konuda uygun örnek oluşturur. Bir sayıda İKK, 1996 yılında hem Dünya Bankası'nın, hem de Birleşik Devletler Ex-Im Bank'ın çevresel nedenlerle reddettiği projeye finans sağlama kararını onayladı. Dünyanın en büyük inşaat projesini oluşturacak olan baraj 1.5 milyon insanın yerinden taşınmasına neden olacaktı. Geniş ölçekli yolsuzluğa, muazzam inşai hatalara ve Çinli bilim adamlarının, mühendislerin, gazetecilerin protestolarına rağmen Kanada, Al-

manya, İsveç, İsviçre ve başka ülkelerin İKK'ları yüz milyonlarca dolarlık ihracat kredileri ve teminatlarıyla projeyi destekledi. Dahası, yerinden edilecek insanların yeniden yerleştirilmesi konusu da karmakarışık hal almıştı, çünkü 100 Çinli memur bu iş için ayrılan bütçeden zimmetine milyonlarca dolar geçirmişti. Yolsuzluk tek bir memurun 40 milyon dolardan fazla para çalabileceği kadar büyümüştü.[4]

İKK'lar, ikisi de 1992'deki Rio Yeryüzü Zirvesi'nde çoğu ulus tarafından kabul edilmiş olan BM İklim Değişikliği Konvansiyonu ve Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu şemsiyesi altında istikrarlı büyümeyi hedefleyen ihracatçı ülkelerin amaçlarının temelini boşaltmaktadır. Örneğin İKK'lar ve ulusal yatırım teminatı kuruluşları, büyük ölçekli fosil yakıtı tahrikli enerji üretimini küresel iklim etkilerini hiç gözetmeksizin desteklemektedir. Oysa, gelişmekte olan ülkelerdeki enerji-yoğun sektörlerde yapılan tüm yeni projeler ve ticaret İKK'lar nedeni ve desteğiyle gerçekleştirilmektedir.[5]

İKK'lar tarafından verilen krediler ve teminatlar kimi ülkelerde normal piyasa arz-talep (ve risk) dengelerini tahrif ederek çevre aleyhine kütlesel operasyonlar yapacak endüstrileri teşvik etmektedir. Örneğin İKK'lar gelişmekte olan ülkelerle eski komünist blok ülkelerine reaktör ihracatını destekleyerek Kanada, Fransa, Alman ve Amerikan nükleer santral inşaatı sektörünü hayatta tutmaktadır. Dünya Bankası bile bunun tam tersine, sadece ekonomik gerekçelerle nükleer güç kullanımına

destek vermeyi her zaman reddetmiştir, çünkü özünde bu kötü yatırımdır.

Daha önce açıkladığımız, Endonezya'nın meyve püresi ve kâğıt sektörlerinden kaynaklanan büyük ölçekli çevresel, ekonomik ve başka yönleri de olan sorunları enerji üretim sanayinden kaynaklanmaktadır. Kanada, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Japonya ve İsveç finansmanıyla hareket eden İKK'lar 1990'larda 4 milyar dolarlık bir bütçeyi finanse ederek Sumatra'da üç devasa kağıt hamuru tesisi kurulmasını sağladı. Endonezya, Bogor'daki Uluslararası Orman Araştırmaları Merkezi'ne göre sonuç hem uluslararası talep açısından atıl kapasite, hem de tesislerin kereste ihtiyacı nedeniyle ormanlar üzerinde muazzam bir baskı yönünde oldu. Tesislerin üretimini desteklemek üzere plantasyon tarzı orman oluşturulması başarısızlıkla sonuçlanınca, bu talebin tahminen yarısı ila üçte ikisi dünyanın en büyük biyolojik çeşitlilik gösteren ormanlarının yasadışı kesimiyle gelen keresteden karşılanmaya başlandı. Buna mukabil, üretim kapasitesindeki artış fiyatlar üzerinde düşüşe yönelik baskı yarattı, sonuçta önüne geçilmez bir ağaç kesiminin başladı.[6]

Bu projleerin toplum üzerindeki doğrudan etkileriyse afet kabilindendir. Irmak boylarında kurulan tesislerin atık düzeyi varlıklı ülkelerde yasadışı kabul edilecek değerler arz eder, bölgede yaşayan onbinlerce insanı zehirler. Irmağın aşağılarındaki köylerde yaşayan çocukları bedeni oradan doğrudan alınan suyla yıkanmaktan kaynaklanan açık yaralarla kaplıdır, ama

Sumatra'nın iç kesimlerinde yaşayan insanların tek su kaynağı o ırmaktır. Ülkenin etnik kökenli halklarının atalarından kalma araziler tesislerin kurulması ve plantasyon alanlarının oluşturulması için herhangi bir istimlâk bedeli ya da tazminat ödenmeden alınmıştır.

Java'daki kömür yakıtlı Paiton I ve II tesisleri için Alman, Japon ve Birleşik Devletler İKK'larının karşıladığı 3.7 milyar dolarlık kredi ve teminat sağlanmıştı. Bu projeler İKK'ların özel çıkarlar ve yozlaşmaya yol vererek çıkar sağlama eğiliminin aydınlatıcı örneğidir, ama bir yandan da devlet güç kullanımını davet edişlerini vurgularlar ki, işler karıştığında ve meseleye pervasızca yozlaşma dahil olduğu zaman nerelere varılabileceğinin uç düzey göstergesini oluştururlar. Dünya Bankası bile teknik raporlarında hem elektrik talebinin yeterli olmadığını, hem de Paiton santralarının ve batılı yatırımcılarının Endonezya devletine fahiş fiyattan elektrik satmayı amaçlayan anlaşmalar imzaladığını vurgulayarak projeye finans sağlamayı reddetmişti. *Wall Street Journal*'a göre yerel fiyatlarla karşılaştırıldığı zaman Paiton'un elektrik fiyatı, komşu ülke olan Filipinlerden %60 oranında yüksekti ve Amerikalı tüketicinin ödediğinin 20 katına çıkıyordu.[7] Paiton santrallerinin ve elektrik satış anlaşmalarının pazarlıkları, alaşağı edilmiş olan Suharto rejiminin yoz kafadarlık sistemi içinde ve rekabet oluşturacak teklif alınmadan yapılmıştı. Bu anlaşmalar ve taahhütler başka birçok şeyin yanı sıra, Suharto'nun yardakçılarına Paiton'dan %15, kızlarından birine ise %0.75 ana sermaye hissesi vermeyi de

kapsıyordu. Bu ana sermaye hisseleri reel rakamlara vurulduğunda muazzam rüşvetlere tekabül ediyordu, İKK destekli yatırımcıların verdiği borçlardan sağlanmışlardı ve projeden elde edilecek kârdan geri ödeneceklerdi. Santraller için yapılacak kömür alımı da yine başka teklif alınmadan ve yine Suharto'nun kafadarlarından birinin sahibi olduğu şirkete verilmişti ki, %15 ana sermaye hissesi alan da aynı kişiydi. Kömür maliyeti de elbette ki dünya piyasa fiyatlarının %30 ila %40 üzerinde olacaktı![8]

Suharto'nun 1998'de devrilmesinden sonra Endonezya hükümeti, proje maliyetlerinin %72'ye varan oranda şişirildiği kanaatine varan Kanadalı denetçilerden müstakilen finans raporu vermesini istedi. Suharto sonrası hükümet yolsuzluğun sardığı bir ortamda, rekabete kapalı olarak ve Suharto ailesine muazzam rüşvetler verilerek yapıldıklarını öne sürerek elektrik alım anlaşmalarını görüşmeye tekrar açmaya çalıştı. Anlaşma gereğince Endonezya hükümeti elektriğin kilovat saatına (30 yıl süreyle) 8.6 sent ödeyecekti ki, Endonezyalı tüketicinin alım gücü kilovat saat başına 2 sent idi. Birleşik Devletler, Alman, İsveç ve Japon İKK'larının temsilcileri mücadele vermekte olan yeni Suharto sonrası rejimine anlaşmaya bağlanmış sözlerden dönmemesi konusunda gözdağı vermek için Cakarta'ya gitti. Temsil ettikleri İKK'ların arkasında G7 hükümetlerinin bulunduğu, Endonezya'yı uluslararası borçlanma paryası ilan edecek olurlarsa, ülkenin uluslararası finans sisteminden borç almasının çok zorlaşacağı tehdidini

savurdular. Endonezya hükümeti teslim oldu ve İKK'larla batılı yatırımcılar tarafından daha kabul edilebilir koşullarla uzlaşmaya varıldı.[9]

İKK ihmalkârlığının yaygın olduğu bir başka sektör de madenciliktir. Bu konuda kötü örneklerde daha çok Avustralyalı ve Kanadalı İKK'lara rastlanır, çünkü denizaşırı madencilik iki ülke için de önemlidir. En berbat örnek yaratacak olaylardan biri 1995'te Guyana'da, Kanada tarafından finanse edilen devasa Omai altın madeninin tortul atıklarını tutan set patladığında yaşandı. Siyanür ihtiva eden bir milyar galon atık ülkenin en önemli ırmağına karıştı, milyonlarca balığın ölümüne yol açtı, insan hayatını tehlikeye attı ve başkentin su kaynaklarını tehdit etti. BM Gelişme Programı projede çevre izleme sistemi olmamasını protesto etti ve açılan davalar günümüze kadar devam etti.

Papua Yeni Gine'de felaket boyutunda çevresel ve toplumsal etkiler doğmasına neden olan madencilik operasyonlarını da bir Avustralya İKK'sı olan İhracat Finans ve Yatırım Kurumu [Export Finance and Investment Corporation (EFIC)] destekliyordu. EFIC'in 243.8 milyon dolarlık finans desteğini alan ve Avustralya madencilik devi BHP'nin liderliğinde kurulan büyük konsorsiyum, Papua Yeni Gine'deki Fly Irmağı'nın Ok Tedi çatalı yakınlarında dev bir altın ve bakır madeni açtı. Projeye Amerikan ve Japon Ex-Im bankaları da küçük kredilerle katılmıştı. Maden dünyanın son çeyrek yüzyılda gördüğü en kötü çevre felaketine yol açtı. Bir tortul atık tutma setinin 1984'te çökmesiyle BHP her yıl

30 milyon tondan fazla zehirli madencilik atığını ve 40 milyon ton kayayı Ok Tedi ve Fly ırmaklarına bırakmaya başladı, böylece de ırmakların fiilen ölmesine, akıntı boyundaki 120 köyde yaşayan 5.000 insanın şiddetli huzursuzluğa sürüklenmesine neden oldu. Dünya Bankası 2000 yılında Ok Tedi madeninin derhal kapatılması gerektiği tavsiyesinde bulundu, ama BHP kaynaklarını bir Papua Yeni Gine devlet kuruluşuna devretti, böylece de ileride gelecek her türlü hak iddiasına karşı yasal bağışıklık edindi.[10]

1990'ların ortalarında EFIC teminatındaki 250 milyon dolarlık özel banka kredilerinin desteğini alan madencilik devi Rio Tinto Zinc, Kanadalı EDC'den de 29.6 milyon dolar teminatda sağlayarak Papua Yeni Gine'nin kuzeydoğu kıyıları açığındaki Lihir Adası'nda dünyanın en büyük altın madenini açmaya girişti. Bu maden denize her yıl siyanür içeren 110 milyon metreküp atık boşaltmaktadır ve buna yıllık 20 milyon tonluk kayaç atığı dahil değildir. İşletme bu edimleriyle zehirli denizaltı atıklarının oluşturduğu, kilometrelerce uzaktan görülebilen bir duman sorgucu yaratmıştır ki, tek başına bu bile Londra Atık Tasfiye Konvansiyonu'nun zehirli atıklardan deniz yoluyla kurtulmayı yasaklayan maddelerinin ihlal edildiğinin açık belirtisidir. Söz konusu proje o kadar kötüdür ki (kendi çevresel sicili de kesinlikle sorunlu olan) Birleşik Devletler Denizaşırı Özel Yatırım Kurumu çevresel nedenleri gerekçe göstererek yatırıma finans desteği vermeyi reddetmiştir.[11]

EFIC girişimlerinin ünü olasılıkla en fazla kötüye

çıkmış olanı, 1980'lerde (yine aynı derecede kötü nam yapmış olan) Rio Tinto Zinc'in Papua Yeni Gine'ye bağlı Bougainville adasında açacağı Panguna bakır madenine 80 milyon dolarlık teminat desteği vermesidir. Bu maden adadaki bütün büyük ırmakların ve koyların atıklarla kirlenmesine, arazilerin, yağmur ormanlarının tahrip olmasına, on binlerce çiftçinin geçim kaynağı olan balıkçılığın ağır zarar görmesine neden olmuştur. Ada nüfusunun büyük bölümünün geçim kaynağını kaybetmesiyle körüklenen toplumsal ve siyasi istikrarsızlık doğrudan iç savaşa katalizör etkisi yapmış, bu da 15.000 kişinin ölümüne yol açmıştır.[12]

Avrupalı İKK'ların silah ihracatına geniş ölçekte katılması 'ihracat her şeyin üzerindedir' yaklaşımının mantıki sonuçlarından biridir. İKK'ların silah ihracatı Avrupa'daki kilise ve insan hakları gruplarının kampanya hedefi haline gelmiştir. Bu gruplar hükümetlerinin her yıl o tür alımları sübvanse etmek için cömertçe saçtığı milyarlarca doların nasıl uluslararası trajedilere yol açmakta olduğunu elbette görmektedir. 1990'larda İngiliz İKK'larının bütçesinin %30 kadarı silah alımlarına ayrılmıştır ve Fransız İKK'ların ihracat kredilerinin üçte biri aynı alımlara verilen teminatlardır. 1999'da Endonezya ordusu Doğu Timor için girdiği savaşta İngiliz İKK'ları tarafından verilen kredilerle alınmış İngiliz yapımı savaş uçakları kullanıyordu ve bu Britanya Parlamentosu'nda öfkeli protestolara yol açtı. Endonezya hükümeti uçakları ülke içinde baskıcı girişimlerde kullanılmayacağı sözü vererek almıştı. B.M. Doğu Timor'a

girmeye hazırlanırken Endonezyalılar 250 milyon dolarlık bir taksit ödemesini geciktirdi, bunun üzerine özel İngiliz bankaları İKK'ları paranın derhal ödenmesi için sıkıştırmaya başladı. Oysa 250 milyon dolar aynı İKK'ların 1990'ların ortalarından beri silah alımlarını desteklemek için Endonezya'ya aktardığı 1.3 milyar doların sadece bir taksitiydi.[13]

O arada bir Alman İKK'sı kullanım dışı bırakılmış 39 Doğu Alman menşeli torpido botunun 1 milyar dolara satılması işine 407 milyon dolar ihracat teminatı vermeyi teklif etti. Suharto hükümeti bu alıma karşı yayın yapan gazeteleri kapattı, protesto eden öğrencileri hapse attı. Modası geçmiş teknolojiye para harcanmasını eleştiren Endonezyalı generaller bile oldu, ama görüşmeler devam etti ve anlaşma yapıldı, çünkü ülkenin bilim ve teknoloji bakanı zamanın Alman şansölyesi Helmut Kohl'un yakın arkadaşıydı. Kohl bununla da kalmayıp, Endonezya'ya yine Doğu Almanya zamanından kalma bir dizel denizaltı filosu satmaya çalıştı ve bunun için de 387.3 milyon dolarlık ilave ihracat destek kredisi çıkardı, ama anlaşma gerçekleşmedi.[14]

Birleşik Devletler Ex-Im Bank'ı gayet ikiyüzlü bir şekilde askeri silah ihracatına mali destek vermediğini iddia etmektedir, ama bunun asıl nedeni başka Amerikan kuruluşlarının konuda uzmanlaşmış olmasıdır.

Torpido bot olayındaki yolsuzluk İKK'ların etik taciz eğilimine küçük bir örnektir. İKK operasyonlarının şeffaflıktan ne kadar uzak halde yapıldığı düşünülürse, bunların gelişmekte olan ülkelerde en büyük rüşvet ve

başka yolsuzluk türlerini organize eden kuruluşlar olduğunu söylemek zor olmaz. *Transparency International* Avrupa'nın büyük İKK'larının sigortaladığı ve teminat verdiği mali alışverişlere yolsuzluğun ve rüşvetin bolca dahil olduğunu ortaya vuran bir çalışma ve başka kimi belgeler yayımlamıştır. *Transparency International* bu türden birçok finans operasyonunda yolsuzluk oranının en az %10 olduğunu tahmin etmektedir. OECD'nin 1999 yılı başında yürürlüğe giren rüşvetle mücadele konvansiyonuna rağmen İKK'lar bu meselenin üzerine etkili şekilde eğilmek için hiçbir şey yapmaz.[15]

Toplumsal ve çevresel sorumsuzluğu oluşturduğu bu kötülük mayası, Kanada, Fransa, Almanya ve Birleşik Devletler'in en büyük ihracat finans sektörlerinden biri haline gelen nükleer enerji de reçeteye katılmasa tamamlanmış sayılmazdı. Bu sanayileşmiş ülkelerin hiçbirinde iki onyıldan bu yana yeni nükleer santral kurulmadığı söylenebilir. Buna ekonomik (ve çevresel) muhalefetin mantığı neden olmuş, İKK'lar da inşaatçıları gelişmekte olan ülkelerde ve eskinin komünist ülkelerinde tozu alınıp parlatılmış nükleer santralleri kapsayan iştah açıcı ihracat anlaşmalar sunarak hayatta tutmuştur.

Kanada İKK'ları 1996'da Çin'e iki nükleer santral yapımı ve reaktör satışını desteklemiş, 1997'de Türkiye'ye iki reaktörle ilgili olarak verilen teklifte yer almış ve 1998'de Romanya'daki Cernavoda nükleer santralinin bitirilmesi için bir milyar dolar ilave finans sağlamıştır. Sonuncu örnekteki reaktör daha önce ihracat

kredileriyle finanse edilmiş ve komünist Ceausescu rejimi döneminde yarım bırakılmıştı. İnşaat ısıtmasız barakalarda kalan, yetersiz beslenen işçilere zorlamayla yaptırılmıştı. Daha da rahatsız edici olansa, 2000 yılında (Sosyal Demokrat Parti ile yaptığı koalisyon nedeniyle gücünün doruğundayken) Alman Yeşiller Partisi lideri Şansölye Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Joscka Fischer'in Çin'de yapılacak bir nükleer santrale ihracat kredisi verilmesini onaylamasıydı. Oysa Yeşiller geride kalan 15 yıl boyunca nükleer güç kullanımına karşı tavır almıştı.

Şurası açık ki, yeni merkantilizm siyasi ve çevresel ilkeleri her eli alacak kozu oynayarak aşmaktadır.

Hindistan'ın nükleer tesis ihracatına George W. Bush'un 2006 Mart'ında ülkeye yaptığı ziyaretle (ve uzun yıllardan beri uygulamada olan uluslararası nükleer ambargoya rağmen) açılması, Birleşik Devletler, Kanada, Fransız ve Alman İKK'larında elbette ki büyük iştah doğurmuştur.

Birleşik Devletler İKK'ları hiç değilse kuramsal olarak çevre sorumluluğunu daha fazla üstlenmiş gibi görünür. Ex-Im Bank ve onun kardeş kuruluşu olan Denizaşırı Özel Yatırım Şirketi'nin [Overseas Private Investment Corporation (OPIC)] belli başlı projelerinde hiç değilse sınırlı çevresel (ve yerel etnik halklara yönelik) etkilerde takdirde bulunması, yerinden edilen insanlara yönelik telafi tazminatı da dahil olmak üzere kimi ciddi etkileri yumuşatarak azaltması beklenir ki, Amerikalı çevre örgütlerinin yıllardan beri yürütmekte olduğu lobi faaliyetlerinin gereği de budur. OPIC ayrıca

orijini Birleşik Devletler Uluslararası Gelişim Kurumu'nda olması nedeniyle bir dizi gelişim yaptırımının da kapsamı içindedir. Ex-Im Bank'ın ise yasa uyarınca hassas projelerde çevresel etkenlerin önemini takdir etmesi ve öteki İKK'lardan daha şeffaf davranması gerekir. Ne var ki, en şeffaf İKK'yı bulmaya çalışmak, bir genelevde çalışan en müşteri seçici hayat kadınını aramak gibi bir şeydir. Ex-Im Bank kendi Web sitesinde gündeme gelecek projeler arasında çevresel takdir gerektirenlerin listesini yayımlar ve yıllık raporunda da etkileşim tanımları yapar ki, bu da varlığı mükelleflerin vergileriyle desteklenen bir kurum için soluk kesecek bir şeffaflık örneği sayılmaz. Buna karşılık birçok Avrupa kökenli İKK proje tanımlarıyla çoktan onaylanmış anlaşmaları bile ortaya vurmaz, hatta operasyonları konusunda net görüş edinilmesini zorlaştırır.

Ex-Im Bank'ın ve OPIC'in yatırımlarına bağlı çevresel ve sosyal zararları yumuşatarak telafi edilir hale koyup koymadığına dair sicilleri daha da sorgulanabilir durumdadır. Aslında, Alman İKK'sı Hermes'in sinik bir şekilde ortaya attığı argümana göre, sözde ciddi gayret içeren Amerikan çevre ve toplum duyarlılığı, kriterleri aslında Almanlarınkinden daha 'temiz' çevresel ve toplumsal sicil oluşmasını sağlamamıştır.

OPIC'in gerçek sicili Almanların o konuda epey bilgi edindiğini doğrular yöndedir. OPIC kardeş kuruluşu olan Ex-Im Bank ile kıyaslandığında daha küçük bir oluşumdur ve kamuya ait çoğu ihracat ve yatırım teminat kuruluşunun tersine çevreye zarar vermeme

yönergelerine sahip değildir, ama gittiği ülkelerde 'gelişim çıkarları' raporu yayımlamak gibi pozitif görev izleğine sahiptir. 2002 Yılı OPIC Raporu kurumun sözü edilen gelişim yararlarına sıkı sıkıya bağlı olduğuna dair bir sürü söylemsel şey içerir. Ne var ki, OPIC'in 2002 mali yılında açtığı yeni krediler ve verdiği teminatların çoğu büyük çokuluslu şirketlerin petrol ve doğalgaz sektöründeki dev projelerine gitmiştir. 1.2 milyar dolarlık toplam taahhüt içinde petrole dönük olanların 685 milyon dolar gibi bir miktar oluşturması odaklanmanın büyüklüğünü ifade eder. 2002 portföyünün yaklaşık %30'unu oluşturan 350 milyon dolarlık kredinin Endonezya'nın offshore petrol ve doğalgazını Doğu Kalimantan'daki (Borneo) bir kıyı terminalinde işlemeye yönelik dev UNOCAL operasyonuna yönelmiştir. UNOCAL operasyonları neden oldukları çevresel ve toplumsal istismarlar nedeniyle insan hakları gruplarının, müslüman cemaatin kitlesel protesto gösterilerine yol açmıştır.

OPIC taahhütlerinin kalan %43'lük bölümünde durum nedir? İşte 2002 yılından birkaç örnek:

Namibia'da offshore elmas madenciliği yapılması için Diamond Fields International'a 15 milyon dolar. Gana'da çakıl ocağı açılması için B&C Management Şirketi'ne 168.000 dolar. Moğolistan'da 'macera turizmi aktiviteleri için turist kampları' oluşturacak olan Lee Cashell ile şirketi Mongolian Resorts'a 250.000 dolar. Tayland'da 'denizaltı turizmi' başlatılması için 600.000. Gürcistan'daki Marriott Tiflis ve Marriott Courtyard

otelleri için 4.349 milyon dolar. Kimi eski yöneticileri California enerji satımı rezaletinde sahtekârlık suçlamasıyla federal mahkemede yargılanan El Paso Enerji'ye Pakistan'da iki doğalgaz tesisi kurması için 56 milyon dolar. Meksika'daki restoran zincirini geliştirmesi için Wend-Rey'e 1.219 milyon dolar. Bir reklamcılık firması olan Colite Outdoors, LLC'ye Nikaragua'da billboard reklamcılığı kurması için and 150.000 dolar.

Çevresel, işçi ve insan hakları, yolsuzluk konuları birçok OPIC projesine damgasını vurmuştur, çünkü bu kuruluş kimi durumlarda en güçlü müşterilerinden bazıları tarafından 'yakalanmıştı'. 2002'de *Washington Post,* Enron'un Cuiabá Brezilya–Bolivya boru hattı projesinin 1999'da onaylanmış 200 milyon dolarlık OPIC kredisiyle desteklendiğini ifşa etti ve lobi faaliyetleriyle Birleşik Devletler kredilerinin projeyi Güney Amerika'yı yaralayacak 'hasar bırakıcı bir yola' soktuğunu vurguladı. *Post*'taki yazı şöyle devam ediyordu:

> Boru hattı [....] ve servis yolları [Chiquitano olarak anılan] ormanı çevre gruplarının önceden tahmin ettiği türden bir hasarla karşı karşıya bıraktı: Yasak bölgelerde faaliyet gösteren kaçakçılar servis yollarını yetişkin ağaçları kesip götürmek için kullanıyor; avcılar doğal yaşamın ortasında avlanıyor ve yasadışı hayvancılık yapıp sürü otlatıyor; terk edilmiş bir altın madeni tekrar açıldı ve işçileri boru hattının hemen yanında kamp yapıyor.
>
> Öte yandan en hayret verici olan, birçok federal görevlinin incelemiş olmasına rağmen Enron'un bir

devlet kuruluşunu, özellikle de Denizaşırı Özel Yatırım Kurumu gibi Chiquitano'dakiler türünden hassas ormanları koruma yükümlülüğü altında bulunan bir kuruluşu boru hattını desteklemeye nasıl ikna ettiğidir. Hazine Bakanlığı'nın kıdemli çevre danışmanlarından olan ve şimdi ticari dünyada danışmanlık yapan Mike Colby bu konuda şöyle diyor:

'Bu yapılmamalıydı. Orman Dünya Bankası tarafından Latin Amerika'daki en değerli iki ormandan biri ilan edilmişti. Ve OPIC bunu görmezden gelmeyi seçti. Asla desteklenemeyecek kararlara varmalarının nedeni, ancak projeyi bedeli ne olursa olsun desteklemek isteyecek kadar saplantılı davranmaları olabilir.'[16]

OPIC boru hattı kredileri için verdiği onayı 2001 Aralık'ında geri çekti, ama meselede daha önce aldığı konum ve kritik aşamalardaki mali kararlılığı projenin destek görmesine ve çalışmaların hızlanmasına neden oldu.

Hindistan'daki doğalgazlı yakıtlı Enron Dabhol elektrik santrali de başka bir örnektir. OPIC ve Birleşik Devletler Ex-Im Bank projeye birlikte 460 milyon kredi sağladı ve buna ilaveten ciddi insan hakları ihlali ve yolsuzluk halinde tazminat olarak kullanılacak 200 milyon dolarlık bir ek teminatı taahhüt etti. A.B.D. merkezli Human Rights Watch örgütü de harekete geçerek topraklarının Enron ve taahhütçü firmaları tarafından yasadışı işgalini protesto eden köylülere yönelik dayak, saldırı, keyfi tutuklama ve başka kimi kötü muameleleri,

ayrıca Enron'un Maharastra eyalet hükümetine verdiği muazzam rüşvetleri belgeleyen 166 sayfalık bir rapor hazırladı. Dünya Bankası çok büyük ve maliyetli olduğu, devlet memurları tarafından Enron'a tanınmış tek yönlü haklar nedeniyle ekonomik anlamda tutarlı olmadığı gerekçeleriyle projeyi finanse etmeyi bir kez daha reddetti.[17]

Politika Çalışmaları Enstitüsüne göre OPIC, 1992'den 2001'in sonuna kadar 14 fosil yakıtlı ve Enron ilişkili projeye toplam 2.6 milyar dolar kredi ve teminat verdi. Bu rakam OPIC'in dokuz yıllık o dönemdeki toplam taahhütlerinin %15'ini oluşturmaktadır ki, bu da çok ciddi bir orandır.

İKK yıkımını durdurmak için küresel bir hareket

Neyse ki, İKK'ların sorumsuzluğunu protesto etmeye yönelik küresel bir hareket hem verici, hem de alıcı ülkelerde büyümeye başladı. Bu hareket ilk zaferlerinden birini 1998 ve 1999 yıllarında Almanya'daki gelişim, çevre ve kilise gruplarının oluşturduğu geniş bir koalisyonun yürüttüğü başarılı kampanyayla aldı. Kampanyanın hedefi Hindistan'daki Narmada ırmağı üzerinde yapılacak olan Maheshwar Barajı'nı finanse etmek için Alman İKK'sı Hermes'ten mali teminat almak isteyen çok sayıdaki büyük şirket ve bankaydı. Baraj çevredeki 61 köyde yaşayan 35.000 kişinin durumun gereğini karşılamayan tazminatlar ödenerek yer değiştirilmesine neden olacaktı. Anlaşma Hindistan'daki barajların özelleştirilmesine model oluşturacaktı, ama yolsuzluk söylentileri ve gereksiz baskı kullanımı işi en

başından zora soktu. Projeyi yürütmek üzere seçilen şirkete bakıldığında, bu aslında şaşılacak bir durum değildi. Müteahhit firma olan S. K. Kumars geniş ölçekli su projelerinin gerçekleştirilmesinde en ufak deneyimi olmayan bir tekstil şirketiydi.[18]

1990'ların sonlarına doğru baraj inşaat alanı yakınlarında yaşayan ve durumdan etkilenen insanlar kitlesel gösteriler düzenledi; sayısı 12.000'i aşan insan toplandı, şantiyeleri ablukaya aldı, açlık grevleri yaptı ve Yeni Delhi'deki Alman Büyükelçiliği'nin önünde gösteriler düzenledi. İlk baştaki Alman yatırımcılardan ikisi olan Bayernwerk ile VEW yaygın muhalefetin ve projenin planlanmasındaki düşük standartların bilincine varınca çekildi. Ancak Alman İKK'sı Hermes projedeki varlığını sürdürmekle kalmadı, çokuluslu elektrik firması Siemens ile İsveç firması ABB'nin Almanya şubesine işe devam ederlerse Hypovereinsbank'tan gelecek olan devlet destekli ihracat teminatını vermeye hazır olduğunu bildirdi. Tartışmanın Almanya'da çok yoğun hal aldığını sezen ABB, Lizbon şubesi aracılığıyla Portekiz İKK'sı COSEC'e yönelerek Hypovereinsbank'tan 46 milyon euroluk bir kredi istedi. Ancak Portekiz sivil toplum örgütlerinin 2000 yılında örgütlediği kampanya sonucunda aracı durumdaki İKK ile Maliye Bakanlığı 2001'de projeye ilişkin toplumsal ve çevresel riskleri gerekçe göstererek krediye teminat vermeyi reddetti. O arada Almanya'daki STÖ kampanyası Alman Uluslararası Gelişim Bakanlığı'nın proje hakkında hazırlattığı bir bağımsız kuruluş raporu tarafından mahmuzlandı.

2000 yılının haziran ayında verilen rapor projenin etkilediği insanlar üzerinde kabul edilemez insan hakları ihlalleri dayatacağını teyit ediyordu. Alman ve Portekiz STÖ'lerinin kampanyaları İKK desteğinin sonunda sönmesini sağladı ve 35.000 yoksul insanın toprakları işgalden kurtuldu.[19]

Maheshwar örneği hem küresel sivil toplumun İKK'ların savunulması mümkün olmayan projelere verdiği desteği durdurma potansiyelini ortaya koydu, hem de o tür kampanyaların karşılaşabileceği güçlükleri. Çok sayıda OECD ülkesinde büroları ve operasyonları olan çokuluslular bir İKK'yı diğerine karşı kullanabilir ki, Maheshwar olayında da Alman İKK'sını destek vermeyi reddederse tribün alımlarını Almanya'dan Portekiz'e çekmekle tehdit ettiler. Maheshwar'in ekonomik, toplumsal ve çevresel konularda ciddi sorunları olduğu daha planlama aşamasından belli olmasına rağmen, proje ancak Hindistan, Almanya ve Portekiz'deki sivil grupların alışılmadık düzeyde yoğun ve iyi koordine edilmiş araştırma ve savunma kampanyası sayesinde durdurulabildi. Başka birçok örnekte yerel toplumlar, STÖ'ler ve sivil toplumun kendisi o tür bir kampanya düzenleyip yürütecek kaynaklar oluşturamamıştır.

Buna rağmen 1990'ların sonuyla 2000'lerin başında İKK projelerine karşı yapılan protestolar çoğu ülkede yükselmeye başlamıştır. Örneğin Endonezya'da öfkeli köylülerden oluşan kalabalık halk kitleleri, İKK finansmanlı kâğıt hamuru tesislerinin yerel su kaynaklarını

zehirlemesine karşı dikkatli ve uyanık olmaya çağıran gösteriler yapmıştır. 2000 yılının mayıs ayında yerel toplumun ve ulusun protestoları 46 ülkeden 350 yurttaş oluşumunun Cakarta Deklarasyonu adı verilen bir kampanya bildirisi yayınlamasıyla küresel ağ ile birleşmiştir. Deklarasyon da, İKK'larda geniş kapsamlı kurumsal reforma gidilmesi, böylece bu oluşumların temel toplumsal, çevresel ve insan hakları normlarını ihlal etmesinin durdurulması istenmiştir.[20]

İKK'lar kendi devletleri kapsamı içinde göreceli bir yalıtılmışlık ortamında çalışır. Genellikle tek bir kuruma, tipik olarak ticaret, ekonomi ya da maliye bakanlığına rapor verirler ve devletin (yasama organı da dahil olmak üzere) başka çoğu unsurunun etkin gözetimi altında değillerdir. Böylece vergi mükelleflerinin desteğini hesap verme mecburiyeti olmaksızın istedikleri gibi kullanırlar. Şeffaflık ve hesap verme sorumluluğundan yoksun kalmalarının da etkinliklerinin çevresel ve toplumsal sonuçlarına kayıtsız olmalarının belli başlı nedenidir. İKK'lar ile yapılan pazarlık görüşmeleri uluslararası sistemin en üzeri kapalı ve bulanık, en az şeffaf forumunda yapılır: OECD'nin Paris'teki İhracat Kredi Grubu [Export Credit Group (ECG)] hem düşünme ve planlamaya dönük bir beyin takımıdır, hem de 26 önde gelen sanayileşmiş ülkenin tartışma forumunu oluşturur ki, bu ülkelerin hepsinin İKK'ları grupta temsil edilir. İKK'lar ECG'de toplandığı zaman oturumlar genellikle kapalıdır ve dışarıya tartışma konuları ya da

İKK'ların bunlarda teker teker aldığı konuma yönelik pek az bilgi çıkar.

İKK'lar işi kendi hükümetlerini haberdar etmeksizin diğerleriyle gizli pazarlıklar yapma düzeyine vardırabilir. Yakın zamanda ortaya çıkan kötü bir örneği aktaralım. Britanya Avam Kamarası'nın Ticaret ve Sanayi Komitesi, 2000 kışında, Türkiye'de yapılması planlanan 'Ilısu Barajı konusunda kamuoyundan belge saklanması yoluyla gerçekleştirilen müessir ve amaca zararı dokunur nitelikte şeffaflık eksikliğini kınamıştır.' Ilısu Barajı, yapımı İngiliz İKK'sı ve diğerlerinin ilgi alanı içinde sürdürülen tartışmalı bir projedir. Komite birçok İKK'nın fon sağlama görüşmelerini Britanya Ticaret Bakanlığı'nın projeden haberdar olmasında yaklaşık bir yıl öncesinden başlayarak gizli olarak sürdürmekte olduğunu vurgulamıştır.[21]

Ilısu Barajı, İKK'ların hiçbir kamu kuruluşunun üzerinde durmayacağı ve arkasında vergi mükelleflerinin desteği olmayan özel bankanın finanse etmeyeceği hatalı girişilmiş projelere meyletmesinin aydınlatıcı bir örneğini oluşturur. Baraj Türkiye'nin güneydoğusunda, yeterli tazminat olmaksızın yerinden edilecek olan 75.000'i aşkın Kürt'ün protestolarına rağmen Dicle Irmağı üstünde kurulacak. Proje Anadolu'nun en önemli arkeolojik sit alanlarından birinin su altında kalmasına neden olacak, ayrıca Dünya Bankası'nın 18 çevresel ve toplumsal politikasından beşini doğrudan ihlal edecek. Suriye hükümeti projedeki katılımından ötürü Britanya'yı protesto etmiş, Türkiye'nin Dicle gibi

uluslararası ırmaklarda adaletli su kullanımına yönelik BM konvansiyonuna imza koymadığına dikkat çekmiştir. Buna rağmen 1999'da İngiliz, Alman, İtalyan, Avusturya, İsveç, İsviçre, Amerikan İKK'ları projeye mali destek verme konusunda bir noktaya kadar ilerlemiştir. Projenin çevre değerlendirmesine ve yeniden yerleşim planına sahip olmaması, sıcak sürtüşme alanının tam ortasında bulunması nedeniyle oluşan uluslararası baskı, İKK'ları (yeniden yerleşim planlaması, ırmağın alt kesiminde bulunan Irak ve Suriye gibi ülkelerin durumunun değerlendirilmesi gibi) kimi minimal çevresel ve toplumsal gerekleri göze almaya zorlamıştır.

Öte yandan İKK'ların uygulaması gereken ilave önlemler hem çok azdır, hem de bunlar için artık çok geçtir. Yerel insan hakları gruplarıyla çalışan İngiliz, İsviçreli ve Alman STÖ'ler bölgeye yaptıkları yolculuklarla projenin sorunlu yanlarını belgelemeye devam etmektedir. Örneğin bölgede yaşayanların yeniden ikametini sağlayacak olan şirket esas olarak grup turları düzenlemekte uzmanlaşmış bir seyahat acentesidir ki, bu da çevresel ve toplumsal etkilere ne ciddiyette yaklaşıldığının grotesk bir göstergesidir.

Projeye başka Avrupalı firmaların inşaat ve ekipman taahhütlerinin çoğunda taşeronluğunu yapacak şekilde birincil düzeyde dahil olan Britanya firması Balfour Beatty 2002'de çekildi. Şirket gittikçe büyüyen ulusal ve uluslararası baskıyla karşı karşıya kalmıştı ki, buna yıllık genel kurulda verilen bir önergenin oylanmasında hissedarların %40'ının projeye katılıma destek vermeyi

reddetmesi de eklenmişti. Ilısu önce finans kolunun başını çeken İsviçre bankasının, ardından da anahtar konumdaki yükleniciler olan İsveç ve İtalya'nın çekilmesiyle soluğunu tüketmiş bir görünüme ulaştı.

Böylece Maheshwar'ın oluşturduğu başarılı örnekten sonra 2002'de Ilısu kampanyası da uluslararası sivil toplumun İKK'ları zapt etmeye başlaması konusunda cesaretlendirici bir örnek oluşturur gibi bir görüntü sundu. Ne yazık ki, proje 2005–2006 döneminde, İKK'ların genel çevresel yönergeleri benimsedikleri iddiasını öne sürünce tekrar gündeme taşındı.

Reforma doğru ilk adımlar mı?

İronik olan şudur ki, Birleşik Devletler birçok uluslararası çevresel arenada geriden gelirken, son onyıl boyunca öteki sanayileşmiş ulusları İKK'lar için oluşturulacak minimal çevresel standartları ve yönergeleri kabul etmeye zorlamıştır. Ancak bu son derece zor, OECD İhracat Kredi Grubu'nun (özellikle Fransa ve Almanya gibi ülkelerin hükümetlerinin) kesintisiz muhalefetiyle karşılaşan bir çabadır. Almanya'daki ticaret ve ihracat kredilerinden sorumlu devlet makamları geçtiğimiz onyılın büyük bölümünde en küçük reform girişimine bile muhalefet ederek, öteki Avrupa ülkelerine de yansıyan kayda değer bir ikiyüzlülük gösterdi. Hükümetler toplumun tanıklık edebildiği, ihracat finansmanından daha az ekonomik etkiye sahip alanlarda, örneğin B.M.'den yapılan daha fazla gelişim yardımı çağrılarında politik açıdan doğru duruşlar aldı. Ama ne zaman anahtar konumundaki çokuluslularının çıkarları

ve ihracat kârları tehlikeye girse, birçok Avrupa ülkesi (toplumdan bilgilere erişimin engellenmesi yoluyla ustaca saklanan) farklı yüzünü gösterdi.

1990'ların ortasında başını Almanya'nın çektiği birçok Avrupa ülkesi, Birleşik Devletler tarafından getirilen çevre konulu anlaşmalar üzerinde görüşme önerilerini reddediyordu. İhracat Kredi Grubu'nun kapalı toplantılarında da çevrenin ihracat kredileriyle ilintili bir konu olmadığı argümanı savunuluyordu. Sonunda Başkan Clinton bu konuyu G8 ekonomi zirvesinde bizzat ele alınca, 1990'ların sonlarına doğru ve 2000'de Alman, Fransız, Japon ve diğer sanayileşmiş ülke kaynaklı İKK'lar gelişmekte olan ülkelerdeki operasyonlarında minimal çevresel ve sosyal standartları tartışmaya yöneldi (ki bunun asal nedeni konu üzerindeki denetimi kaybetmekten korkmalarıydı).[22]

2003 yılının Aralık ayında OECD İKK'ları sonunda zayıf, yasal bağlayıcılığı olmayan bir anlaşmaya imza koydu: Çevre ve İhracat Kredilerine Genel Yaklaşım. İKK'lar bu anlaşmayla majör etkiler doğurabilecek proje ve yatırımlarda temel çevresel duyarlılığa ve Dünya Bankası'nın o tür yatırımlar için belirlediği on çevresel ve toplumsal politikadan (sadece) üçüne bağlı kalmayı kabul ediyordu.

Anlaşma o zaman bile büyük ölçekli projelerin çevresel duyarlılık uygulamalarına biraz aşina olan gözler için garip, mantığa aykırı boşluklar içeriyordu. Örneğin başka birkaç ülke tarafından da desteklenen Almanya, Dünya Bankası'nın koruma politikalarının dördüncü-

süne yönelik teklifleri engelliyordu. (Bu dördüncü politika kritik doğal yaşam alanlarını belirgin şekilde zedeleyecek projelere destek verilmemesi ve öyle bir durum hasıl olduğunda projenin gerçekleştirildiği ülkeye eşdeğer ekosistemler yaratmaya yetecek fonlar sağlanması yönündeydi.) Aynı muhalefet, çevre duyarlılığına dönük tatminkâr şeffaflığın oluşturulması ve projenin onay aşamasında anahtar konumdaki bilgilerin etki altında kalabilecek olan halklarla paylaşılması önerisini boğmakta da başarılı oldu. Sonunda ortaya çıkan belge bunun yerine, İKK'ların çevresel etkiye dönük bilgilerin kamuoyunca erişilir hale koyma yolları 'aramasını' tavsiye eder nitelikteydi. Örneğin İKK, çevresel etki duyarlılığı özetini projenin onaylanma kararının çıkmasından sadece otuz gün önce yayınlayacaktı ki, İKK'nın 'olağandışı nedenler' öne sürerek bilgiyi sunmaktan tek taraflı olarak kaçınma hakkı saklı tutulduğundan, bunun herhangi bir pratik geçerliği yoktu. Ayrıca o tür nedenlerin kamuoyuna açık raporlarla açıklanması mecburiyeti yoktu, sadece OECD'deki öteki İKK'lara duyurulması gerekiyordu. Sonuçta bu son derece zayıf anlaşmanın hiçbir etkisi olmadı, bu da kimseyi şaşırtmadı.

Meselenin umut verici yanı, yirmi altı OECD İKK'sının neredeyse tamamının Genel Yaklaşım Anlaşması'nın gereği olan çevresel prosedürleri yayımlaması ve hemen hemen hepsinin çevre personeli oluşturmasıydı. Ama sürüp giden gizlilik mekanizmasının ve İKK'ların çevresel ve toplumsal karmaşa yaratma sicili-

nin düzeltilmesini sağlayacak çalışmaların izlenememesi o çok zayıf kriterlerin uygulamasını bile engelledi.

Bir başka umut verici gelişme de (yine G8 vasıtasıyla elde edilen) İngiltere başarısıydı. Bu başarı İKK'lara dünyanın en yoksul uluslarına (temel olarak Sahra-altı ülkelere) silah ve diğer 'üretime yönelik olmayan' malzeme satmak üzere açılacak ihracat kredilerini desteklememe yönünde baskı yapılmasıyla ilgiliydi. Ama OECD İKK'ları yine de o tür çok kârlı ihracat kalemlerine açılan kredileri desteklemeye devam etti.

2003 çevre anlaşması değerlendirilirken ilk ve en önemli soru İKK'ların insan hakları, uluslararası yasa ve temel çevresel norm ihlallerine neden olabilecek projeleri desteklemeyi bırakıp bırakmadığıdır. Akıl alacak gibi değil, ama 2005'in sonunda Alman, İsviçre ve Avusturya İKK'ları son yirmi yılın en tartışmalı, en yetersiz düşünülmüş su projelerinden biri olan Ilısı Barajı'nı yeniden gündeme getirmeye karar verdi. Alman Euler Hermes, Avusturyalı Kortrollbank ve İsviçreli Export Risk Guarantee (ERG) çokuluslu konsorsiyumun başını çeken Avusturya firması VA Tech'e 1.464 milyar dolarlık proje bedeli için 660 milyon dolar teminat, kredi ve sigorta tanımayı önerdi.[23]

VA Tech'e göre, çevresel takdir ve 183 köy ve kasabada yaşayan 75.000 insanın yeniden yerleşim planı sonunda hazır edilmişti. Ancak Irak ile Suriye'nin su haklarının sınır ötesinden ihlal edilmesi, değer biçilemez kültürel ve arkeolojik değerlerin su altında bırakılması, sorunlu bir bölgede yaşayan etnik bir azınlığın ikamet değiştirmeye zorlanması gibi meseleler kimi

altından kalkılmaz sorunlara yol açacaktı. Örneğin VA Tech yaşam alanı değiştirecek nüfusla '%100 görüşme ve müzakere' yapıldığı iddiasını öne sürüyordu. Ama Alman, İsviçre ve Avusturya STÖ'lerinin yaptığı bağımsız ziyaretler, sözü edilen 'danışma ve müzakerelerin' aslında ailenin başının bölgedeki kolluk kuvvetleri merkezine çağrılıp ailesinin oradan taşınması gerektiğinin anlatılmasından ibaretti.

STÖ'ler, çevresel, gelişimsel ve insan hakları grupları OECD'nin 2003'te kabul ettiği zayıf 'Çevre ve İhracat Kredilerine Genel Yaklaşım'ı uyarınca bile projeye destek verilmesinin ciddi anlamda düşünülemeyeceğini öne sürerek tekrar protestolara başladı.

İKK'lar varlıklarını sürdürmeli mi?

İKK'ların büyüyen rolü, küresel rekabet ortamının özellikle son on beş yıl içinde sanayileşmiş varlıklı ulusların ekonomik bencilliğini ne kadar dramatik şekilde güçlendirdiğini gösterir. Ekonomik küreselleşme, sanayileşmiş ülkelerin ülke içi sosyal yardım programlarına ve güvenlik ağlarına ayrılan fonlarda kesintileri zorlaması, o arada devletin dış ticaret ve yatırımla iştigal eden şirketlere verdiği teşvikleri artırması olgusunu yarattı ki, tüm bunlar küresel rekabet adına gerçekleşti.

İKK'ların büyüyen mali önemi, son on beş yılda dünya ekonomi trendleri üzerine yapılan resmi söylemle (yani bağımsız özel sektör ve serbest piyasa çığırtkanlığıyla) keskin şekilde çelişir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde resmi söylem, özel sektör finansmanının (bilhassa doğrudan yabancı yatırımın) gelişim yardımlarına

nasıl yetiştiği, hatta onları geçtiği konusunu işler. Ancak gerçekte, özel sektör fonları resmi ağızların iddia ettiğinden daha az 'özeldir' ve daha 'serbest olmayan' piyasa koşullarına bağlıdır. Bu fonların (ve gelişmekte olan ülkelere yönelik büyük yabancı yatırımın) önemli bölümü dolaylı ya da dolaysız olarak İKK'lar tarafından sübvanse edilmektedir ve daha kısıtlı bir uzanımda da hızlı büyüme içindeki özel sektörün, Dünya Bankası'nın, Uluslararası Finans Kurumu'nun ve Çok Katılımlı Teminat Kurumu'nun iştirakiyle varlığını gösterir.

Meselenin köküne inildiği zaman, uluslararası kamuoyuna sorulması gereken belirleyici soru İKK'ların mevcudiyetinin gerekli olup olmadığıdır. Cato Enstitüsü gibi serbest piyasa savunucuları bu tür organizasyonlarının piyasa çarpıklıkları yarattığını öne sürer. Çevre ve toplum hakları savunucuları onların hükümetlerin istikrarlı büyüme ve insan hakları yüklenimlerinin altını boşalttığı düşüncesindedir. Ama bu kurumları (saygın İngiliz dergisi *The Economist*'in yıllar önce savunuculuğunu yaptığı gibi) öylece ortadan kaldırmak, orduların lağvedilmesini savunmak gibi bir şey olur, çünkü piyasalara ve ihracata dönük daha öte rekabet ikliminde kimse tek yanlı silahsızlanmaya gitmek istemeyecektir.

Büyük devletlerin şirketlere İKK'lar aracılığıyla sağladığı devasa teşvikler Dünya Ticaret Örgütü kurallarının doğrudan ihlali kabilindendir, ama DTÖ müzakerelerinin Uruguay Müzakereleri'nde OECD düzenlemesinin minimal gereklerini ve faiz oranlarını kabul eden belli başlı sanayileşmiş ülke İKK'ları yaptırımdan açıkça

muaf tutulmuştur. OECD Anlaşması'na taraf olmayan ülkelerse DTÖ'ye katılmakla ihracat kredilendirmelerini evrelerle kaldırmak zorunluluğuna girer, aksi halde zengin ülkeler tarafından Anlaşma'ya koyulmuş olan ihracat finansman koşullarını kabul edeceklerdir. Böylece zengin ülke İKK'ları sırf asgari mali normları kabul ederek DTÖ yaptırımlarından muaf kalmaktadır, ama gelişmekte olan ülkelerdeki rakipleri oluşturulmasında hiçbir rolleri bulunmayan kurallara uymaya zorlanmaktadır; o arada OECD İKK'ları vergi mükelleflerinin katkısıyla sübvanse edilen yağma ve tahribatlarına devam etmekte serbest kalmaktadır. Genel anlamıyla kimi unsurların piyasa hakimiyetini geliştirmeye hizmet eden DTÖ muafiyeti, sonuçta varlıklı OECD ülkelerinin serbest piyasa ikiyüzlülüğünü özetler: Yoksullar için serbest piyasa, varlıklılar için devlet desteği.

İşin daha da rahatsız edici yanı şudur: İKK'ların otonom, hatta neredeyse içe kapanık, uluslararası kamuoyunun geri kalanıyla olan ilişkilere (ya da ilişki olmamasına) dayalı sistemi uluslararası çevre, çalışma, insan hakları ve diğer toplumsal anlaşmaların pratik geçerliğini, belli başlı sanayileşmiş ülkelerin bu anlaşmaların hükümlerine uyma yönündeki siyasi irade ve istekliliği konularında rahatsız edici soru işaretleri doğurmaktadır. OECD ise bu gerçek gibi bile görünmeyen olguların ortasında işlevsiz bir yapı halinde yer almaktadır. Bu yapının Gelişim Yardım Komitesi ve Çevresel Yönetim Kurulu yıllardır çevresel takdire yönelik en iyi uygulama ve prosedürleri belirleme üzerinde çalışmak-

tadır. Ne var ki, OECD'nin İhracat Kredi Grubu kendi tartışmalarını sanki başka bir gezegendeymiş gibi sürdürmektedir ve grubun İKK temsilcileri OECD'nin başka bölümlerinin vardığı sonuçları kabul etme eğilimine pek nadiren girer.

Büyük sanayileşmiş ülkelerin hükümetleri bugüne kadar İKK'larını edimlerinin hesabını verecek duruma getirmek için gerekli siyasi iradeyi ve istekliliği ortaya koyamamıştır. Almanya 2000 seçimleri sonrasında kurulan Sosyal Demokrat-Yeşiller hükümetinin koalisyon mutabakat belgesine Alman ihracat finansını 'sosyal, toplumsal ve istikrarlı gelişme çizgisinde' reforma tabi tutma kaydını düşerek bu konuda belli bir noktaya kadar gelişme göstermiştir. Ne var ki, Alman İKK'sı Hermes'in büyük uluslararası müşterileri ve onların hükümetleri aracılığıyla yarattığı güçlü ülke içi baskılar tüm reform girişimlerini etkin şekilde engellemiştir. 2005'te iktidara gelen merkez-sağ hükümetse 'Almanya Anonim Şirketi' ile başa çıkmakta daha da etkisiz kalmıştır. Birçok sanayileşmiş ihracatçı ülkenin yanı sıra öne çıkmakta olan Çin, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerde de benzer (hatta sözde reform girişimi bile içermeyen) senaryoların gündeme gelmesi artık olağan hal almıştır.

OECD İKK'ları 2006 yılı boyunca hem 2003 tarihli Genel Yaklaşım'ı, hem de OECD'nin onun kadar etkisiz sayılabilecek 2000 yılı Rüşvete Karşı Eylem Bildirgesi'ni eleştirdi ve bunların revize edilmesini sağladı. Şu ana dek belirtiler iç açıcı değil. İKK'ların yaptığı pazarlıkları

örten gizlilik peçesi 2006 yılı Şubat'ında *Financial Times* tarafından yırtıldı. Sızan İKK belgelerini yayımlayan gazete, Almanya ile Japonya'nın yolsuzluk ve rüşvetle mücadele konusunda verilecek teklifleri, özellikle de İKK'ların özel sektördeki müşterilerinin gelişmekte olan ülkelerdeki 'unsurlarına' ödediği komisyon ve ücretlerin açıklanmasını talep edecek bir önergeyi ortak muhalefetle boğma hazırlığında olduğunu ortaya çıkardı.[24] (Burada sözü edilen unsurlar rüşvetlerin yerine ulaştırılması ve gelişmekte olan ülke memurları tarafından çalınan fonların offshore hesaplarına aktarılması için anlaşma yapılan tipik danışmanlardı.)

İKK'lar ve ticaret dünyasındaki müşterileri, geçtiğimiz on beş yılı aşkın süre içinde ticareti yıkım ihraç ederek desteklemeye dayalı sapkın bir ortaklık oluşturmuştur. Reform çok gecikmiştir. Değişimi zorunlu kılacak siyasi irade ancak, büyük sanayileşmiş ülkelerdeki sivil toplum örgütlerinin, ulusal parlamentoların ve basının önayak olarak toplumsal bilinci ve baskıyı yükseltmesiyle harekete geçecektir. STÖ'lerin büyük OECD ülkelerinde ve Endonezya ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelerde aradan yıllar geçtikten sonra da olsa uluslararası bir İKK reformu kampanyası, önemi ve etkinliği kendini hissettirecek bir devinim başlatması umut belirtisidir.

SONNOTLAR

1 Global Development Finance 2002 Tables (Küresel Gelişim Finansı 2002), Washington, Dünya Bankası, 2003, sy. 108.

2 ('Business Volumes up 21% to $788 billion for Berne Union Members-Record Year for Export Credit and Investment Insurers' ('Berne Birliği Üyeleri İçin İş Hacmi 21% Artarak 788 Milyar Dolara Vardı-İhracat Kredisi ve Yatırım Teminatçıları için Rekor Yıl'), basın bildirisi, Londra, Berne Union, 6 Ekim 2005); Stephanie Fried ve Titi Soentoro, Export Credit Agency Finance in Indonesia (İhracat Kredi Kuruluşları'nın Endonezya Finansmanı) Washington, Çevresel Savunma Vakfı, Aralık 2000, sy. 3, 10.

3 James Harmon, Crescencia Mauer, Jon Sohn ve Tomas Carbonell, Diverging Paths (Ayrılan Yollar), Washington, D.C., Dünya Kaynakları Enstitüsü, 2005, sy. 13.

4 Jasper Becker, 'Dam Official Flees with $930 Million' ('Baraj Memuru 930 Milyon Dolarla Kaçtı'), South China Morning Post, 3 Mayıs 2000; Human Rights Dammed Off at Three Gorges (İnsan Hakları Üç Vadi'de Barajın Gerisinde Kaldı), Berkeley, California, International Rivers Network, Ocak 2003. Ayrıca bkz.: Audrey Topping, 'Ecological Roulette: Damning the Yangtze' ('Ekolojik Rulet: Yang-çe'ye Baraj Yapmak'), Foreign Affairs, Eylül-Ekim 1995.

5 Crescencia Mauer ve Ruchi Bhandari, The Climate of Export Credit Agencies (İKK'ların İklimi), Washington, World Resources Institute, Mayıs 2000, Sy. 4.

6 Christopher Barr, Profi ts on Paper (Kâğıt Üstündeki Kârlar), Bogor, Indonesia, Uluslararası Ormancılık Araştırma Merkezi, 2000.

7 Peter Waldman ve Jay Solomon, 'Power Deals With Cuts for First Family in Indonesia Are Coming Under Attack' ('Endonezya Başkanlık Ailesine Verilen Komisyonlarla Bağlanan Enerji Anlaşmaları Saldırı Altında'), Wall Street Journal, 23 Aralık 1998.

8 Inge Altemeier ve Harald Schumann, 'Der Ueberfluessige Strom', Der Spiegel, 29 Mayıs 2000.

[9] Bkz. ECA Watch, 'Corrupt Power Projects and the Responsibility of Export Credit Agencies in Indonesia' ('Yozlaşmış Güç Projeleri ve İKK'ların Endonezya'daki Sorumlulukları'), www.eca-watch.org; Hideka Yamaguchi, Hideka, 'Whose Sustainable Development? An Analysis of Japanese Foreign Aid Policy and Support for Energy Sector Projects', ('Kimin İçin Sürdürülebilir Kalkınma? Japon Dış Yardım Politikaları ve Enerji Sektörü Projelerine Verilen Destek Üzerine Bir Analiz'), Bulletin of Science, Technology, and Society 23, no. 4, Ağustos 2003, sy. 302–10, 306; 'Paiton Coal-Burning Power Plant, Indonesia' (Paiton Kömürlü Santrali, Endonezya'), Unfairallon.info, www.unfarallon.info

[10] Will Marshall, 'Australian Firms Plunder Papua New Guinea' ('Avustralya Firmaları Papua Yeni Gine'yi yağmalıyor'), 2003, www.minesandcommunities.org; Putting the Ethic in EFIC, Sydney, Avustralya, Aidwatch and Mineral Policy Institute, 1999, sy. 21–26.

[11] Aynı kaynaktan alıntı. Guardian (Avustralya edisyonu.), 6 Aralık 2000; EDC üzerinde çalışan STÖ Çalışma Grubu'nun koordinatörü Melanie Quevillon, 'Export Development Canada-Backed Mine Leaves a Sea of Cyanide' (Kanada Destekli Maden Denize Siyanür Bırakıyor'), basın bildirisi, Ottawa, Halifax İnisiyatifi, 10 Nisan 2002, www.ecawatch.org; Toplumsal Bilinç Koalisyonu, Export Credit Agencies, Corporate Welfare, Lack of Accountability (İKA'lar, Ticari Kurumların Refahı, Hesap Verme Sorumluluğunun Olmayışı), www.cpa.org.au

[12] Jennifer Lanston, 'Quest for American Justice on South Pacifi c Island' ('Güney Pasifik Adasında Amerikan Adaletini Arayış'), Seattle Post-Intelligencer, 19 Temmuz 2004, http:/ seattlepi.nwsource.com; Marshall, 'Avustralya Firmaları Papua Yeni Gine'yi yağmalıyor'; ayrıca şu basın bildirisine bkz.: www.hagens-berman.com

[13] Nicholas Gilby, Arms Exports to Indonesia (Endonezya'ya Silah İhracatı), Londra, Silah Ticareti Karşıtı Kampanya, Ekim 1999), http://www.caat.org.uk; Rob Evans, 'Taxpayers Paid £400m to BAE for Failed Arms Deals' ('Vergi Mükellef-

leri BAE'ye Hatalı Silah Alımı Anlaşmaları Nedeniyle 400 Milyon Pound Ödedi'), Guardian, December 20, 2004, www.guardian.co.uk

14 Martin Broeck, 'Paper on Export Credit Agencies and Arms Trade' ('İKA'lar ve Silah Ticareti Üzerine Çalışma'), Amsterdam: Campagne tegen Wafenhandel, 28 Mart 2003), sy. 4, www.caat.org.uk

15 Dieter Frisch, Export Credit Insurance and the Fight against International Corruption, (İhracat Kredisi Sigortası ve Uluslararası Yolsuzlukla Mücadele), Berlin, Transparency International, 1999.

16 James V. Grimaldi, 'Enron Pipeline Leaves Scar on South America: Lobbying, U.S. Loans Put Project on Damaging Path' ('Enronh Boru Hattı Güney Amerika'da Bir Yara İzi bırakıyor: Lobicilik ve A.B.D. Borçları Projeyi Hasar Veren Bir Yola Yerleştirdi'), Washington Post, 6 Mayıs 2002.

17 The Enron Corporation: Corporate Complicity in Human Rights Violations (Enron Şirketi: Ticari Dünyanın İnsan Hakları İhlallerinde Suç Ortaklığı), New York, Human Rights Watch, 1999.

18 Bkz.: Heffa Schücking, 'The Maheshwar Dam in India' ('Hindistan'daki Maheswhar Barajı'), Sassenberg, Almanya, Urgewald, Mart 1999, www.narmada.org; Shirpad Dharmadhikary ve Patrick McCully, 'Villagers Capture Dam in India' ('Hindistan'da Köylüler Barajı Ele Geçirdi'), Earth Island Journal, Bahar 1998, www.earthisland.org

19 Peter Bosshard, Power Finance: Financial Institutions in India's Hydropower Sector (Enerji Finansı: Hindistan Hidroenerji Sektöründe Finans Kurumları), Delhi, Güneydoğu Asya Barajlar, Irmaklar ve Halklar Ağı, Sassenberg, Almanya, Urgewald; Berkeley, Uluslararası Irmaklar Ağı, Ocak 2002, sy. 7–11, www.irn.org; V. Venkatase, 'A Moral Victory for the NBA' ('NBA İçin Bir Moral Zaferi'), Frontline 17, no. 15 22 Temmuz– 4 Ağustos 2000, www.hinduonnet.com; Narmada Bachao Andolan, 'Portuguese Guarantee to Maheshwar Project Refused' ('Maheshwar Projesine Portekiz Desteği

Reddedildi'), basın açıklaması, 15 Mart 2001, www.narmada.org

20 Cakarta Deklarasyonu ve ihracat kredilerinde reform için uluslararası kampanya hakkındaki diğer bilgiler için bkz.: www.eca-watch.org.

21 İngiltere Avam Kamarası Ticaret ve Sanayi Komitesi 1999–2000 oturumları, Altıncı Rapor, 'Application for Support from ECGD for UK Participation in the Ilisu Dam Project' ('ECGD'den Ilısu Barajı Projesi İngiliz Katılımcılarına Destek Uygulaması'), Londra, HM Stationery Office, 28 Şubat 2000, sy. vii, x.

22 James Harmon, 'Ensuring that Subsidized Foreign Projects Are Green' ('Desteklenen Yabancı Projelerin Çevre Dostu Olmasının Sağlanması'), Environmental Forum 18, no. 5 (Eylül/Ekim 2000, sy. 41.

23 Daniela Setton, Heike Drillisch ve diğerleri, Der Ilisu Staudamm: Kein Erfolgsprojekt: Zum Hintergrund un adktuellen Stand des groessten Staudammprojekts im Suedosten der Turkei, Berlin, Weltwirtsscaft, Economy, Ecology, und Entiwicklung (Dünya Ekonomisi, Ekolojisi ve Gelişim—WEED), Kasım 2005.

24 Edward Alden, David Pilling ve Hugh Williamson, 'Export Credit Agencies' Graft Crackdown Stalls' ('İhracat Kredilendirme Kuruluşlarına Uygulanan Suiistimal Önlemleri Tökezliyor'), Financial Times, 15 Şubat 2006.

11 Borç Yükü Azaltma Serabı

G8 borç yükü azaltma programları, gelişmekte olan ülkelerin hali hazırda 3.2 trilyon doları bulan borçlarının %1'den azını silecek ve dayattıkları sert koşullar ilave zorluklar getirecek. Borç yükü azaltma kampanyasında bundan sonra ne gelecek?

James S. Henry

Ekonomi, gelişmekte olan ülkeler, yolsuzluk ve para aklama konularında derinlemesine çalışmaları olan James S. Henry, önemli bir araştırmacı yazar, ekonomist ve avukattır. Gündem yaratan yazıları *Wall Street Journal, New York Times, Washington Post, The Nation, Fortune, Jornal do Brasil, Slate* ve *El Financiero* gibi gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Henry'nin araştırmaları Panama başkanı Manual Noriega'nın 1992'de hüküm giymesiyle sonuçlanan davada, Paraguay diktatörü Alfredo Stroessner tarafından çalınan paraların izinin offshore'de sürülmesinde, Filipinler Merkez Bankası'na giden dış borçların Ferdinand Marcos'un servetine yaptığı katkının belirlenmesinde belgesel kanıt olarak kullanılmıştır. Bu çalışmalar ayrıca büyük A.B.D. bankalarının gelişmekte olan ülkelerden sermaye ve vergi kaçışı, para aklanması gibi olgulardaki rolüne belge oluşturmuştur.

James Henry aralarında *Stratejik Planlama Ekonomisi* ve *Kan Bankerleri* gibi kitaplar yazmış, editörlüğünü Emmanuel S. De Dios ile Joel Rocamora'nın yaptığı, *Tahviller ve Bağlara Dair: Filipinlerin Dış Borcu Üzerine Bir Okuma Seçkisi* başlıklı kitabın yazımına katılmıştır. Son kitabı *Korsan Bankerler* 2007 yılında çıktı. Amerikan Barolar Birliği Vergilendirme Bölümü'nün vergi kaçakçılığı konusundaki önemli çalışmasının yazarıdır ve Birleşik Devletler Senatosu'nda defalarca tanıklık yapmıştır.

Henry şimdilerde bir strateji danışmanlığı firması olan Sag Harbor Group'un genel müdürüdür. Açtığı haber blog'u SubmergingMarkets, gelişmekte olan ülkeleri izler ve yerkürenin her tarafındaki gazetecilerin konuyla ilgili katkılarını içerir.

Borç Yükü Azaltma Serabı

Kıdemli rock starları Bono ve Bob Geldof, film yıldızları Angelina Jolie ve George Clooney, liberal komedyen Al Franken, Birleşik Devletler Hazine Bakanı John Snow, Dünya Bankası Başkanı Paul Wolfowitz ve Britanya'dan Gordon Brown ile Tony Blair, G8 ülkelerinin 2005 Temmuz'unda yoksul, ağır borçlanma altında ve gelişmekte olan ülkelere yönelik '40 milyar dolarlık borç yükü azaltma' kararını alkışlamak için aynı safta bir araya geldiğinde küçük puntolu yazılarla düşülmüş kayıtları daha dikkatli okumamız gerektiğini düşünmeliydik.

Brown ve Blair gibi kendini geri planda tutan politikacıların anlaşmayı överek göklere çıkarması beklenebilir mi? Olguyu 'tarihi bir dönüm noktası [....] maliye bakanlarının borç, gelişim, sağlık ve yoksulluk meseleleri üzerine şimdiye dek yaptığı en etkili yaklaşım' şeklinde niteleyerek yapmışlardır bunu. Ama birçok eylemci daha temkinli yaklaşarak gelişmeleri izlerken, borç yükü azaltma kampanyasının en baskın liderleri olan Sir Bob ve Bono zaferi ilan etmekte aceleci davranacaktı. Üç milyar kişinin izlediği on ücretsiz konser, 30 milyon e-posta iletisi ve faks mesajı ve İskoçya'daki Gleneagles'te yapılan 250.000 kişilik yürüyüşle aylar boyunca kitleleri ayağa kaldırdıktan sonra, G8'in sağladığı borç yükü yardımı miktarıyla 'yoksulluğu hemen

azaltmak' için gereken gerçek miktar arasındaki devasa farkı kabul etmekte isteksiz davranıyorlardı.

Bu aslında uzun zamandan beri mevcut olan bir dokunun parçasıdır. Üçüncü Dünya'nın borç yükünü azaltma konusu gerçekten de biraz Boston Big Dig,* Orta Doğu barış süreci ve kanserin tedavisi gibi uzun zamandan beri beklenen, sonsuz kez tartışılan ve sürekli köşeyi dönüp gelecekmiş gibi beklenen bir şeye dönüşmüştür.

Onyıllar boyunca süren çabalardan sonra aslında Üçüncü Dünya'nın borç yükünün azaltılması yönünde pek az ilerleme kaydedilmiştir. Ayrıca sağlanan cüzi miktardaki borç yükü azaltma desteğinin fazla iş görmediğine yönelik sağlam kanıtlar da vardır. Bunun nedeni kısmen bazı hallerde yardımın sorgulanabilecek politikalara destek oluşturması, kısmen de gelişmekte olan ülkelerde yaygınlaşan suiistimal alışkanlığının ket vurmasıdır. Bir başka neden de borç yükü azaltma yardımlarının, politikaları sık sık felaket kabilinden sonuçlar veren IMF/Dünya Bankası ekonokratlarının gelişmekte olan ülkelerdeki gücünü pekiştirmesidir. Ve nihayet, borç rahatlatma girişiminin diğer yardım ve gelişim finansmanı türlerinin yerini alamayacak kadar zayıf olması önemli bir etkendir.

Borç yükü azaltımının maliyeti en büyük oranda Birinci ve Üçüncü Dünya ülkelerin ortalama vergi mükel-

* Boston Büyük Kazısı: 1950'lerden beri yapımı planlanan, bir türlü bitmek bilmeyen tünel inşaatı. (ç.n.)

lefinin omuzlarına binerken, küresel bankalar ve Üçüncü Dünya elitleri borçlanmayla gelen ve cezai yaptırım içermeyen berbat projelerden, anapara kaçışından ve yozlaşmadan muazzam kârlar elde etmektedir.

Ama bunlar borç rahatlatma kampanyasının tümüyle gereksiz olduğu anlamında kabul edilmemelidir. Kimi sanatçılar, politikacılar, ekonomistler, ruhani liderler ve STÖ'ler az da olsa katkı sağlamayı başarmıştır. Bu çabalar bize küresel yoksulluğun ve eşitsizliğin dayatmacı sorunlarını anımsatmıştır. Ayrıca çok güzel bedava konserler için de bahane sağlamışlardır!

Borç krizine düşmüş ülkelerde yaşam koşullarını geliştirmeye yönelik gerçek anlamda ve yeterli yardım sağlama açısındansa, borç yükü hafifletme kampanyası ciddi bir hayal kırıklığı olmuştur. Bono'nun ölümsüz sözleriyle, 'aradığımız şeyi henüz bulmuş değiliz.' Neyse ki, daha büyük etki yaratacak alternatif bir strateji vardır. Ama o da borç yükü azaltma eylemcileri açısından daha savaşkan bir duruş gerektirecektir ve Özgür Dünya'nın bu gibi konularda kendini geri planda tutmayı yeğleyen liderlerinin katılacağı neşeli basın toplantılarına konu olmayacağı kesindir.

"Gerçek Fatura, Lütfen!"

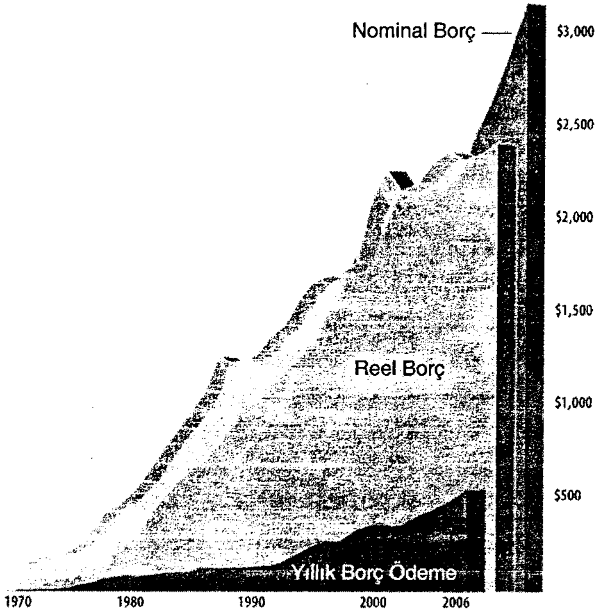
Borç yükünü azaltma çabalarını gündeme taşımaya, yapılanların gerçekten girilen zahmete değip değmediğini araştırmaya yönelik pek az çaba olması şaşılacak bir gerçektir.[1] Bu konuya dikkatle eğilmek için daha fazla zaman kaybedilmemelidir. Ne de olsa, Zaire'nin ikili borçlarının 1976'da (Birinci dünya ihracat kredilen-

dirme kurumlarının oluşturduğu bir birlik olan) Paris Klübü tarafından yeniden vadelendirilmesinin üzerinden otuz yıldan fazla, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Gelişim Konferansı'nın 1977–1979 yıllarında gelişmekte olan 44 ülkenin 6 milyar dolarlık borcunu silmesinin üzerinden yirmi yedi yıl, Üçüncü Dünya borç krizi denen şeyin 1983'te doruk noktasına ulaşmasının üzerinden yirmi üç yıl ve IMF/Dünya Bankası'nın Ağır Borçlanma Altındaki Yoksul Ülkeler [Heavily Indebted Poor Countries (HIPC)] programının 1996'da başlatılmasının üzerinden on yıldan fazla zaman geçmiştir.

Kampanya cephesindeyse, Büyük Britanya Borç Krizi Ağı'nın kuruluşunun üzerinden iki onyıl, G8'in Birmingham'daki Mayıs-1998 toplantısı sırasında yapılan 70.000 kişilik 'Borçları İndirin' gösterilerinin üzerinden sekiz ve Gleneagles'teki 'Live 8/Yoksulluğu Tarihe Gömün' fiestasının üzerinden yaklaşık iki yıl geçti.

Tüm süreç içinde Bradley Planı, Mitterand Planı, Lawson Planı, Mizakawa Planı, Sachs Planı, Evian Planı ve Paris Kulübü'nün gittikçe cömertleşen koşullarla hazırladığı 200'den fazla yeniden vadelendirme çalışması [(Toronto (1988–91), Londra (1991–94), Napoli (1995–96), Lyon (1996–99) ve Köln (1999–)] yapıldı. Son olarak, Live 8 öncesinde G8, Dünya Bankası ve IMF tarafından hazırlanan Çokyanlı Borç İndirimi İnisiyatifi [Multilateral Debt Relief Initiative (MDRI)] büyük bir tantanayla başlatıldı ve bunun, koşullara uygun kırk ya da daha fazla ülke için '40 ila 50 milyar' dolarlık bir indirim anlamına geldiği açıklandı.

Grafik 1: Gelişmekte olan ülkelerin dış borçları ve geri ödeme durumu (1970-2006)

Kaynak: Yazarın Dünya Bankası 2006 verilerine dayalı analizleri.

Gerçekler

Tüm bu aktiviteye rağmen gelişmekte olan ülkelerin borçları şimdi her zamankinden bile fazla ve reel anlamda artmakta. Geri ödemelerin (yani ödenen karara bağlanmış faizler ve borçlanma masraflarının) ulusal gelire oranı baz alınarak değerlendirildiğinde, borç yükü birçok ülke için Üçüncü Dünya borç krizi olarak

anılan olgunun doruğa ulaştığı 1980'lerin başında olduğundan bile ağırdır. (Bkz. Grafik 1)[2]

Benim hesaplamalarıma göre, 2006 itibariyle gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının nominal toplamı *3.24 trilyon* dolar kadardır. Bu borç şimdilerde yabancı kreditörlere (ağırlıklı olarak Birinci Dünya bankalarına, hisse senedi sahiplerine ve çok yanlı kurumlara) yılda 550 milyar dolar taksit ödemesi getirmektedir. Bu 550 milyar dolara hepsinin kişi başına yıllık gelir düzeyi 825 doların altında olan dünyanın en yoksul 60 ülkesinin her yıl ödediği 41 milyar dolar da dahildir. Borç yükü azaltma olgusunun üzerinden yirmi beş yıl geçerken, bu ülkelerin ödediği borç taksitleri aldıkları yıllık yardım olan 40 ila 45 milyar doları tamamen götürmektedir. Ülkelerin borç yüklerinin ulusal gelire oranı 1980'lerin başındakine kıyasla yükselmiştir.[3]

En ağır borçlanma altında olan ülkelerin bu borçlar konusunda yapabileceği pek az şey vardır. Yaptıkları ödemeler aslında, Birinci Dünya kreditörlerinin çoktan buharlaşıp ortadan kaybolmuş ya da offshore banka hesaplarına yerleşmiş fonlarına verilen 'tefeci' faizleridir.

Bugünkü Değer

Birinci Dünya borçların büyük bölümü şu anda yürürlükte olan oranların üzerinde faizlerle verildiğinden, borçların *bugünkü değeri* (başka deyişle cari değeri) gerçek maliyeti ortaya koyacak ölçütle daha da yüksek, *yaklaşık 3.7 trilyon dolar* civarındadır. (Bkz. Tablo 1)[4]

Tablo 1: Üçüncü Dünya Borçları Tahmini (2006 itibariyle milyar dolar olarak)

Borcun tanımı	Ülke Sayısı	Nüfus (2004 itibariyle, milyar kişi)	Düşük Gelirli Ülkeler	Orta gelirli Ülkeler	Tahmini Toplam Borç
Hindistan	1	1.08	135.0	-	135.0
Çin	1	1.30	-	323.5	323.5
Tüm Diğer Gelişmekte Olan Ülkeler		2.91	3361	2337.1	2673.1
Yüksek borç/düşük gelir	25	0.35	131.0	1874.0	131.0
Yüksek borç/orta gelir	47	1.12	-	-	1874.0
Yüksek Borçlu Ülkeler	72	1.46	131.0	1874.0	2.005.0
Diğer Düşük Gelir	31	0.87	205.1	-	205.1
Diğer Orta Gelir	43	0.58	-	463.0	463.0
Dünya Bankası Listesine İntibaklar[5]	7	0.14	18.4	111.7	112.1
Nijerya Borç Anlaşması	-	-	-18.0	-	-18.0
Toplam Nominal Borç	-	-	471.5	1779.9	3237.1
Toplam Cari Değer Üçüncü Dünya Borcu	155	5.45	412.6	3277.4	3690.0
Tek Başına Hindistan	1	1.08	139.0	-	139.0
Tek Başına Çin	1	1.30	-	363.0	363.0
Yüksek borç/düşük gelir	26	0.427	147.0	-	147.0
Yüksek borç/orta gelir	49	1.164	-	2408.0	2408.0
Toplam Yüksek Borçlanma	75	1.59	147.0	2408.0	2555.0
Diğer Düşük Gelir	32	0.90	127.0	-	127.0
Diğer Orta Gelir	46	0.59	-	507.0	507.0

Kaynak: Dünya Bankası 2006 verileri, yazarın analizleri.

Sırf Çin ve Hindistan gelişmekte olan ülkeler 'cari borç değerinin' yaklaşık 500 milyar dolarlık bölümünden sorumludur. Her iki ülke de dış borçlanma konusunda son derece dikkatlidir ve IMF/Dünya Bankası'nın borçlanma politikalarına yönelik tavsiyelerini büyük oranda göz ardı eder. Bunun sonucu olarak, dış borç yüklerinin ulusal gelire oranı kıyasla düşük kalmıştır. Ve yine her iki ülke de (kısmen ortodoks neoliberal politikalar izlemeyi reddetmeleri nedeniyle) şimdi yüksek büyüme oranlı ekonomilere ve büyük döviz rezervlerine sahiptir.

Cari değerler itibariyle borçlanmanın geri kalan 3.2 trilyon dolarlık bölümünün yaklaşık 2.6 trilyonu yüksek borçlanmalı büyüme stratejilerini benimsemiş olan altmış iki düşük gelirli ve kırk dokuz orta gelirli ülkeye aittir.[6]

Yüksek borçlanma altındaki bu ülkelerin toplam nüfusu 1.6 milyardır ki, bu rakam dünya nüfusunun dörtte birinden fazla olup, gitgide de tırmanmaktadır. Borç yükünü azaltma olgusunun üzerinden onyıllar geçerken, bu ülkelerin ulusal gelirlerinin bugünkü borç değerine oranı göreceli olarak yükselmiştir: %60 ila %90. Borç ödeme taksitleri her yıl ulusal gelirin %4 ila %9'unu tüketir ve bu oranlar ülkelerin eğitim ya da sağlık hizmetlerine harcadıklarının ve dış yardım olarak aldıklarının çok üzerindedir. (Bkz. Tablo 2) Ve son olarak, bu ülkelerin (ardı ardına yaşanan örneklerde başarısız oldukları görülmesine rağmen) IMF/Dünya Bankası politikaları yönündeki tavsiyeleri tutmanın dışında pek az seçeneği vardır.

Yük azaltımı nerede?

Verilen borçlanma rakamları ve oranlar belli kimi soruları beraberinde getirir. Profesyonel borç yükü hafifleticiler (Dünya Bankası, IMF, Paris Kulübü[7] ve elbette ki borç yükünün azaltılmasına odaklanmış o eylemciler) bunca yıldır neyi kovalıyor? Ne kadar yük azaltımı sağladılar? O paraları kim aldı? Ve bunun ne kadar yardımı oldu?

Tablo 2: Borcun Etkisi

	Ülke Sayısı	Kişi Başına Gelir ($)	Gelirdeki Reel Artış (94-04) (%)	Borç cari değeri/GSMH 2004 (%)	Borç Taksiti/GSMH 2004 (%)	Yardımın GSMH'ye oranı 2004 (%)	Eğitim Harcamaları /Gelir (%)
Yüksek Borçlu Ülkeler							
Düşük Gelir	26	1,345	1,7	89,8	4,2	3,9	3,7
Orta Gelir	49	6,795	1,8	61,7	9,0	0,4	2,8
Daha Düşük Borçlu Ülkeler							
Çin	1	5,419	7,9	14,5	1,2	0,1	bilinmiyor
Hindistan	1	2,885	4,2	18,4	2,8	0,1	4,1
Öteki Düşük Gelirliler	46	6,677	2,5	25,0	5,5	0,3	5,3
Gelişmekte Olan Ülkeler	155	4,417		39,0	5,4	1,0	
Dünya	226	8,187					

Kaynak: Dünya Bankası 2006 verileri, yazarın analizleri.

Her şeyden önce borç yükünün azaltılması kolay değildir. Borç azaltmaya yönelik belirlemeler ülkelerle kreditörler tarafından çok etkin şekilde saptanmıştır ve borç/ödeme akışına dair sunulan veriler muazzam farklılıklar içerir. Bu da borç yükünün azaltılmasına yönelik çok az sayıda sistematik girişim olduğu gerçeğini işaret eder.

Borç yükü azatlımı üzerine yakın zamanda yapılan iki araştırma: Christina Daseking ve Robert Powell, 'From Toronto Terms to the HIPC Initiative: A Brief History of Debt Relief for Low-Income Countries ('Toronto Koşullarından HIPC İnisiyatifine: Düşük Gelirli Ülkeler İçin Borç Yükü Azaltımının Kısa Tarihi'), IMF Çalışması no. 99/142, Ekim 1999; Aart Kraay ve Nicolas Depetris Chauvin, 'What Has 100 Billion Dollars Worth of Debt Relief Done for Low-Income Countries?' ('100 Milyar Dolarlık Borç Yükü Rahatlatması Düşük Gelirli Ülkeler İçin Ne Yaptı?'), Dünya Bankası/IADB, Eylül 2005. Bu iki makale de düşük gelirli ülkelere 1988–98 ve 1988–2003 dönemlerinde sağlanan borç yükü azaltımına yoğunlaşır. Bu nedenle de Çok Yanlı Borç Yükü Azaltım İnisiyatifi [Multilateral Debt Relief Initiative (MDRI)], 2003 sonrası gelen Ağır Borçlanma Altındaki Fakir Ülkeler [Heavily Indebted Poor Countries (HIPC)] azaltımı, Baker ve Brady planları, borç takasları ve birçok büyük iki yanlı anlaşma konularının kapsamı dışındadır ki, bunlar toplamda şimdiye kadar yapılan borç yükü azaltımının en az üçte ikisini kapsar. Borç yükü azaltımının toplam etkisini bu tür

yetersiz rakamlarla genellemeye tabi tutmak ciddiye alınmaması gereken eğilimlerdir.

Okuduğunuz bu bölüm, borç yükünün azaltılması konusundaki en kapsamlı tahminleri yansıtır ve bunlar tüm veri kaynaklarının dikkatle incelenmesinin yanı sıra benim kendi bağımsız analizlerimle alternatif borç önlemlerine de dayalıdır.[8]

Kapsamlı Rahatlatma

Benim anahtar konumdaki ilk bulgum, gelişmekteki ülkelere sağlanan borç rahatlatma miktarının oldukça mütevazı kaldığıdır. 1982'den 2005'e kadar düşük ve orta gelirli ülkelerin yeniden yapılandırılan, düşürülen ya da silinen borçları toplamı (doların net cari değeri ve 2006 kuruyla) 310 milyar dolardır ki, bu rakam toplam borcun sadece %7.8'ine denk gelir. (Bkz. Tablo 3.)

Tablo 3: Borç Yükü Azaltma (2005 net cari değeriyle ve dolar olarak)

	Düşük Gelirli Ülkeler	Orta Gelirli Ülkeler	Toplam Borç Yükü Azaltma
Azaltmadan Önce	574	3.426	4.000
Azaltma	161	149	310
Azaltmadan Sonra	413	3.277	3.690
Oran	%28.1	%4.3	%7.8

Kaynak: Dünya Bankası 2006 verileri, yazarın analizleri.

Düşük Gelirlilere Borç Yükü Azaltımı

Dünyanın en yoksul altmış ülkesine sağlanan borç yükü azaltım desteği daha fazladır ve operasyon öncesi borçlarının yaklaşık %28'ine denk gelir. Bu ülkelerin cari borç değerlerinin 161 milyar doları kaldırılmıştır ki, bu da sağlanan toplam borç yükü azaltımının yarı-

sından fazladır. Bu rahatlatma, söz konusu ülkeleri cari faiz oranlarıyla yıllık 15.3 milyar dolarlık taksit ödemesinden kurtarır.[9]

Bu kolaylıkla yabana atılacak şey değildir. Ama önde gelen gelişim uzmanlarının da kabul ettiği gibi, eğer gelişmekte olan ülkelerin B.M. tarafından 2000 yılında ve 2015'e kadar gerçekleştirilmek üzere koyulan (ve epeyce mütevazı olan) 'Milenyum Gelişim Hedefleri'ne ulaşması isteniyorsa, söz konusu rakamlar gerekli olan yıllık 50 ila 100 milyar dolarlık nakit yardımın çok uzağında kalır.

Düşük gelirli ülkelerin büyük bölümünün 1990'ların sonuna kadar yerine ulaşmayan bu bir parçacık borç yükü azatlımı için bile uzun zaman beklemek zorunda kalmış olduğu da akıldan çıkarılmaması gereken bir noktadır. Geçen o süre içinde yeni birçok ülke 'ağır borçlanma altındakilerin' oluşturduğu saflarda yetrini almıştır.

Düşük Gelirli Ülkeler İçin Borç Yükü Azaltım Kaynakları

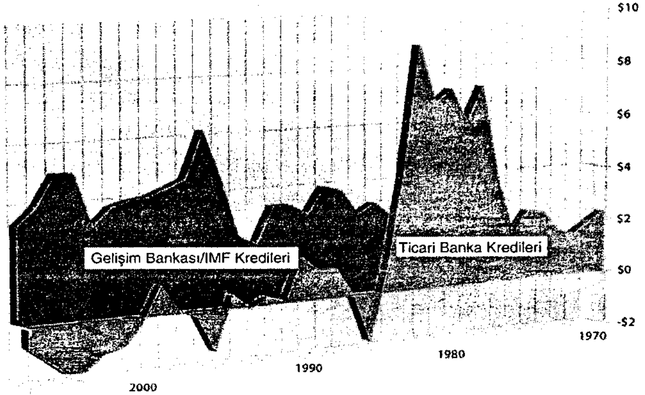
Düşük gelirli ülkelere yönelik borç yükü azaltımının sadece %30'u Dünya Bankası/IMF'nin (ileride tartışılacak olan) HIPC ve MDRI programlarından gelir. Bir diğer %30'luk dilim de 1997'de Paris Kulübü'ne katıldığında Nikaragua, Vietnam ve Yemen'in iki yanlı borçlarını silen Rusya'dan gelmiştir. Rusya ayrıca 2006 Şubat'ında Afganistan'ın da 5 milyar dolarlık borcunu silmiştir.

Yoksul ülkelerin borç yükünün rahatlatılması için 65 milyar dolarlık bir katkı da Birinci Dünya'nın Birleşik Devletler Ex-Im Bank gibi ihracat kredilendirme kuruluşlarının oluşturduğu bir birlik olan Paris Kulübü tarafından sağlanmıştır. Bu kuruluşların gösterdiği cömertliğe şaşmamak gerek, çünkü hepsinin Birinci Dünya'nın ihracatçıları, müteahhitleri ve mühendislik firmaları arasında çok güçlü müşterileri vardır. Bu İKK müşterilerinin hepsi daha önce verilen borçlarla proje siparişi formunda finanse edilmiş çok önemli işler almıştır ve bunlar şimdi de İKK'ların vergi mükelleflerinin parasıyla borç silmesini, dolayısıyla ülkelere yeni borçlanma olanakları doğmasını hevesle beklemektedir.

Citigroup, UBS, JPMorganChase, Goldman Sachs, Deutsche Bank, BNP, ABN-Amro ve Barclays gibi önde gelen küresel ticaret bankalarıysa, düşük gelirli ülkelere 1.5 milyar dolar gibi *büyük bir destek* sağlamıştır ve bunun önemli bölümü Dünya Bankası /IMF'nin HIPC programı aracılıyla gelmiştir. 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında gelişmekte olan ülkelere konsorsiyumlar halinde borç vermenin yolunu açan aslında aynı ticari bankalardır. (Bkz. Şekil 2) Bunların çoğu aynı zamanda Üçüncü (ve Birinci) Dünya elitlerine anaparalarını onları rahatsız eden vergilerin ve denetimlerin olmadığı vergi sığınaklarına park etmelerine yardımcı olan şaibeli 'özel bankacılık' işine öncülük etmişti. İronik olan şudur ki, zamanında yoksul ülkelerden servet kaçışını ve gelişmekte olanlarda borçlanmayı

destekleyen aynı bankalar, şimdi edimlerinin büyük kısmını Birinci Dünya'nın özel bankacılığı ve yatırım bankacılığının yanı sıra, göreceli olarak borçsuz olan Çin ve Hindistan gibi daha kârlı ülkelere odaklamaktadır.

Şekil 2. 1970-2004 Arasında Gelişmekte Olan Ülkelere Verilen Borçlarda Ticari Banka-Gelişim Bankası Kıyaslaması. (2000 yılı net cari dolar değeriyle.)

(Hindistan hariç)

Kaynak: Dünya Bankası 2006 verileri, yazarın analizleri.

Dış borç işi 1970'lerin sonunda ve 80'lerin başında gelişmekte olan orta gelirli ülkelerde patlama yaparken, önde gelen uluslararası özel bankacılık kuruluşları da finans kurumu toplulukları tarafından bu ülkelere verilen borçların oluşturduğu fonların büyük dilimlerini gizlice depolamakla meşguldü.[10] Düşük gelirli ülkelerdeyse, bu 'korsan' bankerlere sık sık Dünya Bankası ve diğer gelişim bankalarından, IMF'den, İKK'ların proje

kredilerinin (hatta devlet kaynaklarının) yağmalanmasından gelen hasılatların çevrime sokulması için başvuruluyordu.

Sonuçta, meselenin tamamına borç yükünün azaltılması açısından (özellikle de borç verme ve özel bankacılık kanallarıyla Üçüncü Dünya ülkelerinden derledikleri muazzam kârlar ışığında) bakıldığında, Birinci Dünya'nın finans devlerinin kendi üzerlerine düşeni yaptığını söylemek zordur. Borç krizinin hemen ertesinde bu bankalar, Brezilya, Filipinler, Arjantin, Endonezya ve Meksika gibi ülkelerdeki değeri azalan bankaları, emeklilik fonlarını ve sigorta şirketlerini gayet düşük bedellerle topladı. İyi zamanlarda da, kötü zamanlarda da müşterilerine boylarını aşacak şekilde borçlanmakta, para aklamakta, vergi kaçırmakta ve şüpheli şekilde elde ettikleri gelirlerini saklamakta yardımcı olmak için yollar icat etmekte başarılı oldular.

Bu finans devlerine sonra tekrar döneceğiz, çünkü bu öyküde aldıkları rolün tarihçesi borç yükü hafifletme meselemizde ilginç bir panzehir olasılığı sunuyor olabilir.

Orta gelirlilere borç yükü azaltımı

Brezilya ve Meksika gibi sözde orta gelirli ülkeler borç yükü azaltma olgusundan 149 milyar dolar kadar nasiplenmiştir ki, bu rakam destek öncesi toplam borçları olan 3.4 trilyon doların sadece %4.3'üne tekabül eder.[11] İleride de tartışılacağı gibi, bu borç yükü azaltma desteği 1990'ların başına doğru ya Brady Planı yapılanması kapsamında ya da Paris Kulübü tarafından sağlanmıştır.

Bu daha yüksek kâr vadeden ve daha ağır borçlu ülkelere 1980'lerin başında Birinci Dünya bankaları ve hükümetleri tarafından yüksek öncelik tanınmıştır ve bunun ana nedenlerinden biri ülkelerin borç portföylerinin büyük bölümünün kendi pazarlarında bağlanmış olmasıdır. Gerçekten de, Üçüncü Dünya borçları krizinin Birinci Dünya bankerlerinin, merkez bankalarının, yöneticilerinin ve gazetecilerinin çoğu için anlamı, krizin kendilerine ve hissedarlarına dönük olduğuydu. Zamanla, Üçüncü Dünya'dan gelecek etkilere açık yanlarını azaltmayı başarınca, kriz manşetlerden indi, ama ülkelerin çoğu derin sıkıntı içinde kalmaya devam etti.

Orta gelirli ülkelere sağlanan öncelik, ihracat kredilendirme kuruluşları ve çok yanlı gelişim bankaları gibi (borç vermede daha yoksul ülkelere odaklanan) kamu kreditörlerinin, borç portföylerini kuramsal olarak piyasa oranlarıyla değerlendirmesi gereken özel bankalardan farklı hesaplama kurallarıyla karşı karşıya kaldığı gerçeğini vurgular. Daseking ile Powell, 'Toronto Koşullarından HIPC İnisiyatifine'de bu hesaplama kurallarının düşük gelirli ilkeler için borç yükü azaltımının göreceli bir uyuşukluk içinde olma nedenini açıkladığını öne sürer. Benim görüşüme göreyse, hesaplama kurallarının etkisi kolaylıkla abartılabilir. Birincisi, özel bankalar hesaplama kurallarına rağmen Üçüncü Dünya borçlarını silmekte ve yeniden yapılandırmakta 'kazanç illüzyonu', hesaplama standartlarının zayıf yaptırımı ve rapor edilen kazançların üst düzey yönetici tavizi üzerindeki etkileri gibi nedenlerle ağır kalır. İkincisi, Dün-

ya Bankası gibi kurumlar borç yükü azaltımının finans maliyetleri üzerindeki etkisini hesaba katarken, çoğu ihracat kredilendirme kuruluşu (A.B.D. tasarruf mevduatı bankalarının 1980'lerde yaptığı gibi) tamamıyla vergilerle finanse edilir ve borcun silinmesini dert etmek zorunda değildir.

Düşük Gelirli Ülkeler İçin Borç Yükü Azaltım Kaynakları

Bütününde bakıldığında, orta gelirli borçlulara sağlanan yük hafifletmesinin 75 milyar doları özel bankalar tarafından sağlanmıştır ki, bu da toplam rakamın yarısına yakındır. Desteğin çoğu kredi takası ve geri alımlardan sağlanmıştır. Paris Kulübü buna büyük oranda geleneksel ikiyanlı borç yapılandırma yoluyla sağlanmış 28 milyar dolar daha eklemiştir.

Birleşik Devletler Hazinesi ise, Baker Planı (1985–89) ve Brady Planı (1989–95) doğrultusunda 47 milyar dolarlık borç yükü azaltma desteği önermiştir.[12] Ne var ki, aslında sadece Baker Planı, Amerikalı vergi mükelleflerinin 45 milyar dolarından oluşan desteği süreç içinde kullanarak orta gelirli ülke borçlarını 77 milyar dolar *artırmıştır.* Bu artışı telafi etmek için daha etkili olan Brady Planı'na gerek duyulmuştur.

Birleşik Devletler Hazinesi, Dünya Bankası ve IMF ayrıca 1995'ten 2002'ye kadar Arjantin, Brezilya, Meksika ve Endonezya gibi birçok büyük borçluya kısa vadeli finansal rahatlama da sağladı. Bunların faizleriyle birlikte geri ödenecek borçlardan oluşmuş yeniden yapılandırma paketleri olması gerekiyordu. Ve yine, kuramsal

olarak, cari değer borç düzeyleri üzerinde etki yapmaması gerekiyordu.

Ne var ki, uygulamada bu düşük faiz oranlı kısa dönem kurtarma kredilerinin birçoğu IMF ve Dünya Bankası tarafından tamamıyla kötü yönetildi. Örneğin Endonezya, Meksika ve Arjantin'de acil durum dolarlarının büyük bölümünün Birinci Dünya bankerleri, hatta Birleşik Devletler Hazinesi tarafından 'tanınmayan' etkili yerel elitlerin sahip olduğu düzinelerce banka ve şirkete sıcak destek parası olarak girmesine izin verildi.

Örneğin Meksika'nın önde gelen bankeri Robert Hernandez, ülkenin ikinci en büyük bankası olan Banamex'i 1991'de Salinas hükümetinden sadece 3 milyar dolara satın aldı. Hernandez sonraki on yılı aşkın süre içinde Meksika hükümetinden aslında bankaya yatırım olarak koyması gereken 5 milyar dolar civarında finans sağladı. 1994–95 'Tekila Krizi' döneminde, Goldman Sachs'ın eski ortağı olan A.B.D. Hazine Bakanı Robert Rubin, Meksika'ya Dünya Bankası, IMF ve Birleşik Devletler hükümetinden 30 milyar dolarlık bir düşük faiz oranlı kurtarma paketi alması için yardım etti. Meksika bu paranın büyükçe bir bölümünü Banamex gibi bankaları düşük faizli para pompalayarak kurtarmakta kullandı. Teoride bu bankaların tekrar Meksika hükümetine ait olması gerekmekteydi. Pratikteyse, Hernandez gibi banka sahiplerine fonları geri ödemeksizin sahibiyetlerini elinde tutma izni verildi. Rubin 1998'de Banamex'i Hernandez'den 12.5 milyar dolara alan Citigroup'a katılmak üzere 2001'de A.B.D.

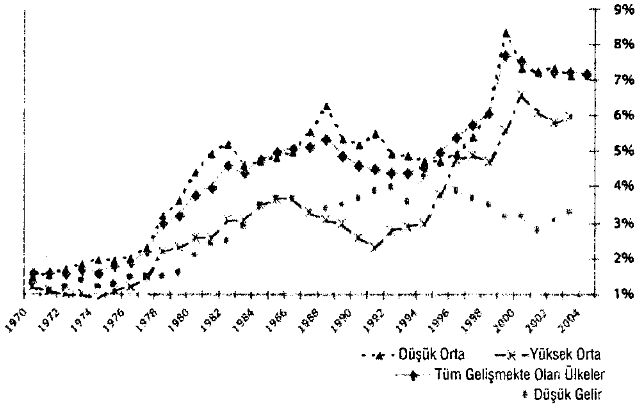
Hazinesi'nden ayrıldı. Bildirildiğine göre, Hernandez bu alışverişten ötürü herhangi bir vergi ödemediği gibi, banka da Meksika'ya 5 milyar dolarlık finansı geri vermedi. Rubin şimdi Citigroup'un başkan yardımcısı.

Daha açık ifade etmek gerekirse, düşük faizli kurtarma borçlarının büyük porsiyonu doğrudan yolsuzluğun içinde kayboldu. Ama ülkelerin borç ödemelerini buna rağmen yapması bekleniyordu ve faizler genellikle çok daha yüksekti. Hükümetlerin özellikle yerel sermaye üzerindeki vergileri yükseltmekteki isteksizliği nedeniyle birçok ülke destekleme borçlarını *iç borcu* patlatarak ödedi ki, bunun en etkili yolu para basmaktı. Örneğin Meksika'nın 1990'ların ortalarındaki destek borçları ülkenin vergi mükelleflerine 70 milyar dolardan fazlaya mal olurken, Endonezya'da bu maliyet en az 50 milyar doları buldu. Destekleme kredileri böylece, tıpkı Baker Planı'nda olduğu gibi aslında ülkenin borcunu *kabartmış* oldu. Benim borç yükü azaltma konusundaki heaplamalarımda bu kötü yönetilmiş kurtarma kredilerinin etkileri göz ardı edilmiştir, yani Üçüncü Dünya borçlarının rahatlatılmasına dair verdiğim rakamlar epeyce düşüktür.

Nihayetinde, Arjantin, Brezilya, Endonezya, Irak, Meksika, Filipinler, Rusya, Türkiye ve Venezuela gibi orta gelirli ülkeler 1970'ler ve 80'ler boyunca dünyanın en büyük borçluları olarak kaldı. 1990'ların başından itibaren küçük borç hafifletme destekleri aldıklarından, 2000'den sonra geri ödemeleri tüm zamanların en yüksek düzeyine tırmandı. (Bkz. Şekil 3) Yakın zamandaki

borç yükü azaltma programları orta gelir düzeyli ülkelerin borçlarının gayrimeşru kökenleri ve ağır yükleri görmezden gelinerek, neredeyse tamamıyla düşük gelir düzeyli ülkeler üzerinde odaklandı. Bu odaklanma borç rahatlatma kampanyalarının göz önünde bulundurması gereken önemli bir stratejik seçimdir.

Şekil 3: Dış Borç Ödeme Yükü, 1970-2004 (155 Düşük ve Orta Gelir Düzeyli Ülke için Dırş Borçlanma Taksitinin Brüt Milli Gelire Oranı)

Kaynak: Dünya Bankası 2006 verileri, yazarın analizleri.

Borç yükü azaltımının ekonomi-politiği

Borç yükü azatlımı konusunda yolunda gitmeyen neydi? Bunca yıl neden o kadar az yol alındı? Kimlerin çıkarlarına hizmet edildi ve kimlerin niyetleri görmezden gelindi ya da engellendi? Ve borç yükü azatlımı kampanyacıları bu noktadan sonra nereye yönelmeli?

'Borç' krizinin kökenleri

Üçüncü Dünya borçları sözde krizinin kökenlerinin

gözden geçirilmesi, borç yükü azaltımının sicilini gerçekleri süzerek inceleme sürecinde faydalı olabilir. Uzayıp giden bu krizin temelindeki gerçek, gelişmekte olan ülkelerin 1970'lerin başından 2003'e kadar dış borç, yardım ve yatırım olarak 6.8 milyar dolar (yani daha önce aldığı yabancı sermayeden çok daha fazlasını) emmiş olmasıdır.[13]

Daha önce de vurgulandığı gibi, gelişmekte olan ülkelerin sadece birkaçı (ağırlıklı olarak Güney Kore, Çin, Hindistan, Malezya ve Vietnam gibi Asya ülkeleri) bu muazzam anapara akışını o ya da bu düzeyde başarıyla yönetebildi. Bunlar bir dizi tarihsel nedenden ötürü Birinci Dünya'nın sinsice fırsat kollayan gelişim bankalarına ve özel bankalara direnebildi. Günümüzde bu ülkeler küreselleşmenin silip süpürdüğü dünyanın gerçek kazananları olarak kabul edilir, dünyanın en hızlı gelişen ekonomileri saflarında yer alır ve Birinci Dünya'nın en önemli üreticileri, müşterileri ve potansiyel rakipleri haline gelmiştir. Bu 'piyasa yönlendirmeli' ülkelerin birçoğu elbette ki insan hakları ve siyasi haklar açısından istenen noktanın çok dışına kaymıştı. Ayrıca mali krizleri sonsuza dek geçiştiremeyeceklerdir, çünkü hiçbir kapitalist ekonomi bunu yapamaz. Kore ve Malezya 1990'ların sonlarında ciddi sarsıntılar yaşadı ve Çin de sonunda aynı deneyimden geçebilir. Ancak (onlardan önceki Japonya örneğinde olduğu gibi) sadece birkaç onyıllık kontrollü borçlanmaya dayalı gelişimle ne kadar yol alınabileceğini de göstermişlerdir. Ne yazık ki, siyasi haklar açısından Dünya Bankası ve IMF'nin yol göstericiliğine güvenemiyoruz. Bu kurumların yol-

suzluğa, Arjantin'deki askeri cuntadan ve Çin'deki Politbüro'dan, Markos ile Suharto'ya kadar birçok otokratik rejime gösterdiği tolerans efsanevidir. Kuzey Kore ve Küba gibi birkaç rejim haricinde hiçbiri siyasi reform koşuluyla borç yükü azatlımı almamıştır ki, neoliberal ekonomi politikaları konusunda bunun tam tersi uygulanır.

Burada odaklanmamız gereken nokta, bu bir avuç kazanan değil, gelişmekte olan 150 dünya ülkesinin büyük bölümünün oluşturduğu çoğunluktur.[14] Genelinde, bu bir avuç kazananla karşılaştırıldığı zaman, kaybedenlerin 1970'lerden beri Dünya Bankası/IMF tavsiyelerine (yani Bretton Woods Kurumları'na) ve engellenmemiş yabancı anapara yatırımına daha açık olduğu görülür. Küresel kapitalizmle girilen bu yakın ilişkinin felakete neden olmasa bile en azından ciddi sonun yaratacak türden olduğu birçok ülke için kanıtlanmıştır.[15]

Bunun etkisiyle söz konusu ülkeler onyıllar boyunca çok riskli bir siyasi deneyimden geçti. Sonuçlar şimdilerde açık şekilde görülebiliyor. Orta gelirli ülkelerin hepsi başıboş borçlanma ve yabancı bankalara bağımlılığın karşılığında (çok büyük farklar gösteren gelir düzeyleri ve kurumsal düzenlemeler vasıtasıyla) muazzam bedeller ödedi. Bu 'tamamen açık/borçlanma ağırlıklı-banka bağımlısı' büyüme stratejisi doğrultusunda sefil sicile sahip olmayan bir örnek bulmak için gerçekten çok uğraştım. Küreselleşmeye düzülen zafer şarkılarının çoğu noliberal olmayan galiplere odaklanma yoluyla bu gerçeğin üstünü örtüverir.

Yozlaşmış rejimler ve verimli olmayan ('Şaibeli') borçlanmalar

Bütününde bakıldığında, benim hesaplarıma göre düşük ve orta gelirli ülkeler tarafından 1970'ten 2004'e kadar alınan 3.7 trilyonluk toplam dış borcun bir trilyon dolardan fazlası (yani en az %25 ile %35'i) ya yetersiz planlanmış ve yolsuzluğun karıştığı gelişim projelerinde yok olup gitmiş ya da doğrudan çalınmıştır.

Filipinler, Endonezya, Meksika, Brezilya, Venezuela, Arjantin ve Nijerya gibi büyük borçlu konumundaki birçok ülke için alınan borcun boşa giden dilimi olasılıkla daha bile büyüktür. Borç krizinin temelinde yatan en önemli dokulardan biri gerçekten de yirmi kadar ülkede yoğunlaşan aşırı borçlanma, israfa yönelik projeler, sermaye kaçışı ve yolsuzluk tarafından oluşturulur. Borç yükü azatlımı olgusunu tekrar hayata geçirmeye çalışanların bu çok önemli gerçeği kavraması gerekir, çünkü tehlikede olan çıkarlar özellikle 'düşük gelirliler' için borç yükü azaltımında şu ana kadar yüzeye çıkanlardan çok daha önemli ve etkilidir.

Düşük gelir düzeyiyle ağır borçlanma altına girenler

Benzer bir boşa israf ve yolsuzluk dokusu Dünya Bankası/IMF'nin (ileride tartışılacak olan) HIPC ve MDRI programları doğrultusunda borç yükü hafifletme kapsamına neden sonra alınan 48 düşük gelirli ülkede su yüzüne çıkmıştır. 1980'lerin başlarında bu ülkelerin borçları sadece altı yıl içinde %70 oranında arttı,[16] Dünya Bankası/IMF 1996'da HIPC'ı sonunda yürürlüğe

koyana kadar %7 ila %10 oranında bir yükseliş daha gösterdi. Bu kırk sekiz ülkeden on biri (Bolivya, Kongo Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Democratik Kongo Cumhuriyeti, Ethiopia, Gana, Mozambik, Myanmar, Nikaragua, Sudan ve Zambiya) grubun 1980-1986 arasındaki borç artışının %68'inden sorumludur.

En tepedeki borçluların on biri de sadece çaresizlik düzeyinde fakir değildi, [17]ayrıca zayıf, çalmayı huy haline getirmiş diktatörlerin alabildiğine açık rejimleriyle yönetilir ve/veya kanlı iç savaşlara kapılmış haldeydi.[18] Verilen kayıplar bazen iki yanlı olabiliyordu, çünkü ileri düzeyde borçlanma siyasi istikrarsızlığı körüklüyordu. Ama ağır borçlanmadan asıl sorumlu olan baskın faktör, zayıf devlet yapılarının, yozlaşmış liderlerin, alabildiğine açık anapara piyasalarının ve yabancı bankerlerle kurulan baştan çıkarıcı ilişkilerin oluşturduğu nahoş birleşimdi. Bu analizi daha önce bahsi geçen anahtar konumdaki orta gelirli borçlulara yayarsak, benzer bir uzun vadeli 'kötü yönetim-zayıf devlet-tamamen açık bankacılık' birlikteliğinin mevcudiyetine rastlarız.

Tüm bunlar en ağır borçlanma altındaki ülkelerin, 'dış kökenli şoklar', 'politika hataları', 'likidite krizleri' ve (yolsuzlukla anapara kaçışının varlığının kabul edildiği hallerde) 'şeffaflıktan yoksunluk' gibi bilinen problemli durumlarla kurulan yapay ilişkiler nedeniyle sıkıntıya düştüğünün kanıtıdır. Bugün en derin borçların altında olan ve yük azaltımına en fazla ihtiyaç duyan ülkeler, kötü yönetimin en uzun dönemlerle sürdürüldüğü, yabancı sermaye ve nüfuza en fazla açık kalan ve

bankacılık sektörü en zayıf olanlardır. Her ne kadar madenler ve petrol gibi doğal kaynaklar çokça rastlanan örneklerde ekonomik kötü yönetime olumsuz katkıda bulunduysa da, genelde kötü yönetimin nedeni tek başına bunların varlığı değildir; asıl belirleyici olan, yerel ve yabancı elitler arasındaki ilişkidir.

Borç yükünü hafifletme olgusu açısından bakıldığında, bu 'zayıflık/yolsuzluk/borçlanma' dokusu bir açmaz koyar ortaya. Ülkelere öylece hafifletme yardımında bulunmak, politik reformlar gerçekleştirilmediği ve dış kurumlarla olan ilişkiler daha şeffaflaştırılmadığı sürece pek az yarar sağlayabilir. Bunlar gerçekleştirilmediği takdirde ülkelerin kendilerini bir başka çukura gömmesi çok olasıdır. Ne de olsa, Orta Afrika Cumhuriyeti gibi diktatörlükler dış borçlarını ödemekte 1971'den beri *biraz* geri kalmıştır!

Borç/Sermaye kaçışı çevrimi

Devasa verimsiz[19] ve şaibeli borçlanmaların taksitlerini ödemek yoksul ülkelerin ihracat ve devlet gelirlerinden büyük lokmalar kopartır; sağlık, eğitim ve kamu yatırımının diğer formlarına yatırım yapmak için fena halde gereksinilen fonları kurutur; birbiri ardından finans krizleri üretilmesine katkıda bulunur. Büyüme, yatırım ve istihdam, borç ödeme için gerekli yeter miktardaki döviz rezervini oluşturma ihtiyacının kesintisiz sürmesi (ve Birinci Dünya kreditörlerinin körüklemesi) nedeniyle boğulur. O arada, ülkeye külliyetli miktarda yabancı yatırım sermayesi aksa bile, dışarıya doğru da kestirilmesi olanaksız miktarda sermaye akışı vardır ki,

buna borç olarak gelen paranın önemli bir miktarı da çeşitli şekillerde dahil olur.

Üçüncü Dünya anapara kaçışı elbette ki eski bir öyküdür ve ülke riskleri, istikrarsız kur yapıları, bankacılık gizliliği, vergi sığınaklarının yükselişi ve küresel gelir vergisi yaptırımının olmaması gibi varlığını uzun zamandır koruyan faktörlerle ilintilidir.[20] Ama kötü mali kaynak girdisi (özellikle de dış borç ve yardım) yönetiminin gelişmekte olan dünyada 1970'ler ve 80'lerin başında dramatik yükseliş göstermesi, Üçüncü Dünya sermayesinin dışarıya kaçışını patlama düzeyinde yükseltmiştir. Bu durum birçok ülkede mevcut siyasi ve ekonomik kurumları boğarak bunaltmış, bir yanda dünya offshore özel bankacılığında devrim yaratırken, bir yanda da tarihin en büyük sermaye kaçışını doğurmuştur.

Sermaye akışındaki keskin artışı ve vergi sığınaklarındaki edimleri, bu olguların 'Birinci Dünya'nın kötü kredilendirmesi ve gevşek denetimli yardım' kavramlarıyla ilişkileri hesaba katılmadan değerlendiremeyiz.

Zayıf denetlenen kredilendirme ve dış yardım, küresel anapara kaçışına (kaçışı dengelemek için gerekli dövizin sağlanması gereği nedeniyle) safi matematiksel açıdan bile katkıda bulunmuştur. Ama bu, tüm yeni 'borçlanma fonlarının' parayı alan tarafın ekonomisinde neden üretken net yatırıma dönüşmediğini açıklamaya yetmez. Birçok ülkede dış borçların yarattığı met cezir dalgası başka kimi yollarla anapara kaçışı gerçekleşmesinde de uyarıcı etki yapmıştır:

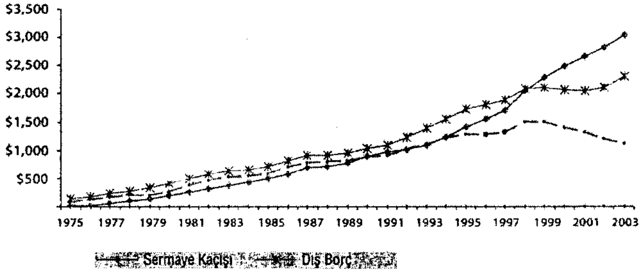
1. Verilen borçlar, yeni borçlanmaya başlayan ülkelerin ekonomilerinde kısa süre içinde verimli şekilde absorbe etmeye hazır olduklarından fazla anapara yaratarak istikrarsızlığa yol açmıştır.

2. Vergi mükellefinin doğrudan gözlemi altında olmayan, hatta gerektiği şekilde değerlendirilmeyen muazzam devlet gelirleri yaratılmıştır. Bu da gerek kötü planlanmış projeler üzerinde zayıf finans kontrolü ve gerekse maliye bakanlarının, merkez bankası görevlilerinin ve diğer resmi insiderlerin ceplerini dolarla doldurup, bunu kendi kambiyo birimleri aleyhine spekülasyonda kullanmaları yoluyla doğacak yolsuzluk ve israflara yol açmıştır.

3. Dış borç akışı yeni, yüksek düzeyde etkin, küresel bir offshore bankacılık ağının temellerini atmıştır ki, bu sistem yolsuzluğa bulaşmış elitlerin fonları Cayman Adaları, Panama ve Man Adası gibi yerlere uçurmasını, orada yığıp lehtarı gizli ve vergiden muaf yatırımlar yapmasını kısa zamanda çok kolaylaştırmış ve ucuzlatmıştır.

Bu ağın Üçüncü Dünya'ya birleşmiş gruplar halinde borç verme olgusunun yolunu açan aynı bankaların baskın etkisi altında olması tesadüf değildir. Yukarıda sıralanan faktörler birleşerek Üçüncü Dünya'nın devlet memurlarını ve varlıklı elitlerini (kendi hükümetleri bir yandan daha ağır dış borcu yükü altına girerken) servetlerinin önemli dilimlerini offshore yabancı aktiflere yöneltmeye teşvik etti. (Bkz. Şekil 4)

Şekil 4: Dış Borç/Servet Kaçışı, 1975-2003 (Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler için milyar dolar olarak)

Kaynak: Yazarın analizleri.

Kaçış dalgasının bir sonucu olarak, kimi Üçüncü Dünya yurttaşları güçlü para birimlerinin banknotlarından, özellikle dolar, İsviçre frankı, Alman markı, İngiliz poundundan ve 2002'den sonra 100, 200 ve 500'lük eurolardan oluşan geniş miktarda 'yastık altı paraları' yığdı. Örneğin 2006'ya gelindiğinde, toplam Birleşik Devletler para birimi mevcudu 912 milyar dolardı ve bunun en az üçte ikisi offshore'de, özellikle de hatırı sayılır devalüasyon tarihine sahip olan gelişmekteki ülkelerde tutuluyordu. Bu durum 100 dolarlıklara diğer Amerikan parası banknotlarına kıyasla talep patlamasına yol açacaktı.[21]

Elitlerin genellikle Birinci Dünya bankaları, hukuk ve muhasebe firmalarının gizli yardımlarıyla offshore vergi sığınaklarına aktardığı özel kaynakları vasıtasıyla daha da büyük bir anapara akışı gerçekleşti. Bu 'borç kaçışı' döngüsüyle doğan akış kütleseldi ve benim hesaplarıma göre 1977'den 2003'e kadar (doların 2000 yılı reel değeriyle) yıllık 160 milyar doları buldu.[22]

Bu anapara kaçışının büyük bölümünün offsho-

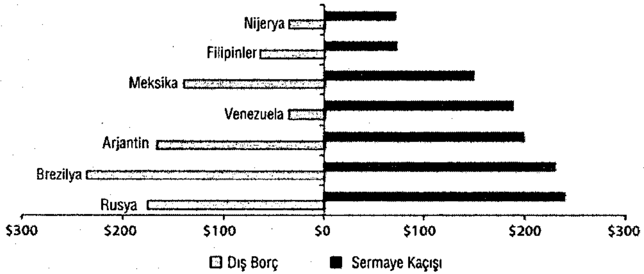
re'de vergiden muaf yatırımlarda, özellikle de banka hesaplarında ve Birinci Dünya ülkeleri tarafından vergiden muaf tutulmuş devlet tahvillerinde toplanmasına izin verildi. 1990'ların başına gelindiğinde, Üçüncü Dünya'nın vergilendirilmemiş kişisel servet kaçağının toplamı Üçüncü Dünya borçlarının ağırlığını oluşturan dilime yaklaşmıştı![23] Ve elbette ki Venezuela, Nijerya, Arjantin ve Meksika gibi (borçlanma olgusunu domine eden) büyük borçlular için elitlerinin kişisel servet kaçağı dış borçlarını birkaç kez katlıyordu. (Bkz. Grafik 5)

Ancak birçok borçlu ülke için gerçek sorun 'borcun kendisi' değil, 'aktif' sorunuydu, yani asıl mesele vergi toplamakta, yolsuzluğu kontrol altına almakta, devletin sahip olduğu kaynakları işletmekte ve dış kaynaklı yağmanın etkilerini gidermekteydi. Büyük bölümü dış borçlar ve devlet kuruluşlarından aşırılanlarla finanse edilen devasa bir 'özel' servet dilimi, Dünya Bankası/IMF, Wall Street ve Londra piyasalarının *dikkatli gözetimi altında* amaçlanan yerlere uçuvermişti.

O arada söz konusu ülkelerin yasama sistemi, bankacılık sistemi ve anapara piyasaları boğazına kadar yolsuzluğa batmışken, kamu sektörleri (ve en başta vergi mükellefleri) kesinlikle verime dönüşmeyen devasa borçların geri ödemelerini gerçekleştirmek için çırpınır halde sıkışıp kalmıştı.

Ortodoks ekonomistler bu fenomeni tamamıyla görmezden gelmez. Ama bir yandan da bunu 'yolsuzluk' ve 'şeffaflık' gibi sözde kurumsal parçalara ayırıp klişeler doğrultusunda ve belli başlı ülkelere özgü sistem-içi olgular gibi yaklaşarak irdeleme eğilimindedir.

Grafik 5: Servet Kaçışı/Dış Borç (1977-2003, milyar dolar olarak)

Bu konuda verilebilecek ilginç bir örnek Andrei Shleifer ve Daniel Wolfenzon'un, 'Investor Protection and Equity Markets' ('Yatırımcı koruması ve Hisse Senedi Piyasaları') başlıklı çalışmasıdır.[24] Verilerin yukarıda belirtildiği gibi çarpıtılması bir yana, çalışmanın yazarları aynı zamanda Harvard ekonomi profesörlerinden olan ve üniversitenin Rusya'da Uluslararası Gelişim Enstitüsü program direktörü olan Schleifer, 2000 yılı Eylül'ünde Birleşik Devletler hükümeti tarafından açılmış olan 100 milyon dolarlık davanın anahtar konumdaki birçok sanığından biriydi. Davada öne sürülen iddia, Rusya'da 1990'da USAID'ın sağladığı fonlarla ekonomik reform uygulama çabaları sürerken Schleifer'in 'içeriden alınan bilgilerin mevduat sahtekarlığı amacıyla kullanılması, kamu parasının şahsi kazanç sağlamak amacıyla kullanılması, vergi kaçakçılığı ve sahte fatura tanzimi, serbest piyasa düzenbazlığı' gibi meselelere karıştığıydı.[25] Dava 2005 yılının Temmuz ayında Harvard'ın 26.5, Professor Shleifer'in 2 milyon dolar ödemesiyle düşürüldü.

Bu tür dar bakışlı ve nesnel yaklaşımlarla her ülke bir analiz birimine dönüşür. Oysa gerçekte, bu *yerel* problemlerin hepsi büyük oranda *küresel* bir problem tarafından, bir yanda finans gelişimine yönelik ulusaşırı sistemin yapısı, bir yandaysa devasa miktarlardaki vergilendirilmemiş özel anaparanın ülkeler dışında yığılması nedeniyle azdırılmaktadır.

İnsan sermayesi kaçışı

Parasal kaçışın oluşturduğu bu yer altı ırmağına gitgide yükselen bir 'insan sermayesi' kaçışı da eşlik eder. Gelişmekte olan dünyanın büyük bölümü yaşanmaz hale geldikçe ve işsizlik arttıkça, bu bölgelerin çok değerli nitelikli işgücünün önemli bir dilimi Birinci Dünya'nın iş piyasalarına kaymaya başlamıştır. Benim hesaplamalarıma göre, Üçüncü Dünya'nın 'insan serveti kaçışı' ile kaybettiği net ekonomik değer, 2006 yılı itibariyle 2.5 ila 3 trilyon dolar dolardır.[26]

Bu sınırötesi işgücü yurda tahmini olarak yılda 250 milyar dolar işçi dövizi gönderir. Ama bu paranın büyük bölümü de yüksek transfer ücretleri ve yanlış kullanım nedeniyle ziyan olur. Filipinler, El Salvador, Meksika, Haiti ve Ekuador'un şimdilerde yaptığı gibi yoğun işgücü ihracatına dayanmanın en sağlıklı ekonomik politika olmadığı açıktır; ülke içinde iş ve gelir olanağı yaratmanın yerine koyulacak çözüm bu olamaz.

Birleşik Devletler Tarihinde Borç Yükü Hafifletme Geleneği

18. Yüzyıl'ın sonlarından bu yana Birleşik Devletler'de, aralarında sanayi şirketleri, bankalar, belediyeler ve büyük çiftçilerin bulunduğu önemli birçok özel ve kamu sektörü borçlusunun iflas prosedürleri, moratoryumlar, zarar gösterme operasyonları, merkez bankasına kendi şartlarıyla borçlanma teminatı ve pek az sayıda da doğrudan kefaletle borç ödemelerinden kurtulmasına izin verilmiştir. Örnekler:

- Hepsi de Virginialı tütün üreticisi ve köle sahibi olan, dişlerine kadar ipoteğe gömülmüş durumdaki Birleşik Devletler eski başkanları Jefferson, Monroe, ve Madison, Londralı özel bankerlerinin rüzgara göre duruş almasına, borçlarını tahsil etmek için A.B.D. mahkemelerinde davalar açmasına izin vermiştir.
- 1841–42'de sekiz Birleşik Devletler eyaleti ve Florida Bölgesi zamanın federal bütçesinin iki katı olan borçlarını ödemekte temerrüde düştü. Tıpkı Üçüncü Dünya borçları meselesinde olduğu gibi, paranın büyük bölümünün dış borç olarak alındığı ve berbat projelere (örneğin büyük plantasyon sahiplerinin denetimindeki gayrimenkul bankalarına) yatırıldığı anlaşıldı. Bu durum tarihteki ilk 'yükselen piyasa' krizini üretti.
- Büyük Bunalım'dan ayakta kalarak çıkmak için umutsuzca mücadele eden şirketlerin etkisi altında kalan Birleşik Devletler Kongresi 1933'te, New York Hisse Senetleri Borsası'na kayıtlı tüm ticari tahvillere yönelik 'gerçek altın şartı'nı tek yanlı ilga etti. Bu girişim tüm Birleşik Devletler ticari borçlarının reel değerini bir gece içinde %31 düşürüverdi.
- 1970'lerden bu yana birçok devlet ve federal iflastan kurtarma operasyonunun temelinde 'batmaya bırakılamayacak kadar büyük' yaklaşımı vardı ki, bu anlayışla destek gören ticari şirketler arasında Conrail, Chrysler, Continental Illinois, Citibank ve Long-Term Capital Management de yer aldı. Ford ya da General Motors'un iflas tehdidiyle karşı karşıya kalması halinde ufukta yeni bir 'serbest bırakılamayan piyasa' tepkisi olduğunu öngörebiliriz.
- Bağımsız ülke olarak borçlananlara gelince, Soğuk Savaş'ın etkisi altında olan ve Batı Avrupa'nın toparlanmasını isteyen Birleşik Devletler, 1953'te Batı Almanya'nın ayağa kalkması için cömert borç yapılandırmalarına gitti ki, bunların arasında borcun %50'sinin silinmesi ve kalanın 30 yıl vadeye bağlanması da vardı.

Kısacası, konu yeterince büyük, siyasi olarak yeterince etkili borçluların yükünü azaltmak olduğunda 'sözleşmenin kutsallığı', 'moral hazard'[27] ve diğer neoliberal söylemsel ağır toplar mevcudiyetini yitirir, söz konusu borçlular ayrıcalıklı muameleye uygun kabul edilir.[28]

Tablo 4: Bilanço: Gelişmenin 25 Yılı, 1980-2005

	Çin	Hindistan	En Yoksul 49 Ülke	Tüm Diğer Gelişmekte Olan Ülkeler (105)	Yüksek Gelirli Ülkeler (54)	Dünya (210)
Dünya Nüfusuna Oran						
1980	%221.1	%14.4	%8.1	%33	%22.5	
2005	%20.3 (1.3 milyar)	%17.1 (1.1 milyar)	%11.4 (740 milyon)	%35.8 (2.3 milyar)	%15.3 (980 milyon)	
Dünya Reel Gelirinin Yüzdesi[29]						
1980	%3.2	%3.5	%1.9	%29.3	%62	
2005	%13.6	%6.3	%1.9	%24.5	%54	
Kişi Başına Düşen Reel Gelir, 2005*	4972 $	2752 $	1249 $	5123 $	26191 $	7428 $
Yıllık Ortalama Reel Büyüme, 1980-2005	%8.1	%3.8	%0.7	%0.8	%1.9	%1.6

* 1995 dolar değeri, satınalma gücüparitesi bazında.
Kaynak: Dünya Bankası 2006 verileri, yazarın analizleri.

Özet: Krizin kökleri

Sonuç olarak, bu tür borç yapılarının etkileri Üçüncü Dünya gelirleri ve refahı meselesinde açıklandığı gibi yıkıcı olur. Borç tuzağını ve her derde deva neoliberal reçeteleri geçiştirmeyi başaran bir avuç küreselleşme galibi hariç tutulursa, Üçüncü Dünya reel gelirlerinin tümü 1980 ile 2005 arasında ya tıkanmış ya da

düşüşe geçmiştir. (Bkz. Tablo 4) Dünyanın en yoksul kırk dokuz ülkesi için Birleşmiş Milletler hesaplamalarına göre kişi başına düşen, satın alma paritesi değişkenleri doğrultusunda düzeltilmiş reel gelir 1980'den 2005'e kadar yılda ortalama sadece %0.7 artmıştır ve (Çin ve Hindistan hariç) düşük ve orta gelirli ülkelerin geri kalanı için bu artış yıllık %0.8 olarak gerçekleşmiştir. Daha yüksek gelirli ülkeler ortalama %1.9'luk bir oranla büyümeye devam ederken, Çin ile Hindistan daha da hızlı büyümüş, geriden gelen 3.1 milyar insanın gelirdeki payı 1980'de %30.2 iken 2003'te %26.4'e gerilemiştir. Kaynak: Yazarın 2006 Dünya Bankası verilerinden çıkardığı analizler. O zamandan bu yana büyüme, özellikle enerji ve diğer doğal kaynakları ihraç edenler arasında can kazandıysa da, gelişmekte olan dünyanın büyük bölümü hâlâ 1980 öncesi tüketim düzeyini, toplumsal harcamayı ve iç huzuru yakalama mücadelesi vermektedir. Pek az ülke imalata ve ihraç edilebilir hizmetlere dönerek Çin ve Hindsistan örneklerini izleyebilmiştir.

Borca bağımlı birçok ülke uzayıp giden ekonomik tıkanıklığa ilaveten işsizlikte keskin yükselişler, yoksulluk, eşitsizlik, çevresel bozulma, güvenlik eksikliği, suçta artış ve siyasi istikrarsızlık gibi borç ve anapara kaçışıyla körüklenen sorunların sıkıntısını yaşamıştır. İronik olan şudur ki, istikrarsızlığın bir düzeyi (Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Guetamala, Endonezya, Kenya, Meksika, Filipinler ve Güney Afrika örneklerinde olduğu gibi) yarar sağlamış, mali krizler otokratik rejimlerin altının

boşalmasına yardım etmiştir. Ama demokratikleşmenin bedeli o kadar büyük sıkıntılar olmamalıdır.

Üçüncü Dünya'da yaşanan bu sıkıntılar, Birinci Dünya'nın göreceli refahıyla çarpıcı bir tezat oluşturmuştur. 1973 ve 1979'da petrol fiyatlarının ani yükselmesiyle, 1982-83, 1990-91 ve 2001-03 ekonomik durgunluklarıyla elbette kısa büyüme duraksamaları oldu. Japonya 1990'larda durgunluğa girdi, Fransa ile Almanya'da uzayıp giden bir dönem yaprak bile kıpırdamaz oldu. Ama bunlar istisnai hallerdi. Bütününde bakıldığında, dünya yüzündeki yoksulların büyük bölümü 1980'lerin başından itibaren daha da yoksullaşır ya da başını suyun dışında tutabilmek için çırpınır hale gelirken, Birinci Dünya ülkelerinin büyük bölümü (ve bunların finans kurumları) zenginleşmeye devam etti.

"Rahatlayamıyorum!"

İnsan küreselleşme ve diğer her derde deva neoliberal reçeteler konusunda ne düşünürse düşünsün, borçlanmanın sicilinin başarı örneği olarak görünmesini sağlaması çok zordur. Bu perspektifin 'borç yükü azaltım' olgusunu farklı bir ışık altında görmemize yardımcı olması gerekir.

Ortadaki sefil sicile bakınca, Birinci Dünya hükümetlerinin, BWK'ların* ve hatta küresel özel bankacılık

---

* Bretton Woods Kurumları'nın kısaltması. Bunlar temel olarak Dünya Bankası ve IMF'den oluşur ve 43 ülkenin 1944 yılında New Hampshire'deki Bretton Woods'da savaşın darmadağın ettiği ekonomilerin toparlanmasına yardımcı olmak ve uluslararası ekonomik işbirliğini öne çıkarmak amacıyla kurulmuştur. (ç.n.)

sektörünün hiç değilse sorumlulukların bilincine varması, duruma dahil olması ve çıkan faturanın önemli bir bölümünü paylaşmayı önermesi beklenir. Ama öyle bir şey olmadığı gayet açıktır. Bunun nedeni borç yükü azaltımına ilkeli bir muhalefet olmaması değildir. Aslında, en azından borçlunun siyasi darbe yediği hallerde, borç yükü azatlımı kutsal bir kapitalist kuruma dönüşür.[30]

Borçlu ülkelerin ödemelerini tek yanlı moratoryum ilan ederek durdurması da söz konusu değildir. Sadece bir avuç ülke (2001-02'de Arjantin, I. Dünya Savaşı ertesinde Rusya ve 1960'ların ve 1980'lerin başlarında Küba) tek yanlı moratoryum ilan etme cesaretini göstermiş ve bunun karşılığında ikisi de ağır bedel ödemiştir. Üçüncü Dünya ülkeleri hiçbir zaman öyle bir adım atacak şekilde birlikte davranamamıştır.

Geriye kalan yegâne seçenek, Birinci Dünya kreditörlerinin borç yükü azatlımı aktivistlerinin vicdanlarına hitap etmesi sonucunda kendi isteğiyle harekete geçmesini beklemektir. Bu yaklaşımla da gayet küçük başarımlar elde edilmiştir.

Sağlanan borç yükü azaltımının sınırlı kalmasında birçok politik ve ekonomik faktör rol oynamıştır:

Bezdirme: Gelişmekteki ülkelerin çoğu ticaret finansına ve yardıma uluslararası kreditörleri gücendirme riskini alamayacak kadar bağımlı olduğuna inanır.

Ödüller: Üçüncü Dünya elitlerinin birçoğu gerçekte küresel finans endüstrisi tarafından satın alınmıştır. Bunun sıkça rastlanan ödülleri, uluslararası ortak giri-

şimlere dahil edilmek, dış borç ve yatırım fırsatı bulmaktır. Bunların da ötesinde, offshore hesapları, insider kârları, doğrudan rüşvet ve komisyon gibi çok değişken teşvikler vardır. Daha mütevazı ödüllerse, (Meksikalı Salinas örneğindeki gibi) Dow Jones yönetim kurulu üyeliği verilmesi, (Meksikalı Zedillo'nun Yale'ye, Arjantinli Cavallo'nun New York Üniversitesi'ne, Bolivya eski maliye bakanı Juan Cariaga'nın ve başka çok sayıda devlet memurunun Dünya Bankası/International Finance Corporation'a yerleştirilmesinde olduğu gibi) prestijli üniversitelere ve BWK'lara atmalar ve (Amerikalar Konseyi, Dış İlişkiler Konseyi, Inter-Amerikan Diyalogu gibi) başka üst düzey organizasyonlara kabul edilme gibi çeşitlilikler gösterir. Ve o arada gelişmekte olan dünyanın toplumsal ve ekonomik örgüleri göreceli olarak zayıflamaya devam eder.

Bankacılık Karteli: Küresel finans hizmetleri endüstrisi borçlu ülkelerden çok daha iyi organize olmuştur. Önde gelen bankalar ve BWI'lardaki ülke uzmanları, borçlu ülkelerin müzakerecileri sürekli değişirken aynı borçlanma sorunlarıyla defalarca uğraşmak durumundadır.[31] Örneğin Citigroup'tan William Rhodes ve Chase'den Francis Mason gibi uzmanlar daha militer ve suiistimale uygun ülkeleri diğerlerinden ayırmakta ustalaşmıştır. Standart borçlanma ve tahvil sözleşmelerinde kullanılan ('konsorsiyum ikrazı', yani 'herkese tesir icra eden temerrüt klozu' gibi) standart hukuk terimlerinin kullanılması da kreditör kartelin gücünü sürdürmesine yardımı olur.

Düşüşe Geçmiş Siyasi Rekabet: Sovyet bloğu 1990'dan sonra Üçüncü Dünya ilişkilerinde ciddi rakip olmaktan çıktı. O noktadan itibaren Birinci Dünya'nın gelişmekte olan ülkelere yaptığı yardımın gerçek değeri de sert bir düşüş göstermeye başladı ve bu durum 1990'ların sonuna kadar sürdü. O arada Birinci Dünya bankaları Üçüncü Dünya'ya verdikleri borçların aktif değerlerini azaltmayı tamamladı ve BWK'lar ve diğer resmi kurumlar düşük gelirli ülkelere verilecek yeni borçlara kaynak oluşturmak üzere özel bankaların yerini aldı. Kredi riskinin etkili bir şekilde kamu sektörüne transfer edilmesiyle ve en büyük borçlu konumundaki ülkelerin BWK'ların borç yükü azatlımı karşılığında dayattığı neoliberal reformlara odaklanmasıyla, Üçüncü Dünya'ya yönelik borç rahatlatması tamamen dumura uğradı.

Borçlu ülkelerin öylesine parçalanarak dağılması sonucunda 'küçük ölçekli' borç yükü azatlımı da neoliberal reformun bir başka enstrümanı haline geldi. O arada büyük ölçekli rahatlatma misyonu STÖ topluluğuna havale edildi ve ülkelerin müdahalesinden uzaklaştı. Bunların sonucunda ortaya çıkan 'hareket' Birinci Dünya STÖ'lerinin ve ünlülerinin oluşturduğu koalisyonun iyi niyetli, ama gevşek yürütülen bir girişiminden öteye gidemedi. Güçlü siyasi tabandan yoksun olan bu hareket sıkı çalıştı ve arada sırada kesintiye uğrayan bir dizi küresel kampanya düzenlemeyi başardı. Hareket kaçınılmaz şekilde Tony Blair, Jacques Chirac ve George Bush gibi politikacıların yanı sıra, merkez bankası yöneticilerinin, özel bankerlerin, BWK bürokratla-

rının (yani en uzlaşmaz tutumlu karakterlerin oluşturduğu bir grubun) vicdanına başvuruda bulunan ricacı durumuna kaydı.

En esaslı planlar...

Birinci Dünya'nın politika yapıcıları, gelişmekte olan ülkelerin borçlarını rahatlatmaya yönelik akıllıca planlar üretmekte aslında sıkıntı çekmemiştir. Gerçekten de, Üçüncü Dünya borçlanmasının 1970'lerde kalkışa geçişinden bu yana 'uluslararası kredi komisiyonları' ve 'borç kolaylıkları' gibi tertipler, borç 'geri satın almaları', borç 'eşitleme takasları' ve 'çıkış bonoları' tasarlandı. Son onyılda, HIPC'ye duyulan hayal kırıklığı büyüdükçe, akademik çevrelerden, IMF ve Dünya Bankası'ndan yeni bir 'bağımsız borç yapılandırma kurumu' ve iflas mahkemeleri oluşmasına, ayrıca daha önce sözü edilen standart hukuk metni formundaki borçlanma sözleşmelerinin modifiye edilmesine yönelik yönelik talepler de yükselmeye başladı.

Bu talepler bir dizi akademik makale ve konferans için tek atımlık barut sağladı, ancak bunların hiçbirisi herhangi pratik değişim yaratmadı. Genelde gözlemlenen doku dikkatli bir inkrementalizm* doğrultusunda, yani her biri öncülünden çok az daha istekli olan mütevazı öneriler şeklindeydi ve hepsi de etkisiz olmaya mahkumdu.

---

* İnkrementalizm, bir projeye birkaç (önceden ayrıntılarıyla planlanmış) büyük sıçrama yerine birçok (çoğunlukla önceden planlanmamış) küçük değişiklik katarak çalışma yöntemidir. (ç.n.)

Baker Planı

Başkan Ronald Reagan'ın ikinci hazine bakanı James A. Baker III, 1985 yılı Ekim'inde borç yükü azaltımına yönelik Baker Planı'nı kamuoyuna açıkladığında günümüz Üçüncü Dünya nüfusunun büyük bölümü henüz doğmamıştı. Plan, ticari bankaların 1982'den beri yürüttüğü piyasa tabanlı borç yapılandırma yaklaşımının işe yaramadığını kabul ediyordu. Geleneksel borç yapılandırma sistemi gerçekten sorunu daha da derinleştiriyordu, çünkü bankalar bir yanda temerrüt faizlerini gitgide daha yüksek oranlarda uygularken, bir yanda da yeni borç vermeyi kesmişti.

Baker Planı bu kötü döngüyü Birleşik Devletler vergi mükelleflerinin ve IMF'nin paralarının oluşturduğu fonlara kimi özel bankaların vereceği borçları katarak kırmayı umuyordu ve karşılığı da borçlu ülkelerde yapılacak 'piyasa reformları' olacaktı. Planın motivasyonuysa, 1980'lerdeki borç krizinin daha derinlerdeki kusur ve çıkarların yansıması değil, kısa vadeli bir 'likidasyon' sorunu olduğuna yönelik hakim söylenceye dayalıydı. Önde gelen borçlu ülkelerin taze ve reform koşullu (ve devlet destekli) bir borç yüklemesiyle 'geçici' krizden sıyrılarak 'büyüme yolunda ilerleyeceği' varsayılıyordu.

Baker Planı 1989'a gelinene kadar ağırlıklı olarak Meksika ve Brezilya gibi orta gelirli on beş ülkeye 32 milyar dolarlık yeni borç dağıtmıştı,[32] Bu etkisiz programın başta Birleşik Devletler Hazinesi olmak üzere çeşitli yollarla Birinci Dünya'nın vergi mükelleflerinden çektiği gerçek para 45 milyar doların üzerindeydi. Tüm

gelişmekte olan ülkelerin gayri safi dış borcunun o zamanlar 1 trilyon dolar civarında olduğu düşünülürse, toplam borç yükü azaltımının ne kadar küçük kaldığı daha iyi anlaşılır. Ayrıca daha önce de vurgulandığı gibi, plan aslında borcun cari değer düzeyini yükselttiği için *negatif* borç yükü azatlımı getirmişti. Ve son olarak, Baker Planı elbette ki neredeyse tüm düşük gelirli ülkeleri bir yana bırakmıştı. Bunun nedeni kısmen Birinci Dünya özel bankalarını o tür ülkelere sınırlı kredi açması, kısmense gelişim kredilerinin aktif anlamda azaltılmasının Dünya Bankası ve IMF tarafından aforoz edilmiş olmasıydı.

'Piyasa temelli' borç yükü azaltımı

1980'lerin sonunda herkes Baker Planı'nın işe yaramasını beklerken, özel bankalar kendi başlarına ve geri satın alma, takas gibi sözde piyasa temelli metotlarla ülkelerden 26 milyar dolar tahsil etmişti bile. Bu metotların bazıları sonuçları itibariyle uygulandıkları kimi ülkelere çok zarar verdi. Ayrıca Üçüncü Dünya borçları sorununun BWK'lar ve diğer resmi alacaklılar tarafından yasal anlamda olmasa da fiilen 'ulusallaştırılması' olgusunu güçlendirdi. Bunlar bir yandan da Baker Planı'nın ülke borç düzeyleri üzerindeki zararlı etkisinden kazançlı çıkmayı bile başardı.[33]

Brady Planı

Baker Planı ve piyasa temelli yöntemler borç sorununda fazla derin olmayan çentikler açmakta dahi başarısız olurken, eski bir Wall Street yatırım bankeri olan Nicholas Brady, James Baker'in yerine Birleşik Devletler

Hazinesi'nin başına geldi ve 1989 Mart'ında daha agresif bir borç takası planı ortaya attı. Bu kez anahtar konumdaki faktör cömertlik değildi. Brezilya 1987 Şubat'ında faiz ödemelerinde moratoryum ilan etti ki, bu girişim tehlikeli bir emsal yaratma tehdidi taşıyordu. Brezilya'nın hareketini Meksika'da 1988'in ortalarında yapılan hileli başkanlık seçimleri izledi. Meksika'nın muazzam borçlarının sarkması, petrol fiyatlarındaki düşüş, ülkedeki potansiyel siyasi istikrarsızlık Brezilya'nın moratoryumuyla bir araya gelince, durum Birinci Dünya tarafından daha agresif borç yükü azatlım önlemleri alınmazsa geri ödemelerdeki temerrüt eğiliminin yaygınlaşacağı yönünde görüntü vermeye başladı.

Brady'nin ilk olarak 1989 Temmuz'unda Meksika'da uygulamaya koyulan planı uyarınca, yabancı özel bankalar alacaklarını %30 ila %35 indirimler uygulayarak yeni bir tahvil menüsüyle takasa sokmayı kabul etti ki, bunların faizleri ve anaparalar Birleşik Devletler Hazinesi, IMF ve Japon Ex-Im Bank tarafından borçlu ülkelerin kaynakları teminat altına alınarak garanti kapsamına sokuldu.

1993'te, Brady Planı'nın sonlarına gelinirken, isteksizce girişilen bu düzenleme genelinde kimi orta gelir düzeyli ülkelerde mütevazı bir rahatlatma yaratmıştı. Bu ülkeler arasında Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi Latin Amerika ülkelerinin yanı sıra, Polonya, Filipinler ve Ürdün gibi Birleşik Devletler'in favorisi olanlar da vardı.

Brady Planı'nın odaklanışı Birleşik Devletler dış po-

litikasının o zamanki önceliklerini net şekilde yansıtıyordu. 1989-1993 arasında yürürlükte olan Brady Planı kapsamındaki on altı ülkeden sadece Nijerya ile Bolivya düşük gelirli ülkelerdi ve Latin olmayan ülkelerse Nijerya, Ürdün, Bulgaristan, Polonya ve Filipinler ile sınırlıydı. Bu on altı ülkenin 1989'daki satın alma paritesiyle ayarlanmış reel kişi başına geliri ağırlıklı ortalama bazında 5.514 dolardı ki, aynı hesaplama yöntemi tüm düşük ve orta gelirli ülkeler için 2.957 doları veriyordu. Ayrıca plan kapsamındaki ülkeler dünyanın gelişmekte olan ülkelerinin toplam nüfusunun sadece %13'ünü kapsıyordu.

Brady Planı ayrıca vergi mükelleflerinin desteğiyle Guyana, Mozambik, Nijer, Uganda gibi bir avuç daha küçük ülkenin borçlarını silmekte de başarılı oldu. 1994'e gelindiğinde, Meksika'da patlayan 'Tekila Krizi'nin hemen öncesinde Plan (2006 net dolar değeriyle) 124 milyar dolarlık borç yükü indirimi sağlamıştı ve bunun 66 milyar doları vergi mükelleflerinin katkısıydı. Brady Planı bugün hâlâ borç yükü azatlımı olgusunun en geniş ve en maliyetli inisiyatifi halindedir.

Kimi analizciler Brady Plamı'nın borçlu ülkelerin 1989-93 yılları arasında aldığı yeni borçların miktarı ve faizleri üzerinde (sermaye piyasalarını ve doğrudan yatırımı tahrik etmesi nedeniyle) *endirekt* yararlı etki yaptığı görüşündedir. Ancak o tür kazanımların hepsi geçici olmuştur ve artan sermaye kaçışıyla dengelenmiş, gelişmekte olan ülkelere bu olgu için Birinci Dünya'da ödenen vergilerden kesinlikle daha az net kazanç sağlamıştır.

Dahası, Brady Planı'ndan başlangıçta sağlanan bu yararlar Meksika, Arjantin, Brezilya, Nijerya, Peru ve Filipinler'de 1995-99 yıllarında patlak veren mali krizler tarafından silip süprülmüştür. Aslında bu krizler Brady Planı'nın kolaylaştırdığı disipline edilmemiş ani borçlanma dalgasıyla kışkırtılmıştır.[34] Genelinde bakıldığında, 1990'ların başları reçetenin uygulandığı 16 ülkenin borç ödemelerinde (ihracat ve ulusal gelire oranla) bir düşüş yaratırken, 1990'ların sonlarına doğru 'Brady Ahbapları'nın büyük bölümü planın uygulamaya koyulmasından önceki borç yüklerinin geri döndüğünü görmüştür.

Öyleyse bu aşamada daha önce vurgulanan temel noktanın grafik bir gösterimine sahip oluyoruz: Temel kurumsal reformlar olmadan ve gelişim fonlarına dönük genel bir reform yerine ülkelerde teker teker yapılan 'piyasa reformlarına' bağlı kalarak girişilecek borç yükü azatlımı, bir dönem için sadece borçlanmayı yükseltir ve sonraki dönemde yaşanacak krizlerin tohumlarını atar.

'Gelenesel' ikiyanlı rahatlatma (düşük gelirli ülkeler)

Erken dönemlerdeki borç yükü azatlımı inisiyatifleri (her ne kadar birkaç düşük gelirli ülke de bunlardan yararlanmayı başarsa bile) genelinde dünyanın en büyük borçlularına odaklanmıştı. 1980'lerin sonuna gelinirken çok düşük gelirli ülkelerin borçlarının patlama yapmakta olduğu ve daha fazla dikkat gerektirdiği yönünde bir uyanış doğdu. Kırk sekiz düşük gelirli ülke

için dış borç/gayri safi milli hasıla oranı 1980'de zaten yeterince yüksek olan %49'dan 1986'da %80'e fırlamış ve bu grup için yıllık ortalama borç büyümesi %12 olmuştu. Ancak Nikaragua, Mozambik ve Ethiopya gibi savaşın yıprattığı ülkelerde bu oran yıllık %20 ila %35 arasındaydı.

Bu ülkelerin geri ödeme faturaları 'ayrıcalıklı' koşullar edinecek niteliklere sahip olmalarına rağmen astronomik düzeylere çıkmıştı. 1986'ya gelindiğinde, (gelecekteki) otuz sekiz düşük gelir düzeyli HIPC ülkesinin on dokuzu ulusal gelirin en az %5'ini borç ödemesine ayırıyor, başka kimileriyse bundan bile fazla ödüyordu. Yıllık borç ödemeleri ortalama olarak bu ülkelerin ihracat gelirlerinin üçte birini aşıyordu ki, bu oran önceki onyılda onda bir düzeyindeydi. Örneğin Zambiya'nın dış borcu In 1986'da ulusal gelirinin %28.5'ine, Kongo'nunki %19.8'ine, Gambiya'nınki %19.3'üne, Fildişi Sahili'ninki %15'ine ve Bolivya'nınki % 6.9'una denk geliyordu.

Dahası, düşük gelir düzeyli ülkenin borcunun cari değeri Baker/Brady Planı periyodunda büyümeye devam etmişti; 1992'de 1980 düzeyinin üç misliydi ve 1986 düzeyinin üzerine üçte birden fazla çıkmıştı.[35] Ve nihayet, özel bankaların düşük gelirli ülkelere verdiği borçlar 1985'te gelişim bankalarının verdiği borçların çok gerisinde kalmıştı ve bu da 'piyasa başarısızlığının' bir diğer göstergesiydi.

İngiltere'nin Muhafazakâr hazine bakanı Nigel Lawson, düşük gelirli ülkelerin borçlarına daha fazla

odaklanılması gereğinin bilincine varan ilk yüksek düzey yetkililerden biri olmuştur. Lawson 1987'de Paris Kulübü'nün borçlu ülkelerle yürüttüğü pazarlık görüşmelerinde bu ülkelerin 'borç sarkmalarını' gelecekteki yıllık ödemelerin cari değerleri hesaba katılarak azaltmaya çalışmaları noktası üzerinde odaklanmasını teklif etti. Bu öneri, yapılandırma hedeflerinin aktiflerin düşürülmesinden kaçınılırken borçların cari değerini ödemeleri yayarak korumak olduğu geleneksel borç yükü azatlım girişimleriyle çarpıcı bir tezat oluşturuyordu. Daha önce de vurgulandığı gibi, bu yaklaşım anahtar konumdaki sorunun likidite sıkıntısı olduğu ve zamanla geçiştirilecek olan krizleri rastgele doğan tatsız şokların yarattığı kabulüne dayalıydı. Ancak Lawson ve diğerlerinin kavramaya başladığı üzere, şoklar rastgele değil sistemseldi ve ciddi müdahale olmadığı takdirde 'borç sarkması' kalıcı hal alabilirdi.

Lawson böylece Paris Kulübü'nün uzun yeniden yapılandırma serileri başlatmasını sağladı. Bu grup sonraki onyıl boyunca 73 ülkede ve gittikçe daha cömert koşullar içeren 90 iki yanlı yeniden yapılandırma yürüttü.[36] 1998'e gelindiğinde (Dünya Bankası'nın borç takasları için oluşturduğu Uluslararası Gelişim Birliği Ödeme Kolaylığı'nın da katılımıyla) 95 milyar dolarlık borç yükü azatlımı sağlanmıştı.

HIPC

1996 Eylül'ünde BWK'lar 'ağır borçlanma altındaki gelişmekte olan ülkelere' yönelik ilk kapsamlı borç yükü azatlımı programları olan HIPC İnisiyatifi'ni baş-

lattı. Bu inisiyatif de diğerleri gibi cömertlik motivasyonu taşımıyordu; BWK'ların STÖ'ler, boçlanma eylemcileri ve borçlu ülkelerin gittikçe yükselen baskısı karşısında verdiği bir tepkiydi aslında. Duruma karşı sesini yükselten bu odaklar, mevcut borç yükü azatlımı programlarının dünyanın en yoksul, en aciz durumdaki ülkeleri için yeterli olmadığından şikâyet ediyor ve BWK'lar gibi varlıklı alacaklıların çıkan bedelden payına düşeni ödemesi zamanının geldiğini ileri sürüyordu.

Uygunluk meselesi

Dünya Bankası'nın 1994'te yayımladığı ilk HIPC'e uygunluk listesi 41 ülkeyi kapsıyordu. Listenin reel gelir ve (ihracatla mukayeseli ve tahmini) yıllık ödeme düzeylerinin sürdürülebilirliği türünden nesnel kriterleri tatmin etmesi gerekiyordu. Ama öyle bir kriterya, özellikle de dış politika konuları devreye girdiği zaman nesnel olmaktan başka her özelliğe sahipti. Orijinal ülke listesi şunu gerektiriyordu:

- Kişi başına gelirin 1993 itibarıyla 695 doların altında olması, *artı*
- *Ya* borç cari değerinin gelire olan oranının en az %80 olması,
- *Ya da* yıllık borç ödeme taksitlerinin ihracata olan oranının en az %220 olması.

Bu kriterler Angola, Nijerya, Kenya, Vietnam ve Yemen gibi düşük gelirli borçluları kapsıyor, ama bir yandan da Malawi, Guyana ve Gambia gibi ülkeleri kapsam dışı bırakıyordu. 1996'dan itibaren orijinal HIPC

listesindeki ülkeler 244 milyar dolar borcu ve 672 milyonluk toplam nüfusu kapsıyor, yani tüm düşük gelirli ülkelerin yaklaşık üçte ikisiyle, tüm düşük gelirli ülke nüfusları toplamının üçte birinden fazlasını içinde barındırıyordu.

En baştaki HIPC listesi, BWK'ların borç yükü azaltımının maliyetini sınırlama arzusu ve hızla yön değiştiren jeopolitikalar da dahil olmak üzere birçok nedenden ötürü zaman içinde değişime uğradı. Yedi ülke listeden elimine edilirken, dokuz küçücük ülke birdenbire borç yükü azaltımına uygun bulunuverdi. 2000 yılına gelinene kadar Angola, Ekvator Ginesi, Kenya, Nijerya, Vietnam ve Yemen 1994'te hazırlanan ilk HIPC listesinden çıkartılmış ve Comoros, Gambiya, ve Malawi eklenmişti. Myanmar ise 2006'da yetersiz veri gerekçesiyle diskalifiye edildi; Eritre, Nepal, Haiti ve Kırgızistan koşullara uygun bulundu. Sri Lanka ile Bhutan da uygun kabul edilenler arasındaydı, ama programa katılmayı reddettiler. Ülkelerin uygunluk durumu 2006'da, 2004 sonundaki borç yükleri ve kişi başına gelirleri itibariyle yeniden incelemeye alındı. Programa katılım için son tarihse 2006 Aralık'ına atıldı. Ortalık yatışınca yine tam 41 ülke HIPC için uygun halde kalmıştı. Ne var ki, orijinal listeyle karşılaştırıldığında yeni grup tüm düşük gelirli borçlu ülkelerin (%63 yerine) sadece %39'unu, düşük ve orta gelirli ülke borçlarının %6 daha azını ve tüm düşük gelirli ülkeler toplam nüfusunun (%34 yerine) sadece %23'ünü kapsıyordu.

Bu küçültme kısmen BWK'ların çıkarları doğrultusunda gerçekleşmişti. Dünya Bankası bir bölümü kendi uzun vadeli bono satışlarının yanı sıra Birinci Dünya hükümetlerinin katkılarıyla finanse edilen, kendini ebedileştirmiş bir bürokrasidir. En başta gelen önceliklerinden biri, kendi nakit akışını güvence altına almak ve borç reytingini sağlamaktır. Her ne kadar BWK'ların Birinci Dünya'daki üyelerinin prensip olarak yaptığı katkılar darlıkların aşılmasını sağlayacak durumda olsa da, uygulamada Dünya Bankası üyelerinden gelecek bu tür katkılardan kaçınmaktan hoşlanır ve böylece Banka yöneticileri de Kongre soruşturma komisiyonları karşısında Togo'nun nerede olduğu ve bu yolsuzluğa batmış Afrika ülkesinin neden yardıma hak kazandığı konusunda utanç verici ifadeler vermekten kurtulmuş olur.

BWK'lar başlangıçta HIPC borç yükü azaltımına IMF'nin piyasa değeri muhasebeleştirilen değerini defalarca katlamış olan 3.22 tonluk devasa altın rezervini likide ederek fon sağlamayı önermişti.[37] IMF aslında 1999-2000 döneminde Brezilya ve Meksika ile 12.9 milyon onsluk bir satış ve geri alış yürüterek yaptığı kârı HIPC'ın baştaki maliyetinden payına düşeni finanse etmekte kullanacaktı. Ne var ki, şimdi başka bir dizi güçlü kurumsal çıkar davetsiz olarak çıkıp gelmişti. Daha fazla altın satışına yönelik IMF/Dünya Bankası teklifleri, Newmont Mining, AngloGold ve Barrick Gold Corporation da dahil olmak üzere 23 küresel madencilik şirketi tarafından oluşturulmuş Dünya Altın Konseyi'ndeki lobiciler tarafından boğuluverdi.[38]

Böylece şurası anlaşıldı ki, BWK'lar borç yükü azatlımı için gerekli fonu 'zamanı geldikçe bul buluştur' sistemine dönük tahvil satışları yaparak ve Birinci Dünya'daki üyelerinden periyodik hibeler alarak denkleştirecekti.

Borç yükü azatlımı ne kadar genişler, Dünya Bankası'nın borç portföyü ne kadar küçülürse, korkulan şey de o oranda gerçekleşecek, bonoların reytingiyle Banka'nın mali bağımsızlığı tehlike altına girecekti. Böylece Banka'nın kendi içinde daha az borç yükü azaltımına dönük, su yüzüne çıkmayan bir tavır doğdu.

İnisiyatif kapsamına girmeye uygun ülkeler listesinde anormallik bakımından hiç sıkıntı yoktu. Örneğin Angola, Kenya, Nijerya ve Yemen, 1990'ların ortaları itibariyle nihai HIPC listesindeki birçok ülkeden daha büyük borç yükleri altına girmiş ve düşük ulusal gelir düzeylerine sahip ülkelerdi, ancak dördü de liste dışı kaldı.[39] Bunun tam tersi bir örnekteyse, HIPC analizcileri (iddialara göre Fransa'nın emriyle) kurallarda Fildişi Sahili'nin listeye dahil edileceği şekilde ayarlamalar yaptı. Aslında bu ülkenin kişi başına geliri listedeki başka birçoğundan daha yüksek, borç yüküyse daha hafifti. Normalde, Fildişi Sahili cari değerle borç/ihracat oranı bazında ele alındığında gerekli niteliklere uygun kabul edilmeyecekti. Gana, Bolivya ve Uganda da ayrıclıklı muamele gördü. Bunların kişi başına gelir/borç ödeme oranları örneğin Kenya'dan düşük, borç/gayri safi milli hasıla oranları ise yüksekti.

Bir başka garip eklenti de Güney Afrika'nın kuzey

doğusunda bulunan ve sadece 750.000 nüfusa sahip olan eski Britanya kolonisi Guyana idi. Bu küçük ülke sadece boksit zengini olmakla kalmıyordu, HIPC listesindeki diğerleriyle kıyaslanınca kişi başına düşen 3.600 dolarlık gelirle net bir şekilde orta gelirli ülkeler arasında yer alması gerekiyordu.

HIPC o arada Dünya Bankası'nın kendi kayıtlarında 'şiddetli borçlanma altında' olarak geçen 29 orta gelirli ülkeyi liste dışı bıraktı ki, bunlar arasında 'kirli borç' içinde olan, yani fonları baskı rejimini sürdürmekte, savaşlarda ve elitlerin zenginleşmesinde harcayan belli başlı ülkeler de vardı. Ayrıca Arjantin, Ekuador, Endonezya, Pakistan ve Filipinler de bu ülkelerin arasındaydı. Bunların borç yükleri hangi açıdan bakılırsa bakılsın, HIPC kulübüne kabul edilenlerden ağırdı. Angola, Nijerya, Endonezya, Kenya, Filipinler ve Yemen de daha yüksek borç yükü altındaydı. Göreceli borç yükü ölçümü, nominal borç/ulusal gelir ve borç ödeme/ulusal gelir oranlarının ürünüdür ve reel satınalma paritesiyle düzeltilmiş kişi başına gelirin ters logaritmasının dolar olarak ifadesidir. Bu veriler 1995–96, yani HIPC'in başlatıldığı döneme aittir. Ölçümleme HIPC yardımına uygun bulunan ülkelerin en az on beşinin o zaman itibariyle gelir basında düzeltmeyle göreceli olarak daha düşük borç yüküne sahip olduğunu gösterir.

Bu dışlamalar önemlidir, çünkü finaldeki otuz sekiz HIPC ülkesi 1996'dan 2003'e kadar yıllık borç ödemelerini 2 milyar dolar kadar azaltırken, HIPC dışı kalan düşük gelirli ülkelerin yıllık ödemeleri (bu miktarı defalarca katlayacak şekilde) *artmıştır.*[40]

Bütününde tüm bunlar, BWK'ların 'sürdürülebilir borca' ve gelirlere yönelik filtrelerinin gayet tutarsız uygulandığının kanıtıdır. Bu filtreler sanki borç yükü azaltımının ölçeğini sınırlamak ve küçücük, daha kolaylıkla şekillendirilebilir ülkelere odaklanmak için kullanılmıştır.

Uzun yürüyüş

Borçlanma konusuna eleştirel yaklaşanlar, HIPC'in Üçüncü Dünya'nın toplam borcu karşısındaki göreceli mütevazılığını kavrayınca haliyle biraz hayal kırıklığına uğramıştı. Ama hiç değilse BWK'ların hızlı rahatlatma sağlayacağına inanabilirlerdi. Ne var ki, borç yükü rahatlatma yolculuğunun kriterlere uygun kabul edilen ülkeler için bile uzun ve yorucu olacağı kısa zamanda anlaşıldı. Dünya Bankası ve IMF, ülkelere yük azaltımı sağlamadan önce dolanbaçlı ve uzun bir süreç dayatıyor, aralarında özelleştirme, gümrük indirimi, dengelenmiş bütçeler de olan uzun bir neoliberal reformlar menüsü doğrultusunda yapılanmalarını şart koşuyordu.

Bu dayatmalar özellikle de nihai listedeki HIPC'lerin Birinci Dünya bankaları, müteahhitleri ve malzeme sağlayıcılarının en muteber müşterileri arasında gelmemesi nedeniyle yerine getirilmesi zor şeylerdi. Ülkelerin yarısından çoğunun nüfusu New Jersey'inkinden az, kişi başına gelir ortalaması 1.100 doların altında ve halklarının ortalama yaşam süresi sadece 49 yıldı. Bu tür bir ülke grubuna borç yükü azatlımı önermek kolaylıkla tehlikeli bir 'subjektif risk' emsali oluşturma girişimi sayılabilirdi.

Ne var ki, orijinal 1996 HIPC I düzeni içinde bu ülkelerin hepsinin 'karar noktasına' ulaşmadan önce BWK'ların dikkatli gözlemi altında üç yıl boyunca dayatılan reformları hayata geçirmesi bekleniyordu. Ardından bir borç yükü azatlımı paketi kısmen aktarılacak ve neden sonra biraz rahatlama sağlanacaktı.

Ve *bunun da ardından,* ülkeler 'bütünleme noktasına' gelmeden, yani yıllık borç ödemelerinde ciddi bir indirim görmeden önce üç yıl daha iyi hal göstermeye devam edecekti. O aşamada bile borçları toptan silinmeyecek, sadece yıllık borç ödemelerini BWK'ların (tahmini ihracata oranlayarak) 'sürdürülebilir' olarak kabul ettiği düzeye indirmeye yetecek kısmi parasal desteği alacaklardı.

Ülkelerin tüm bu yol hikâyesi boyunca bir yandan da BWK'lar tarafından onaylanacak bir 'Yoksulluk Azaltımı Stratejisi Çalışması'nın müsveddesini hazırlayacak, 'Yoksulluk Azaltımı ve Büyüme Olanakları' sistemini tartışma ve pazarlığa açacak, IMF ve Dünya Bankası ile düzenli (denetimi ayrıca izne tabi olmayan) 'Personel İzleme Programları' başlatacaktı.

Bu paternalist politika söz konusu ülkelerin daha önce de değindiğimiz gibi istikrarsız, zayıf yönetilen ve savaşla hırpalanmış olması açısından bir noktaya kadar haklı gösterilebilir.

Dış borç konusunda uygulanan eski 'fare deliğinin üstüne biraz daha toprak' açmazı, yardıma en fazla ihtiyaç duyan ülkelerin o yardımı bilgece kullanma yeteneğinden en fazla yoksun olduğu gerçeğini sık sık

ortaya koymuştur. Dahası, neoliberal politikaların etkisi altında kalan devlet kurumları bu ülkelerin birçoğunda daha da zayıflamıştır.

Öte yandan BWK sınırlamaları, borç yükü azaltımının zamana bağımlı uygulamalarla dağıtılması sonucunda söz konusu toplumların düzenine aykırı konumlara kaymıştır. BWK teknokratları HIPC ülkelerine karşı bir tür hak sahibi, neredeyse alacaklı duruşu almıştır ki, bunun nedeni belki bir anlamda *hakiki* kreditör durumunda olmalarıdır. Bunlar zaten yavaş işleyen pay miktarı tespit etme süreci içinde kontrolü de ellerinde tutmaktadırlar. Sonuca yönelik dayatmalar ve ertelemelerin hepsi, daha yapıcı bir tarafsız rolden, örneğin iflas süreçlerindeki tipik kayyum işlevinden uzaklaşılmasına neden olur.

BWK'ların 'neoliberal reform yanlısı kreditör' mantığı ülkelerin gerilik düzeyiyle birleşince, kimi kaçınılmaz sonuçlara yol açar. HIPC'lerin gerçek amacı anlamlı borç yükü azaltımı sağlamaktan olabildiğince *kaçınmak* idiyse, bu neredeyse başarıya ulaşmıştır. 2000 yılına gelindiğinde sadece altı ülke (Bolivya, Burkina Faso, Guyana, Mali, Mozambik ve Uganda) 'bütünleme noktasına' ulaşmayı başarmış ve o zamana dek sıfır borç yükü azatlımı sağlanmıştır. HIPC I sonunda bu altı ülkeye toplam 3.7 milyar dolarlık [41] bir yük azatlımı sağladı.[42] Bu acınacak miktardaki para bile örneklerin çoğunda hemen dağıtılmadı, onyıllara yayıldı. Örneğin Uganda'nın Dünya Bankası'ndan aldığı borç yükü yardımı 23, Mozambik'inkiyse 31 yıla yayıldı. Guyana ise 2050'de hâlâ yılda 1 milyar dolar alıyor olacak!

Bu Birinci Dünya kreditörleri ve BWK'lar gelişmekte olan ülkelere borç verirken de aynı şekilde dikkatli, tedbirli ve her şeyi hesaba katar şekilde davranmış mıydı?

HIPC II: HIPC Piyangosu

1999 yılının Haziran ayında, yani 1998 Mayıs'ındaki Birmingham G8 toplantıları sırasında yapılan kütlesel 'Borcu Düşürün' gösterileri sonrasında, IMF ve Dünya Bankası ilkinin daha hızlı ve cömert bir versiyonu olması beklenen HIPC II'yi başlattı. Ama bu ardıl da utanç verici derecede yavaş çıktı. 2006'ya gelindiğinde, 1996 HIPC listesindeki 38 ülkeden sadece on sekizi 'bütünleme noktasına' ulaşabilmişti. On bir tanesiyse ortalama 49 aylık bir bekleyişten sonra 'karar noktasına' ulaştı, ama bunların beşi hakkında 'ağır gelişim' raporu verildi.[43] Diğer dokuzundan sadece Orta Afrika Cumhuriyeti katılmaya hazır bulundu ve istekli oldu. Comoros, Liberya, Sudan ve Somali gibi büyük borçlular IMF ya da IDA destek programlarında 1996'dan itibaren yer almadı, bunlara ancak 2006 Aralık'ında start verildi. Söz konusu ülkeler bu grubun toplam borçlarının neredeyse %75'inden sorumluydu. Laos ise uygun bulundu, ama katılmayı reddetti. Fildişi Sahili ile Togo katılım için gerekli niteliklere sahipti, ama ikisi de 'makroekonomik politikaları uygulamaya koymakta farklı düzeylerde zorluklar' çekiyordu. Myanmar ise dış borç verileri IMF tarafından çok muğlâk bulunduğu için katılıma uygun kabul edilmedi ve elbette ki acımasız bir askeri diktanın yönetimi altındaydı.

BWK'lar safları tamamlamak için 2006'da, kayıtlar Aralık ayında kapanana dek altı düşük gelir düzeyli ülkeyi daha 'HIPC yardımına uygun hale geçebilir' olarak gösterdi. Ancak kayıtların tamamlanma tarihinde bunlardan sadece ikisi hazır olacaktı. 2004 Aralık'ı itibariyle gelirleri ve borç yükleri açısından uygun bulunan altı yeni katılımcı Bhutan, Eritre, Haiti, Kırgızistan, Nepal ve Sri Lanka idi. Sri Lanka ile Bhutan katılmayı reddetti, Eritrea bir IDA programından yoksundu ve Nepal de 'program uygulamalarında uzatmalı kesintiler' gösteriyordu; bir iç savaşın tam ortasındaydı. Sonuçta, ülkelerin başlangıçta oluşturduğu hedef grupla karşılaştırıldığında HIPC, önde gelen düşük gelirli ülkelerin sadece %18'ine borç yükü yardımı yapabilmişti ve bunların nüfusu dünyanın düşük gelirliler nüfusunun %13'ünü kapsıyordu.

HIPC'in engelli yarışından yönünü bularak çıkmayı başaran ülkeler bir miktar borç yükü azatlım yardımı aldı ki, bu miktar 1998-99 yıllık ödemeleri itibariyle 2001-06 dönemi için yılda 832 milyon dolarlık bir düşüşe tekabül edecekti. Bu meblağ 'bütünleme' ya da 'karar' noktalarına ulaşan 27 ülke arasında paylaşıldı. HIPC etkinliği konusunda başka bir ölçüt de, 72 ülkenin yıllık medyan borç ödemesinin 1988-2002 arasında 3.1 milyar dolarken, 2004-2006 arasında yıllık 500 milyon dolar azalarak 2.6 milyar dolar olarak gerçekleşmesidir.

Bazı ülkeler diğerlerinden daha iyi başarım sağladı. Örneğin orta gelirli Guyana, programda hızla ilerleye-

rek HIPC I ile HIPC II'den aldığı destekle kişi başına geliri 937 dolar seviyesine getirdi. Kıyaslamalı bakıldığında, HIPC tarafından kişi başına düşen gelirde sağlanan rahatlatma sadece 75 dolardı. Guyana gerçekten de 2006'ya gelindiğinde borç yükü azaltımının en başında yer alıyordu ve tüm büyük azatlım programlarından kişi başına toplam 2.971 dolar fon alarak rekor kırmıştı. São Tome, Nikaragua, Kongo Cumhuriyeti, Gine-Bissau, Zambiya, Mauritanya, Bolivya, Burundi, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sierra Leone, Mozambik ve Gana da kişi başına düşen gelir bazında kıyasla ilerleme gösterdi ve hepsi HIPC desteğiyle bu geliri 100 dolardan fazla artırdı.

Bu hengameden, HIPC desteğinin tamamından düşen pay açısındansa tartışmasız galip çıkan, bir zamanlar Mobutu'nun oyun alanı olan Kongo Demokratik Cumhuriyeti idi ve toplam HIPC desteklerinin hayret edilecek bir dilimini, (%18.2) aldı ki, bu da o zamana dek düşük gelirli ülkelere yapılan Birinci Dünya yük azatlımının yaklaşık %8'ine denk düşüyordu. Öteki kazananlar arasında Nikaragua, Zambiya, Ethiopya, Gana, Tanzanya, Bolivya ve Mozambik vardı. Dünya Bankası neoliberallerinin favorilerinden biri olan Mozambik, tek başına HIPC-I'in %55'ini yutarak toplam 3.7 milyar dolar yarar sağlamıştı.

Savaşın ve ağır diktatörlüğün yıprattığı ülkeler listesi ile borç yükü azaltımından en büyük payı almış olanlar karşılaştırıldığında çarpıcı bir örtüşme çıkar ortaya: 1980-86 arasındaki düşük gelirli borçluların ilk onu,

HIPC desteğinin ve 1988'den 2006'ya kadar olan dönemde dağıtılan tüm Birinci Dünya kaynaklı borç yükü azaltımının yarısından fazlasını almaya uygun bulunmuştur.[44] Diğer birçok ağır borç yükü altındaki düşük gelirli ülkeyse hem kişi başına düşen gelir, hem de safi değerler bazında çok daha az yük azatlımı almıştır. Örneğin Togo, HIPC'ten %0 almıştır ve diğer borç yükü azatlımı programlarının kişi başına gelire katkısı 68 dolardır. Haiti de HIPC'ten hiçbir şey almamıştır ve öteki programların kişi başına gelire katkısı 16 dolar olmuştur.

Burada ilk kez sunulan bu kişi başına gelir bazlı yük azatlım analizleri, borç yükü azaltımının gelişme yardımına alternatif olarak kullanılmasındaki ciddi sorunların birçoğunun önemini altlarını çizerek vurgular:

- Birincisi, borç ödeme taksitlerinde gidilecek indirimle sağlanacak avantajın (ya da bunun sonrasında doğabilecek daha yüksek borçlanmaların) gereğince değerlendirileceğini güvence altına almak zordur, yani bir 'denetim sorunu' vardır.
- İkincisi, sağlanan borç yükü azatlımı miktarı ülkeden ülkeye ve gelişim gereksinmeleriyle pek az ilintili faktörler doğrultusunda değişim göstermektedir, yani bir 'bağıntı (korelasyon) sorunu' vardır.

HIPC programının başındaki BWK'lar 'denetim' sorununu ülkelerin yoksulluk azaltma programları ve siyasi reformları konusunda ısrarcı olarak ve devlet harcamalarını gözlem altına alarak çözmeye çalışmıştır. Bunun ne derece işe yaradığı halen tartışma konusuysa

da, aslında tamamen ülke koşullarına bağımlı olan bu girişimin amaca zararı dokunacak şekilde geri teptiğine dair güçlü örnekler vardır.

Başa çıkılması gereken meselelerin yük azaltımının dağılımını yavaşlattığı açıktır.

Öte yandan, HIPC'in 'bağıntı' sorunu, yani borç yükü azaltımıyla gelişim gereksinmeleri arasındaki oransallık eksikliği konusunda yapabileceği bir şey yoktu. Gelişim finansmanı için ağırlıklı olarak borç yükü azaltımına yüklenecek, başka deyişle dünyanın en kötü yönetilen, en hovarda ve arsız ülkeleri en büyük ödülleri hasat olarak kaldırmasına neden olacaktı.

Genelinde HIPC sonuçları

HIPC, programı tamamlamayı başaran on sekiz ülkeyi, *dış borç* ödeme yükünü bir şekilde azaltmış gibi göstermektedir (ancak *iç borç* ödemeleri başka bir hikâyedir). En baştaki otuz sekiz HIPC ülkesinden on biri 2004 itibariyle borç ödeme/gelir oranı bazında 1996'ya kıyasla *daha da ağır* borçlu durumdadır. Cari borcun gelire olan oranının %91'lerde gezdiği yoksul Burundi hâlâ çabalamaktadır.

Ayrıca borç ödeme oranlarının 1986 ila 1996 arasında (yani HIPC'ten önce) otuz sekiz ülkeden yirmi beşinde düşüşe geçtiği bir gerçektir. HIPC kapsamına alınmayan birçok düşük gelirli ülkede de yıllık ödeme yükleri düşüşe geçmiştir ki, bunlar arasında henüz HIPC'in 'karar noktasına' ulaşamamış, bu nedenle borç yükü azatlımı alamamış olanlar da vardır. Tüm bunlardan ötürü (hatta finiş çizgisine ulaşmayı başarabilmiş

bir avuç ülke için bile) HIPC programını başarı olarak nitelendirmek zordur.[45]

Tartışılamayacak tek gerçek, HIPC tarafından yerine ulaştırılabilen borç yükü azaltımının son derece mütevazı olduğudur. Mutat basın açıklamaları bir yandan HIPC'ın 50 ila 60 milyar dolarlık yük azatlımı sağladığından söz ederken, daha hassas bir tahmin bu rakamın 2006 itibarıyla en fazla 41.3 milyar dolar civarında olduğu yönündedir. Bu rakam da düşük gelirli ülkeleri toplam borcunun %10 kadarına denk gelir.[46]

Bu borç yükü azaltımının 7.6 milyar doları HIPC I programındaki ilk ülkelerden altısına tanınmış, 33.7 milyar doları sonradan 'karar noktasına' ulaşan yirmi üç ülkeye gitmiştir.[47] HIPC'e uygunluğunu hâlâ sağlama olasılığı bulunan kalan dokuz ila on beş ülkeye sağlanacak olan yardımın potansiyel maliyeti 21 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır, ama gerçekte bu meblağın pek azı pratik anlamda dağıtılacaktır.[48] Borç azaltımının zamanlaması ve düzeyleri, 'karar noktasındaki' on bir ülkenin yarısı için bile hâlâ yüksek düzeyde belirsizdir.

Ve bir kez daha vurgulayalım ki, *gelecekte yapılması umulan borç ödeme rahatlatmasının cari değerine* yönelik tüm rakamlar birçok örnekte nakit transferi olarak değil, onyıllara yayılarak yapılacaktır. 2006 itibariyle HIPC I yardımının sadece üçte biri ve HIPC II yardımının beşte birinden azı gerçekte 'bankacılık kanallarıyla aktarılmıştır' ve bu da toplamında tüm o çok yoksul ülkelere paylaştırılacak olan yıllık ortalama paranın 1 milyar dolardan az nakit tasarruf olacağı anlamına gelir.

Tablo 5: Ülkelere Göre Borç Yükü Azaltımı, 1988-2005

	HIPC I & II kişi başına yardım (2005 Dolar Değeriyle)	Tüm I. Dünya kişi başına yardım (2005 Dolar Değeriyle)	Tüm Yardım / Kişi başına gelir	Toplam HIPC Yardımı (Milyar Dolar)	Tüm HIPC Yardımının Oranı
Guyana	$937	$2,971	72.8%	$0.7	1.7%
Sao Tome	$753	$3,416	284.7%	$0.1	0.4%
Nikaragua	$731	$2,623	78.5%	$3.9	9.5%
Kongo Cum.	$514	$698	77.6%	$2.0	4.8%
Gine-Bisau	$321	$582	87.7%	$0.5	1.2%
Zambia	$259	$557	64.3%	$3.0	7.2%
Moritanya	$248	$545	30.5%	$0.7	1.8%
Bolivya	$172	$603	42.1%	$1.5	3.7%
Burundi	$135	$376	60.3%	$1.0	2.4%
Kongo Dem. C.	$134	$183	28.3%	$7.5	18.2%
Sierra Leone	$134	$510	98.9%	$0.7	1.7%
Mozambik	$124	$452	39.8%	$2.4	5.8%
Gana	$120	$215	10.4%	$2.6	6.3%
Honduras	$94	$274	10.4%	$0.7	1.6%
Kamerun	$93	$102	5.1%	$1.5	3.6%
Ruanda	$93	$120	10.3%	$0.8	2.0%
Gine	$70	$149	7.4%	$0.6	1.6%
Tanzanya	$64	$115	18.5%	$2.4	5.8%
Malawi	$61	$70	11.9%	$0.8	1.8%
Nijerya	$58	$149	20.8%	$0.8	1.8%
Madagaskar	$55	$141	17.9%	$1.0	2.4%
Gambiya	$54	$297	16.2%	$0.1	2.4%
Burkina Faso	$51	$88	8.2%	$0.7	1.6%
Senegal	$51	$375	23.8%	$0.6	1.4%
Mali	$49	$110	12.0%	$0.6	1.5%
Uganda	$43	$380	27.9%	$1.2	2.9%
Benin	$39	$107	10.6%	$0.3	0.8%
Etiopya	$34	$102	14.7%	$2.4	5.7%
Cad	$21	$375	19.5%	$0.2	0.5%
Fildişi Sahili	$0	$380	26.6%	0%	0%
Haiti	$0	$16	0%	0%	0%
HIPC-I 6 Ülke	$86	$258.3	21%	$7.1	
Bütünleme (18)	$88	$235.4	21%	$26.3	
Karar (11)	$122	$240.3	27%	$15.0	
Karar Öncesi (9)	$0	$57.0	4%	$0.0	
Eski HIPC	$0	$79.9	5%	$0.0	
HIPC (38)	$75	$194.0	17%	$41.3	

Bu çok mütevazı tasarrufların bile konuya dahil olan ülkelere maliyeti vardır. Gelişmekte olan ülkeler, BWI'ların dayatmalarına uyum sağlamak için zararlı siyasi ve ekonomik yan etkiler doğuracak neoliberal reform uygulamaları yapmak zorunda kalmıştır. BWK'ların şartlılık ilkelerinden doğan hastalıklı durumlara dair birkaç ilginç örnek verelim:

Burkina Faso (su özelleştirmesi), Kamerun (başarısızlığa uğrayan su özelleştirmesi), Çad (su özelleştirmesi), Gabon (başarısızlığa uğrayan su özelleştirmesi), Gine (su özelleştirmesi), Fildişi Sahili (başarısızlığa uğrayan su özelleştirmesi), Mozambik (birçok şaibeli özelleştirme, Dünya Bankası tarafından empoze edilen ve sonuçları felaket kabilinden olan akaju ağacı stratejisi), Nijer (su özelleştirmesi), Sierra Leone (su özelleştirmesi), Tanzanya (başarısızlığa uğrayan su ve elektrik özelleştirmeleri), Uganda (yolsuzluk karışan banka özelleştirmesi), Zambiya (2004 ücret dondurulması), Bolivya (su özelleştirmesi, gaz özelleştirmesi).

Çokyanlı Borç Yükü Azaltımı İnisiyatifi (MDRI)

Borç yükü azatlımı treniyle uğrayacağımız son durak, Gleneagles'de 2005 Temmuz'unda yapılan G8 toplantılarında büyük tantanayla duyurulan Çokyanlı Borç Yükü Azaltımı İnisiyatifi [Multilateral Debt Relief Initiative (MDRI)] olacak. Yapılacak yakın bir gözlem, bu borç yükü azatlım planının HIPC'tan bile daha az etkileyici olduğunu ortaya koyar.

MDRI'nın kökleri aslında 2004'e, borçluların çoğuyla STÖ'lerin HIPC'tan umudu kestiği zamana daya-

nır. Biraz siyasi sermaye yapma fırsatı gören Büyük Britanya Maliye Bakanı Gordon Brown o tarihte İngiltere'nin bir dönemdir sürüncemeye girmiş olan dış yardım katkılarını ödedi ve böylece ülkesinin Irak Savaşı'na verdiği destekle doğan olumsuz duyguların bir kısmını (pek düşük bir bedel karşılığında) bertaraf etti. HIPC'nın vadesini doldurmaya yüz tutması[49] ve düşük gelirli ülkelerin borçlarının mevcudiyetini hâlâ koruyor olması karşısında Brown, Live 8/Yoksulluğu Tarihe Gömün ittifakı ve bu oluşumun bedava konser serileriyle daha yakın çalışmaya karar verdi. Bu işbirliği aslında Brown'ın eski bir UBS bankeri olan en yakın danışmanı Shriti Vadkra'nın Oxfam yönetim kurulunda yer alması ve Tony Blair'in kıdemli borçlanma politikaları danışmanı Justin Forsythe'nin de daha önce Oxfam'da politikalar direktörlüğü yapmasıyla kolaylaşmıştı. Bu bağlantılar şüphesiz ki Brown'un önerilerinin STÖ'ler dünyasında daha pürüzsüz kabulünü sağlamıştı, ama sonuçta daha öte borç yükü azatlımı sağlamakta hepsi de başarısız olacaktı.

MDRI tarafından sağlanan borç yükü azaltımının pratikteki nakit değeri, basında geniş şekilde çığırtkanlığı yapılan nominal 40 ila 50 milyar doların çok altında kalacaktı. Borçlarının silinmesine elverişli duruma gelmiş kırk iki düşük gelirli ülkenin gelişim bankalarına olan borçlarının nominal değeriyse toplamda 38.2 milyar doları buluyordu.[50]

Ayrıca MDRI'nın sağladığı borç yükü azatlımı da, HIPC'ınki gibi bir çırpıda dağıtılmayacaktı. Mevcut

borçlara genelde çok daha düşük faizler uygulandığı ve bunların çoğunda halihazırda temerrüte düşülmüş olduğu hesaba katıldığında, söz konusu ülkelerin programdan sağlayacağı borç ödeme tasarrufu yılda sadece 950 milyon dolarla sınırlı kalacak, bu meblağ otuz yedi yıl süreyle kırk iki ülke arasında paylaşılacaktı.

Bu rakam her hafta tarımsal sübvansiyonlara, uzun menzilli füzelere, otoyollara ve uzaktaki ülkelerin istilasına çok daha fazla paraların gittiğini görmeye alışkın Birinci Dünya ülkeleri açısından mütevazı sayılır. Ama programa uygun bulunan on dokuz düşük gelir düzeyli ülkenin her yıl eğitime harcadığı 2.9 milyar dolar ve kamu sağlığına ayırdığı 2.4 milyar doların ciddi bölümünü oluşturur.

G-8 borç silme operasyonu Blair ve Brown'un Afrika Komisyonu tarafından kıtadaki düşük gelirli ülkelere sağlanması önerilen 25 ila 30 milyar dolarlık yardıma doğru ancak %6'lık bir yol alınmasını sağlamıştır. Pek de olumlu sayılamayacak bir kıyaslama da Irak Savaşı'nın 2006 itibariyle haftalık 1.8 milyar doları bulan maliyetiyle yapılabilir.[51]

Tüm bunların ötesinde, MDRI desteğinden yararlanabilmek için ülkelerin daha önce HIPC'ın da karşılarına koyduğu engelleri aşması gerekiyordu. Kırk iki ülkeden (aralarında Somali ve Sudan gibi büyük borçluların da bulunduğu) en az sekizi bu gerekleri olasılıkla hiçbir zaman yerine getiremeyecektir. En tepede yer alan ve durumu kurtarması olası on dokuz ülkenin bile MDRI kapsamı dışında bırakılan, ödeme desteği veril-

meyecek olan ve daha maliyetli 23.5 milyar dolarlık ikiyanlı devlet ve özel sektör borçları vardır ki, bunların yıllık ödeme miktarı 800 milyon dolardır.

Banka için iyi bir anlaşma

MDRI'nın potansiyel lehdarlarının BWI'lar ve Afrika Gelişim Bankası'na olan borçları için 37 yıl boyunca 0.7 ila 1.3 milyar dolar taksit ödemesi yapacağı (iyimser bir yaklaşımla) kabul edilse bile, borç silme operasyonunun net cari değeri 40 milyar değil, en fazla *15 milyar* dolar olacaktır. Aslında kimi borçluların programın gereklerini hiçbir zaman karşılayamayacağı göz önüne alınırsa, MDRI'nın sağlayacağı borç yükü azaltımının cari değeri sadece *10 milyar* dolara yaklaşacaktır.

Dünya Bankası'nın ve Afrika Gelişim Bankası'nın tahvil sahipleri, aslında ellerindeki aktifleri tahvil piyasası terminolojisiyle 'köpek ülke' olarak anılan ülkelerden G8 üyesi ülkelerin almasını tercih eder. Bu gerçekten de Dünya Bankası için çok kârlı bir pazarlık bağlayabilir, çünkü (eğer bir şekilde ve bir zaman geri ödenirlerse) fonların maliyeti %3 ila %3.5 değil en az %4.7 ila %5.5 olacaktır.

Dünya Bankası yürütme kurulunda temsil edilen üye ülkelerin sözlerinde duracağı varsayımıyla düşünülürse, belirsizliği yüksek borçları boğazına kadar batmış yoksul ülkelerden toplanacak 10 ila 15 milyar dolar soğuk nakitle takas etmek Dünya Bankası için iyi bir pazarlık olarak görülebilir. O tatsız cehennem çukurlarında tahsildar rolü oynamaktan kesinlikle daha iyidir bu.

Yoksa siz borç yükü azaltımının sırf cömertlikle ilgili bir şey olduğunu mu düşünmüştünüz?

Mütevazı bir teklif

Gelecekte ortaya çıkacak borç yükü azatlımı yanlılarının bu uzun öyküden çıkarması gereken anahtar konumdaki dersler nedir? Ve borç yükü azatlımı eylemcileriyle STÖ'ler enerjilerini şimdi nereye odaklamalıdır?

Ders 1: BWI'lerin ötesi

Daha önce de vurguladığım gibi, borç krizinin patlak vermesinin üzerinden yirmi beş yıl geçerken, bu gezegendeki en yoksul ülkelerin yanı sıra birçok orta gelirli ülkenin de dış borçla boğuşur halde olması kazara gerçekleşmiş bir şey değildir. Borç yükü azaltımının temel önermesini, yani borçluların tek seferde ve topyekun temizliğe gerek duyacak kadar derin bir borç batağına saplandığını kabul edecek olursak, IMF, Dünya Bankası, Birleşik Devletler Hazinesi ve Paris Kulübü'nün edimleri net başarısızlık örnekleri oluşturmuştur. Bunlar sadece yarar sağlamakta başarısızlığa uğramamıştır; gecikmeler, yönetim hataları, ileri düzeyde ve yıkıcı koşullar nedeniyle yüksek operasyon maliyetlerine de neden olmuştur.

Devasa Dünya Bankası ve IMF bürokrasileri borç yükü azaltımına yönelik istihkak dağıtımında da (yoksulluğa sürüklenmiş ülkelerin en başında boğazına kadar borca gömülmesini önlemekte olduğu kadar) basiretsiz davranmıştır.

Tatminkâr ölçüde borç yükü azatlımı sağlama ko-

nusunda ciddiysek, bu *rahatlatmayı yönetecek yeni kurumlar* tasarlamamız gerekir.

Ders 2: Sığ borç yükü azaltımı kampanyalarının ötesi

Birinci Dünya ülkelerinin hükümetleriyle BWI'ların uluslararası kreditörlerin yanında yer alma eğiliminde olmasına belki de şaşmamamız gerekir. Sonuçta ne de olsa, hükümetler derebeylerine, arazileri çevirip el koyanlara, köle sahiplerine ve diğer mülkiyet edinme heveslilerine her zaman yakın durmuştur.

Asıl şaşılması gereken, gelişmekte olan ülkelerin altına girdiği tehlikelerin büyüklüğüne ve daha tatminkâr sonuçlar için alınabilecek muazzam potansiyel popüler desteğe rağmen borç yükü azatlımı kampanyalarının öylesine etkisiz olmasıdır. Bunun nedeni kısmen kâr amacı gütmeyen küresel kampanyaların fazlaca dağılmış eylemci toplulukları ve geniş bir dizi STÖ tarafından yürütülmesindeki zorluklardır. Ama bunun yanı sıra, kampanyaların güçlü ve siper almış vaziyette bekleyen çıkarlarla yüzleşmek zorunda kalması da çok önemli faktördür.

Anahtar konumdaki bir diğer güçlükse bizim kendi tutumumuzdan kaynaklanır. Birçok ülkenin acil gereksinmeleri ve 'şaibeli' borçlanma/sermaye kaçışı bileşiminin yansıttığı muazzam meblağlarla kıyaslandığında, borç yükü azatlımı dayatmaları çok mütevazı kalmaktadır. Gerçek bir değişim yaratmak için borç/sermaye kaçışı sorununun ihtilaflı yanlarına daha dikkatli odaklanmamız gerekir:

1. *Şaibeli borçlanma*, demokratik ya da dürüst olma-

yan yönetimlerin girdiği ve fiyatları şişirilmiş projelere harcadığı, karanlık banka hesaplarına aktardığı, düşük bedelli özelleştirmelerle heba ettiği, anapara kaçışıyla ve yolsuzlukla kaybettiği paraları kapsar. Benim kabaca tahminime göre, bu tür şaibeli borçlanmalar gelişmekte olan ülkelerin mevcut 3.7 trilyon dolarlık borcunun üçte birine karşılık gelir. Jubilee, Probe International'ın Odious Debt websitesi gibi borç yükü azaltımı kampanyacıları, ben ve başka borçlanma eleştirmenleri bu tür borçların temel yasal ilke olarak uluslararası mahkemelerde kovuşturma ve yaptırıma uğratılmaması için 1980'lerin ortalarından bu yana çağrıda bulunmaktadır.[52]

2. Devasa bir lehtarı bilinmeyen, vergilendirilmeyen kaçak Üçüncü Dünya serveti şimdi offshore'de tutulmaktadır ki, bunun büyük bölümü tartışmalı borçlanmanın yanı sıra kaynak suistimali, özelleştirme talanı ve diğer mali dalaverelerle edinilmiştir. Sadece Üçüncü Dünya için 5 trilyon dolar civarında olduğu tahmin edilen bu servetin önemli dilimi, fon sahiplerine vergiden muaf geri dönüşler ve küresel özel bankacılık endüstrisine hatırı sayılır komisyonlar sağlayacak olan Birinci Dünya aktiflerine yatırılmıştır. Şaibeli borçlanmalardan gelen meblağlarla finans kaçağı sığınaklarındaki fonların toplamı, borç yükü azatlımı kampanyacılarının bugüne kadar toparlayabildiğinin çok daha üzerindedir. Şaibeli borçlanma ve semaye kaçışı olguları orta gelirli

ülkeleri de düşük gelirlileri olduğu kadar etkilemektedir.

Ve bu meseleler Üçüncü Dünya anapara kaçışı için boru hatlarını döşeyen ve o fonlara hâlâ servis sağlayan belli başlı küresel *özel* finans kurumlarının, hukuk ve muhasebe firmalarının büyümeye devam eden sorumluluklarını işaret etmektedir. Bu kurumların birçoğu 1980'lerden bu yana Dünya Bankası ve IMF'den defalarca fazla büyüyecek ve etkinleşecek şekilde gelişme göstermiştir.[53]

Borç yükü azatlımı hareketleri bu daha kapsamlı sorunu kurcalama isteği beslese, söz konusu sorunun çözümü yönünde çok daha fazla yol alınabilirdi. Atılması mümkün adımların arasında şunlar vardır:

1. Sistematik borç murakabeleri yapılması ve gelişmekte olan ülkelere kendilerinden çalınan serveti yerine koymasına yardım edecek küresel bir aktif geri kazanımı kurumunun oluşturulması.

2. Diktatörlükler tarafından girilen ya da kişilerin zenginleşmesi için çarpıtılan dış borçların takibat dışı kalmasını savunan 'nahoş borçlanma' doktrininin yeniden canlandırılması.[54]

3. Birinci ve Üçüncü Dünya maliye yetkilileri arasında daha güçlü vergi yardımlaşması ve bilgi alışverişi sağlanması, Dünya Bankası'nın hâlâ sahip olmadığı Vergiler Departmanı'nın kurulması.

4. Ulusötesi bankaların, hukuk ve muhasebe firmalarının, hedge fonlarının ve ticari şirketlerin

uyacağı, şaibeli borçlanmayı, para aklamayı ve vergi kaçırmayı alt düzeylere çekmekte yararlanılacak bir iş ahlakı/davranış kuralları dizisi oluşturulması.

5. Offshore'deki 'isimsiz' fonlara uygulanacak üniform, minimum, çokyanlı bir vergi tasarlanması ve bunun getirilerinin gelişim rahatlatmasında kullanılması. (Anonim banka hesaplarına uygulanacak yıllık %1 faizli aktif vergisi bile OECD ülkelerinin de katkısıyla yılda 10 ila 20 milyar dolar getirebilir.)

Bu çizgide başka birçok fikir üretilebilir. Ama şurası açıktır ki, bu tür önlemlerin birinin bile yararlı olması çok sayıdaki STÖ'yü kapsamı içine alacak bir organizasyonu ve eğitimi gerektirir. Ama yine de en önemli gerek *siyasi metanet*, yani borç hareketinin şimdiye kadar benimsemiş olduğu dar bakışın ötesine geçme isteğidir.

Ders: 3: Borç yükü azaltımının sınırlarını aşmak

Önceki sayfalarda yoksulluğa sona erdirme yaklaşımındaki 'fare deliğinin üstüne biraz daha toprak' tavrına yönelik kuşkularımı vurgulamıştım, çünkü benim kanıma göre borç yükü azaltımının birincil adayları bu meseleyi idare etmekte büyük zorluklar çekmektedir. Bu kuşkucu bakış açısı, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Malawi gibi zengin kaynaklara sahip ülkelerin yozlaşmış liderlerinin borç yükü azatlım yardımlarını yeni şaibeli borçlanmalar ve silah alımı için kullandığı yönündeki rahatsız edici haberlerin gelmeye başlamasıyla yakın zamanda daha da fazla destek buldu.

Kimi borç yükü azatlımı kampanyacıları ve 'yoksulluğa son verin' ekonomistleri tarafından pürüzleri alı-

nıp cilalanarak ortaya sürülen sorun, yoksulluğa karşı cibinlik, aşı ve temiz içme suyu sağlayarak ya da eğitim, sermaye, teknoloji, dış yardım konularında gayet küçük ilerlemeler kaydederek mücadele vermek olarak gösterilmesidir. Çin örneğinin çok iyi ortaya koyduğu gibi, yoksullukla uzun vadeli mücadele derinlere kadar inen yapısal değişimlerin desteklenmesini gerektirir. Bu da arazi, eğitim, teknoloji ve siyasi güç gibi olguların toplum katmanları içinde yeniden dağıtımını gündeme getirir. Ne var ki, bunlar BWK teknokratlarının asla anlayamayacağı (ya da karşılaştıkları zaman dehşetle irkilerek geri çekileceği) kavramlardır.

Ama hepsi de şu ana dek duyduğumuz her büyük başarı öykünsünün köklerinde mevcuttur.

Tüm bu karamaşa sürerken, borç yükü altında ezilen ülkelerdeki yoksul insanlar elbette ki kısa vadeli rahatlatma yardımlarına son derece ileri düzeyde gereksinmektedir. Küçücük yük azatlımı yardımları (yolsuzluk payları çıktıktan sonra bile) çok yararlı olabilir. Bu anlamda bakıldığında borç yükü azaltımını tamamen bir kenara itme eğiliminde değilim, ama bu kavramı yeni taleplerle farklı bir bağlama ve tartışma platformuna taşıyorum.

Ve borç yükü azatlımı hareketlerini, G8'i, BWK'ları bir kez daha el ele vermiş, varlığını uzun zamandır koruyan söylemsel kararlılığı ve mutabakatı nihayet gerçekten tutarlı ve yararlı borç yükü azaltımına dönüştürmek üzere çalışır halde görmekten büyük mutluluk duyacağım. Önceki sayfalarda verilen net rakamlarda

gördüğümüz gibi, dünya nüfusunun %40'ı, yani 1.6 ila 2 milyar insan ağır borçlanma altındaki ülkelerde yaşamakta ve öyle bir şeyin gerçekleşmesini beklemekte.

SONNOTLAR

1 Jubilee gibi STÖ'ler şimdiye kadar sağlanan boç yükü azaltımının cüzi miktarı konusuna eleştirel yaklaşır. Ancak bu bölümde yapacağımız ilk şey tüm düşük ve orta gelirli ülkelere sağlanan borç yükü azaltımlarına dair hesaplamaları bir araya getirmek ve geçen otuz yıl boyunca yük azatlım kampanyalarında ne kadar yol alındığını incelemek olacak.

2 Borç hesaplamaları Dünya Bankası'nın (kendi belirlediği) 155 düşük ve orta düzey gelirli ülkeler için hazırladığı en son (2006) verilere dayandırılmış ve bu veriler Banka veri tabanından çıkartılan Küba, Irak, Namibya, Kuzey Kore, Surinam ve Türkmenistan'a uyarlanmıştır. Hesaplamaları standardize etmek için kullaılan reel deflatör, 2000 yılı doları bazında garisafi hasıladır.

3 Hesaplamalar Dünya Bankası'nın 'resmi gelişim katkısı ve resmi yardım' ['official development assistance and official aid' (ODA/OA)] miktarını ve ülke grubu borç ödemelerini yansıtan 2006 verilerinden alınmıştır. Önemli miktardaki dış yardımın bağışı yapanın alım gereklerine (yani yoksul ülkenin aldığı yardımla bağışçı konumundaki ülkeden mal alımı yapmasını dayatmasına) bağlı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin Banka, 2004 yılı için düşük ve orta gelirli ülkelere 85.4 milyar dolarlık ODA/OA yardımı yapıldığını rapor eder, ama bu rakamın sadece 63.9 milyar doları söz konusu ülkeler tarafından gerçekten alınmıştır. Aradaki fark kısmen hesaplama ve zamanlama meselelerinden kaynaklanmıştır, ama ayrıca çok yüksek yönetim giderleri de yansıtır. Kreditörlerse bunun tam tersine, kredi taksitlerinin tahsilatında genellikle çok etkilidir.

4 2006 net cari değeriyle. Burada sunulan hesaplamalar Dünya Bankası'nın 2004 yılında gelişmekte olan ülkeler için verdiği

cari değer/ulusal gelir oranına dayanmaktadır ve eksik ülkeler için benim kendi hesaplamalarımı içerir.

5 Bu ülkeler Afganistan, Küba, Irak, Namibya, Kuzey Kore, Surinam ve Türkmenistan'dır.

6 Bu yetmiş beş ülkenin hepsinin cari değerle borcunun ulusal gelire oranı %50 ya da daha fazladır ki, aynı oran Çin ve Hindistan için %15 ile %18 arasındadır. Yüksek oran ülkenin dış şoklara ve mali ve kura bağlı şoklara karşı daha hassas olduğunu gösterir; borçlanma ülkeye yılda en az %5'e mal olurken, iç vergiler ulusal gelirin %10'una ya da daha azına denk gelir ve eğitim, sağlık, savunma harcamaları da en az %10 gerektirdiğinden, oranı %50'nin üzerine çıkan gelişmekteki ülkeler mali olarak sıkışmış durumdadır.

7 Birinci Dünya ülkelerinin aralarında Birleşik Devletler Ex-Im Bank gibi ihracat kredilendirme kuruluşlarının da bulunduğu iki yanlı kreditörlerinin oluşturduğu 'gayriresmi birlik'.

8 Benim analizlerim doların 2005 net cari değeriyle şu kombine olguları kapsar: (1) piyasa tabanlı sözde borç yapılandırmaları (1982-85); (2) Baker Planı (1985-89); (3) Brady Planı (1989-95); (4) Ticari bankaların (1989'dan şimdiye kadar) pazarlıklarını yürüttüğü borç takasları ve diğer borç indirimleri; (5) Paris Kulübü'nün ve Dünya Bankası'nın Uluslararası Gelişim Birliği'nin [International Development Association (IDA)] Borç Yardımı programı (1988-98). Analizler ayrıca şu programların (şimdiye kadar sadece dörtte biri dağıtılmış olan) beklenen değerlerini de kapsar: (6) HIPC programı (1996-2006); (7) MDRI programı; (8) Dünya Bankası, IMF, Afrika Gelişim Bankası ve Paris Kulübü/Rusya/A.B.D.[Irak-2005, Afganistan-2006, Nijerya-2006] yardımı gibi kapsamlı iki yanlı borç yükü azatlımı anlaşmaları.

9 Bunun borç yükü azaltımının (gerçek nakit akışına dönmesi umulan) gelecekteki beklenen değeri olduğunun ve büyük bölümünün hâlâ aktarılmadığının kavranması önemlidir.

10 Göze batan bir örnek için The Blood Bankers (Kan Bankerleri) adlı kitabımın 'Filipinler' başlıklı üçüncü bölümüne bakınız. Four Walls, Eight Windows, New York, 2003, 2005.

11 2006 dolar net cari değeriyle.

[12] A.B.D. Hazine Bakanı Nicholas Brady, (ileride incelenecek olan) 1989 Brady Planı'nın hazırlayıcısı ve onun Başkan Clinton'un 1993 dönemindeki ardılı Robert Rubin önde gelen Wall Street yatırım bankerlerindendir. A.B.D. Hazine Bakanı James Baker ise bir Houston firması olan Baker Botts'ta şirketler hukuku avukatlığı yapmıştır. Baker bunun ardından yeni ve son derece iyi bağlantıları olan yatırım bankası Carlyle Group'un kurulmasına katkıda bulunmuştur etmiştir.

[13] Daha hassas rakamla, 1971-2003 arasında alınan borç, yardım ve yatırımların 6.82 trilyon sabit dolarlık bölümü. Kaynak: Yazarın Dünya Bankası 2006 verilerinen dayalı analizi.

[14] Çin, Hindistan, Vietnam, Malezya ve Kore hariç tutulursa, 2006 itibariyle düşük ve orta gelirli ülkelerin nüfus toplamı 3.1 milyardır.

[15] 'Borç/sermaye kaçışı' krizinin otuz yıllık olağanüstü öyküsünü birkaç kitabımda ayrıntılarıyla anlatmıştım: Blood Bankers; The Pirate Bankers (Kan Bankerleri; Korsan Bankerler) 2007 ve Banqueros y Lavadolores, Bogota, Tercer Mundo, 1996. Borç-para kaçışı döngüsünün orijinal öyküsü için New Republic dergisine 1986 Nisan'ında kapak olan 'The Debt Hoax' ('Borç Aldatmacası') başlıklı makaleme bakınız.

[16] Rakamlar 2000 yılı dolar reel değeriyledir. Bu ülkelerin dış borç düzeyleri 1980 ile 1986 arasında neredeyse ikiye katlanarak 63 milyar dolardan 123 milyar dolara çıkmıştır. Bunlar 1986'da kırk sekiz düşük gelirli ülkenin toplam nüfusunun % 58.4'üne sahiptir.

[17] 1980'de düşük gelirli borçlu ülkelerin en tepedeki on tanesinde kişi başına yıllık reel gelir 1.150 doların altındaydı.

[18] 1980'de bu ülkelerin on biri de diktatörlikle yönetiliyordu. Afganistan ile Bengladeş borçları 1980'lerde ciddi şekilde büyüyen başka iki diktatörlüktü. Afganistan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Gana, Ethiopya, Mozambik, Nikaragua, Sudan ve Zambiya da ya iç savaş halindeydi ya da komşularıyla silahlı sürtüşmeye girmişti.

[19] Verimsiz tabiri anaparanın toplumsal marjinal maliyetini karşılamakta başarısız olma anlamında kullanılmıştır. Kabul

edilebilir en düşük getiri oranı, üzerinde durulan projenin türüne bağlı olarak anaparanın piyasa maliyetinin üstüne çıkabilir ya da altında kalabilir. Örneğin çevresel zararları olan projeler anaparanın piyasa maliyetinin üzerinde bir en düşük getiri oranına sahip olmak zorundadır. Ancak gelişim projesi planlamalarında çevresel etkiler pek nadir hesaba dahil edilir. Birçok proje gerçekten de sadece borçlanmaya bahane oluşturulmak üzere kotarılmış görüntüşü vermektedir. Bkz.: Henry, Kan Bankerleri.

20 Offshore ve onshore vergi sığınaklarının yükselişinin sistematik bir tarihsel analizini yapmak ve bunların özel bankacılıkla, anapara ve borç fonları kaçışıyla ilişkilerini görmek için Banqueros y Lavadolares ve Özel Bankerler başlıklı kitaplarıma bakınız.

21 Bu meseleye ilk olarak 1976 Mayısında Washington Monthly'de yayımlanan 'Calling in the Big Bills' ('Büyük Banknotları Tedavülden Çekmek') başlıklı makalemde dikkat çektim.

22 Alternatif hesaplama ve bulgu metotları üzerine tartışma için bkz.: Henry, Korsan Bankerler. Bu hesaplama resmi ödemeler dengesi verilerindeki 'kaynaklar-kullanım' uyuşmazlığından türetilmiştir. Ayrıca Dünya Bankası ve IMF tarafından verilen dış borç ve rezerv istatistiklerinin doğru ve hassas olduğu kabul edilmiştir.

23 Benim offshore anapara kaçışının total değeri konusundaki hesaplamalarım, düşük ve orta gelirli ülkelerin toplam borcunun 2003 yılı itibariyle 3 trilyon doların biraz üstünde olduğu kabulüne dayalıdır. Bu rakamlardan Çin ile Hindistan'ın hariç tutulması yönünde kuvvetli bir eğilim vardır, çünkü söz konusu iki ülke rezervlerin orantısız bir bölümünü elinde bulundurur ve Çin örneğinde anapara kaçışı hesaplamaları Hong Kong üzerinden yapılan (ve Çin'e yabancı yatırım sermayesi olarak geri dönen) 'çevrimsel dolaştırmaya' sokulmuş ciddi miktardaki para tarafından çarpıtılır. Ne var ki, bu iki ülke hariç tutulsa bile gelişmekte olan ülkelerden kaçırılan servet bunların net borcundan en az 1 trilyon dolar fazladır.

24 Journal of Financial Economics 66, no. 1 (2002), sy. 3–27.

25 Bkz.: Birleşik Devletler, Harvard College'nin başkanı ve arkadaşları, Andrei Schleifer, Jonathan Hay, Nancy Zimmerman ve Elizabeth Herbert'e karşı (Birleşik Devletler Boston Bölge Mahkemesi, Hukuk Davası 00119977, 26 Eylül 2000).

26 Bkz.: Henry, Korsan Bankerler.

27 Bir kimsenin ya da onun çalıştırdığı kişilerin dikkatsizliği ya da suiistimali sonucunda doğan zararın artması. Subjektif risk. (ç.n.)

28 Bu kitap 2007'de, yani A.B.D.'deki krizin patlak vermesinden bir buçuk yıl önce yayına hazırlanmıştır. (ç.n.)

29 1995 dolar düzeyiyle ve satın alma gücü paritesi temeline göre. Kaynak: Dünya Bankası 2006 verileri; yazarın analizleri.

30 Borç yükü azaltımına yönelik başka önemli tarihsel örnekler için bkz.: J. J. Wallis, Richard E. Sylla ve Arthur Grinath III, 'Sovereign Debt and Repudiation' ('Bağımsız Borçlanma ve Borçların Reddi), NBER Çalışma Dosyası no. 10753, Cambridge, Ekonomik Araştırmalar Ulusal Bürosu, Eylül 2004. Timothy W. Guinnane, 'Financial Vergangenheitsbewaltigung', Tartışma Çalışması no. 880, New Haven, Connecticut, Yale Üniversitesi Ekonomik Büyüme Merkezi, Ocak 2004, Almanya'nın borçlarına yönelik 1953 tarihli Londra Borç Anlaşması üzerine.

31 Bu konudaki dikkat çekici bir istisna, Meksika'nın dış borç müzakerelerini on yıldan uzun süre devam ettiren Angel Gurria'dır. Ama sonunda o bile 2006'da işbirliğine giderek OECD genel sekreteri olmuştur.

32 Rakamların hepsi doların 2006 net cari değeriyledir. Baker Planı'nın 15 ülke için Birleşik Devletler Hazinesi'ne 1980'lerdeki orijinal maliyeti 15 milyar dolarken, Brady Planı'nınki 32 milyar dolar olmuştur.

33 Örneğin hisse senetleri piyasası takasları ülkelerin yeni para basmasını gerektirir ki, bu para sonradan dış borçların itibari değer üzerinden yapılacak iskontolarla geri satın alımında kullanılır. Ama para artışı da iç borçlanma ve enflasyon üzerinde olumsuz etkiye yol açabilir.

34 Örnek için bkz.: Serkan Arslanalp ve P. B. Henry, 'Helping the Poor to Help Themselves: Debt Relief or Aid?' ('Yoksullara Kendilerine Yardım etmeleri için Yardım Etmek: Borç Yükü Azaltımı mı Yoksa Yardım Mı?'), Stanford Üniversitesi Uluslararası Gelişim Merkezi, Kasım 2003. Yazarlar Dünya Bankası verilerini kullanarak bir kümülatif 'net kaynak transferi' (net uzun vadeli borç ödemeleri + dolaysız ve portfolyo yatırımı – uzun vadeli dış borç faizleri – yatırımlar üzerinden yapılan kârlar) hesabı yapmış ve Brady Planı'na dahil ülkeler için (1989'dan sonraki beş yıl itibariyle) 210 milyar dolarlık bir rakam belirlemiştir. Bu rakamın en son (2006) Dünya Bankası verileri kullanılarak ve 1989-94 dönemi için yeniden hesaplanmasıyla bulunacak daha gerçekçi rakam 218.5 milyar dolardır. Ancak bu hesaplama aynı dönem içinde ülkelerden dışarıya olan 199.6 milyar dolarlık anapara kaçışını yok saydığı gibi, 'faturalandırma/fiyatlandırma' yoluyla kaçan önemli meblağları da göz ardı eder.

35 Daseking ve Powell, 'Toronto Koşulları'ndan HIPC İnisiyatifine'.

36 Paris Kulübü'nün 'geleneksel' çabalarının özeti ve tartışılması için bkz.: Daseking ve Powell, 'Toronto Koşulları'ndan HIPC İnisiyatifine'.

37 IMF 2006 Mart'ı itibariyle dünyanın çeşitli yerlerindeki depolarında 103.9 milyon onsluk altın bulundurmaktaydı ki, bunun piyasa değeri şimdiki fiyatlarla 60 milyar dolardı. Bkz.: 'Gold in the IMF' ('IMF'deki Altın'), IMF, Nisan 2006, www.imf.org.

38 Üyelerin listesini www.gold.org. sitesinde bulabilirsiniz.

39 Nijerya olayında bunun nedeni ülkenin borcunun büyük bölümünün çok yanlı olmamasıydı.

40 HIPC dışında kalan ülkelerin borç ödemeleri 1996'da 20.4 milyar dolarken, 2004'te 29.8 milyar dolara yükselmiştir. Kenya ve Nijerya gibi 'eski' HIPC ülkelerinin borç ödemeleri de 1996'da 4.83 milyar dolarken 2004'te 5.83 milyar dolara çıkmıştır.

41 2006 cari net dolarıyla.

[42] Bu altı ülke HIPC I programı kapsamı içinde 3.12 milyar dolarlık toplam katkı almaya uygun bulunmuştu. Fildişi Sahili de 1998'de acımasız bir iç savaşla darmadağın olmadan önce 'karar noktası'na ulaştı.

[43] Bkz.: Mark Allen ve Danny Leipziger, 'Heavily-Indebted Poor Countries (HIPC) Initiative—Statistical Update' [Ağır Borçlanma Altındaki Yoksul ülkeler (HIPC) İnisiyatifi-İstatistik Güncelleme], IMF/Dünya Bankası, Uluslararası Gelişim Birliği, 21 Mart 2006.

[44] Tam oranlar HIPC azaltımının %50.3'ü ve tüm Birinci Dünya düşük gelirli ülke yardımlarının %51.3'ü olarak gerçekleşmiştir. (Buna MDRI ve 'büyük iki yanlı' borç yükü azaltımları dahil değildir.)

[45] Programı tamamlayan on sekiz ülke için toplam borç ödemenin ulusal gelire oranı 1996 için %5.7 iken, 2003'te %3.3'e gerilemiştir. Öte yandan, 'karar öncesi noktasına' gelmiş ülkelerden dokuzu için bu oran %5.9'dan %1.8'e inmiş, düşük gelirli ülkelerin bütünü içinse %3.8'den %3'e düşmüştür.

[46] Daha önce Şekil 2'de gösterildiği gibi, toplam borç 2006 net cari dolar değeriyle 412.6 milyardır.

[47] Bkz.: Allen ve Leipziger, 'Heavily-Indebted Poor Countries (HIPC) Initiative' [Ağır Borçlanma Altındaki Yoksul Ülkeler (HIPC)].

[48] Ülkelerin üçü, Bhutan, Laos ve Sri Lanka programda yer almayı kabul etmemiştir. Borç yükü azaltımının en büyük üç potansiyel adayı olan Sudan, Liberya ve Somali hâlâ ülke içi karmaşa yaşamaktadır.

[49] Önce Aralık 2004, sonra Aralık 2006'ya uzatıldı.

[50] MDRI'nın HIPC örneğinde olduğu gibi Paris Kulübü türünden bir bileşeni yoktu.

[51] Kongre Bütçe Ofisi'nin hesaplaması, 25 Ağustos 2006.

[52] Örneğin Filipinler'de ülkenin kamusal dış borcunun en az yarısı Marcos ile kafadarları tarafından çalınmıştır. Bkz.: Henry, Kan Bankerleri, bölüm 3.

[53] Bir örnek vermek gerekirse, Citigroup'un toplam aktifleri 2005 sonunda 1.5 trilyon dolar, Dünya Bankası'nınkiyse 250

milyar dolardı.

54 Bu tartışmalı doktrin ilk olarak A.B.D. hükümeti tarafından 1890'larda Küba'nın İspanyol kreditörlerden aldığı borçlar için uygulanmıştır ve temelinde diktatörlerin halkın onayı olmadan girdiği dış borçlanmaların uluslararası kontratlar hukuku açısından yasal hükmü olmadığını savunur. Bu doktrin aslında bildik eski tarz neoliberal sözleşme kuramının sadece mantıki bir uzanımıdır ve infazı kabil olma halinin, akitten doğan borçları kendi isteğiyle kabullenme gereği temeline dayandırılır.

12 Küresel Başkaldırı: Direniş Ağı

Alternatifler var ve dünyanın her tarafından insanlar her gün onların yükselmesine katkıda bulunuyor. Antonia Juhazs küresel adalet hareketinde umut yaratacak için hedefleri saptıyor.

Antonia Juhasz

Araştırmalarını Washington'daki Politik Çalışmalar Enstitüsü'nde konuk akademisyen olarak sürdüren Antonia Juhasz, *Bush Hedefi: Dünyayı İşgal Etmek, Her Seferinde Bir Ekonomi* başlıklı kitabın yazarıdır. Juhasz bu eserinde Bush yönetiminin ticari küreselleşmenin hedeflerine ulaşmasını sağlamak için Irak ve Ortadoğu'nun geri kalanında askeri güç kullanımını incelemektedir. (www.TheBushAgenda.net)

Yazar yakın zamanda Uluslararası Küreselleşme Forumu'nda proje direktörlüğü ve Kongre üyeleri John Conyers Jr. ile Elijah Cummings'in yasama konularında asistanlığını üstlenmiştir. Ödüllü bir yazar olarak çalışmaları *Los Angeles Times*'in Op Ed sayfalarında ve başka birçok yazar gazetesi ve yayın organında çıkmaktadır. Aynı zamanda *Ekonomik Küreselleşmeye Alternatifler: Daha İyi Bir Dünya Kurmak Mümkün* başlıklı kitabın katılımcı yazarıdır.

Küresel Başkaldırı: Direniş Ağı

Filipinli bir konfeksiyon işçisi olan Elvira, Ellen Augustine'nin bu kitabın 9. bölümünde yansıttığı daha iyi yaşam düşlerini paylaşanlardan biri. Elvira 'temel gereksinmelerin sağlandığı, herkes için yeterli gıdanın, konutun olduğu, tüm çocukların okula gidebildiği, hastanelerin herkese açık olduğu ve herkesin iş bulabildiği, birey olarak kendi potansiyellerini geliştirebileceği işlerde çalıştığı bir toplum' düşlüyor.

Bu noktaya kadar yazarlarımız, Elvira'nın ve yaşamın temel gereklerini sağlama çabası içinde olan hepimizin önüne yerleştirilmiş birçok engeli ortaya koymaya odaklandı. Ayrıca bu engelleri koyma ve yükseltmeyi görev kabul eden kişi ve kuruluşları afişe ettiler. Ama bilginin gerçek anlamda güç haline gelmesi, ancak siz okurun hem Elvira, hem de kendiniz için eyleme geçme ilhamı doğurması halinde mümkün olabilir. Sonuçlar değerlendirmesi niteliğindeki bu bölüm sadece engelleri ortadan kaldırmakla kalmayan, Elvira'nın düşlerindeki adaletli ve eşitlikçi toplumun kurulmasına gerçek anlamda yardım eden birçok kişi, hareket ve kurumu açıklayacak.

İşin İçinden Gelen Birinin Birinin İtirafları

John Perkins *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları* başlıklı kitabını 2004 yılının Kasım ayında yayımladı. Kitabın

büyük başarıya ulaşmasının nedenlerinden biri de ticari küreselleşmenin dünya ölçeğine taşınmasıyla aynı zamana denk gelmesiydi. İnsanlar küreselleşmenin ne hızla ilerleyebileceğini sormak yerine, bunun kimlerin çıkarlarına hizmet edeceğini ve biz geri kalanlara bedelinin ne olacağını bilmek istiyordu.

Perkins gibi ekonomik tetikçilerle onların birer uzantısı olarak çalıştığı, aralarında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü ve diğer kimi mali kurumlar ve uluslararası kuruluşların da bulunduğu oluşumlar onyıllardan beri edimlerine hedef olan ülkelerde protesto ediliyordu. Muhaliflerin kaygıları gitgide yüksek sesle dile getiriliyor, hedefini buluyor ve Küresel Kuzey'deki insanlarca duyulup paylaşılıyordu. Etki altındaki toplumlar ve onların destekçileri ekonomik tetikçilerin edimleri nedeniyle çektikleri acıları haykırıyordu, ama pek az tetikçi yaratılmasına katkıda bulunduğu denetim ağı ve sömürü hakkında bilgi vermeye yanaşacaktı.

O aşamada sahneye John Perkins çıktı.

Perkins aslında ticari küreselleşme konusunda içeriden edindiği bilgi ve deneyimleri ortaya vuran ilk kişi değildi, ama Küresel Kuzey'e insanların yıllardan beri duyduğu, inanıp inanmamakta kararsız kaldığı eleştiriler konusunda ilk net kanıtları sunmuştu. Ve Perkins bunu üst düzeyde sürükleyici ve eşine az rastlanacak derecede yoğun bilgi sunan bir kitapla yapıyordu. Kitabın harika bir başlığının olmasının da buna katkısı vardı. *İtiraflar* yüzbinlerce insanın ticari küreselleşme

cephesine bakmasını sağlayacağı bir kapıyı araladı.

Ve o kapı elinizdeki kitapla menteşelerinden sökülecek şekilde sarsılıyor.

Ancak ticari küreselleşme karşıtı hareket ya da bizim kendimize verdiğimiz adla kürsel adalet hareketi her iki kitabın bölümlerinde de geniş ölçüde gölgede kalmıştır. Küresel adalet hareketinin tarihini ve sürüp gitmekte olan (örneğin DTÖ görüşmelerinin çöküş noktasına gelmesindeki ve Dünya Bankası ile IMF'nin açığa alınmasındaki katkılar gibi) başarımlarını anlamak, daha önceki bölümlerde açıklanan güçlükleri yenme konusunda yöneliş, güç ve en önemlisi umut sağlayabilir.

John Christensen söz konusu zorluklara 3. bölümde gayet iyi tanım getirmiştir. Analizleri temel olarak vergi kaçağı sığınaklarına yönelik olsa da, hepsi aslında ticari küreselleşmenin geneline de uygulanabilir niteliktedir: 'Sağlanan tek yanlı avantaj, hükümetler üzerinde yatırımı cezp etmek için vergi ayrıcalıkları sağlanması yönündeki baskıyla daha da kötü hal alır ki, yanıltıcı şekilde vergi rekabeti olarak yansıtılan bu olgu aslında genel olarak çokuluslu şirketlerin yerel rakipleri üzerinde avantaj sağladığı bir süreçtir.' Yani ticari küreselleşme büyük çokuluslu şirketleri daha küçük ulusal rakipleri karşısında kayırır ve çokulusluların çıkarlarını Elvira gibi çalışanların, müşterilerin, çevrenin ve demokrasinin tüm kaygılarını görmezden gelerek önde tutar.

Christensen'in tanımları bu kitapta anlatılan ve yı-

kıcı oldukları tartışmasız politikaların 'kimin çıkarı doğrultusunda' ve 'neden' uygulanmaya devam ettiği sorularına yanıt vererek küresel ekonominin galiplerini belirlememize yardımcı olur.

Şurası unutulmamalıdır ki, oynanan oyun İmparatorluk kadar eski olabilir, ama ona karşı geliştirilen direniş ve alternatiflerin de aynı derecede uzun, önemli ve öğretici, yol gösterici bir tarihi vardır.

Bir hareketin doğuşu

II. Dünya Savaşı sonrasındaki ticari küreselleşmeye karşı doğan hareket ticaret dünyasının amaçlarına hizmet etmek üzere oluşturulan kurumlar kadar eskidir. Başlangıcından itibaren en yüksek sesle dile getirilen eleştiriler Dünya Bankası/IMF ile bunlara alternatif sağlayabilecek düşüncelere yönelik olmuş, bu kurumların politikalarının getirdiği zorluklar içinde yaşamaya mecbur edilen gelişmekteki ülkelerden gelmiştir. Bu ülkelerin halkları demokrasi, sağlık, işçi hakları, eşitlik, istikrar ve yoksulluğun azaltılması bağlamında oluşturulacak kurallar yerine uluslararasındaki ticaretin yarattığı bambaşka uygulamalar doğrultusunda geçinerek yaşamak zorunda bırakılmıştır.

Durumun bilincine en başından varan unsurlar Birleşmiş Milletler içinde B.M. Ticaret ve Gelişim Konferansı [UN Conference for Trade and Development (UNCTAD)], Dünya Sağlık Organizasyonu [World Health Organization (WHO)], Uluslararası Çalışma Organizasyonu [International Labor Organization (ILO)], Gıda ve Tarım Organizasyonu [Food and

Agriculture Organization (FAO)] ve B.M. Gelişim Programı gibi birimlerin kurulup yerleştirilmesinde başarılı oldu.

Ancak A.B.D. ve diğer Küresel Kuzey ülkeleri para, zaman ve politik dikkatini B.M.'nin gelişmekteki ülkelerin gerekleri doğrultusunda desteklenmesi yerine Dünya Bankası ve IMF gibi baskın ve eşitlikten uzak denetimi ellerinde bulunduracakları kurumlara yoğunlaştırdı. Böylece B.M.'den hiçbir şey alamamaktansa Dünya Bankası/IMF'den bir şeyler almaya yönelen gelişmekteki ülkelerle, daha fazlası için dayatanlar arasında bir ayrılık doğdu. Bu uzaklaşma Kuzey'in para ve dikkatini çekmesiyle birleşince kimi programların terk edilmesi ve B.M. vizyonuna bağlı kalanların daha da zayıflaması gibi sonuçlar yarattı ki, Dünya Bankası ile IMF de aynı süreç içinde devamlı güç ve etkinlik kazanıyordu.

Denetim ağı, Steven Hiatt'ın kitabın birinci bölümünde anlattığı gibi 1970 borç kriziyle birlikte gelişmekte olan ülkeler üzerinde sıkılaşırken, yapısal ayar programlarının birbiri ardından gelmeye başlaması ve borç yükünün ezici hal almasıyla birlikte bu kurumlara karşı olan küresel mücadele de büyüdü. 1980'lerin sonuna gelinirken yetmişten fazla ülke Dünya Bankası ve IMF'nin yapısal ayar programlarına tabi duruma girmişti. Protesto hareketleri tüm uluslarda neredeyse aynı anda başladı. Kurumların halkların yaşamlarının temel alanları üzerinde büyük etki yaratmasıyla, borçlu ülkelerin halkları ekmeğin fiyatının artmasından elektrik ve suya erişimin zorlaşmasına kadar birçok sıkıntıyı

Dünya Bankası ve IMF'ye bağlayacak bilinç düzeyine erişti. (Ben şahsen Dünya Bankası politikaları üzerine en aydınlatıcı derslerimi Cochabamba'da yaşayan on yedi yaşındaki bir Bolivyalı genç olarak aldım.) İnsanlar bizzat yaşadıkları gündelik deneyimlerden değişim sağlanması için sadece kendi hükümetlerine değil, onların gerisindeki uluslararası finans kurumlarına da meydan okumaları gerektiği sonucunu çıkardı.

Benim ve Uluslararası Küreselleşme Forumu'ndaki çalışma arkadaşlarımın 'Küreselleşme Fakirlere Yardım eder Mi?' başlıklı raporda ayrıntılarıyla açıkladığımız gibi, ticari küreselleşme karşıtı hareketin uzun ve gurur yansıtan bir geleneği vardır.[1]

Örneğin 1985'te Jamaika'da, Dünya Bankası yapısal ayar paketi gereklerinin akaryakıt fiyatında artışa neden olması nedeniyle ülke geneline yayılan protesto gösterileri yapıldı. İki yıl sonra Zambiya'da, IMF'nin ayar paketi nedeniyle yükselen gıda maddesi fiyatları aylar süren gösterilerle protesto edildi, sonunda hükümet programı yürürlükten kaldırdı. 1987'de Ekuador'da, yeni bir IMF paketini protesto eden öğrenciler polisle çatıştı ve işçiler bir günlük genel greve gitti. 1988 yılında Cezayir'de, Dünya Bankası ayar paketi sonrasında doğan işsizliği ve fiyat artışlarını protesto etmek için düzenlenen gösterilerde 200'den fazla insan öldü. 1989'da IMF'nin son dayatmalarıyla gelen fiyat artışları güney Ürdün'ü boydan boya kuşatan gösterilerle protesto edildi. Yine aynı yıl Nijerya'da yeni IMF ayar paketi protesto edilirken çıkan olaylarda düzinelerce insan

öldü ve yüzlercesi tutuklandı. Nijerya hükümeti bu durum üzerine 'Yapısal Ayar Paketi Rahatlatma Programı' adı verilen yeni bir refah programı önermek zorunda kaldı. 1993'te Hindistan'da yarım milyon çiftçi Dünya Ticaret Örgütü ile yapılan pazarlıklara karşı çıkmak üzere Bangalore'de toplandı.

Bu liste uzayıp gider ve direniş örnekleri tüm yerküreye yayılır.

Borçlu ulusların halkları protestolarla yetinmedi, yapısal ayar paketlerinin iptaline, borçların silinmesine ve uluslararası ekonomik sisteme adaletin getirilmesine yönelik dayatmalarda da bulundu. Bu dayatmalar borç veren ülkelerin halklarına kadar ulaştı, oralarda da destek buldu ve gelişmekte olan küresel adalet hareketinin yandaşları hızla attı.

Ne var ki, gelişmekte olan ülkelerdeki devlet memurları, insan hakları savunucuları ve onların Kuzey'deki müttefikleri bir yanda Dünya Bankası ve IMF ile her gün yenilenen bir savaşa girişmişken, diğer yanda o kuruluşların arka bahçesinde büyümekte olan daha da yıkıcı bir canavarın üzerine gitmekte yeteriz kalıyordu: Dünya Ticaret Organizasyonu (WTO).

WTO, Dünya Bankası ve IMF gibi kaçınılmaz bir politik evrimle ortaya çıkmamış, gelişmekte olan ülkelerin ortaya koyduğu daha eşitçi alternatiflerin rekabeti sonucunda kurulmuştur.

Ticari küreselleşme Kuzey'i vuruyor: NAFTA, WTO ve MAI

WTO'nun habercisi olan Uluslararası Ticaret Organizasyonu'nu [International Trade Organization (ITO)] daha önce hiç duymamış olabilirsiniz. Eğer öyleyse, bunun nedeni A.B.D. senatosunun onaylamayı reddetmesi sonucunda gerçek bir oluşum haline gelmemesidir.

ITO'nun kuruluş sözleşmesi 1948'de Havana'da, Neredeyse hepsi gelişmekteki ülkeler olan elli beş ulusun temsilcisinin katılımıyla yapılan B.M. Ticaret ve Çalışma Konferansı'nda hazırlandı. ITO sözleşmesinde ticaret, ekonomik gelişmeye dönük birçok araçtan sadece biri olarak ele alınmıştı. ITO bunun yanı sıra, tam istihdam, ticari tekellerin kırılması, gelişmekte olan ülkelerin dünya piyasalarında adil muamele görmesini güvence altına alacak emtia ticareti anlaşmaları ve iç piyasaları korumaya yönelik önlemler gibi önemli konular ihtiva ediyordu. Sonrasında bir taraftan ITO'nun ayrıntıları tartışılırken, bir yanda da ITO tamamlanana dek ticaret konularında geçici uluslararası görüşme platformu sağlayacak olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması [General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)] kuruldu. Ama A.B.D. Kongresi (temel olarak denizaşırı çalışan Amerikan şirketlerinin yatırımlarını korumaya dönük unsurlar içermemesi nedeniyle) reddedince ITO yok oldu, geriye dünya ticaretinde yaklaşık elli yıl boyunca majör belirleyici konumunu işgal edecek olan 'geçici' GATT kaldı.[2]

ITO her ne kadar daha en başında Havana'da can verdiyse de, dengelenmiş bir uluslararası ticaret sisteminin gereğine duyulan inanç yaşadı. O gelişmeleri izleyen onyıllar boyunca Küresel Güney'in birçok kesimindeki insanlar B.M. Ticaret ve Gelişim Konferansı'nın (UNCTAD) uluslararası ticaret kuralları yaratılması için en uygun forum olduğunu gittikçe yükselen bir güçle savunmaya başladı. Bu insanlar emtia fiyatlandırma anlaşmalarında adil fiyatların belirlenmesini, Güney'in ekonomik gelişimini teşvik edecek ticari öncelikler oluşturulmasını, yerel yatırımcıların uluslararası sermayeye tercih edilmesini, ticaret politikalarının sanayileşme yönünde meşru araç olarak kullanılmasını sağlayacak kurallar belirlenmesini ve gelişmekteki ülkelere teknoloji transferi için bir program hazırlanmasını istiyordu.[3] Bu isteklerine karşı aldıkları DTÖ (WTO) oldu.

1986'da üst düzey devlet yetkilileri GATT'ın erişim ve yetkisini genişletmeyi amaçlayan bir dizi yeni görüşme başlatmak üzere Uruguay'da bir araya geldi. Uruguay Müzakereleri yedi buçuk yıl sonra, yani 1994'te Fas'ın Merakeş kentinde yapılan görüşmelerle sonuçlandı ve 125 ülke Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması için imza verdi.

Küresel Kuzey'e mensup ülkeler dünyanın her tarafında yapılan uluslararası pazarlık görüşmelerine izleme ve katılım amacıyla göndermek üzere düzinelerce, hatta yüzlerce tam zamanlı uzman çalıştıracak, gizemli hale bürünen yeni ticaret yasasındaki güncel gelişmeleri

izleyecek maddi imkâna sahipti, ama gelişmekte olan ülkelerden pek azı bunları yapabildi. Kalkınmakta olan ülkeler neden sonra aralarındaki farklılıkları tartışmalarla sonuca bağladığında, Küresel Güney'i temsilen Merakeş nihai toplantısına katılan delegeler hem pek az sayıdaydı, hem hâlâ farklı görüşler yansıtır haldeydi, hem de anlamlı pazarlık gücü oluşturamayacak kadar zayıftı. Sonuçta Uruguay Müzakereleri bir anlamda kuzeyli hükümetler ve ticari çıkar odakları tarafından yürütülmüş oldu ki, DTÖ'nün Hizmet Ticareti Departmanı direktörü David Hartridge buna 1997'de şöyle atıfta bulunacaktı: 'Amerikan finans hizmetleri sektörü, özellikle de American Express ve CitiCorp gibi şirketler tarafından muazzam bir baskı yaratılmasa, hizmetler anlaşması, dolayısıyla da Uruguay Müzakereleri ve DTÖ olamazdı.'[4]

Uruguay Müzakereleri sürerken Birleşik Devletler ile Kanada da kendi ticaret müzakerelerine başlamış, önce 1989'da Birleşik Devletler-Kanada Serbest Ticaret Anlaşması'nı sonuca ulaştırmış, beş yıl sonra buna Meksika'yı da katarak Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı [North American Free Trade Agreement (NAFTA)] nihai haline ulaştırmıştı.

NAFTA ve DTÖ, ticaret anlaşmaları için tamamen yeni bir yönelişi temsil eder. Aslında bu oluşumlara yönelik en iyi tarif, Dünya Bankası ve IMF'nin politikalarının alınması, kapsamlarının genişletilmesi ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere eşit şekilde uygulanması şeklinde yapılabilir. İşin aslında, kuzeyli şirketler dışa

açıldıkları zaman da içteki avantajlara sahip olmaları gerektiğine karar verip bunu sağlamıştır.

Küresel bir hareketin doğuşu

Ticari küreselleşmeye karşı başlatılan ilk gerçekten küresel ölçekteki kampanyalar Dünya Bankası ile IMF'ye borçların silinmesi çağrısı yapanlardır. Bu eylemciler tabanda örgütlenmelere girişmiş ve Dünya Bankası/IMF politikalarından çıkar sağlayanları afişe edecek kampanyalar düzenlemiştir. Ayrıca seçimle göreve gelen kişiler üzerinde lobi faaliyeti yürütecek, analizler yapacak ve raporlar hazırlayıp sunacak olan 50 Years Is Enough (50 Yıl Yeter) ve Jubilee 2000 gibi uluslararası organizasyonlar da oluşturmuştur. Bunlar toplumsal bilgilendirme kampanyaları yürütmüş, basın toplantıları yapmış ve sadece kendi ülkelerinde değil, Dünya Bankası ve IMF toplantılarının yapıldığı yerlerde, dünyanın her tarafındaki şirket yönetim merkezlerinde protestolar düzenlemiştir.[5] Daha kapsamlı olan küresel adalet hareketi de bu teknikleri benimsemiştir.

Hareket için büyük dönüm noktası *borç veren* konumundaki ülkelerde yaşayan insanların birden bire kendilerinin de küreselleşmenin etkilere açık ucunda bulunduğunu kavramasıyla, Kuzey'de gitgide daha fazla insanın ticari küreselleşme politikalarının zarar olasılığı gösteren yanlarıyla doğrudan etkileşmeye başlamasıyla gerçekleşmiştir.

Kendini göreve adamış eylemcilerin, özellikle de çevre, inanç, organize işgücü, kırsal kesim çalışanı ve tüketici hakları savunucusu temelli toplumlardan gelen-

lerin oluşturduğu ağlar NAFTA ve DTÖ karşısında birleşti. Ne var ki, başlangıçta bunların uluslararası bağlantıları sınırlı, sayıları kıyasla azdı ve etkileri de bu nedenlerle yeterince şiddetli hissedilmedi. Anlaşmaların yürürlüğe koyulması ve direkt etkilerinin hissedilmeye başlamasıyla birlikte bilinç yayılması da gerçekleşti, hareket büyüdü. Eylemciler çabalarını konu alanlarının, sınırların ve dünyanın çeşitli bölgelerinin ötesine taşıyarak birleştirdi.

Bu küresel hareketin gücü ilk kez iki çokyanlı yatırım anlaşmasının DTÖ ve OECD'de yenilgiye uğratılmasıyla hissedildi. Yatırım anlaşmaları NAFTA'ya da dahil edilmiş, geleneksel çok yanlı anlaşma kurallarından radikal bir çıkış oluşturacak yeni uygulamalara dayandırılmıştı. NAFTA yabancı şirketlere ve yatırımcılara ülkelerin üçünde de benzeri ve emsali görülmemiş haklar sağlıyordu. Amerikalı ve İngiliz müzakereciler aynı kuralları OECD'ye dahil 27, DTÖ'ye dahil 130'dan fazla ülkede de yürürlüğe koymayı umut ediyordu.

Bir zafer: Çokyanlı yatırım anlaşmasının bertaraf edilmesi

Hakların küresel yatırımcılara sunulmasındaki aleni cüretten doğan tahrik hem Kuzey'in hem de Güney'in durumun farkına varan halklarının katılımıyla birleşince, küresel muhalefet hareketi daha da yükseldi. Kalkınmış ülkelerdeki eylemciler bunun hem ilk farkına varanlar olacaktı, hem de ilk harekete geçenler. Delegeleriyle birlikte başarılı bir çalışma yaparak DTÖ'nün 1996'daki bakanlar düzeyindeki toplantısında Çokyanlı

Yatırım Anlaşması'nı [Multilateral Investment Agreement (MIA)] devre dışı bırakmayı başardılar. Onların bu başarısı MIA savunucularını çabalarını dünyanın en varlıklı 27 ülkesinin oluşturduğu bir kulüp olan OECD üzerinde yoğunlaştırmaya yöneltti ve anlaşma orada tekrar yaşama getirilerek Yatırımlar Üzerine Çokyanlı Anlaşma [Multilateral Agreement on Investment (MAI)] adını aldı. Kuzey'in etki altında kalan toplumları buna yanıt olarak eğitim ve yönelim aramak üzere Güney'e yöneldi. 1997'de Paris'te yapılan ve gelişmekte olan ülkelerden gelenlerin Avrupa, Birleşik Devletler ve diğer ülkelerden gelen katılımcıları MAI'nin potansiyel etkileri üzerine bilgilendirdiği strateji toplantılarına ben de katıldım. Bu bilgiler ülkelere dönüldüğünde geleneksel eğitim çalışmaları ve lobi kampanyaları düzenlenmesinde kullanıldı.

Örneğin ben, Washington'daki Preamble Toplumsal Politikalar Merkezi'nin düzenlediği MAI kampanyasının koordinatörü olarak çevre, işçi hakları, kadın hakları, küçük ölçekli iş kolları ve toplum organizasyonu, ekonomik ve toplumsal adalet gibi konulara odaklanan örgütlerin temsilcilerine düzinelerce telefon açtım. NAFTA ile WTO'nun onların çalışmaları üzerinde yaptığı etkileri ve MAI'nin neden olabileceği potansiyel etkileri açıkladım. Aradığım insanların çoğu uluslararası ticaret ya da yatırım düzenlemeleri üzerinde ciddi şekilde hiç düşünmemişti. Öğrendikleri karşısında şoka uğradılar ve öfkelendiler. Görüşlerimizi paylaştığımız Kongre üyeler de benzer tepkiler verdi. Toplum-

sal Yurttaş, Dünya'nın Dostları, Sierra Kulübü ve AFL-CIO gibi gruplardaki çalışma arkadaşlarım da aynı şekilde telefonlar açıp aynı tepkilerle karşılaştı. Uluslararası çalışma ortaklarımızın geçtiği deneyimler de benzer türdendi.

Eylemciler güçlerini ülke sınırlarını aşarak ve gitgide artan bir yoğunlukta birleştirdikçe ve müzakerelere ışık tuttukça, göreve seçimle gelmiş yetkililer de gittikçe daha ağır baskı hissetmeye başladı, sonunda 1998'deki OECD konferansında MAI'nın geri çekilmesi gerektiğine ikna oldu. Alınan bu başarı aynı zamanda halkların ve hükümetlerin bir uluslararası ticaret veya yatırım anlaşması karşısında sağladığı ilk ve en önemli başarı oldu.

Bu yatırım düzenlemelerinin yıkıcı gerçekleri Doğu Asya finans krizinin o arada patlak verip yayılmaya başlamasıyla tüm ayrıntılarıyla sahnelenmeye başladı. Gelişmekte olan ekonomileri nedeniyle 'Doğu Asya Kaplanları' olarak karakterize edilen ülkeler, IMF'nin hangi sektörlerin yabancı yatırım alacağına (ve yatırımın ne kadarının ne süreyle kalacağına) yönelik düzenlemelerini kısıtlaması nedeniyle 1998'den 1999'a kadar olan kısa süre içinde birden çöküverdi. Yabancı yatırımcılar bu ülkelerin para birimleriyle küresel bir kumarhanedeymiş gibi oynamaya başlayınca hükümetler hiçbir şey yapamayacak kadar güçsüz hale düştü. Finans krizi Arjantin'e sıçrarken, küresel finans afeti doğması korkusu da bir direniş dalgasının doğmasına neden oldu.

Bir zafer: DTÖ'nün Seattle bakanlar toplantısının çöküşü

DTÖ her iki yılda bir üst düzey yetkililerin mevcut ve yeni DTÖ düzenlemeleri üzerindeki müzakereleri sonuçlandıracağı bakanlar düzeyinde bir toplantı düzenler. MAI taraftarlarının DTÖ'nün 1999'da Seattle'de yaptığı bakanlar düzeyindeki toplantıda yatırım müzakerelerini yeniden gündeme getirmesi bir öngörü yetersizliği örneğidir. MAI'nin bertaraf edilmesi için çalışanlar, IMF'nin Doğu Asya'daki yatırım düzenlemelerinin sonuçları nedeniyle sıkıntıya düşenler ve Dünya Bankası ile IMF'nin aynı türden düzenlemeler getiren politikalarına karşı çalışmalar yürütenler çabalarını bir güç birliğinde topladı. Küresel eğitim ve medya kampanyalarını genişlettiler, lobi faaliyetlerini ve Seattle karşıtı stratejilerini güçlendirerek organize ettiler. Dünyanın her tarafında altyapıya yönelik toplumsal eğitim, tiyatro, sanat, gerilla ve alternatif medya, şiddet içermeyen doğrudan eylem ve sivil itaatsizlik içerikli altyapı çalışmaları başlatıldı. Ve bunların hepsi söz konusu toplantının o zamandan beri 'Seattle Savaşı' olarak anılan tarihi çöküşüne katkıda bulundu.

50.000'den fazla insan DTÖ'ye muhalefet etmek üzere Seattle caddelerine döküldü. Binlercesi toplantının açılış gününü kelimenin gerçek anlamıyla tıkanmaya uğratacak barışçıl kuşatmaları yaratacak olan benzersiz stratejide yerini aldı ve müzakerecileri günler boyunca rahatsız ederek bezdirdi. Ayaklanma engelleme donanımındaki polis güçleri buna kentin her yerinde

acımasız taktikler ve agresif 'gövde gösterisi' uygulayarak karşılık verdi. Bu şiddet içeren tepkiye karşı sadece bir avuç gösterici birkaç mağazanın vitrinini taşla kırdı. İnsanlar caddelerde gösterilerini sürdürürken, gelişmekte olan ülkelerin delegeleri birleşik bir tavırla artık Birleşik Devletler ile Avrupa Birliği'nin dayatmalarının altına ellerine tutuşturulmuş olan hazır mührü vurup geçmeyeceklerini açıkladı. Sonuç olarak toplantı başarısızlığa uğradı.

Gerçekte, sokaklara dökülen o insanların çoğu yıllarını gelişmekte olan ülkelerin delegelerini uluslararası ticaret hukuku ve her gün sürmekte olan ticaret düzenlemesi müzakereleri konusunda ayrıntılarıyla uyarmak ve aydınlatmakla yıllar harcamış insanlardı.

Ticari küreselleşme karşıtı toplumsal gösteriler Seattle'yi izleyen aylar ve yıllarda müzakerelerde neler olduğunu yansıtmaya devam ederek büyümeyi sürdürdü.

Küresel ayaklanma

Seattle'deki görüşmelerin çöküntüye uğramasından beş ay sonra, 2000 Nisan'ında 30.000 kişi Dünya Bankası ve IMF'nin Washington'da yaptığı yıllık toplantıları için gösteriler yaptı, 2001 Ocak'ında Brezilya'nın Porto Alegre kentinde ticari küreselleşmeye karşı anlamlı alternatiflerin tartışılması amacıyla düzenlenen bir olgu olan Dünya Toplumsal Forumu için 10.000'den fazla insan bir araya geldi. Dünya Toplumsal Forumu'na yıllık katılımlar o zamandan beri artarak şimdilerde

100.000 kişiyi buldu ve dünyanın her tarafında yöresel ve ulusal forumlar toplanmaya başladı.

2001 Nisan'ında 60.000 kişi Kanada'nın Québec kentinde Amerikalar Serbest Ticaret Alanı'nı [Free Trade Area of the Americas (FTAA)] protesto etti. FTAA ardışık üç A.B.D. başkanının, George H. W. Bush, Bill Clinton ve George W. Bush'un ortak düşüydü. Ama anlaşmaya karşı yükselen muhalefet bu olgunun 2005'te gayet aşağılanmış şekilde sönüp gitmesini sağlayacaktı. Sanayileşmiş G8 ülkeleri 2001 yılının Temmuz ayında Cenova'da yıllık toplantılarını yaparken 200.000 kişi ticari küreselleşmeye olan muhalefeti vurgulamak için bir araya geldi. Ama bu olgu protestolara katılırken polis tarafından vurulan 23 yaşındaki Carlo Giuliani'nin trajik ölümüyle anımsanacaktı.

2001 Mart'ında yüzlerce çiftçi ve öğrenci Tayland'ın Chiang Mai kentinde yapılan DTÖ toplantısını protesto etti. Göstericiler DTÖ Tarım Anlaşması'nın kendilerine nasıl zarar verdiğini vurgulamak için lobiye patates, sarımsak, soğan ve soya fasulyesi yığdı. Aynı yılın kasım ayında Çiftçiler Sendikası üyelerinin de aralarında bulunduğu 1.000'den fazla insan, Katar'ın Doha kentinde yapılan DTÖ 2001 bakanlar toplantısını protesto etmek amacıyla toplanan Küreselleşme ve Küresel Ticaret Dünya Forumu'na katılmak üzere Beyrut'ta bir araya geldi.

2003'de Meksika'dan, Orta Amerika'dan ve Güney Kore'ye kadar dünyanın her tarafından gelen çiftçiler DTÖ'nün Meksika'nın Cancun kentinde yapılan bakan-

lar düzeyindeki toplantısını protesto etti. Güney Koreli bir çiftçi olan Lee Kyung Hae Tarım Anlaşması'nı protesto amacıyla intihar etti. Aralarında benim de bulunduğum binlerce DTÖ protestocusu göğsünde 'DTÖ Çiftçileri Öldürüyor' yazılı olan Lee'nin cebinden bir İsviçre ordu çakısı çıkartıp kendine saplamasını ve kalbiyle ciğerini delmesini dehşetle izledi. Lee çiftliğini iflasa, ailesini yoksulluğa sürükleyen ve yaşadığı toplumu karmakarışık eden DTÖ tarım politikalarını lanetlemek üzere girişmişti o eyleme. Arkasında bıraktığı notta şöyle yazıyordu: 'Bir kişinin on kişi için ölmesi, on kişinin hayatını tek kişi için feda etmesinden daha iyidir.'[6]

DTÖ Tarım Anlaşması evreler halinde uygulamaya koyuldu. Uygulamalar ilerledikçe dünyanın her tarafındaki çiftçiler üzerindeki yıkıcı etkileri de giderek büyüdü. Güney ve Orta Amerika'daki Via Campesina (Küçük Çiftçi Yolu) ve Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra (Topraksız Tarım İşçileri Hareketi), Avrupa'nın her tarafından Yavaş Gıda Hareketi, Birleşik Devletler'deki Aile Çiftlikleri Ulusal Koalisyonu ve Immokalee İşçi Koalisyonu ve başka ulusal ve uluslararası çiftçi ağları bir araya gelip çağrılarda bulundu. Talepleri büyük, çokuluslu sanayileşmiş tarım şirketleri yerine küçük, yerel ve gereksinmeler içindeki tarımsal oluşumları destekleyecek tarım politikaları oluşturulması yönündeydi.

NAFTA'nın doğuşu tarihin en önemli yerli halk ve çiftçi hareketinin de başlangıcını oluşturdu: Meksikalı

Zapatistalar. Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu'nu oluşturan Chiapaslı çiftçiler, köylüler, işçiler ve yurttaşlar, Lacadon Ormanı Birinci Deklarasyonu'nu yayınlamak için NAFTA'nın yürürülüğe girdiği 1 Ocak 1994 gününü özellikle seçti ve Chiapas belediyesinde altı koltuğu ele geçirdi. Zapatista sözcüsü şöyle diyordu: "Serbest ticaret anlaşması bizim için Meksika'nın etnik halklarının ölüm fermanı anlamındadır."[7]

Cancún'da ise bu çiftçilere dünyanın her tarafından gelen insanlar katılarak sokaklara dökülüyordu. Bunların çabaları toplantıya katılan birçok gelişmekte olan ülke delegesi tarafından desteklenince bakanlar düzeyindeki bir başka toplantının başarısız olmasını sağladı. 2005'te Hong Kong'da yapılacak olan bakanlar toplantısı da aynı akıbete uğrayacaktı.

Aslına bakılırsa, 1998'den beri başarıya ulaştığı söylenebilecek tek bakanlar düzeyindeki DTÖ toplantısı 2001'de Katar'ın Doha kentinde yapılan olmuştur, çünkü 11 Eylül terörist saldırılarının hemen ertesinde ve hem siyasi muhalefeti, hem de serbest giriş-çıkışı yasaklamış bir ülkede toplanmıştı. Doha'daki müzakereciler Bush yönetimin ya yanında, ya da karşısında yer aldığını kanıtlamak üzere yalnız bırakılmıştır. Ancak beş yılın ve üç başarısız bakanlar toplantısının ardından yapılan Doha Müzakereleri ölü doğmuştur ve çoğu insan tarafından DTÖ'nün kurum olarak topyekun ölümünü haber veren cenaze çanları olarak kabul edilir. Oluşumun ölümün eşiğine gelmesinin bir nedeni liderleri

artık ticari küreselleşmeye muhalefet eden gelişmekteki ülke sayısının artmasıdır.

Seçim zaferleri

Küresel adalet hareketi dünyanın her tarafında aynı düşünceleri benimseyen seçimle gelmiş görevlileri de kapsar. Bu kişiler ticari küreselleşme kurumlarına olan direnişe güç katmıştır. Thailand's Focus on the Global South'tan Walden Bello, toplumsal baskının Malezya Başbakanı Mohamad Mahathir'i IMF ile kopma noktasına nasıl getirdiğini ve sermaye denetimleri dayatarak ülkeyi krizin en kötü etkilerinden nasıl kurtardığını şöyle anlatır:

> 'Mahathir'in IMF'ye meydan okuması Tayland'da IMF karşıtı söylem izleyerek başbakanlığa aday olan Thaksin Shinawatra tarafından iyi değerlendirildi ve seçimleri kazanmasını sağladı. Shinawatra ardından tüketici talebini uyaracak geniş devlet harcamaları için bastırmaya devam etti ve Tayland'ı ekonomik durgunluktan çıkardı. Nestor Kirchner ise Arjantin başkanlık seçimleri sırasında IMF'yi yerdi ve 2003'te hükümetinin özel kreditörlere borçlanılan her doların sadece 25 sentini ödeyeceğini ilan etti. Gazaba gelen kreditörler IMF'den Kirchner'i disipline sokmasını istedi. Ama ünü paçavraya dönen ve yaptırım gücü erozyona uğrayarak yıpranan IMF, Arjantin başkanı ile karşı karşıya gelmekten kaçındı, sonuçta Kirchner bu girişimden radikal borç temizliğiyle çıktı.'[8]

Washington'daki Public Citizen'den Lori Wallach

ile Deborah James de Orta ve Güney Amerika'yı süpüren seçim zaferlerini yazmıştır:

> 'Sık sık 'noliberalizm' olarak anılan modelin açık başarısızlığı konusunda gitgide büyüyen bir uzlaşım vardır ve bu oluşumun amaçlarını platformlarından uzak tutarak çoğunluğun daha iyi yaşam standartlarına sahip olması ya da ekonomik büyümeyi ön plana alan liderler seçimlerden zaferlerle çıkmaktadır. Bu gerçek hiçbir yerde kendini ekonomileri neoliberal yönetimler tarafından yerle bir edilmiş olan Bolivya, Arjantin ve Venezuela örneklerinde olduğu kadar net ifade etmemiştir. [....] Neoliberalizmin geleneksel kaleleri olan Costa Rica, Peru ve Meksika'da bile başkanlık seçimleri ticaretin liberalleşmesi tartışmaları tarafından domine edilmiştir.'[9]

Küresel adalet hareketi olgunlaşıp ergenliğe ulaşmıştır. Örneğin Birleşik Devletler'de, Unite! ve Hizmet Sektörü İşçileri Uluslararası Sendikası gibi işçi kuruluşlarının etkisiyle ülkedeki organize işgücü önce ticari küreselleşmeyi desteklemeyi bırakmış, ardından sadece Amerikalı emekçilere yardım edecek oluşumlara destek vermeye başlamış, sonra da dünyanın her yerindeki emekçilerin kurban edilmesine yönelik daha geniş bir muhalefetin içinde yer almıştır. Birleşik Devletler'de beyaz eylemciler ve STÖ'ler daha az baskın hal alırken, tarım emekçileri, göçmenler, sendikasız işçiler ve gençlik hareketleri başı çekmeye başlamıştır.

Zaferler: borçların silinmesi ve Dünya Bankası ile IMF'nin saha kenarına alınması

Dünya Bankası ve IMF birçok Küresel Kuzey eylemcisiyle DTÖ, NAFTA, MAI, ihracat kredilendirme kuruluşları, kimi şirket ve bankalara karşı giriştikleri organize çabalar aracılığıyla tanışmıştır. Daha fazla insanın küresel adalet hareketinin saflarına katılmasıyla IMF ve Dünya Bankası'nda kökten reformlar yapılması dayatmaları daha da güçlendi ve başarıya ulaştı ki, bunlar arasında ('borç yükü azaltımı' değil) borçların silinmesi talepleri de vardı.

2005 yılının Şubat ayında G8 üyeleri kırk iki Yüksek Borçlanma Altındaki Yoksul Ülke'ye (HIPC) %100'e varabilecek oranlarda çok yanlı borç yükü azaltımı sağlanabileceğini duyurdu. Bu muazzam bir zaferdi. Ancak ben de James Henry'nin 11. bölümde yazdıklarına katılıyor ve bunun gereken menzile ulaşmadığını kabul ediyorum; girişim ticari borçlara ya da HIPC kapsamına alınmaya uygun bulunmayan yüzlerce yoksul ulusun borçlarına erişmekte yetersiz kalmış ve borçların silinmesi son derece büyük külfet gerektiren koşullara bağımlı kılınmıştır. Bu ülkelerdeki toplumsal hareketler ve seçimle gelen görevliler zaferin tadına varmış, ancak o aşamadan sonra atalete düşmemiştir. İlk HIPC programının sağladığından fazlası için dayatmakla kalmamış, G8'den de daha fazlasını talep etmişlerdir. Sürüp gidecek olan mücadelelerinde sağlayabileceğimiz her türlü desteğe ihtiyaçları olacaktır.

Eleştiri, protesto ve eylemle geçen onyıllar G8'i ileri

düzeyde zorlamıştır ve üye devletlerin homojen direniş gösterdiği yönünde bir uzlaşım getirmiştir. Uzlaşım bu konuyla ilgili şu ana dek yapılmış en önemli kabulü de gündeme taşır ki, bu da Dünya Bankası/IMF politikalarının ve daha geniş kapsamda ticari küreselleşmenin dünyanın her tarafındaki halkların yaşamlarını iyileştirmekte yetersiz kaldığı, hatta kötüleştirdiği gerçeğidir. Bu gerçeğin ticari küreselleşmenin kurum ve politikalarına getirdiği itibar erozyonu göz ardı edilebilecek bir şey değildir.

Dünyanın her tarafında hükümetler toplumsal hareketlerin, tabandan düzenlenen kampanyaların, seçimle gelen devlet görevlilerinin ve STÖ'lerin baskısıyla IMF ile Dünya Bankası'na yaptıkları ödemeleri düşürmektedir. Ülkeler artık yeni borçlar almak istememekte, Arjantin gibiler eskileri ödemeyi reddetmektedir. Bunlar para almayı ya da aldıklarını geri vermeyi reddederek kurumların gücünü inkâr etmektedir. Sonuçsa söz konusu kurumların gücünün (DTÖ örneğinde olduğu gibi) büyük ölçekte sönmesi yönündedir.

Ama eğer küresel adalet hareketin DTÖ, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların saha kenarına alınmasında katkısı bulunuyorsa, onların yerine oyuna katılmasını savunacağımız unsurlar neler olmalıdır? Bu noktadan sonra getireceğimiz öneriler benim *Bush Hedefi: Dünyayı İşgal Etmek; Her Seferinde Bir Ekonomi*[10] başlıklı kitabımdan alınmıştır. Öneriler ticari şirketlerin ortaya sürdüğü gücün dizginlenmesi ve Elvira'nın düşündekiler gibi ayakta durabilen, eşitlikçi ve adil top-

lumlara destek verilmesi mücadelesinin bundan sonraki aşamaları için yol haritası niteliğindedir.

Ekonomik tetikçileri silahlarından arındırmak ve ticari kuruluşların gücünün dizginlenmesi için alternatif politikalar

Bu kitapta ayrıntılarıyla anlatılan yolsuzluklar ve yozlaşma temel olarak ticari kuruluşların (ve bankaların) politika oluşturma süreçleri üzerindeki gücünün büyümesine dayanır. Irak Savaşı bu gücün en üst düzey belirtecidir. Söz konusu savaş şirketokrasinin petrolün sağlayacağı servet ve refaha ve küresel hegemonyaya erişim sağlaması için başlatılmıştır.

Öyleyse ekonomik tetikçileri silahlarından arındırmak ve ticari kuruluşların gücünün dizginlenmesini sağlamak ve anlamlı alternatiflerin kovalanmasını destekleyecek kurum ve düzenlemelerin oluşturulması için neler yapmamız gerek?

Küresel adalet hareketi ticari küreselleşme politikalarının onları savunan kişilerin inandığından çok daha kolaylıkla başka kavramlarla değiştirilebileceğini dünyaya göstermiştir. Ticari küreselleşme yerel toplumların ve hükümetlerin kuralları belirleme yeteneğinin onların bölgelerinde operasyon yapan yabancı şirketlerin lehine kısıtlamak üzere tasarlanmış bir politikalar dizisidir. Öte yandan bunların alternatifleri yerel toplumların ve hükümetlerin koşulları hangi tür (yabancı ya da yerel) şirketlerin faaliyet göstereceğini belirleme yönünden düzenlemesine izin verecek araçların sağlanmasıdır.

Ticari küreselleşmenin kurallarına yönelik muhalefet sık sık bir mesele üzerinde yoğunlaşır: Politika belirleyecek bir karar verildiğinde, bunlarla rekabet halinde olabilecek geniş bir çıkar yelpazesi, ister çevresel, ister iş yaşamı ya da insan hakları ya da eşitlik konularıyla ilgili olsun göz ardı edilir. Şirketlerin ticari çıkarları hepsinin önüne geçer. Bir grup etken kişinin sonuçlara yönelik kararlarında denge ya da tartışma unsurları belirleyici değildir. Yapılan politikalar şirketleri zenginleştirirken, eşzamanlı olarak politik etkinliklerini de artırır, demokratik süreci zayıflatır ve Bush yönetimi tarafından icmal edilen ticari kuruluş-devlet melezinin oluşumuna katkıda bulunur. Ticari/siyasi etkinin artması doğrudan devlet denetimine (olasılıkla denetim olamaması şeklinde) yansır ki, offshore vergi kaçağı sığınakları, dünyanın en büyük bankalarına yapılan ve sonuçları felaket kabilinden olabilecek borçlanmalar ve ihracat kredilendirme kuruluşlarınca desteklenen ekonomik yağmalar gibi örneklerde uygulamaları mümkün kılan bu durum olmuştur.

Ulusal politikalar ekonomik kalkınma ve çokuluslu şirketlerin gücünün dizginlenmesine odaklanmış olsa, uluslararası ticaret ve yatırım aktiviteleri (dolayısıyla da bunların denetlenmesi gereği) önemli oranda azaltılmış olurdu. Öte yandan, uluslararası ticaret ve yatırımın sürmesi gerektiğine ve süreceğine göre bunlara hükmedecek düzenlemelere olan gerek de varlığını koruyacaktır.

Dünya Bankası, IMF ve DTÖ hedeflerine ulaşmakta

son derece başarısız olmuştur. Bunlar önleyebileceklerinden daha fazla yoksulluk, eşitsizlik ve istikrarsızlık üretmişlerdir ve sırf bu nedenden ötürü yürürlüklerinin durdurulması gerekir. Bu bölümün başlarında açıklandığı gibi, gelişmekte olan ülkeler B.M. içinde hem gelişme, hem de ticaret konularına yönelecek uluslararası oluşumların meydana getirilmesinde başarılı olmuştur. B.M.'nin ise reforma ihtiyacı vardır. 'Şirketleşmeden' kopartılması gerekir. Daha fazla mali kaynağa, daha büyük toplumsal ilgiye, şeffaflığa, demokratikleşmeye ve etkinliğe ihtiyacı vardır. Ciddi sayılabilecek eksikliklerine rağmen B.M. en geniş yaptırım gücüne sahip kurum olarak kalmıştır ve Dünya Bankası, IMF ve DTÖ'den çok daha açık ve demokratiktir. Uygulamada insana, toplumsal ve çevresel önceliklere çok daha fazla ağırlık verir. Uluslararası ticaret ve yatırım kuralları yeniden yazılacağında, bunun yapılacağı yer reformdan geçmiş bir B.M. olmalıdır.[11]

İnsanların oluşturduğu hareketler ve organizasyonlar alternatif yaratıyor

Dünyanın her tarafındaki halklar kurumsal reform beklemiyor. Ticari küreselleşmeye karşı anlamlı alternatifleri uygulamaya koymak üzere harekete geçtiler. Arjantin'de halk hareketleri *horizontalizm* olarak bilinen bir model üretti. Bu hareketin yarattığı önemli gelişmeler arasında kentlerin atık toplama, yolların ve trafik işaretlerinin onarımı, okullara yardım, hatta kent bütçelerinin birlikte yapılması gibi kararları ortaklaşa alan komşuluk meclislerinin oluşturulması vardı. Bu meclis-

ler birer doğrudan demokrasi örneğidir; insanlar gündelik yaşamlarını etkileyecek siyasi ve ekonomik kararların alınmasına dolaysız olarak katılır. Bunlara ilaveten, bir sayıdaki Arjantin fabrikası ve önemli şirketi kararların işçi meclisleri aracılığıyla alındığı kooperatif modelli işletmeler haline dönüşmüştür. Tüm çalışanlar ücretler, üretim programları, malzeme, dağıtım ve sağlık yardımları konusunda eşit karar yetkisine sahiptir.

Wisconsin'deki Demokratik Devrim İçin Özgürlük Ağacı Vakfı ve California'daki SmartMeme kuruluşunun medya uzmanları Birleşik Devletler'de 'dolaysız demokrasiye' odaklanarak yerel toplumlar ve yönetimlerle işbirliği yapmış ve yeni bir 'demokrasi hareketi' kurma çabalarına yoğunlaşmıştır. Birleşik Devletler'deki emekçi kooperatiflerinin sayısı da artmaktadır. 2004 yılında California merkezli Birleşik Devletler İşçi Koperatifleri Federasyonu kurulmuştur. Günümüze gelindiğinde bu oluşumun bankalardan unlu mamul imalatçılarına, hatta web sitesi tasarım firmalarına kadar çok çeşitli dallardan otuz kadar üye şirketi olmuştur. Bu federasyon işçilerin yönetimi ve işletme sahibiyetini denetimi altında tuttuğu şirket türünü savunmaktadır.

Dünya Bankası'nın dayattığı ve başarısızlıkla sonuçlanan bir su özelleştirmesi girişimi sonrasında Bolivya'da Cochabamba bölgesi halkı alternatif bir su sistemi, devlet-toplum-işçi yönetimi kurdu ve bu model dünyanın her tarafında su yönetimi için model oluşturdu. Oluşturulan SEMAPA (Servicio Municipal de Agua Potable y Alcantarillado) şirketi dönüşümlü çalışan yedi

müdürün oluşturduğu bir kurul tarafından yönetilir ve bunların üçü toplum tarafından demokratik yöntemlerle seçilir, ikisi belediye tarafından atanır, biri mesleki okullardan, biri de işçi sendikalarından gelir. Haftalık toplantılar gereksinmelerin, fiyatların ve genelinde sistemin işlerliğinin takdir edilmesi amacıyla farklı yerleşim bölgelerinde ve mahallelerde yapılır. Daha varlıklı yurttaşlar geliri az olanları destekler, şirket de böylece hizmetlerini daha önce hiç su alamamış en yoksul yörelere doğru genişletirken fiyatları istikrarlı bir düzeyde tutar. Bolivya'nın yeni başkanı Evo Morales işte bu su hizmetleri ıslahı sisteminin bir parçasını oluşturmuştur.

2003 yılında, Vali Shirley Franklin'in yönetimi altındaki Atlanta kentinin resmi görevlileri United Water Company şirketinin karşısına dikilerek, dört yıllık fiyat artışları, berbat hizmet tarzı, tutulmayan sözler ve toplumsal protesto döneminin ardından Birleşik Devletler'de yapılmış en geniş kapsamlı su özelleştirmesine son verdi. Washington'daki Gıda ve Su Gözlemi gibi gruplar şimdilerde suyun güvenli, mali açıdan erişilebilir ve eşit kullanılabilir bir temel insan hakkı olması için küresel ölçekte çalışmalar sürdürmektedir.

Birleşik Devletler'de federal hükümetin şirketleri denetleyemediği yerlerde toplumlar ya da eyaletler devreye girmektedir. Örneğin 1998'de Pennsylvania'nın Wayne kenti yönetimi, yedi yıl içinde düzenlemeleri üç ya da daha fazla kez ihlal eden herhangi bir şirketin kendi yetki alanı içinde faaliyet göstermesini yasaklayan bir yerel kararname çıkardı. Bundan dört yıl sonra, bir

başka Pennsylvania kenti olan Porter de meclisinden şirketlerin anayasaca verilmiş haklarına karşı bir kararname geçirdi. Kararnamede şöyle deniyordu: 'Şirketler Birleşik Devletler Anayasası ya da Pennsylvania Eyaleti Anayasası tarafından korunan *kanuni hak ve yükümlülüklere sahip şahıs* olarak addedilmeyecektir.' 2006 yılının Haziran ayında California'nın Humboldt İlçesi bu mevzuatı bir adım daha öteye taşıyarak sadece ticari kişiliğe meydan okumakla kalmadı, kendi bölgesi dışındaki şirketleri de yerel seçim kampanyalarına bağış yapmasını yasakladı.

2005 yılında Michigan'daki Charlevoix kenti yerel yönetime süpermarket türü mağazaların ölçeğini sınırlandırma yetkisi veren düzinelerce yerleşimin arasına dahil oldu. Aynı yıl Maryland, eyalet sınırları içinde faaliyet gösteren ve çalışan sayısı 10.000'i aşan kuruluşların maaş bordro tutarının en az %8'ini sağlık yardımlarına ayırması koşulunu yasalaştırdı. Bu yasadan etkilenen tek girişimci Wal-Mart idi. Benzer yasalar birçok başka eyalettin meclisine önerildi.

Bunların yanı sıra Birleşik Devletler'in her tarafında petrolcüler ve (Wal-Mart da dahil olmak üzere) diğer tekelci yaklaşım sürdüren şirketlere yönelik anti-tekel yasaların çıkartılmasını dayatan güçlü hareketler vardır. Washington'da, başını Oil Change International'in çektiği 'Petrolün ve Devletin Ayrılması' kampanyası yürütülmektedir. Ayrıca holding şirketleri gibi ticari yapıların ister Birleşik Devletler'de, ister denizaşırı yerlerdeki yasadışı ya da kabul edilemez ticari edimlerden

ötürü yasa karşısında sorumlu kılınmasını, bu şirketlerin yatırımcılarının da yaratılan ziyandan sorumlu olmasını dayatan başka hareketler de vardır.

Barış ve küresel adalet hareketleri Irak'taki savaşı patlatan şeyin şirketokrasinin çıkarları olduğunu ve Bush yönetiminin (aralarında A.B.D.-Ortadoğu Serbest Ticaret Bölgesi projesi de bulunan) ticari küreselleşme hedeflerine bunların güdüm sağladığını afişe etmek için birleşmiştir. Bechtel ve Halliburton şirketleri üzerine yoğunlaşan eleştirmenler San Francisco Körfez Bölgesi Savaşı Durdurmak İçin Doğrudan Eylem ve Houston Küresel Bilinç Güç Birliği gibi ağlarla birlikte çalışmakta ve söz konusu şirketleri yönetim merkezleri düzeyinde sürekli protesto etmektedir. Ayrıca şirketlerin Irak'taki çalışmalarına yönelik sert analizler yayımlamaktadırlar ki, bunlar basında sürekli yankı bulmaktadır. Birçok Kongre araştırma ve soruşturmasının başlatılmasının nedenini bu analiz ve eleştiriler oluşturmuştur. New York'taki Barış ve Adalet İçin Birlik, Washington'daki Politik Çalışmalar Enstitüsü ve California'daki Küresel Değişim ve CorpWatch gibi gruplar baskı yaratılmasına ve sürdürülmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Kamuoyundan, basından ve Kongre'den gelen kesintisiz olumsuz ilgi karşısında dayanamayan Bechtel yöneticileri Irak'ta yeni ihale almamaya karar vererek çok ihtiyaç duyulan A.B.D. fonlarını Iraklı firmaların kullanımı için serbest bıraktı. Federal hükümet ayrıca Bechtel'in Irak'taki son projesini de iptal etti. Bu proje

Basra'da yapılacak olan yeni çocuk hastanesini kapsıyordu ve açılan soruşturma sonucunda bütçenin 90 milyon dolar üzerine çıkıldığı ve programın bir buçuk yıldan fazla gerisinde kalındığı anlaşılmıştı.

Halliburton'a yönelik düzinelerle suçlamaysa devlet kuruluşlarınca halen araştırılmakta. Bu suçlamaların en kayda değeri, Birleşik Devletler ordusunun 2006'da Halliburton'un en büyük devlet ihalesi olan ve dünyanın her tarafındaki Amerikan askerlerine lojistik destek sağlamayı kapsayan LOGCAP sözleşmesini iptal etmesiyle sonuçlandı. Halliburton daha önce yaptığı Irak sözleşmelerini tamamlayacak, ama LOGCAP önümüzdeki yıl daha küçük parçalara bölünerek başka şirketlere ihale edilecek.

Demokrasinin iadesini talep etmek: Ne yapılabilir?

Ticari küreselleşme politikalarını ötelemek için kullanılan metotlar durağan değildir. Ticaret dünyasının liderleri yeni stratejilerle çıkıp gelirken uyanık olmamız gerekir. En son ortaya çıkan yöntem mutasyonlarının ikisi ticari küreselleşme amaçlarının Irak'ta olgunlaştırılması için ordunun kullanılması ve iki yanlı ticaret anlaşmalarına dönülmesidir. Hareket olarak yapabileceğimiz ilk şey 'kötüyü durdur' ve 'iyiyi destekle' yöntemlerini eşzamanlı kullanmaktır. Bu bölümde adı geçen birçok organizasyon ve toplumsal hareket Irak'taki savaşa ve A.B.D.-Ortadoğu Serbest Ticaret Bölgesi türünden yeni serbest ticaret anlaşmalarına karşı canlı bir mücadele vermeye devam etmektedir. Benim

www.TheBushAgenda.net adresli web sitemde aralarında Barış İçin Ulusal Gençlik ve Öğrenci Koalisyonu'nun ve iki yanlı müzakereleri izlemek için en iyi site olan www.bilaterals.org'un da bulunduğu birçok link verilmiştir.

Ticari küreselleşmeyle ilgili düzenlemelerin ve kurumların çok geniş uzanıma sahip olması nedeniyle bunlara karşı mücadele veren unsurlar da büyük çeşitlilik gösterir. Yerkürenin her köşesinden insanlar ve çok farklı özel kaygılar ve gereksinmeler... Küresel adalet hareketi işte bu nedenden ötürü 'hareketlerin hareketi' olarak tarif edilir: Birbiriyle olan ilişki ve ilintileri gitgide sıkılaşan farklı insan toplumları değişim yaratmaya yönelik ortak amaç arayarak ticari küreselleşmeye karşı direniyor.

Siz bu resmin neresinde ve ne zaman yer alacaksınız? Ne yapabilirsiniz? Bir eylem ya da gidilecek yer listesi yerine, benim de küresel adalet hareketi içinde yer almamı ve hareketi desteklememi kolaylaştıran yön gösterici fikirler vermeyi daha doğru buluyorum.

Kendinizi tanıyın

İnsan yaşamını yeryüzünde emekçi, tüketici, hizmet veren ya da alan, yatırımcı, işveren, seçmen, ikamet sahibi gibi birçok rol üstlenerek sürdürür. Bu rollerin her biri sorumluluklar, etkinlik şekilleri, içinde organize olunacak toplumlar ve edinilebilecek potansiyel ittifaklar taşır.

Örneğin bir tüketici olarak satın aldığınız ürün konusunda bilgilendirilmeyi beklersiniz. Satın alma süre-

cindeki etkinlik şekliniz çevreye zararlı ürünü seçmemek ya da üreticinin çalıştırdığı işçilere üretim sürecinde nasıl davrandığı konusunda duyarlılık göstermek olabilir. Ya da çevresel olarak desteklenebilir ya da sendikalı işçiler ya da kooperatifler tarafından üretilmiş mamuller seçebilirsiniz. Örgütleyeceğiniz insan topluluklarının ölçeğiyse, ailenizden o tür ürünlerin genel tüketicisine kadar uzanabilir. Potansiyel müttefiklerinizse, üretimi yapanlar, üretim ve tüketim bölgesinde yaşayanlar olabilir.

2005 yılında Taco Bell için domates toplayan tarım işçileriyle Taco Bell ürünleri tüketenler arasında yapılan bir ittifak inanılmaz bir başarıya imza attı. Florida'daki Immokalee İşçileri Koalisyonu'nun on yıl süren, Taco-Bell ve onun ana şirketi olan Yum! Brands, Inc'in dört yıl boyunca boykot edilmesini de kapsayan mücadelesi 8 Mart 2005 günü tarım işçilerinin 25 yıllık bir aradan sonra ilk zamlarını almasıyla sonuçlandı. 300 kadar kolej ve üniversitenin, ayrıca 50'den fazla başka yüksek eğitim kurumunun öğrencileri ve bu boykota katıldı. Öğrenciler restoran zincirinin yirmi iki üniversite yerleşkesindeki yerlerini kapatarak ya da erişimini bloke ederek kendi ağlarını olan Öğrenci-Tarım İşçisi İttifakını kurdu ve şirketin hedef kitlesiyle mamulün üretimine katılanlar arasında birlik oluşturulduğunu açıkça ifade etti.

Tüketiciler, üreticiler ve satıcılar Adil Ticaret Sertifikası oluşturmak üzere bir araya gelmelidir. Şirketlerin belli başlı ürünlerde tüketiciye katı bir ekonomik, top-

lumsal ve çevresel kriterler doğrultusunda yaklaştığı hallerde bağımsız bir üçüncü unsur garantisi sağlamanın tek yolu budur.

Bilgilendirilmiş halde kalın ve önyargılarınıza meydan okuyun

Emeklilik fonlarınızın nerelere yatırıldığı, tükettiğiniz ya da kullandığınız ürünlerin nasıl yapıldığı ya da satıldığı, sizin namınıza neden savaşlar açıldığı, vergilerinizin nerelere harcandığı ve kimlerin vergi vermekten ne yollarla kaçındığı konularını araştırın, öğrenin. Şu ya da bu kişiyle ortak çalışma alanlarınız olup olamayacağını sorgulayın. Şu ya da bu konuda öğrenecek bir şeyler olup olmadığını sorgulayın. Şu ya da bu konuda yapabilecek bir şeyleriniz olup olmadığını sorgulayın. Gerçekten zamanınız olup olmadığını sorgulayın. Düşünün ve tekrar tekrar sorgulayın.

Heyecanınızı ve harekete olan güveninizi koruyun

Her savaşta yer almanız gerekmez, çünkü sizinle birlikte savaşan milyonlarca başka insan var. En etkili olduğunuz konum, sizi eyleme geçmeye en çok motive edendir. Bu zaman içinde değişebilir, ama eylemlerinizin değişim yaratması için tanımladığınız her kötü unsurla mücadeleye girme ya da düşünebileceğiniz her olumlu alternatifi kovalama zorunluluğunda değilsiniz. Eylemci ve olumlu değişim unsuru olmak için püriten ya da mükemmeliyetçi olmamız gerekmez. Borçların silinmesi, temiz enerji, petrol şirketlerinin yozlaşmaları ve barış konularında çalışan başka milyonlarca insan olduğu gerçeğini hep hatırlayın. Siz, size en fazla hitap

eden ve mücadeledeki diğerlerini en etkin destekleyebileceğinizi hissettiğiniz meselelere odaklanabilir, o konumda da başka yoğunlaşma alanları seçenlerle güç birliği yapma olanağını koruyabilirsiniz.

Eylemin gücüne inanın: Küçük olan çok yol alır

Boston Çay Partisi'ni, Suffragist'leri, insan hakları hareketinin öğlen yemeği oturma eylemlerini, Çokyanlı Yatırım Anlaşması'nın OECD'de başarısızlığa uğrayışını ve milyonlarca göçmen hakları savunucusunun Kongre'yi ve Bush'u göçmenlik karşıtı yasaları geçirmekten geri adım atmasını sağlayışını düşünün. Yapacağınız her şey hiçbir şey yapmaktan daha fazladır. Bir milyon küçük ve bireysel eylem değişim yaratacak büyük devinimlere birer katkıdır. Rebecca Solnit'nin olağanüstü kitabı *Karanlıktaki Umut*'ta yazdığı gibi, 'Zulüm her zaman olacaktır; şiddet her zaman olacaktır; yıkım her zaman olacaktır [....] Yıkımı tüm zamanlar için tek bir seferde ortadan kaldıramayız, ama azaltabiliriz, yasaların dışına itebiliriz, kaynaklarının ve temellerinin altını boşaltabiliriz; zafer bunlardır işte.'[12]

Refah sınırlarınızı zorlayın ve yeteneklerinizi geliştirin

Savaşa üç yıl boyunca muhalefet ettiyseniz ya da sadece üç haftadan beri karşı çıkıyorsanız düşüncelerinizi aile üyelerinizle, gittiğiniz ibadethanedekilerle ve iş arkadaşlarınızla paylaşmaya ne dersiniz? Bir basın organının editörüne ilk mektubunuzu yazmaya ya da ilk protesto gösterinize katılmaya ne dersiniz? Seçim kampanyalarında öne sürülen politikalardan rahatsızlık mı duyuyorsunuz? Herhangi bir doğrudan demokrasi hareketine katılmaya ne dersiniz? Medyanın öne çıkan

unsurlarının tavrından rahatsızlık mı duyuyorsunuz? Bağımsız medyayı araştırmaya, hatta kendi yayın organınızı oluşturmaya ne dersiniz? Bu fikirlerin hiçbiri etkili gelmedi mi kulağınıza? Öyleyse kendi eylem fikirlerinizle çıkın ortaya. Refah ve sisteme uyum sınırlarınızı, yeteneklerinizi zorlayın ve kendinizi hangi konumda huzurlu hissedeceğinizi araştırın.

Uzun vadeli mücadeleye girişmiş olanlara hizmet sağlayın

Mücadeleye katılan toplumsal hareketlere kulak verin. Edimlerinizin onların gereksinmelerine en iyi nasıl hizmet edeceğini öğrenin ve bir numaralı öneriye dönün: Kendinizi tanıyın.

Ve ileriye umutla bakın

İmparatorluk'un güçlerine karşı hiçbir zaman aciz kalmadık ve şimdi de aciz değiliz. Okuduğunuz sayfalarda sıkça sözü edilen 'tetikçi' yürüyüp öne çıktı, ama bunu bizden af dilemek için değil, eyleme geçmemiz konusunda dayatmak için yaptı. Ders alabileceğimiz, katılabileceğimiz, bir şeyler öğretebileceğimiz ve genişlemesine katkıda bulunabileceğimiz bir hareket var artık.

Öykümüz henüz başlıyor. İletişim ve bağ halindeki bir küresel sivil toplum hareketi derinlemesine değişimler yaratmamız ve ortak küresel yararlar doğrultusunda gerçek anlamda hizmet vermemiz için bize önemi önceden kestirilemez düzeyde bir potansiyel sağlıyor. Elvira'nın düşü evrensel. Bunu bilmek bile içimize umut serpmeli.

SONNOTLAR

[1] 'Does Globalization Help the Poor?' ('Küreselleşme Yoksullara Yardım Eder Mi?'), özel rapor, editörler Jerry Mander ve Debi Baker, birincil araştırmacı ve proje kordinatörü Antonia Juhasz, Uluslararası Küreselleşme Forumu [(International Forum on Globalization) IFG], IFG Bulletin 1, no. 3, Ağustos 2001.

[2] Daniel Drache, 'The Short But Significant Life of the International Trade Organization' ('Uluslararası Ticaret Organizasyonu'nun Kısa Ama Kaydadeğer Yaşamı'), Toront, York Üniversitesi, Robarts Kanada Araştırmaları Merkezi, Kasım 2000.

[3] Walden Bello, Views from the South (Güney'den Manzaralar), edit. Sarah Anderson, San Francisco, Food First Books ve Uluslararası Küreselleşme Forumu, 2000.

[4] David Hartridge, Hizmet Ticareti Bölümü direktörü, Dünya Ticaret Örgütü, 'What the General Agreement on Trade in Services Can Do' ('Hizmet Ticareti Genel Anlaşması Neler Yapabilir?'), Britanyalı Görünmezler ve ulusötesi hukuk firması Clifford Chance tarafından düzenlenen 'Opening Markets for Banking Worldwide: The WTO General Agreement on Trade in Services' ('Dünya Genelinde Piyasaları Bankacılığa Açmak: DTÖ Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'), Londra, 8 Ocak 1997.

[5] Mark Engler, 'A Movement Looks Forward' ('Geleceğe Bakan Bir Hareket'), Foreign Policy in Focus, 19 Mayıs 2005.

[6] Luis Hernandez Navarro, 'Mr. Lee Kyung Hae', La Jornada, 23 Eylül 2003.

[7] 'Küreselleşme Yoksullara Yardım Eder Mi?'

[8] Walden Bello, 'The Crisis of Multilateralism' ('Multilateralizmin Krizi'), Foreign Policy in Focus, 13 Eylül 2006.

[9] Lori Wallach ve Deborah James, 'Why the WTO Round Talks Have Collapsed' ('DTÖ Müzakereleri Neden Çöküntüye Uğradı?'), Common Dreams, 14 Nisan 2006.

[10] Antonia Juhasz, The Bush Agenda: Invading the World, One Economy at a Time, New York, Regan/HarperCollins, 2006; ayrıca bkz. benim web sitem: www.TheBushAgenda.net.

[11] Alternatives to Economic Globalization (Küreselleşmeye Ekonomik Alternatifler), editörler: Jerry Mander ve John Cavanagh. Katılımcı yazar: Antonia Juhasz, ikinci edisyon, San Francisco, Berrett-Koehler, 2004.

[12] Rebecca Solnit, Hope in the Dark (Karanlıktaki Umut), New York: Nation Books, 2004.

DİZİN

C

Ç

D

E

F

G

H

I

İ

J

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

W

Y

Z

BİR EKONOMİK TETİKÇİNİN İTİRAFLARI 3

KÜRESEL KRİZ VE 'BÜYÜK RESİM'

Yıl 2008...

Dolar değer kaybetmeye başlıyor ve bu düşüş sürüyor. A.B.D.'nin en büyük ithalat kalemi olan petrolün varil fiyatı 200 dolara kadar çıkıyor. 'Büyük Bunalım'dan sonra en büyük finans krizi patlak veriyor: yatırım bankaları batmaya başlıyor, büyük şirketler zora düşüyor.

Gündemin en popüler sorusu: Kapitalizm çöküyor mu?
Rusya, Çin, Hindistan, Avrupa ve Latin Amerika'nın farklı yönelişlerle A.B.D.'nin tek süper güç konumunu giderek daha ciddi şekilde tehdit etmesi akla başka soruları da getiriyor. Üçüncü Dünya ülkelerini bir sistem doğrultusunda modern zaman sömürgelerine dönüştüren, önceki yüzyılın başında Rus Devrimi'ne bile destek olan, IMF/Dünya Bankası, CIA/CFR gibi mekanizmalarla her şeyi en ince ayrıntısına kadar planlayanlar nasıl oldu da bu krizin gelişini göremedi?

Elinizde tuttuğunuz kitap, varılan son noktaya uzanan yoldaki kilometre taşlarını teker teker açıklıyor:
• Kongo'daki savaşın aslında kime hizmet ettiğini, biz ucuz cep telefonu ve dizüstü bilgisayar kullanalım diye **dört milyon insanın can verdiğini** biliyor muydunuz?
• A.B.D.'nin Irak petrollerini bu kez çokuluslulara komik bedellerle teslim edemeyeceğinden, çünkü önünde **ciddi engeller olduğundan** haberiniz var mıydı?
• **Bono ve Bob Geldof, Angelina Jolie ve George Clooney** gibi kimi starlar **Paul Wolfowitz** ve **Tony Blair** ile aynı sahnede ve mutlu yüz ifadeleriyle boy gösterdiğinde kutlanan şey neydi?
• Dünya Bankası'nın **100 milyar doları nerede kayboldu?**
• **'Yıkım ihraç etmek'** ne demektir?

Tüm bunları ve daha da fazlasını konulara bizzat dahil olmuş on üç uzmanın kaleminden okuyacaksınız.
Ve mızrak ucunu ekonomik tetikçilerin oluşturduğu sistemin dünyanın yoksul halklarına nelere mal olduğunu bir kez daha, üstelik kanıtlarıyla göreceksiniz.

APRIL

9,90 TL